G. MIHĂILĂ

STUDII DE LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE

EDITURA FACLA

www.dacoromanica.ro

Lucrarea „Studii de lingvistică și filologie" îmbină unele cercetări teoretice cu altele aplicate, mai ales în domeniul etimologiei, al inscripțiilor și al textelor vechi manuscrise. La acestea se adaugă contribuții privitoare la lingviști străini care s-au ocupat de limba română, iar în încheiere se prezintă profilurile a patru lingviști români de prestigiu.

Se poate distinge o trăsătură de bază a volumului, aceea a opoziției dintre sincronie și diacronie ; în această privință autorul adoptă o poziție dialectică, iar contribuțiile sale în domeniul diacroniei, în special al slavisticii în cadru românesc, ocupă un loc de frunte în lingvistica noastră.

Prof. dr. PAUL MICLĂU

www.dacoromanica.ro

G. MIHĂILĂ

STUDII DE LINGVISTICĂ ŞI FILOLOGIE

www.dacoromanica.ro

G. MIHĂILĂ

STUDII DE LINGVISTICĂ ŞI FILOLOGIE

EDITURA FACLA
TIMIŞOARA, 1981

www.dacoromanica.ro

CUVÎNT ÎNAINTE

Lingvistica românească s-a dezvoltat întotdeauna în strînsă legătură cu lingvistica internaţională, ale cărei idei generale le-a fructificat şi dezvoltat, aplicîndu-le la studiul sincronic şi diacronic al limbii naţionale şi al altor limbi, contribuind ea însăşi la progresul teoriei şi al aplicărilor ei practice. Obiect de studiu nu numai al lingviştilor români, ci şi al multor cercetători străini, încă din epoca Renaşterii, româna a devenit, în special în ultimele decenii, disciplină de învăţămînt şi cercetare în numeroase universităţi şi institute ştiinţifice din Europa, America, Asia, Africa şi chiar din Australia.

Cartea de faţă, rod al unor cercetări întreprinse în ultimii ani, continuă, în sensul celor spuse mai sus, cîteva din preocupările autorului, expuse în unele volume anterioare, adresîndu-se atît specialiştilor din ţară şi din străinătate, profesorilor de limba şi literatura română, profesorilor de limbi străine, studenţilor şi elevilor, cît şi unui public mai larg, interesat de probleme lingvistice şi filologice, mereu actuale în cultura noastră. Studiile reunite aici se referă la unele aspecte mai puţin cunoscute ale slavonei ca limbă de cultură medievală în Ţările Române, ale limbii române scrise în epoca veche şi ale istoriei lingvisticii romanice şi româneşti.

G. MIHĂILĂ

www.dacoromanica.ro

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române.
BRV = I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, t. I—IV, Bucureşti, 1903—1944.
CL = „Cercetări de lingvistică".
DA = Academia Română. *Dicţionarul limbii române* [sub red. lui S. Puşcariu], t. I—II, Bucureşti, 1913—1949.
DIR = *Documente privind istoria României*, Bucureşti, Editura Academiei, 1951—1960.
DR = „Dacoromania".
DRH = *Documenta Romaniae historica*, Bucureşti, Editura Academiei, 1965 şi urm.
JF „Južnoslovenski filolog"..
LR = „Limba română".
RRL = „Revue roumaine de linguistique".
RSL = „Romanoslavica".
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice".
StUBB = „Studiu Universitatis Babeş-Bolyai".

www.dacoromanica.ro

INSCRIPŢII
ŞI
MANUSCRISE

CELE MAI VECHI INSCRIPŢII CUNOSCUTE ALE ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI (1313–1314 ŞI 1408, STREISÎNGEORGIU – ORAŞUL CĂLAN, JUD. HUNEDOARA)

1. CEA MAI VECHE BISERICĂ ROMÂNEASCĂ PĂSTRATĂ PÎNĂ ASTĂZI

Cercetările arheologice întreprinse, începînd din vara anului 1975, de dr. Radu Popa şi colectivul său la Biserica Sf. Gheorghe din Streisîngeorgiu (oraşul Călan, jud. Hunedoara), sub auspiciile Direcţiei Patrimoniului Cultural Naţional şi ale Institutului de arheologie din Bucureşti, au scos la iveală *o inscripţie slavo-română de o excepţională însemnătate, datînd*

www.dacoromanica.ro

din anii 1313—1314 — anterioară cu aproape patru decenii celei de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș (1352) — care se adaugă acum celei cunoscute mai demult, și ea destul de veche, din anul 1408[1].

Semnalată pentru prima dată în literatura științifică la începutul secolului nostru[2], cu reproducerea în desen a tablolului votiv și a inscripției din 1408 (repictate în 1743)[3]. această *„cea mai veche clitorie de nemeși români din Ardeal"* a atras în 1926 atenția marelui istoric Nicolae Iorga — prin intermediul unui articol publicat în același an de profesorul clujean de istoria artei Coriolan Petranu[4] — , care a și prezentat la Academia Română, în ședința publică din 14 mai, comunicarea cu titlul de mai sus, subliniind de la început faptul că fresca votivă din 1408 este „de o extraordinară importanță pentru

[1] Vezi: Radu Popa, *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11.—14. Jahrhunderts im Süden Transsilvaniens*, „Dacia", Nouvelle série, XX, 1976, p. 37—61 (cu 16 fig.); Idem, *Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei*, „Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă", an XLVII, 1978, nr. 1, p. 9—32. Mulțumim călduros autorului, care ne-a pus la dispoziție textul dactilografiat (din care vom cita mai jos), decalcul inscripției de la 1313—1314 și o fotografie a ei, pe care le reproducem ca anexe la studiul de față.

[2] Téglás Gábor, *Hunyadmegyei kalauz* [Ghidul comitatului Hunedoara] Cluj, 1902, p. 153 (citat de prof. Virgil Vătășianu — vezi mai jos).

[3] Dr. Szendrei Janos, *A magyar viselet történeti fejlödése* [Evoluția istorică a portului maghiar], Budapesta, 1905, p. 39—40 (Reproducerea frescei și a inscripției după copia în culori păstrată la Comitetul național al monumentelor artistice, Arhiva de desene, Budapesta, nr. 5/1886). Întrucît inscripția are data exactă „în anul 6917, octombrie 2", trebuie să scădem 5509 ani, nu 5508 (cf. D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *DIR. Introducere*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1956, p. 118—119; DRH, D, vol. I, întocmit de acad. Șt. Pascu ș.a., București, Ed. Academiei, 1977, p. 210—212).

[4] *Die kunstgeschichtliche Stellung der rumänischen Denkmäler Siebenbürgens*, „Klingsor", 3. Jahr, Mai 1926, Heft 5, p. 173—180 (La p. 179 se reproduce desenul lui Szendrei).

www.dacoromanica.ro

viața românilor din Ardeal"[5]. Efectuînd o primă identificare a ctitorilor, jupanul Chendreș, soția sa Nistora și fiii lor, N. Iorga dădea în același timp transcrierea inscripției și traducerea românească[6].

Istoricii artei medievale românești, începînd cu prof. Virgil Vătășianu, nu s-au mulțumit însă cu această datare — foarte prețioasă prin ea însăși, căci se baza pe cea mai veche inscripție a românilor transilvăneni, cunoscută pînă atunci — ci, luînd în considerație stilul roman al micii biserici, au plasat construcția ei în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, „dat fiind că elementele gotice lipsesc cu desăvîrșire"[7].

Noile cercetări ale lui Radu Popa, comunicate în două sesiuni științifice din 1976[8] și publicate în același an în limba germană, iar acum în română, au dus nu numai la descope-

[5] *Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal (1408—1409)*, extras din: Academia Română. *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t.VI, mem. 6, București, 1926, p. 1—5 (171—175) + pl. I—II (*Biserica din Streisîngeorz* și *Ctitorii de la Streisîngeorz*, clișee ale Comisiei Monumentelor Istorice).

[6] Din păcate, cu unele greșeli, asupra cărora vom reveni mai jos.

[7] Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 82 (cu figurile 73—74): vezi și lucrarea sa anterioară, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930, p. 27—32 (cu figurile 14—15, la p. 27—28; extras din „Anuarul" Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania pe anul 1929), unde se dă o descriere a bisericii — cu reproducerea traducerilor inscripției din 1408 (după Szendrei și Iorga) — și o primă încercare de datare, anterioară acesteia. Cf. și: Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1963, p. 100—104; V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968, p. 43—44; Éntz Geza, *Die Baukunst Transsilvaniens im 11.—13. Jahrhundert*, „Acta Historiae Artium", XIV, 1968, p. 31 (citate de Radu Popa, în cele două studii ale sale).

[8] La 23 ianuarie, în cadrul sesiunii organizate la București de Direcția patrimoniului cultural național, și la 16 octombrie, cu prilejul sesiunii ținute la Deva, sub auspiciile Comitetului pentru cultură și educație socialistă al județului Hunedoara.

www.dacoromanica.ro

rirea inscripţiei din 1313—1314, care precede aproape cu un secol pe cea din 1408, ci şi la identificarea *unui strat mai vechi de tencuială*, pe care *„se văd foarte clar, pe piciorul de nord al arcului de triumf, cîteva litere din alfabetul chirilic, zgîriate acolo înainte de depunerea peliculei negricioase"* (probabil funingine), ce ar putea proveni de la un incendiu anterior anului 1313.

Mai importante însă, deocamdată, pentru *datarea reală* a construirii bisericii cneziale (în acelaşi timp, şi necropolă) de la Streisîngeorgiu s-au dovedit a fi cele cîteva morminte de lîngă zidurile ei, care datează din secolele XII—XIII : în două dintre acestea au fost descoperite, alături de alte piese de inventar funerar, databile în aceste secole (sau chiar de la sfîrşitul secolului al XI-lea), *cîte o monedă de la regele Bela II (1131—1141) : „Biserica de zid a fost, prin urmare, construită* — conchide Radu Popa — *înainte de mijlocul secolului al XII-lea sau, dacă acceptăm opiniile privind scurta circulaţie în timp a monedelor arpadiene, cel tîrziu în deceniul patru al secolului numit"*. Mai mult chiar, observaţiile sale privind stratigrafia mormintelor din jurul bisericii l-au condus la concluzia potrivit căreia, înaintea bisericii de zid, a existat o altă biserică de lemn, cu acelaşi plan şi aceleaşi dimensiuni, ce poate fi datată (în acord cu inventarul funerar) în a doua jumătate a secolului al XI-lea — primele decenii ale secolului al XII-lea. Oricum ar sta însă lucrurile cu această biserică anterioară, care ar atesta o viaţă culturală străveche, este clar că — aşa cum subliniază Radu Popa — *„la Streisîngeorgiu ne aflăm în faţa celui mai vechi monument medieval* [românesc] *sigur datat şi păstrat în picioare de pe întreg teritoriul ţării ..."*

2. INSCRIPŢIA DIN 1313–1314

Am stăruit mai mult asupra datării bisericii de la Streisîngeorgiu (nava : 4,67 × 4,20 m, cu un turn interior, sprijinit pe doi stîlpi, legaţi printr-un arc, şi pe zidul de vest ;

www.dacoromanica.ro

altarul : 3,20×2,80 m ; temelia din bolovani, iar zidurile groase de 0,80—0,90 m, construite din blocuri de piatră cioplită, provenite de la un străvechi monument roman, și din cărămidă), pentru a încadra cum se cuvine inscripția din 1313—1314, care nu consemnează, deci, construcția inițială de zid, ci desigur o refacere și o nouă zugrăvire, asemenea celei de mai tîrziu, din 1408.

După datele comunicate de Radu Popa, inscripția din 1313—1314 „a fost descoperită în altarul bisericii, în timpul unor sondaje asupra pereților [...]. Zugrăvită cu culoare neagră, întinsă cu penelul pictorului, pisania se află în centrul peretelui de est, chiar sub golul ferestrei din axul altarului. Împreună cu chenarul ei, pisania are dimensiunile de 0,72×0,73 m." (Chenarul este lat de 7—9 cm). Întrucît fotografierea a dat rezultate cu totul nesatisfăcătoare, Radu Popa a execu-

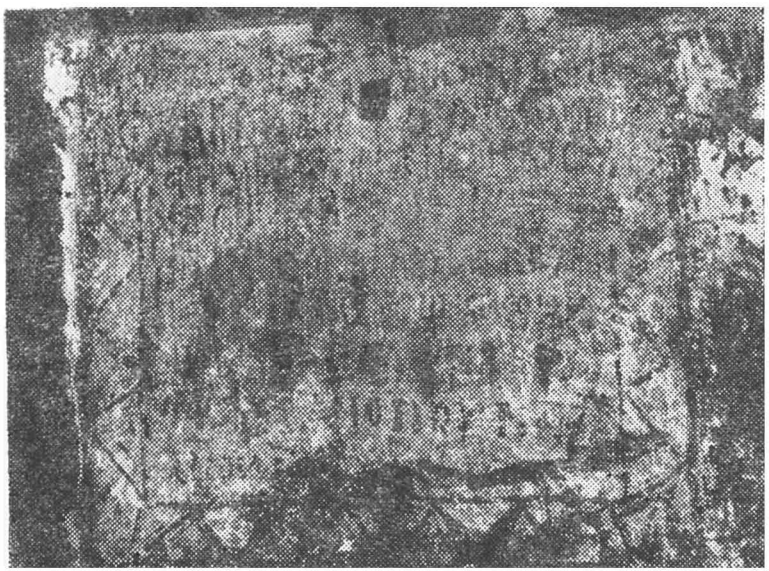

Inscripția din 1313—1314 de la Streisîngeorgiu (Foto Radu Popa).

www.dacoromanica.ro

Decalcul inscripţiei din 1313—1314, realizat de Radu Popa.

tat un excelent decalc, în care unele litere (sau părţi de litere) au fost completate pe baza slabelor urme ce mai pot fi detectate, a transcris textul şi l-a tradus, fiind ajutat de Ion-Radu Mircea şi de Ioana Cristache Panait[9].

Primul din cei doi colaboratori a adăugat, dealtfel, în acelaşi volum din revista „Dacia" (XX, 1976), un temeinic comentariu paleografic, însoţit de unele consideraţii lingvis-

[9] Transcrierea şi traducerea în germană la p. 47 a studiului din 1976, iar decalcul la p. 48 (fig. 10) ; vezi şi studiul său, împreună cu reproducerea, în limba română (1978).

www.dacoromanica.ro

tice, ce pot fi acceptate în cea mai mare parte[10]. Astfel, Ion-Radu Mircea a remarcat trasarea destul de neregulată a literelor, nu lipsită însă de unele forme arhaice (de ex., *f*) și de cîteva ligaturi interesante[11], compoziția relativ simplă a textului (o singură frază), dispus în 10 rînduri, precum și unele particularități fonetice, morfologice și lexicale, printre care a subliniat, mai ales, ca și Radu Popa, prezența celor două nume specific românești, *Balea* și *Naneș*.

Foarte curînd după aceste prime cercetări asupra inscripției, ea a intrat în literatura de specialitate, fiind menționată și comentată de Vasile Drăguț[12] și Ion Horațiu Crișan[13].

Pentru a relua discuția lingvistică asupra acestei prețioase inscripții slavo-române, o vom reproduce mai jos, împreună cu traducerea, păstrînd exact punctuația și menționînd în note toate ligaturile, precum și cele cîteva cazuri în care lecțiunea noastră diferă de a celor doi cercetători. Ca și Radu Popa, numerotăm rîndurile ; cuvintele și literele reconstituite le includem între paranteze drepte, iar pe cele suprascrise le coborîm între paranteze rotunde.

[10] *Quelques considérations paléographiques et linguistiques au sujet de l'inscription volive de 1313—1314 à Streisîngeorgiu*, p. 63—69 (cu reproducerea decalcului lui Radu Popa) ; comunicare prezentată la sesiunea din 23 ianuarie 1976.

[11] Autorul pornește însă de la un punct de vedere modernizant, atunci cînd semnalează grafia „*ou* pour remplacer *u*, jamais employé" (p. 65) ; dimpotrivă, tocmai prima este grafia mai veche (vezi, de ex., Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968. p. 117—118). Din motive tehnice, aici și în continuare, recurgem la transcrierea internațională pentru a reda cuvintele și textele slave vechi, slavone și grecești.

[12] *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 286.

[13] *Documente privind începutul feudalității românești în Transilvania*, în „Scînteia tineretului" din 2 noiembrie 1976, retipărit în vol. *Origini*, Ed. Albatros, București, 1977, p. 239—243 (cu reproducerea inscripțiilor din 1313—1314 și 1408, între pp. 208—209).

www.dacoromanica.ro

a) TEXTUL INSCRIPȚIEI

1. ·:·*Vъ l : 6 : tъsęšte : i : 10 sъtno*
2. *i : 20 : i : 2 : poči[n] ъmъ [?] cr̃ve : p-*
3. *omoštię*[1] *s̃tago:Geōrgi-*
4. *ja*[2] *i matere bīę:. i vъsě-*
5. *chъ : s̃tъchъ : [na]* **pomošt**[ъ][3]
6. [*i*[4] *ōs(t)avenie*[5]] *grěch(o)mъ*[6] *kndzu*
7. *Balěi*?*: i na pomoštъ i*[8] *spasenie*[9]
8. ·:·*i ōstavenie*[10] *grě-*
9. *chomъ popu Nane-*
10. *šu i*[11] *Theōfilě*[12] *zografě.*

b) TRADUCEREA [13]

1. În anul 6 mii și al 8-sutelea
2. și 20 și 2 [6822—5509/8=1313/14] am făcut (reparat) [?] biserica
3. cu ajutorul sfîntului Gheorghe
4. și al Maicii Domnului și al tuturor
5. sfinților, [întru] ajutorul
6. [și iertarea] păcatelor cneazului
7. Baleai [Nom. Balea] și întru ajutorul și mîntuirea
8. și iertarea păcatelor
9. popii Naneș
10. și ale lui Theofil zugravul.

[1] Ligatură : *šti*. [2] Ligatură : *gi*. [3] Ligatură : *št*[ъ]. R. Popa : *pomošti* sau *pomoštъ i*. [4] R. Popa : [*e i*]. [5] Ligaturi : *av, nie*. [6] I. R. Mircea : „Dans le mot *grěchŏmъ*, l'oméga représente sans doute la correction apportée à un *lapsus calami*". [7] Ligatură : *lě* ; I.R. Mircea oscilează între *Balъi* și *Balěi*. [8] Ligaturi : *i n, a p, štъ i*. [9] Ligatură: *pa*. [10] Ligaturi : *av, ni*. [11] Ligaturi : *na, u i* (nesemnalată de R. Popa și I.R. Mircea). [12] Ligaturi : *fi, lě*. [13] Marcăm între paranteze drepte intervențiile noastre și traducerea cuvintelor reconstituite.

www.dacoromanica.ro

c) GLOSAR

Avînd în vedere vechimea și unicitatea inscripției, socotim util a adăuga aici un indice-glosar complet (toate atestările sînt însoțite de numărul de ordine al rîndurilor ; la conjuncția И adăugăm în paranteze numărul de atestări într-un rînd), în cadrul căruia semnalăm, de asemenea, toate particularitățile grafice, fonetice și morfologice, în raport cu norma ideală a limbii slave vechi, avînd în vedere că textul aparține slavonei mediobulgare timpurii (sec. XII—XIV), cu puține inovații față de epoca anterioară (sec. IX—XI). După cum se va vedea din referirile la dicționarele limbii slave vechi și slavonei, cele mai multe cuvinte sînt atestate încă în textele slave vechi păstrate din secolele X—XI și numai cîteva sînt incluse în lucrările lexicografice după manuscrise ulterioare[14]. Cuvintele-titlu se reproduc în forma corectă, slavă veche, cum se procedează, de obicei, în astfel de glosare. Evident, cele două nume specifice românești nu sînt cunoscute surselor lexicografice slave, astfel că în explicațiile ce le însoțesc ne vom referi la două lucrări fundamentale de antroponomastică românească[15]. În sfîrșit, particularitățile de grafie, fonetică și morfologie au fost controlate după două lucrări fundamentale consacrate limbii slave vechi și mediobulgarei[16].

[14] Iată siglele acestor dicționare : Hwb. = L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg — Haga, 1955 (cuprinde numai cuvintele atestate în textele slave vechi propriu-zise din secolele X—XI) ; Lex. = *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, t.I—III (fasc. 25—31, pînă la cuvîntul *prěkrěpъkъ*), red. resp. J. Kurz, Zoe Hauptová, Fr. V. Mareš, Praga, 1958—1977 (publicarea continuă ; cuprinde toate cuvintele atestate în textele slave vechi, precum și în cele redactate în epoca respectivă, dar păstrate în còpii ulterioare, din secolele XII—XVI). În cîteva cazuri, în care cuvintele nu sînt cuprinse în aceste dicționare, recurgem la : Mikl. = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865 (cuprinde și numeroase atestări slavone tîrzii) ; Srezn. = *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka*, t. I—III și *Dopolnenija*, St. Petersburg, 1893—1912 (repurodcere fotomecanică, Moscova, 1958 ; cuprinde și numeroase cuvinte slavone).

[15] Constantinescu = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963 ; Pașca = *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936.

[16] Vaillant — A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, ed. 2, t.I, Paris, 1964 (cea mai detaliată descriere a limbii slave vechi, cu unele referiri la slavonă ; t. II, Paris, 1963, cuprinde texte și glosar) ; Mircev = K. Mircev, *Istoričeska gramatika na bălgarskija ezik*, ed. 2, Sofia, 1963 (o bună prezentare a limbii mediobulgare și a evoluției ei ulterioare).

www.dacoromanica.ro

Balě NP m. Balea: *Balěi*$_7$ Dat. sg. rom. Baleai, identic cu Dat. sg. slavon, creat ad-hoc cu *-i*, după varianta moale a declinării I; nume românesc de la NP *Bal/Băl* (<adj. *băl* „bălan, blond", cuvînt de origine autohtonă[17]), mai puțin probabil de la subst. *bală* „fiară, urs", în ambele cazuri cu suf. *-ea* (explicații acceptate și de Radu Popa; vezi Constantinescu, XXVIII, LVII, 187—188, 194—195; alte încercări la Pașca, 139, 169)[18].

božii, -ija, -ije adj. pos. al lui Dumnezeu, al Domnului (Hwb. 14; Lex. I 133): *bīę*$_4$ [*božię*], fem. Gen. sg., forma scurtă (*-ę* în loc de *-ję*, resp. *božiję*, e curent încă în textele slave vechi chirilice; Vaillant, 29—30, cf. 120, 131)[19].

·v· num. card. 2 (Hwb. 148; Lex. I 161) : *:v:*$_2$.

vъ prep. în (Hw. 154; Lex. I 232—237) : *vъ*$_1$.

vьsь, vьsja, vьse pron. indef. tot, toată (Hwb. 152; Lex. I 368—369) : *vъsěchъ*$_{4-5}$ Gen. pl. (*ъ* în loc de *ь*, în *vъsěchъ*, apare des încă în textele slave vechi; Vaillant, 36).

Georgii, -ija NP masc. Gheorghe (Hwb. 32; Lex. I 394 : nume de origine greacă, *Geōrgios*, scris adesea cu *ō*, sub influența grafiei grecești, în loc de *o* încă în textele slave vechi din sec. XI) : *Geōrgija*$_{3-4}$ Gen. sg. al [sfîntu]lui Gheorghe.

grěchъ, -a m. păcat (Hwb. 31; Lex. I 442—443) : *grěch(o)mъ*$_6$, *grěchomъ*$_{8-9}$ Dat. pl. (cu valoare posesivă în construcția *ōstavenie grěchomъ*, în locul genitivului plural; fenomenul se întîlnește adesea încă în textele slave vechi — Vaillant, 189).

·ƶ· (dz) num. card. 6 (Lex. I 621) : *:ƶ:*$_1$.

zografъ, -a m. zugrav, pictor (Mikl. 232, cu ex. din sec. XVI; din gr. *zōgráphos*) : *zografě*$_{10}$ Gen. sg. ((*-ě* în loc de *-a*, resp. *-ja*, după varianta moale a declinării a doua, nu

[17] Vezi C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, vol. II, red. resp. I. Coteanu, București, Ed. Academiei, 1969, p. 328.

[18] Semnalăm aici că *Balea*, cneaz din Ieud, fiul lui Teodor, atestat la începutul secolului al XV-lea, apare în documentele latine medievale (1419) ca *Valentin* (vezi Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XVI-lea*, București, 1970, p. 87; Idem, *Considerații istorice pe marginea toponimiei vechi maramureșene*, „Revista de istorie", t.30, 1977, nr. 8, p. 1458, nota 79). Să fie aceasta o atracție paronomică, *Balea — Valentin*? În tot cazul, acest nume apare des în toate cele trei Țări Române (cf. I. R. Mircea, *op. cit.*, nota 13, p. 67).

[19] Nu se înțelege de ce I. R. Mircea *(op. cit.*, p. 67) crede că *b(ož)iję* înlocuiește v. sl. *božijǫ*.

www.dacoromanica.ro

fără influența numelui pe care-l determină, *Theōfilĕ*, cf. genitive ale unor împrumuturi din greacă în slava veche de tipul : *Izdrail'ja* — Vaillant, 115 ; cît privește înlocuirea lui *-ja* cu *-ě* în manuscrisele chirilice, fenomenul este semnalat încă în *Foile lui Undolski*, text din sec. XI, chiar în forme de genitiv : *dekębrě*, *septebrě*, *Gligorijě*, *cr̃stvijě*, *m(c)ě*[20], devenind aproape curent în textele mediobulgare[21]).

i conj. și (Hwb. 34 ; Lex. I 693—700) : $i_{1,2\,(2x),\,4\,(2x),\,7\,(2x),\,8.\,10}$ [*i*]$_6$.

·ĩ· *sъtъmъ* v. *osmosъtъmъ*.

·k̃· num. card. 20 (Hwb. 43 ; Lex. II 1) ::*k*:$_2$.

kъnędzъ, *-a* m. cneaz, cnez, jude (Hwb. 49 ; Lex. II 94—95) : *kndzu* Dat. sg. (cu valoare posesivă, în construcția *grěch(o)mъ kndzu ;* cf. mai sus s.v. *grěchъ* ; fără titlă sau aceasta s-a șters ; scris cu 2 pentru sunetul *dz*, grafie rară, întrucît apare, de regulă, numai pentru redarea cifrei 6 — cf. mai sus ·2̃·, utilizat ca cifră, în r. 1[22] ; scrierea prescurtată nu ne permite să facem considerații privind conservarea nazalei anterioare ę).

lěto, *-a* n. an (Hwb. 51 ; Lex. II 155—156) : *vъl* [*ěto*]$_1$ Ac. sg. în anul (abreviere rară, întîlnită însă în documentele slavo-române[23]).

mati, *-ere* f. mamă, maică (Hwb. 54 ; Lex. II 196) : *matere*$_4$ Gen. sg.

na prep. în, întru (Hwb. 60 ; Lex. II 276—281) : *na*$_7$, [*na*]$_5$.

[20] Vaillant, 116 ; E.F. Karski, *Listki Undol'skogo* (1904). în : *Trudy po belorusskomu i drugim slavjanskim jazykam*, Moscova, 1962, p. 592, 601.

[21] Mircev, 108, 118—119. Cf. considerațiile lui I. R. Mircea *(op. cit.*, p. 68), care conchide : „L'unique explication possible serait l'hypothèse [?] d'un génitif masculin calqué sur la déclinaison palatalisée, de type *konь* (gén. *konja*), mais avec la graphie - *ě* pour rendre la terminaison - *ja*".

[22] Vezi Vaillant, 23.

[23] „Exprimată grafic prin *vl̃* <*v lěto*>", de pe la sfîrșitul sec. al XVI-lea (D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, p. 124, nota 5). De aceea este surprinzătoare afirmația lui I. R. Mircea că aceasta este o „abréviation jamais rencontrée jusqu'à présent dans les textes slavons connus (...). Vu sa singularité, nous croyons ne point nous tromper en l'attribuant soit au rédacteur du texte, soit au peintre. En tout cas, elle est complètement étrangère aux scribes et aux clercs de l'époque, autant qu'aux graveurs sur pierre ou aux peintres épigraphes" *(op. cit.*, p. 66).

www.dacoromanica.ro

Nanešъ, -a NP m. Naneş : *Nanešu*$_{9-10}$ Dat. sg. (cu valoare posesivă, în construcţia *grěchomъ popu Nanešu;* cf. mai sus, s.v. *grěchъ*), nume românesc, derivat de la NP *Nan*, cu sufixul *-eş* (*Nan* ar putea proveni din *Anan*<*Anania*, vezi Constantinescu, LIX, 9, unde se dau şi alte ipoteze; cf. şi Paşca, 142, 286)[24].

osmosъtьnъ, -a, -o num. ord. al optsutelea (Mikl. 520, cu ex. din sec. XVI : *osmosъtьnyj*) : : *i*: *sъto*$_1$ n. Ac. forma scurtă (dispariţia lui *ъ*, ca şi a lui *ъ*, în poziţie neintensă e un fapt obişnuit încă în textele slave vechi din sec. XI; Vaillant, 35—36).

ostavljenije, -ija n. lăsare, eliberare, iertare (Hwb. 79; Lex. II 570 : şi *ostavьjenije*, în *Codex Suprasliensis*, sec. XI; dispariţia lui *l* epentetic e consemnată destul de des în textele slave vechi, generalizîndu-se în cele mediobulgare, în interiorul cuvintelor[25]) ; *ōstavenie*$_8$, [*ōs(t)avenie*]$_6$ Ac. sg. (absenţa iotării lui *-e*, resp. *je*, se observă încă în *Evangheliarul lui Sava*, manuscris chirilic din sec. XI; Vaillant, 28; cf. Mircev, 121, I. R. Mircea, *op. cit.*, 67).

pomoštь, -i f. ajutor (Hwb. 92; Lex. III 155) : *pomoštьꙋ*, *pomošt*[ь]$_5$ Ac. sg.; *pomoštię*$_{2-3}$ Instr. sg. („amestecul" nazalelor *ǫ* —*ę* în anumite condiţii fonetice, de ex. înlocuirea lui *ǫ* sau *jǫ* cu *ę* după consoane moi, este un fenomen tipic pentru textele mediobulgare, începînd cu secolul XII; Vaillant, 44; Mircev, 101; cf. I.R. Mircea, *op. cit.* p. 67).

popъ, -a m. popă, preot (Hwb. 93; Lex. III 171—172) : *popu*$_9$ Dat. sg. (cu valoare posesivă, cf. mai sus s.v. *Nanešъ*).

počiniti, -njǫ pf. a face; a repara (Srezn. II 1326, cu ex. începînd din anul 1396; Mikl. 651, cu ex. din sec. XVII) : *počі*[*n*]*ъmъ*[?] (Dacă lecţiunea e corectă, aoristul de la acest verb pare a fi format după tipul simplu, asigmatic, de ex. *padomъ*, însă cu *ъ* în loc de *o*; forma normală ar fi fost *počinichomъ*[26]).

[24] Atît *Nan*, cît şi *Naneş* apar des în toate cele trei Ţări Române (vezi I. R. Mircea, *op. cit.*, p. 68—69).

[25] Vaillant, 63—64; Mircev, 136—137.

[26] I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 66—67) înclină spre această interpretare, spre deosebire de Radu Popa (*Streisingeorgiu, Ein Zeugnis ...*, p. 47, 49), care socoteşte că ar fi o formă de la verbul *počęti* (eventual, *počinati*) „a începe".

www.dacoromanica.ro

sъpasenije, -ija n. mîntuire (Hwb. 130) : *spasenie*$_6$ Ac. sg. (Dispariția lui *ъ* în poziție neintensă este consemnată încă în textele slave vechi din sec. XI ; I este o simplă variantă grafică a lui *И*, întîlnită și în textele slave vechi chirilice — Vaillant, 35—36, resp. 28 ; pentru *-e* în loc de *-je* vezi mai sus, s.v. *ostavljenie*).

svętъ, -a -o adj. sfînt (IIwb. 134) : *s̃tago*$_3$ [*svętago*] Gen. sg., formă lungă contrasă ; *stъchъ*$_5$ [svetъchъ] Gen. pl., forma lungă contrasă (scrierea prescurtată nu ne permite să facem considerații privind păstrarea nazalei *ę* ; cele două forme contrase sînt obișnuite încă în slava veche — Vaillant, 120 ; scrierea cu *ъ* în loc de *y* — *s̃tъchъ* în loc de *s̃tychъ* — se poate explica pe fondul mai general al trecerii lui *y* în *i* în mediobulgară și prin inconsecvența redării lui în manuscrise[27] ; mai puțin probabil, această scriere reflectă un fenomen dialectal, trecerea lui *y* în *ъ*[28]).

tysęšti, -ę num. card. (f.) mie (Hwb. 140 ; varianta occidentală, veche macedoneană : *tysǫšti* — Vaillant, 159) ; *tъsęšte*$_1$ Ac. pl. (cu *-ę* final denazalizat în *-e*, fenomen specific mediobulgar, consemnat în texte începînd din sec. XII, dar mai ales în sec. XIII—XIV—Mircev, 100—101 ; despre *ъ—y* vezi mai sus, s.v. *svętъ* ; de remarcat, de asemenea utilizarea acuzativului pl. în locul genitivului pl. după numeralul *šestъ*, o extindere a construcțiilor *tri, četyri tysęšte*[29] ; în fine, arhaismul inscripției rezultă din însăși conservarea acestui lexem, înlocuit ulterior prin *chiliada*, împrumut de origine greacă[30]).

crъky, -ъve f. biserică (Hwb. 16) : *cr̃ve*$_2$ [*crъkъve* sau *crъkve*] Ac. sg. (forma de Gen.-Acuz. sg. *crъkъve* se întîlnește încă în slava veche, alături de *crъkъvь*[31]).

[27] I. R. Mircea, (*op. cit.*, p. 67) subliniază unicitatea acestor exemple, la care se adaugă *tъsešte*.

[28] Mircev, 117 : în graiuri arhaice din jurul Salonicului.

[29] O anumită simplificare a formelor cazuale la numerale se observă încă în sec. XIII, de ex. în *Evangheliarul de la Vrața : po dva* în loc de *po dъvěma* (Mircev, 174).

[30] Cel mai vechi exemplu cunoscut este din traducerea *Cronicii lui Manasses* (1344—1345) : *chiliadъ* Gen. pl. (ed. I. Bogdan, București, 1922, p. 119, 201, 444 ; Mircev, 173).

[31] Vaillant, 112—114 ; I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 67) consideră această formă drept genitiv întrebuințat greșit în locul acuzativului : „... le complément d'objet direct faisant suite à ce verbe [*počitъmъ*], avec la forme génitivale *cr(ъkъ)ve* qui remplace l'accusatif normal dans son cas, *cъrkъvь* ...“

www.dacoromanica.ro

Theofilъ, -a NP m. Theofil (Hwb. 140); *Theōfilě*$_{10}$ Gen. sg. (declinat după varianta moale, în care s-au încadrat parţial, în slava veche, numele proprii greceşti indeclinabile în *-l*, ca de ex. *Izdrail'ъ*, Gen. *Izdrail'ja*$_{32}$, de care a fost apropiat şi numele *Theofilъ*<gr. *Theóphilos;* despre *-ě* în loc de *-ja* vezi mai sus, s.v. *zografъ*).
ōstavenie v. *ostavljenije.*

În concluzie, constatăm că inscripţia conţine 26 de cuvinte cu 40 de apariţii, cele mai multe o singură dată (20 de cuvinte), 4 cuvinte de 2 ori *(grěchъ, na, ōstavenie, svętъ)*, 1 cuvînt de 3 ori *(pomoštь)*, iar conjuncţia *i* de 9 ori (inclusiv de 3 ori pentru formarea unui numeral compus). Dintre cele 26 de cuvinte, 3 numerale cardinale sînt exprimate prin cifre (litere), iar 1 numeral ordinal prin cifră (literă) combinată cu redarea lexicală (toate formează numeralul compus 6822); 4 cuvinte reprezintă nume proprii de persoană: 2 specifice româneşti — numele cneazului *Balea* şi al preotului *Naneş*, iar alte 2 sînt nume calendaristice — cel al sfîntului ostaş *Gheorghe*, patronul bisericii, nu întîmplător ales pentru biserica unei familii de cnezi, care aveau şi atribuţii militare încă din vechime, şi cel al zugravului *Theofil* (probabil, călugăr). Majoritatea cuvintelor (21) sînt atestate încă în textele slave vechi, cu excepţia, evident, a celor 2 nume româneşti, a împrumutului grecesc *zografъ* (atestat la Mikl. abia după manuscrise din secolul XVI), a numeralului ordinal *osmosъtъnъ* (la Mikl. din acelaşi secol) şi a verbului *počiniti* (dacă lecţiunea e corectă; atestat la Srezn. de la sfîrşitul secolului XIV).

În genere, cu excepţia acestui din urmă cuvînt deteriorat (drept care lecţiunea este nesigură) şi a dativului *Balěi*, creat ad-hoc şi identic cu forma românească, limba inscripţiei este corectă, într-o slavonă mediobulgară timpurie, apropiată de slava veche, de care n-o despart decît două secole. Într-adevăr, cele mai multe inovaţii fonetice şi morfologice sînt cunoscute încă din textele slave vechi (secolul XI), altele sînt specifice slavonei mediobulgare, începînd din secolul XII: înlocuirea lui *jǫ* cu *ę* (*pomoštię*), denazalizarea lui *-ę* în *-e (tъsęšte)*, utili-

[32] Vaillant, 115.

www.dacoromanica.ro

zarea acuzativului plural în locul genitivului în construcția *tъsęšte*. În fine, din punct de vedere al grafiei, subliniem utilizarea literei ƶ pentru *dz*, în cuvîntul *kndzu*, abrevierea rară *l* (*lětъ*), întîlnită în textele slavo-române ulterioare, și mai ales scrierea lui ъ în loc de *y*, în cuvintele *tъsęšte* și *slъchъ*, care trădează un mediu cultural extra-slav, mai puțin familiarizat cu întreaga tradiție a scrierii slavone, și anume mediul românesc, indicat categoric de cele două nume de persoane, *Balea* și *Naneș* predecesori ai familiei de cnezi din Streisîngeorgiu și din localitățile învecinate, atestată în documentele medievale cu cîteva decenii mai tîrziu (prin 1340—1350) și în secolul următor[33].

În cadrul acesteia un loc bine determinat și clar documentat îl ocupă jupanul Chendreș, fiul lui Grigore, menționat în documente din 1392 (cînd se afla în campania antiturcească, condusă de regele Sigismund de Luxemburg, pe Dunăre) și 1404[34], precum și în inscripția din 2 octombrie 1408, la care trecem îndată și în care apare împreună cu soția sa Nistora și cu fiii Lațcu și Vlaicu.

3. INSCRIPȚIA DIN 2 OCTOMBRIE 1408

Textul inscripției a fost repictat, împreună cu tabloul votiv de pe peretele de vest al navei, în 1743, după cum rezultă dintr-o altă pisanie de pe stîlpul de sud al turnului. Pentru citirea ei am recurs la desenul destul de exact publicat de Szendrei János, în 1905[35], precum și la excelenta fotografie reprodusă de Radu Popa[36] (din păcate, însă, incompletă). Dacă reproducerea fotografică anexată comunicării lui

[33] Vezi arborele genealogic schițat de Radu Popa în studiile citate.

[34] *Ibidem*.

[35] *Op. cit.*, p. 39, fig. 9 (cu traducerea în limbă maghiară, efectuată de dr. Réthy László; reprodusă de Virgil Vătășianu, *Vechile biserici* ..., p 29—30).

[36] *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis* ..., pl. 2, după p. 38.

www.dacoromanica.ro

Tabloul votiv şi inscripţia din 2 ootombrie 1408 de la Streisinge r, u (Desen reprodus după Szendrei János, 1905).

Tabloul votiv şi inscripţia din 2 octombrie 1408 (Fotografie reprodusă după N. Iorga, 1926).

www.dacoromanica.ro

Inscripția din 2 octombrie 1408 (Fotografie reprodusă după Radu Popa, 1976).

www.dacoromanica.ro

N. Iorga este ilizibilă[37], în schimb avem transcrierea şi traducerea sa[38], pe alocuri fantezistă, întrucît la repictare, unele cuvinte, fiind sensibil şterse, au fost deformate iremediabil. Din fotografie (şi din desenul lui Szendrei) rezultă însă clar dispunerea figurilor şi faptul că prima parte a inscripţiei nu este altceva decît explicarea acestora : în centru se află jupanul Chendreş şi soţia sa, jupaniţa Nistora, ţinînd imaginea bisericii în cîte o mînă ; în stînga ei se află „jupanul Laţco" (din fotografie pare destul de tînăr, astfel că trebuie socotit drept unul din fii[39]), iar în dreapta lui Chendreş se află al doilea fiu, mai tînăr, Vlaicu (ce nu poartă încă titlul de jupan)[40].

[37] *Cea mai veche ctitorie* ..., pl. II.

[38] *Ibidem*, p. 2.

[39] În acest fel, credem că trebuie completat arborele genealogic întocmit de Radu Popa, în cadrul căruia un alt Laţcu apare ca rudă a lui Chendreş.

[40] Prin citirea la rînd a numelor şi a explicaţiei tabloului votiv, N. Iorga a deformat întrucîtva conţinutul acestei părţi a inscripţiei.

* Coborîm literele suprascrise în rînd, în paranteze rotunde, şi desfacem ligaturile, pe care le menţionăm în fiecare caz în parte. Asupra particularităţilor grafice, fonetice (înnoite pe alocuri, cu prilejul repictării), gramaticale şi lexicale ne propunem să revenim cu alt prilej. 2 Ligatură : *ab*. 3 Ligaturi : *ni, tō*. 4 Ligatură : *tō*. 5 Ligatură *tъ*. 6 Ligatură : *ir*. 7 Ligatură : *fl*. 8 Ligatură : *gi*. 9. Ligatură : *ab*. 10 Ligatură : *nъ*. 11 Cu excepţia primei litere, care este sigur cifra. *dz*. (6, respectiv 6 mii), celelalte au fost complet deformate : de aceea am notat între paranteze drepte literele ce credem a fi redat anul restaurării, menţionat încă o dată la sfîrşitul celei de-a doua părţi a inscripţiei. 12 La fel, presupunem luna „octombrie". 13 De asemenea, presupunem „ziua 2". Cele 3 rînduri deformate au fost citite de N. Iorga : *sedъ ōvkaō (sic) ltii deakъ* şi traduse : „ moşul lor Litovoi diac" (Pe drept cuvînt, Radu Popa corectează, în studiile sale, o parte a lecţiunii renunţînd la această interpretare şi spunînd că ultimul cuvînt aparţine slaviştilor). 14 Ligatură : *an*. 15 Ligatură : *in*. 16 Ligatură : *an*. 17 Ligaturi : *ni, tō*. 18 Ligaturi : *an, ti*. 19 Ligatură : *tō*. 20 Ligatură : *gi*. 21 Două cuvinte deformate, pe care le citim : *rǫkami ego*. 22. Ligatură : *an*. 23 Ligatură : *to*.

www.dacoromanica.ro

Ra(b) bži(i) župa(n) Lacko

Raba[2] bžie žu(p)anica Nistōra[3]

Ktitō(r)[4] župa(n) Ke(n)-dрešu : ~ predaetъ[5] ma-nastirъ[6] sf̃tomu[7] Geōrgïe[8]

Rab[9] bži(i) Vlajko sñь[10] Ke(n)dreš

dz. aedi [d̃z. c̃zï=6917][11]
ōvbað : ltvï [ōktōmvrïa][12]
aelkъ [.v̄.=2 dñь][13]

† Vь imě ōca.i sña. i s̃tago dc̃ha : sьzida župan(u)[14] Ke(n)dreš(u) i negova[15] županica[16] Nistōra[17] : i sño-ve ego : se(i) manastir[18] s̃tago velï-komučenika i strastōter(p)ca[19] Chr(i)-stova Geōrgïe[20] : i soverši se i napisa se kodami e(s) [?] [=rǫkami e(g)][21] na zdrav(i)[e] telesnoe i dš̃evno[e] sp(s)nïe : vь dñi Žikmon(a) kralě. i zagorskï[(ch)] vvod[ъ] Iōaneša[22] i Ekova : .v l(t) : 6917 ōkto(m)[23] : 2 d(n) : ~

www.dacoromanica.ro

b) TRADUCEREA

Robul lui Dumnezeu jupan Laţco

Roaba lui Dumnezeu jupaniţa Nistora

Ctitorul jupan Chendreşu închină mănăstirea[41] sfîntului Gheorghe

Robul lui Dumnezeu Vlaicu, fiul lui Chendreş

[6917 octombrie, ziua 2.]

† În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfîntului Duh a zidit jupanul Chendreşu şi jupaniţa sa Nistora şi fiii săi această mănăstire[41] a sfîntului mare mucenic şi ostaş al lui Hristos Gheorghe ; şi s-a săvîrşit şi s-a zugrăvit [cu mîinile lui] pentru sănătatea trupească şi mîntuirea sufletească, în zilele lui Jicmon crai[42] şi ale voievozilor transilvăneni Ioaneş şi Iacov[43], în anul 6917 [1408], octombrie, ziua 2.

www.dacoromanica.ro

Noul ctitor, Chendreș, „nu era — subliniază N. Iorga — un biet cneaz sau jude țăran. Sabia lui, paloșul, care se da numai prin diplomă regală, și rareori, era, după sistemul militar al lui Ludovic cel Mare, în apărarea regelui și a țării. Rămăsese legat de legea lui cea veche și împărtășea cu voievozii de peste munți cultura slavonă contemporană"[44]. Același lucru se poate spune și despre strămoșul său Balea, consemnat în inscripție cu un secol înainte, feudal și conducător local militar și administrativ[45], cunoscător, împreună cu preotul Naneș, al slavonei, ca limbă liturgică și de cultură, introdusă în Transilvania înainte de venirea aici a ungurilor, în secolul XI[46]. *Inscripția din 1313—1314, împreună cu urmele de litere chirilice, anterioare acestei date, ne apropie documentar de epoca îndepărtată a începuturilor culturii românești în limba slavonă, ale cărei baze au fost puse în secolul X, curînd după misiunea fraților Constantin-Chiril și Metodie în Marea Moravie (869—885), cînd ucenicii lor s-au răspîndit în sud-estul Europei — Bulgaria, Serbia, Croația și vechea Dacie*[47].

[41] Cum bine a observat prof. Virgil Vătășianu *(Vechile biserici ...*, p. 31), denumirea „mănăstire" a putut fi introdusă de zugrav (probabil, el însuși călugăr), care a utilizat anumite formule cunoscute mai ales în astfel de lăcașuri.

[42] Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (1387—1437), devenit ulterior rege (1410) și apoi împărat german (1433—1437) și rege al Boemiei (1420—1437).

[43] Ioan Tamâsi și Iacob Lackfi, voievozi ai Transilvaniei (16 oct. 1403—14 dec. 1409).

[44] *Op. cit.*, p. 4.

[45] Vezi considerațiile lui Radu Popa, în studiile citate.

[46] Vezi: Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 95—103; C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1974, p. 196—198.

[47] Vezi studiul nostru introductiv la *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, p. 12—17.

www.dacoromanica.ro

CIRCULAȚIA EUROPEANĂ ȘI PARTICULARITĂȚILE LINGVISTICE ALE UNUI MANUSCRIS CELEBRU: EVANGHELIARUL DE LA REIMS

Un articol publicat în 1970 de Matei Cazacu[1] a readus în discuția opiniei științifice din țara noastră o ipoteză formulată în 1848 de slavistul rus P. S. Biliarski[2] și reluată în 1869 de B. P. Hasdeu[3]. Întrucît Hasdeu și-a reînnoit teza, expunînd-o ceva mai concis și renunțînd la unele afirmații prea îndrăznețe, în *Cuvente den bătrîni*, vol. II, apărut cu zece ani mai tîrziu[4], ne vom referi în cele ce urmează, cu precădere, la această din urmă lucrare a marelui filolog.

În 1843 paleograful francez J. B. Silvestre publicase în facsimile, cu sprijinul material al oficialităților ruseşti[5], textul chirilic și glagolitic al unui manuscris pe pergament, ce atrăsese de mult atenția specialiștilor — *Èvangheliarul slavon de la Reims*, în legătură cu care se crease legenda că fusese folosit

[1] *O copie munteneasc ă după un manuscris moldovenesc? Evangheliarul de la Reims*, în „Magazin istoric", an. IV, 1970, nr. 3 (36), martie, p. 70—71 99.

[2] *Sud'by cerkovnogo jazyka. Istoriko-filologičeskie issledovanija.* II. *O kirillovskoj časti Rejmskogo evangelija*, St. Pb., 1848, VII + 283 p.

[3] *Limba slavică la români pînă la anul 1400.* Cap. II. *Literatura cultă. Secolul XII*, §§ 16—20, în „Traian", an. I, 1869, nr. 64 (4 oct.), p. 259—260, nr. 66 (9 oct.), p. 268, nr. 69 (16 oct.), p. 280.

[4] Bucureşti, 1879 (pe copertă : 1880), p. 267—272.

[5] Nu „din ordinul" Curții imperiale ruse, cum scrie M. Cazacu (p. 70), după Hasdeu (*op. cit.*, p. 257). Vezi Vl. Frantev, *K istorii izdanij Rejmskogo evangelija*, în „Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveščenija", Partea CCCXXX, 1900, iulie, p. 138, nota 2.

www.dacoromanica.ro

cu prilejul încoronării unor regi ai Franței : *Evangéliare slave de Reims, ou Texte du Sacre, fac-simile et publié par J. B. Silvestre. Ouvrage dedié à S. M. l'Empereur de Russie. Evangelia Slavice quibus olim in Regum Francorum oleo sacro inungendorum solemnibus uti solebat Ecclesia Remensis vulgo Texte du Sacre ad exemplaris similitudinem descripsit et edidit J. B. Silvestre. Ord. S. Greg. m.u. etc. Evangelia Latine vertit eandemque interpretationem Latinam e regione adjecit B. Kopitar, Aug. Austriae Imp. biblioth. Palat. custodia, etc.* (Paris, 1843). Această ediție s-a dovedit ulterior plină de greșeli de transcriere[6]. *Prolegomena historica* la această ediție, scrise de cunoscutul filolog sloven B. Kopitar, n-au fost însă adăugate exemplarelor difuzate atunci în Rusia, din cauza spiritului lor tendențios[7], fiind anexate doar la o parte a tirajului[8], apoi traduse în limba rusă în 1848[9] și retipărite în latină în 1851, de elevul său Fr. Miklosich[10]. Un an mai tîrziu, Louis Paris difuza un nou tiraj. cu titlul întrucîtva modificat și cu o introducere : *Évangéliaire slave dit Texte du Sacre de la Bibliothèque de Reims. Fac-simile par J. B. Silvestre, auteur de la Paléographie universelle. Traduction latine par feu Kopitar, biblioth. de l'Empereur d'Autriche. Notice française et eclaircissements historiques par Louis Paris, ancien bibliothécaire de Reims. Publié aux frais et par les soins de L. Paris et Silvestre,* Paris, 1852 (16 p.+32 p.+32 planșe+62 p. + 62 planșe)[11]. Între timp, filologul romantic ceh V. Hanka publicase și el o ediție a aceluiași text, transcrisă după prima ediție a lui Silvestre, fiind mînat de sentimente „patriotice" și crezînd că textul chirilic ar fi fost scris de Pro-

[6] Vezi P.S. Biliarski, *op. cit.*, § 41 ; J. Loś, *Berichtigungen zum Reimser Evangelium*, în „Archiv für slavische Philologie", IX B., 1886, p. 478—486 ; V. Jagić, *ibidem*, XXI B., 2. Heft, 1899, p. 636.

[7] Vezi Vl. Franțev, *op. cit.*, p. 138, nota 2 ; I.V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii*. St. Pb., 1910 (*Enciklopedija slavjanskoj filologii*. Vypusk 1), p. 211.

[8] Vezi Biliarski, *op. cit.*, p. 58.

[9] În cadrul articolului lui Paplonski. *O Rejmskom evangelii*, în „Žurnal Min. Nar. Pr.", partea LVII și LVIII, Secț. II, nr. 2—4.

[10] Bartolomaei Kopitarii *Prolegomena historica in Evangelia Slavice quibus olim in Regum Francorum oleo sacro inungendorum solemnibus uti solebat Ecclesia Remensis*, în *Slavische Bibliothek, oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, hgg. von Fr. Miklosich, Erster Band, Viena, 1851, p. 57—84.

[11] Un exemplar din această ediție se află la B.A.R. (cota III 5 11046). B. P. Hasdeu nu spune că ar fi văzut ediția lui Silvestre.

www.dacoromanica.ro

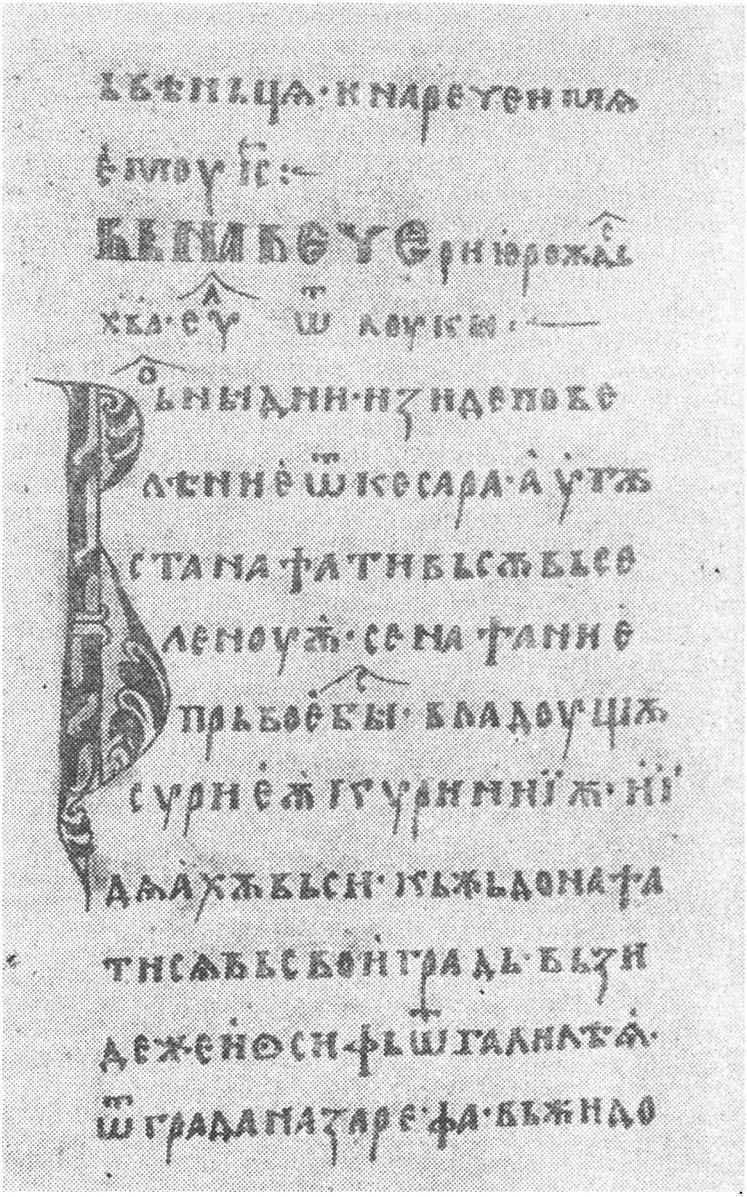

Evangheliarul de la Reims (sec. al XII-lea), col. 8b (Reprodu ere după E. F. Karski, 1928).

www.dacoromanica.ro

cop, primul egumen al mănăstirii „Emaus" din Sazava (lîngă Praga), înainte de anul 1030 : *Sazavo-Emmauzskoe sĭoe bĭgověstvovanie, nynĕ-že Remьskoe, na neže prěže prisegaša pri věnčalьnomь miropomazanii cři franьcustii. Sь pribavleniemь sъ boku togože čtenija latinьskymi bukvami i sьličeniemь Ostromirova evangelija i Ostrozьskychь čtenij. Trudomь i iždiveniemь Věščeslava Ganky* (Praga, 1846), de asemenea deficitară din punct de vedere al exactității reproducerii[12].

Bazîndu-se pe ediția lui Silvestre, P. S. Biliarski a publicat în 1848 monografia menționată mai sus, ale cărei concluzii modificau sensibil atît tezele „panonice" ale lui B. Kopitar (care crezuse într-un timp că textul provine chiar de la Metodie, din perioada panonică a activității lui), cît și pe cele „cehe" ale lui V. Hanka, concluzii care — după cum vom vedea — s-au dovedit, sub un anumit aspect, insuficient fundamentate tocmai din cauză că se bazau pe o ediție nesatisfăcătoare, deși „superbă", sub aspect grafic, pentru vremea aceea[13], cum o califica, printre alții, și B. P. Hasdeu[14]. După ce vom expune, pe scurt, istoria externă a manuscrisului, atît cît se poate reconstitui, folosind concluziile autorizate ale slaviștilor și bibliografilor de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și din primele decenii ale secolului nostru, vom reveni la opiniile lui Biliarski și Hasdeu, potrivit căruia textul chirilic „este îndoit românesc, adică o copie făcută de către un muntean pe la

[12] Vezi Biliarski, *op. cit.*, p. 92 ; Franțev, *op. cit.*, p. 141—155 ; Jagić, *Istorija...*, p. 248—258.

[13] În gravura textului, Silvestre a fost ajutat de un artist din Reims, Jules Lundy (care va fi contribuit și el la mărirea numărului greșelilor ediției). Vezi H. Jadart, *Le dossier de l'Evangéliaire slave à la Bibliothèque de Reims*, „Le Bibliographe moderne. Courrier international des Archives et des Bibliothèques", VI, 1902, janvier-avril, p. 113.

[14] Hasdeu, care-și făcuse studiile la Harkov (între 1855 și 1856), a avut în biblioteca sa studiul lui Biliarski : astăzi exemplarul său din această „raritate bibliografică", chiar pentru Rusia (Jagić, *op. cit.*, p. 547), semnat rusește cu numele său vechi „Tadeu Hijdeu", se află în biblioteca Arhivelor Statului din București (cota H 2106), evident, cu sublinierea pasajelor care l-au interesat.

www.dacoromanica.ro

începutul secolului XIV după un exemplar scris de către un moldovean"[15].

Menționăm însă, de la început, că precizarea vechimii textului chirilic în discuție, a grafiei și a trăsăturilor lui lingvistice a devenit posibilă începînd cu anul 1899, cînd cunoscutul slavist francez Louis Leger a publicat, în condiții excelente, textul facsimilat în heliogravură al *Evangheliarului* ce făcuse să curgă atîta cerneală în secolul al XIX-lea[16] : *L'Évangéliaire slavon de Reims, dit : Texte du sacre. Edition fac-simile en héliogravure, publiée sous les auspices de l'Académie Nationale de Reims, precédée d'une Introduction historiques par Louis Leger* ([6] +48 p. + 94 planșe, in—4°, Reims—Prague 1899)[17]. „Toate încercările anterioare de editare a prețiosului Codice

[15] *Cuv.*, II, p. 269. În revista „Traian", I, 1869, nr. 64, p. 260, Hasdeu adăugase : „familiarizat cu limba ruteană, pe la finitul secolului XII", căci susținea o teză, ulterior serios zdruncinată, potrivit căreia s-ar fi păstrat pînă la noi următoarele manuscrise slavo-române din sec. XII : *Diploma birlădeană* din 1134 (ce s-a dovedit a fi falsă), *Tetraevanghelul* din 1143 (sau 1144), numit *galițian* sau de la Krilos — de fapt, un text slavon de redacție ruso-ucraineană — și cel de care ne ocupăm. Iată cum își rezumă Hasdeu concluzia în „Traian", I. 1869, nr. 69, p. 280, concluzie pe care însă n-o mai reproduse în *Cuv.*, II, p. 272, dar pe care o regăsim la Matei Cazacu (p. 70—71) : „Originalul era moldovenesc cu o nuanță ruteană, de pe la anii 1180—1200, din același secol de cînd datează actul bîrlădean și evangheliarul krilosian, ambele necunoscute domnului Biliarski, dar servind indirectamente, prin localitate și prin epocă, a confirma deducțiunile sale. Copia, adică exemplarul, așa cum a ajuns pînă la noi, este muntenească, dintre anii 1300—1310, cu mult mai posterioară originalului, dară totuși constituind cea mai veche dintre toate producțiunile slavo-ecleziastice din părțile Țării Românești ..."

[16] La 1849, E. Kunik înregistra peste o sută de lucrări consacrate acestui manuscris. dintre care unele cuprinzînd ipoteze cu atît mai fantastice, cu cît autorii lor îl cunoșteau mai puțin *(Aufklärungen über einige Punkte der äusseren Geschichte des slawischen Evangeliums zu Reims. Ein Beitrag zur Geschichte der Slawistik. Mélanges russes.* t. I, livre I, St.—Pb. 1849. 114 p. Vezi : *Bibliografičeskij ukazatel' literatury po russkomu jazyku s 1825 po 1880 god.* Vypusk III, Moscova, 1955, partea a II-a, nr. 1108. p. 244). Bineînțeles că în anii următori acest număr a crescut și mai mult.

[17] Cartea. difuzată prin subscripție, a apărut în două ediții — una „aquarellée" (300 fr.), alta „en deux coulcurs" (100 fr.). Vezi recenzia semnată de A.V., în „Revue critique d'histoire et de littérature", XXXIII-ème année, t. XLXIII, Paris, 1899, nr. 48 din 27 nov., p. 431—433, și notița publicată în aceeași revistă, t. XLVII, 1899, nr. 14 din 13 aprilie, p. 276 ; L. Leger, *Nouveaux documents concernant l'Evangéliaire slavon de Reims*, în „Comptes rendus des séances des l'Academie des Inscriptions et Belles Lettres", 1901, t. I, p. 175—176.

www.dacoromanica.ro

de la Reims au devenit, după noua ediție a prof. Leger, de domeniul istoriei" — scria îndată după aceea Vl. Franțev[18].

Pe scurt, istoria manuscrisului este următoarea :

După moartea lui Metodie, în anul 885, cîțiva ucenici ai celor doi fondatori ai culturii scrise slave s-au refugiat, probabil, în Boemia. Aici tradiția slavă, deși firavă, s-a păstrat în continuare, întreținînd mai tîrziu, în secolul al XI-lea și următoarele, legături nu numai cu țările slave sudice, în special cu Croația, ci și cu Rusia kieveană. De aici a ajuns, cu un prilej oarecare, în mîinile regelui Carol IV (1346—1378), un manuscris chirilic, cuprinzînd un *Evangheliar*, scris pe pergament, în regiunile rusești sud-vestice (Ucraina de astăzi), în a doua jumătate a secolului al XII-lea (sau poate a începutul secolului al XIII-lea), din care s-au păstrat 16 file. Regele a dăruit acest manuscris slavon ruso-ucrainean — care era o copie de pe unul mediobulgar cu sîrbisme — mănăstirii „Emaus" din Sazava. Aici regele invitase călugări croați benedictini, pentru a face să renască cultura slavonă (1347) ; aceștia, împreună cu unii călugări cehi, au copiat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea cele 31 file ale textului glagolitic, care cuprind lecțiuni evanghelice și din epistolele

[18] *Op. cit.*, p. 126. Din păcate, n-am găsit această excelentă ediție a lui Leger în bibliotecile din București și din Cluj. Am putut, totuși, s-o consultăm la Biblioteca „Lenin" din Moscova (cota H 293/96), în august 1970. Aprecieri asupra ei vezi în : recenzia citată în nota precedentă ; recenzia publicată de V. Jagić, în „Archiv für slavische Philologie", XXI B., 2. Heft, 1899, p. 635—636 ; Idem, *Glagoličeskoe pis'mo*, în *Enciklopedija slavjanskoj filologii*. Vypusk 3, St. Pb., 1911, III, p. 156 (vezi și : Idem, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe, Berlin, 1913, p. 100—109) ; W. Vondrák, *Kirchenslavische Chrestomatie*, Göttingen, 1910, p. 117—120 (extrase din textul glagolitic), 153—154 (extrase din textul chirilic) ; P. Lavrov, *Pamjati L. Leger*, în „Izvestija ORJAS Rossijskoj Akademii nauk 1923 g." t. XXVIII, Leningrad, 1924, p. 431 ; E.F. Karski, *Slavjanskaja kirillovskaja paleografija*, Leningrad, 1928, p. 82, 132—133, 147, 250, 371 (se reproduce fotografic coloana 8b ; vezi mai jos).

Redacția „Magazinului istoric" a solicitat (*art. cit.*, nota de la p. 99) „profesorului René Brémont de la Colegiul din Reims (...) imagini ale Evangheliarului". Savantul francez a trimis fotografiile a patru imagini (una chirilică și trei glagolitice), care au fost publicate în revistă, an. IV, 1970, nr. 4 (37), aprilie, p. 76 (vezi mai jos).

www.dacoromanica.ro

apostolilor[19]. La sfîrşitul textului glagolitic se află o însemnare în limba cehă din anul 1395 (nu 1390, cum scrie Hasdeu, *Cuv.*, II, p. 268, şi repetă M. Cazacu, *op. cit.*, p. 71), pe care o reproducem aici în transcriere cu litere latine :

„Lětъ Gñchь 1395. Tato eg̃lie a epl̃ie, esto [jež(e)to] su pisani slověnskimь ězk̃emь, ti ǵmaǵi [jimají] spievani nь [na] godi kdiž̃ь opt̃ь pod korunu mši služi.

A druga strana tiegto knižekь, ǵenž̃ь [*jenž*] ē podlě russkego zk̃na, psalь ē st̃ь Prokopь opt̃ь svu ruku, a to pismo russke dalь něboztikь Karelь čtvrti cr̃ь rzimski k oslaveni tomuto kl̃stru [klašteru] a ke cti svatemu Eronimu i svatemu Prokopu. Gospodine, rači mu dati pokoi viečni. Amn̄ь"[20].

Sau în traducere :

„În anul Domnului 1395. Aceste evanghelii şi epistole [adică textul glagolitic], care sînt scrise în limba slavă, se cîntă la sărbătorile mari ale anului, cînd abatele slujeşte liturghia cu mitră.

Iar cealaltă parte a acestei cărţi, care este după legea rusească [adică e ortodoxă şi chirilică], a scris-o cu mîna sa sfîntul Procop abatele, şi această scriere rusească a dat-o răposatul Carol IV, împăratul roman, întru slava acestei mănăstiri şi în cinstea sfîntului Ieronim şi a sfîntului Procop. Doamne, binevoieşte a-i da odihnă veşnică. Amin".

Afirmaţia că partea chirilică a fost scrisă de „sfîntul Procop", primul egumen al mănăstirii de la Sazava, întemeiată în 1032 (cultul slav s-a păstrat acolo pînă în 1097), se

[19] Vezi : Jagić, *Glagoličeskoe pis'mo*, p. 156 ; Idem, *rec. citată* la ediţia lui L. Leger, p. 635—636 (E. F. Karski, *op. cit.*, p. 82, atribuie textul chirilic secolului XI, dar credem că fără suficient temei) ; Idem, *Entstehungsgeschichte* ..., p. 100—109 ; Vondrák, *op. cit.*, p. 117—118 ; 153 ; V. Flajšhans, *Písemnictví české* ..., Praga, 1901, p. 113 ; A. Teodorov-Balan, *Kiril i Metodi*, I, Sofia, 1920, p. 10—11 ; *Dejiny české literatury*, I. Redaktor svazku J. Hrabák, Praga, 1959, p. 57 ; A. Dostál, *La tradition cyrillométhodienne en Moravie*, în *Kyrillō kai Methodiō* ..., I, Salonic, 1966, p. 179—180. Despre continuarea culturii slave în Moravia şi Cehia pînă în sec. X vezi şi : Tr. Ionescu-Nişcov, *Tradiţia chirilo-metodiană în istoria slavilor apuseni*, Bucureşti, 1941 ; Idem, *Sur la tradition cyrillo-méthodienne dans l'histoire des Slaves occidentaux*, în *Kyrillō kai Methodiō* ..., II, Salonic, 1968, p. 177—192 (cu bibliografie) ; cf. şi Mihail Dan, *Cyrille et Méthode dans l'historiographie tchécoslovaque des dernières années (1963—1966)*, ibidem, p. 349—365.

[20] Am reprodus după Vondrák, *Ksl. Chrest.*, p. 119—120.

www.dacoromanica.ro

baza pe tradiţia hagiografică (*Vita minor* a sfîntului Procop a fost scrisă curînd după anul 1200, *Vita maior* — în secolul al XIV-lea, iar pe baza ei, în timpul lui Carol IV, a fost creată legenda cehă în versuri despre acest sfînt)[21] şi n-a rezistat mult timp criticii ştiinţifice ; în schimb, ea spunea foarte clar că această parte este de origine „rusească", fiind dăruită mănăstirii de Carol IV, iar particularităţile lingvistice o confirmă, după cum vom vedea mai jos.

Mai tîrziu, în timpul mişcării husite, cînd unii din ucenicii lui Jan Hus au încercat o apropiere de patriarhia din Constantinopol, trimiţînd o delegaţie în 1451—1452, pentru a trata o înţelegere cu biserica ortodoxă (ceea ce nu s-a mai putut realiza, întrucît în 1453 capitala Imperiului Bizantin cădea sub turci)[22], manuscrisul, ce fusese luat de husiţi din mănăstire, a fost dus, se pare, acolo ca mărturie a continuării legăturilor cu biserica răsăriteană[23]. De aici, din tezaurul patriarhici, manuscrisul a ajuns, înainte de 1574, în mîinile cardinalului Charles de Lorraine, arhiepiscop de Reims, probabil prin intermediul copistului cretan Constantin Paleokappas, ataşat pe lîngă el[24]. Arhiepiscopul a donat manuscrisul catedralei sale în ziua de 10 aprilie 1574, cu cîteva luni înaintea morţii (Avignon, 26 dec. 1574)[25]. Informaţia că acest evangheliar, ferecat în argint aurit şi împodobit cu pietre scumpe, cristale şi „relicve" (evident, false, de ex., un fragment din „crucea lui Iisus Hristos"), provine din biblioteca mănăstirii „Sf. Ieronim" (aşa se mai numea mănăstirea din Sazava) s-a transformat — în tradiţia prelaţilor de la Reims — în ştirea confuză că provine chiar din biblioteca Sfîntului Ieronim (considerat cîndva creatorul alfabetului glagolitic), ceea ce îi conferea un plus de venerabilitate. Astfel, într-un inventar din

[21] *Dejiny české literatury*, I, p. 54—55.

[22] Vezi A. Salač, *Constantinople et Prague en 1452*, în „Rozpravy československé Akademie věd", LXVIII, 1958, řada SV, seš. 11 ; P. P. Panaitescu, *Husitismul şi cultura slavonă în Moldova*, Rsl, X, 1964, p. 281; A. Dostál, *La tradition* ..., p. 180—181.

[23] Această parte a istoriei externe a manuscrisului a fost schiţată de V. Hanka în introducerea la ediţia sa, pe care însă n-am putut-o găsi la Bucureşti. Acceptată de I. I. Sreznevski, într-o recenzie publicată în 1846, de Biliarski (*op. cit.*, p. 97—103) şi de alţi cercetători, această expunere constituie o explicaţie plauzibilă, deşi nu este confirmată de documente. Vezi şi *Introducerea* lui L. Leger la *ed. cit.*, p. 6—14.

[24] Vezi H. Jadart, *Le dossier* ..., p. 102—108.

[25] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

1669, bazat pe inventare mai vechi și cunoscut, dealtfel, de puțini, ca și manuscrisul însuși, care se păstra în tezaurul mănăstirii, se spunea că cuprinde „les Evangiles en langue grecque et siriacque, selon d'autres en sclavoniq, du don de mondict seigneur [Charles], cardinal de Lorraine, faict la veille de Pasques 1574 (...) ledict livre provient aussy du Tresor de Constantinople et on tient venir de sainct Hiérosme"[26]. Astfel s-au perpetuat lucrurile, pînă cînd, la 22 iunie 1717, Petru cel Mare și suita sa, aflați în vizită la catedrala din Reims, se pare că au recunoscut partea chirilică[27]. Deși s-a acreditat de atunci ideea că mai mulți regi ai Franței depuseseră jurămîntul ținînd mîna pe acest evangheliar, nici un document de epocă nu confirmă clar acest lucru, după cum a arătat H. Jadart, bibliotecarul orașului Reims, citat de cîteva ori în notele precedente[28].

De atunci și, mai ales, după 1836, cînd — în urma Revoluției franceze și a epocii napoleoniene — manuscrisul, ce păruse a fi dispărut în flăcări, a fost regăsit, despuiat de podoabe, în biblioteca din Reims, a atras, ca puține altele, atenția filologilor, istoricilor și chiar a publicului mai larg din Franța, Cehia, Austria, Rusia și din alte țări, prin presupusa vechime a textului chirilic. Cît privește textul glagolitic, intuit ca atare în 1726 de ambasadorul rus Kurakin și de însoțitorii săi[29], acesta a fost descifrat după 1837 de polonezul J. L. Corvinus Jastrzębski[30] : odată cu citirea însemnării de la sfîrșit, datată 1395, teza privind presupusa vechime a părții glagolitice fusese definitiv abandonată. Dimpotrivă, despre textul chirilic s-a crezut că a fost dus în Franța de Ana de Kiev, fiica cneazului rus Iaroslav cel Înțelept, căsătorită cu regele Henric I, în anul 1051[31]. Toată această vîlvă a încetat, în

[26] H. Jadart, *Le dossier* ..., p. 105—106 ; vezi și L. Paris, *ed. cit.*, p. 11.

[27] Nu însă cîntînd „pe glasul al optulea evanghelia de la Ioan, de au răsunat bolțile bătrînei catedrale ca după un cor întreg", cum scrie M. Cazacu (p. 70). Documentele vremii confirmă numai vizita țarului pentru scurt timp la Reims și la catedrală. În schimb, la 27 iunie 1717, vice-cancelarul lui Petru I, însoțit de alte două persoane, au citit partea chirilică, nu însă și pe cea glagolitică. Vezi H. Jadart, *op. cit.*, p. 104—105.

[28] Vezi, în special *op. cit.*, p. 103—104, 114.

[29] *Ibidem*, p. 109—110.

[30] V. zi L. Leger, *op. cit.*, p. 12 ; VI. Franțev, *op. cit.*, p. 127 și urm. ; L. Leger, *Nouveaux documents* ..., p. 176—177.

[31] Vezi. de ex., încă și astăzi într-o lucrare de popularizare : Vl. Topencearov, *Konstantin-Kiril Filosof. ABV na Renesansa*, Sofia, 1970, p. 155—164.

www.dacoromanica.ro

parte, odată cu apariţia studiului lui P. Biliarski şi mai ales după publicarea ediţiei lui L. Leger şi a precizărilor paleografico-lingvistice ale lui A. I. Soboleski şi V. Jagić, care au fost acceptate de toată lumea savantă. „Ce manuscrit cyrillique n'aurait qu'une valeur secondaire sans les grands souvenirs ausquels il se rattache" — scria L. Leger în *Introducerea* sa (p. 16)[32]. Interesul faţă de acest evangheliar a scăzut brusc, fragmente din el fiind reproduse din ce în ce mai rar în manualele sau crestomaţiile de texte slave vechi şi slavone apărute în ultimele decenii[33], poate şi pentru faptul că textul chirilic nu este nici prea arhaic şi nici datat, în timp ce din Rusia veche s-au păstrat mai multe texte slavone *datate* din secolul al XI-lea şi al XII-lea (*Evanghelia lui Ostromir*, din 1056—1057; *Sbornicul lui Sviatoslav*, primul din 1073, al doilea din 1076; *Mineele*, din 1095—1097; apoi *Evanghelia galiţiană*, din 1143, citată adesea sub anul 1144, ş.a.).

La noi, teza lui Hasdeu, care dezvolta pe aceea a lui Biliarski, n-a avut un ecou imediat, cel puţin după cît am putut constata; ea era reluată în „Tribuna" din Sibiu, an XVI, 1899, nr. 198, din 8/20 septembrie (p. 3), cu prilejul semnalării ediţiei lui L. Leger, se pare, după ziarul francez „Journal des Débats"[34], şi, de aici, în „Universul", an XVII, 1899, nr. 250, din 12 septembrie (p. 1). Curios lucru, o preia, de asemenea, fără vreo altă referire la sursele critice din slavistica europeană, şi filologul rus A. I. Iaţimirski, pe jumătate român de origine, un foarte harnic cercetător de manuscrise, dar uneori necritic. În atît de controversata, deşi bogata sa monografie *Grigore Ţamblac* (St. Pb., 1904)[35], el enumeră mai multe manuscrise slavone din secolele al XII-lea — al XIV-lea, care s-ar fi scris pe teritoriul României (lucru posibil, cel puţin pentru unele); printre acestea, la nr. 8 e citat manuscrisul de la Reims: „Partea chirilică a *Evangheliei de la Reims* a fost scrisă, după părerea unor filologi — spune el —, de un român

[32] Vezi şi V. Jagić, *loc. cit.*, p. 635.

[33] Am găsit, de exemplu, reproduceri după ediţia lui L. Leger în *Kirchenslavische Chrestomatie* (1910) a lui W. Vondrák şi în *Slavjanskaja kirillovskaja paleografija* (1928) a lui E. F. Karski (vezi mai sus).

[34] „Tribuna" scrie: „Les Débats". N-am putut găsi în ziarul menţionat un articol despre ediţia lui Leger, în anul 1899, înainte de 20 septembrie.

[35] Vezi critica ei la E. Turdeanu, *Grégoire Camblak: faux arguments d'une biographie*, în „Revue des études slaves", XXII, 1946, p. 46—81.

www.dacoromanica.ro

(alții adaugă că originalul a fost un manuscris moldovenesc)" și trimite la Hasdeu, la „Tribuna" și la „Universul"[36].

Mult mai tîrziu[37], în anul 1956, prin intermediul lui Iațimirski, prof, D. P. Bogdan citează, printre presupusele manucrise slavo-române, și *Evangheliarul de la Reims*, a cărui parte chirilică, „după părerea unor filologi, este scrisă de un valah"[38]. Ulterior, C. Bărbulescu, sub semnătura *Lector*, reamintea în notița *Hasdeu și studiile de cultură veche românească*[39], publicată cu prilejul împlinirii a 125 de ani de la nașterea marelui savant, teza acestuia privitoare la „românismele" *Evangheliei de la Reims*, fără însă a insista asupra ei, cum a făcut în 1970 Matei Cazacu. Ni se pare, în schimb, semnificativ faptul că regretatul prof. P. P. Panaitescu, în comunicarea sa *Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, menționa cu rezerve teza din *Limba slavică la români*: „... Studiul cuprinde analiza amănunțită a unor texte vechi slave, pe care *autorul le socoate alcătuite pe teritoriul țării noastre (subl. n. —* G. M.) și cuprinzînd influențe ale limbii române (textul de la Reims și altele)"[40].

Întrucît însă Hasdeu, bazîndu-se pe studiul lui Biliarski, a adus o serie de argumente — rezumate de M. Cazacu — potrivit cărora partea chirilică a acestui manuscris trădează o serie de „românisme", le vom lua pe toate în discuție, demonstrînd că ele sînt fapte astăzi îndeobște recunoscute drept

[36] *Grigorij Camblak*, St. Pb., 1904, p. 337—338 (Trimiterea la „Tribuna" e vagă: august 1899; de fapt, după cum am văzut, este nr. 198 din 8/20 sept. 1899).

[37] La Ilie Bărbulescu, ce relua adesea unele teorii ale lui Hasdeu, n-am găsit menționată această teză. Cf. *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 11, 215.

[38] *Din paleografia slavo-română*, în *DIR. Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 110. Ideea este reluată, cu referire la B.P. Hasdeu, în articolul *L'oeuvre de Constantin-Cyrille et de son frère Méthode en Roumanie*, în *Kyrillō kai Methodiō ...*, II, p. 202, în cursul litografiat, *Compendiu al paleografiei româno-slave*, vol. I, București, 1969, p. 33, și în *Paleografia româno-slavă*, București, 1978, p. 97. Fără să intrăm în discutarea acestei liste, credem că este cazul să se renunțe la enumerarea printre manuscrisele slavo-române a *Codicelui de la Suprasl* și a *Evangheliarului lui Sava*, texte slave vechi (bulgare răsăritene) din sec. al XI-lea. Vezi critica acestei ipoteze la Emil Vrabie, *Au fost copiate „Savina kniga" și „Codex Suprasliensis" în Dacia Traiană?*, SCL, XXII, 1971, nr. 2, p. 185—198.

[39] În „Glasul Bisericii", XXIII, 1964, nr. 7—8, p. 747—748.

[40] Rsl, VI, 1962, p. 242.

www.dacoromanica.ro

particularităţi mediobulgare, întîlnite în textele slavone (în cazul de faţă, în unul copiat în Rusia veche de sud-vest) :

1) În exemplele : *Pam[ętь] sĩma bezmьzdnik(o)ma Kuzьmy i Dьmьęna* „Pomenirea sfinţilor fără de arginţi Cozma şi Damian" (Biliarski, *op. cit.*, p. 202 ; orig. p. 1, col. a) şi *Pam [ętь] sĩma oc̃ema Afanasię i Kirila* „Pomenirea sfinţilor părinţi Atanasie şi Chiril" (Biliarski, 202 ; orig. 26a), confuzia dativului cu genitivul — spune Hasdeu — „este proprie graiului român, în care ambele se finesc egalmente prin *-lui* sau prin *-ei* (...). La slavi genitivul şi dativul nu se confundă niciodată, avînd neşte desininţe cu totul diferite" (Hasdeu, p. 270 ; Cazacu, 71). Or, încă în textele slave vechi dativul începe să concureze genitivul în funcţie de atribut : *dělatele nepravьdě* „lucrătorii nedreptăţii", *chramъ molitvě* „casă de rugăciune" etc.[41], căpătînd o largă răspîndire în mediobulgară : *na dn̄ь prazdniku sĩmu Dimitrĩu* „în ziua sărbătorii sfîntului Dimitrie"[42]; în plus, amestecul cazurilor, generalizat ulterior în mediobulgară, a început tocmai cu „veriga mai slabă" — formele dualului[43].

Hasdeu adaugă că, în ceea ce priveşte dualul, „este lucrul şi mai firesc că românul, scriind slavoneşte, nu-l putea înţelege..." : or, odată stabilite cele de mai sus, cele două forme de dual citate sînt „corecte" sau, în tot cazul, explicabile pe teren slav.

2) Exemplele : *sĩchъ anc̃lъ Michailu i Gavrilu* „a sfinţilor arhangheli Mihail şi Gavriil" (Biliarski, 202 ; orig. 2a), *sĩchъ 3 otroкъ Ananię, Azarię, Misailu i Danilǫ* „a sfinţilor 3 feciori Anania, Azarie, Misail şi a lui Daniil" (orig. 5a) reprezintă aceleaşi cazuri de întrebuinţare a dativului *(Michailu, Gavrilu Misailu, Danilǫ = Danilu)* în loc de genitiv ; formele citate între paranteze sînt la *dativ*, şi nicidecum la nominativul „curat românesc" (Hasdeu, 270 ; Cazacu, 71). Cît priveşte formele *Istratię, Ananię, Azarię*, ele nu reprezintă „o galimatie inexplicabilă" sau forme de nominativ românesc, ci genitive slave corecte, cu înlocuirea literei *ja* prin *ę*, întîlnită adesea în slavona ruso-ucraineană[44].

[41] A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, tom. I, Paris, 1948, p. 180.
[42] K. Mircev, *Istoričeska gramatika na bălgarski ezik*, ed. 2, Sofia, 1963, p. 245.
[43] *Ibidem*, p. 175—176.
[44] „ę in russischer Weise (după manlera rusă) für *ja*" — spune V. Jagić, în *rec. cit.*, p. 635 ; vezi şi Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic* ..., Bucureşti, 1904, p. 165.

www.dacoromanica.ro

3) Reproducînd afirmaţia lui Biliarski (p. 232) că în text apare *lu*, *nu*, acolo unde regula cere *lju*, *nju*, fonetism atribuit de lingvistul rus cu probabilitate limbii sîrbocroate, Hasdeu afirmă categoric (p. 271) : „Iarăşi un pur românism, ba încă anume din Moldova sau din Ţara Românească, iar nu de peste Carpaţi sau de peste Dunăre !“ Acesta este însă un fenomen general în mediobulgară, de durificare a consoanelor moi, început — pentru unele din ele — încă în slava veche (bulgara veche)[45]. Exemplele în mediobulgară abundă[46] ; vom cita aici doar cîteva care prezintă *l'>l* : *vъzlubeni* „iubiţi“, *ludei* „a oamenilor“, *učitelu* „învăţătorului“, *volǫ* „voia“ (acuz. sg.), *zemla* „pămînt“ etc.[47] ; tocmai astfel de exemple, nereproduse însă de Hasdeu, citează şi Biliarski : *ludъe*, *vъzlubenyi* etc. Aşadar, concluzia lui Hasdeu că „scriitorul porţiunii cirilice a evangheliarului de la Reims, născut în România dunăreană, nu putea admite nici măcar într-un text slavic sonurile nelocale *lju*, *nju*, preferind a le preface în *lu* şi în *nu*“, cade de la sine.

4) În sfîrşit, Hasdeu citează „unele contracţiuni, neobicinuite în limbele slave“, ca de exemplu : *aštedinogo*, în loc de *ašte edinogo* „dacă pe unul“ sau *ničimьnьši*, în loc de *ničimь mьnьši* „cu nimic mai mic“, similare formelor româneşti *prin* din *pre-in*, *n-am* din *nu am* (p. 271—272 ; Cazacu , 71). Exemplele citate din textul slavon sînt simple fapte de haplografie, cum le şi interpretează Biliarski (p. 228), întîlnite nu o dată în textele slave vechi şi slavone copiate : *lice-go* „faţa lui“ (*Cod. Zographensis*, sec. XI), *lic ego* (*Savina kniga*, sec. XI), *reče-mu* „îi zise“ (*Cod. Marianus*, sec. XI)[48] ; ele n-au nici o analogie cu fenomenul românesc citat, care este de natură fonetică.

Fără îndoială, n-ar fi fost cazul să acordăm atîta atenţie combaterii argumentelor lui Hasdeu, care izvorau din insuficienta cunoaştere, pe atunci, a istoriei limbii bulgare, în special a morfologiei în epoca medio-bulgară. În fond, primele lucrări sistematice consacrate istoriei acestei limbi, datorate lui A. Kalina şi P. A. Lavrov, au apărut în 1891 şi 1893, aşadar

[45] Vaillant, *Manuel* ..., p. 60—62.

[46] Mircev, *Istoričeska gramatika* ..., p. 133—136.

[47] *Ibidem*, p. 135.

[48] Vaillant, *Manuel* ..., p. 56.

www.dacoromanica.ro

mult timp în urma publicării celei de-a doua variante a studiului lui Hasdeu[49]. Cu toate acestea, operația s-a dovedit necesară, întrucît argumentele lui au fost reluate fără o analiză temeinică pînă în vremea din urmă. Mai curios este însă faptul că se citează astăzi din Hasdeu chiar pasaje la care el renunțase în 1879, ceea ce ni se pare cu totul nepotrivit[50].

Evident, este posibil să se fi păstrat manuscrise slavone copiate pe teritoriul țării noastre în secolele XII—XIV, și unele dintre ele au fost semnalate mai ales la Biblioteca Academiei [51]. Teoretic vorbind, era posibil ca și acesta să fi fost copiat în Moldova, dar argumentele care s-au adus nu rezistă criticii.

Este interesant de observat însă că Biliarski — care, surprins de amestecul aparent haotic de trăsături ortografice ruse, mediobulgare și sîrbe și de unele „greșeli", atribuise manuscrisul unui copist român, insuficient cunoscător al slavonei, din prima jumătate a secolului al XIV-lea (vezi, în special, § 40, p. 250—260, și concluzia finală, § 42, p. 283) — a avut el însuși prilejul să retracteze ce-a spus, în paginile propriei sale lucrări, publi-

[49] A. Kalina, *Studija nad historyją języka buł garskiego*, Cracovia, 1891; P.A. Lavrov, *Obzor zvukovych i formal'nych osobennostej bolgarskogo jazyka*, Moscova, 1893.

[50] Iată pasajul pe care-l reproduce M. Cazacu (p. 71, 99) din revista „Traian" (I. 1869, nr. 69, p. 280) și pe care nu-l regăsim în *Cuvente den bătrîni*: „Manuscriptele slavice din România trebuie să fi avut, în genere, o mare căutare în toate provinciele de pe-nprejur. În adevăr, fragmentul în cestiune (partea chirilică — *n. lui M. Cazacu*), d-abia ieșit din pana scriitorului muntean, se grăbi a face o lungă călătorie în Dalmația, unde fu legat, la un loc cu un alt fragment evanghelic, scris tot slavonește, însă cu litere glagolitice, absolutamente necunoscute românilor. Peste un scurt interval, un cavaler de industrie îl mistifică într-o operă a sfîntului Procopiu de Sazawa și-l trece, dempreună cu porțiunea cea glagolitică, în mînele împăratului Carol IV. Aceasta îi dăruiește în bună credință, ca un tezaur național, monastirii Emaus din Praga, de unde după anul 1390, de cînd datează patriotica inscripțiune a necunoscutului călugăr boem, el nimerește, nu se știe cum, în Francia. Aci, în fine, păstrîndu-se cu religiozitate în catedrala de la Reims, două dinastii regale succesive, Valesii (Valois — *M. Cazacu*) și Bourbonii, jură la încoronarea lor pe o copie muntenească de pe un exemplar moldovenesc. Apoi nu este oare un romanț întreg?" Comentariile sînt, credem, de prisos!

[51] Vezi: P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. VII—VIII; Elena Linția, *Cele mai vechi manuscrise slave din țara noastră*, Rsl, XVIII, 1972, p. 245—264+14 pl. (Dintre cele 26 manuscrise prezentate, aparținînd secolelor al XII-lea — al XIV-lea, cele mai multe sînt scrise — cu siguranță sau probabil — în țările slave vecine).

www.dacoromanica.ro

cată după premierea ei, în urma referatului semnat de A.H. Vostokov. Încheindu-şi analiza, el reproduce în § 41 acest scurt referat, în care — subliniind meritele deosebite ale cercetării — marele slavist atrăgea, în treacăt, atenţia asupra faptului că scrisul e mai degrabă din secolul al XII-lea, deşi „ortografia" pare a fi din secolul al XIV-lea (p. 271) şi — ceea ce era de-a dreptul nou pentru tînărul filolog (Biliarski avea pe atunci 31 de ani) — semnala că unele „greşeli" aparţin nu manuscrisului, ci editorului Silvestre. Îndemnat de Vostokov să continue confruntarea ediţiei cu copia-manuscris a caligrafului francez, trimisă anterior în Rusia şi aflătoare la Biblioteca Publică din Petersburg, în genere, mai corectă (deşi nu lipsită nici ea de greşeli), Biliarski a constatat că argumentele sale îşi pierd temeiul : „Dar, în acest caz — spune el —, explicaţia noastră îşi pierde una din dovezile principale ale legăturii dintre *Evanghelia de la Reims* şi scrierea valahă. Căci, chiar dacă s-ar găsi în original forma contaminată (a literei ius mare, *Ǫ*, în locul iusului mic, *ę* — *n.n.*) în cele patru exemple [52], n-am putea din această cauză să considerăm *Evanghelia de la Reims* drept o copie românească, atît din cauza numărului mic al acestor exemple, cît şi pentru că *Ǫ* se află aici în loc de *ju* şi *ja*, nu în loc de *ę* cum ne-am fi aşteptat, în primul rînd, după ortografia bulgaro-valahă ; de asemenea, şi pentru că celelalte particularităţi, care prin caracterul lor contradictoriu ne-au obligat să recurgem la scrierea românească, s-au dovedit după compararea copiilor tot aşa de inexistente în original ..." (urmează exemple ; p. 263).

„Prin urmare — continuă Biliarski —, după îndreptarea greşelilor ediţiei, fizionomia manuscrisului se modifică sensibil : ea se eliberează de acele contradicţii flagrante care au îngreunat explicarea faptelor. Dar în acest caz, ce se va întîmpla cu explicaţia mea din paragraful precedent ? ..." (p. 264).

Totuşi, el şi-a publicat lucrarea aşa, atît pentru că celelalte concluzii şi, mai ales, infirmarea tezelor lui Hanka rămîneau în picioare, cît şi pentru că metoda lui filologică corectă permisese să se constate deficienţele, dacă nu ale manuscrisului, cel puţin, ale ediţiilor lui Silvestre şi Hanka (asupra uneia atrăsese el însuşi atenţia la p. 92), căci nimeni nu-şi putuse închipui că „cele două ediţii excelente ale manuscrisului, analizate atît

[52] În alte cazuri, el constatase că apare numai în ediţie, nu şi în copia-manuscris.

www.dacoromanica.ro

de amănunţit, duc în mod inevitabil la încercări zadarnice, dacă nu de-a dreptul la concluzii false!" (p. 267) [53].

Cît priveşte trăsăturile reale ale grafiei textului — în parte indicate chiar de Biliarski — şi concluziile ce se degajă din analiza lor, citäm, în încheiere, părerea autorizată a lui V. Jagić: „Eu aş fi integrat partea chirilică cu şi mai mare siguranţă, decît se face în *Introducere* (a lui Leger — *n.n.*), în a doua jumătate a secolului al XII-lea [54]. Acest text este în mod evident o copie rusă sud-vestică după un original bulgar (cu sîrbisme), în care nu există *ѣ*, *y*, nici *ja* şi nici măcar *ju* (am găsit numai o dată la p. 8a: *pustiti ju*; alte ori pentru aceasta găsim *ǫ*), *ę* e folosit, după maniera rusă, pentru *ja*, dar uneori şi pentru *e*, ca în redacţia sîrbă (de ex., 10b *dnię* pentru *dьnije*, 22b *ō(t) Nazaręfa* pentru *Nazarefa*, 23a *krъstitęlę* pentru *krъstitelę*); tot aşa, potrivit redacţiei sîrbe, se întîlneşte din cînd în cînd *e* pentru *ę* (de ex., 5a, 19a *svoe* pentru *svoę*, 7b *ō (t) nee*, 27a *sь onoe strany*, 32a *je* pentru *ę*). Neglijenţa mare a copistului (noi credem că şi încercarea de-a „rusifica" ortografia, ceea ce nu i-a reuşit pe deplin—*G.M.*), care a fost subliniată şi de prof. Leger şi care se relevă şi în foarte numeroasele omisiuni de litere şi chiar de silabe, este cu atît mai frapantă, cu cît scrisul este, dealtfel, foarte îngrijit" [55].

Tocmai pornind de la acest caracter arhaic, îngrijit al scrisului (observat încă de A.H. Vostokov, care pe baza lui a atribuit manuscrisul secolului al XII-lea, şi nu celui de-al XIV-lea, cum afirmase Biliarski) şi al ornamentelor, E.F. Karski datează acest text chiar în secolul al XI-lea (ceea ce nu e posibil, din cauza trăsăturilor ortografice mediobulgare şi mediosîrbe ce străbat din copie), deşi îl compară de mai multe ori, de fapt, cu manuscrise din secolul al XII-lea [56].

[53] Se pare că acest paragraf n-a mai atras atenţia lui Hasdeu, căci n-are nici o subliniere.

[54] În *Entstehungsgeschichte*²..., p. 106, Jagić adaugă: „(sau la începutul sec. al XIII-lea)". Vezi L. Leger, *cd. cit.*, p. 15—16 (cu trimitere la studiul lui A.I. Sobolevski, *Kirillovskaja čast' Rejmskogo evangelija*, în „Russkij Filologiceskij Vestnik", 1887, nr. 3, p. 143—150).

[55] *Rec. cit.* la ediţia lui L. Leger, p. 635; la p. 636 a recenziei se menţionează o serie de greşeli flagrante ale ediţiei lui Silvestre, care o fac inutilizabilă. Acceptînd integral concluziile lui V. Jagić, W. Vondrák (*Aksl. Chrest.*, p. 117—118, 153) adaugă trăsăturilor ruseşti (ruso-ucrainene) şi *t* în loc de *žd* (Luca, VI 18: *straţǫštiichъ*; Matei I, 18: *rožьstvo* ş.a.).

[56] *Ibidem*, p. 147, 132, 143.

www.dacoromanica.ro

Oricum, concluziile sale completează pe acelea ale lui V.Jagić, în sensul că în nici un caz manuscrisul nu este din secolul al XIV-lea, cum afirmase Biliarski şi acceptase Hasdeu [57].

În anii din urmă, regretatul acad. C.C. Giurescu a reluat chestiunea, scriind următoarele, într-o carte de sinteză, destinată unei largi difuzări în ţară şi în străinătate : „Un asemenea text de la începutul secolului al XI-lea s-a păstrat în aşazisul manuscris din Reims (Franţa). O analiză recentă a lui dovedeşte că el a fost scris pe teritoriul carpato-danubian, unde se vorbeşte româneşte. Într-adevăr, textul slav al acestui manuscris cuprinde termenii români „nici" şi „spadă" (cu *d*, nu cu *t* !), precum şi confuzia genitivului cu dativul, caracteristică limbii române" şi adaugă în notă : „Concluzii ale lui

[57] În nr. 4 (37), aprilie 1970, al „Magazinului istoric", sub titlul *Evangheliarul de la Reims scris de un român ?* (p. 76), M. Cazacu a publicat fotografiile a patru pagini din manuscris, dintre care numai una chirilică (f. 16b), spunînd că „analiza fotografiilor confirmă concluziile articolului". Dar, atît această fotografie şi cea publicată de E. F. Karski (*Slavjanskaja kirillovskaja paleografija*, I, p. 371), cît şi toate cele 32 de pagini, pe care le-am văzut în reproducerea „acuarelată" a lui L. Leger, nu ne dau temeiuri să atribuim manuscrisul şcolii moldovene de copişti din secolul al XIV-lea. Iată, dealtfel, ce spune Karski despre acest manuscris, bazîndu-se pe ediţia lui L. Leger, „foarte exactă" („În exemplarele mai scumpe, iniţialele, vinietele şi miniaturile sînt colorate de mînă", p. 82) : „... În *Evanghelia de la Reims* se întrebuinţează vopseaua *albastră*, ca şi în *Pandectele* lui Antioh din sec. XI—XII, copie rusească a mănăstirii Învierii din Noul Ierusalim (Voskresenskij Novo-Ierusalimskij monastyr') ... Uneori se mai întrebuinţa un lichid verde pal sau *gălbui*, probabil sucul unor plante, cu care se completau titlurile nescrise cu chinovar, ca de ex. *Mineiul din 1096* (cf. ed. lui Jagić, XXI). În partea chirilică a *Evangheliei de la Reims* sînt scrise cu o culoare gălbuie, avînd o nuanţă verzuie, rînduri întregi de scris mărunt la p. 1, 2, 3, 4 etc." (p. 132). Şi mai departe : „În ornamentul slavo-rus al vinietelor şi iniţialelor pot fi menţionate mai multe stiluri : 1) stilul *geometric*, cel mai vechi, bizantin. Acesta se observă în cele mai vechi manuscrise greceşti, slave sudice şi ruse. Acest stil bizantin, de caracter arhitectural, se distinge prin corectitudinea geometrică a liniilor şi naturaleţea imaginilor, animalelor şi oamenilor ..." (p. 143). „Un ornament strict bizantin, dealtfel, destul de sărac, se poate vedea în partea chirilică a *Evangheliei de la Reims* din sec. XI" (p. 147 ; am văzut însă că Jagić o datează din sec. al XII-lea sau chiar de la începutul sec. al XIII-lea). „Acest stil s-a transformat treptat în 2) stilul *teratologic* sau *fantastic*; epoca dominaţiei lui este de la mijlocul sec. al XII-lea pînă într-al XV-lea" (p. 148).

www.dacoromanica.ro

N. Smochină, în studiul inedit asupra manuscrisului menționat" [58].

Cît privește „confuzia genitivului cu dativul, caracteristică limbii române" — argument preluat de la Hasdeu —, am arătat mai sus cum stau lucrurile. În schimb, noile argumente „lexicale", propuse de N. Smochină și preluate de C.C. Giurescu, merită să fie luate în discuție. Nu știm pe ce pasaj se bizuie N. Smochină, cînd identifică „termenul român" *nici*. Bănuim însă că este vorba de o falsă segmentare a textului (care are, ca orice text vechi, *scriptio continua*), întrucît „nici" în slava veche se spune *ni*, și e suficient ca un cuvînt următor să înceapă cu *či-*, ca să apară *ničи (nici)*. Sau poate cercetătorul a avut în vedere chiar forma cu haplografie citată mai sus : *ničимьньši*, scrisă în loc de *ničимь мьньši* „cu nimic mai mic" [59].

[58] *Formarea poporului român*, Craiova, Ed. Scrisul românesc, 1973, p. 130—131 și nota 90 ; vezi și ediția franceză : *La formation du peuple roumain et de sa langue*, București, Ed. Meridiane, 1972, p. 153 și nota 3. Cf., de asemenea : Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 1, București, Ed. Șt., 1974, p. 155, cu referire la N. Smochină, *Studiu asupra primelor manuscrise slave din ținutul carpato-danubian*, ms. 1973 (Bibliografie, p. 156).

[59] Cum interpretează cuvintele N. Smochină, se poate vedea din articolul *Semnificația unui manuscris*, publicat în „Magazin istoric", IV, 1970, nr. 6 (39), p. 32. Astfel, scriind despre fragmentul de *Evangheliar de la Rîșnov* (2f. pergament, mss. slav nr. 613 de la B.A.R.), d-sa afirmă : „Evanghelia lui Matei folosește cuvîntul *agnetai*, care nu se întîlnește în nici un alt text de evanghelie și care are la bază latinescul «agnus». Or, în acele timpuri [sec. XII], acest cuvînt era mai cunoscut în Transilvania, ceea ce ne îndreptățește, alături de alte elemente, să credem că textul a fost scris de un român transilvănean". În realitate, cuvîntul respectiv, *agnetai* (f. 2r, r. 14 ; Marcu, IX, 3 — și nu Matei, cum greșit se indică la începutul pasajului), reprezintă o formă modificată (cu proteza *a*, redarea lui *f*, înțeles ca *th*, prin *t* și metateza celor două vocale interioare) a v.sl. *gnafei* (prezent în *Codex Zographensis* și *Codex Marianus*, manuscrise slave vechi din sec. al XI-lea), preluat ca atare din textul grecesc : *gnapheỹs* (=forma mai veche *knapheỹs*) „înălbitor (de postav)". Că proteza e posibilă în slavonă la acest împrumut grecesc, se poate vedea din adjectivul derivat *agnafeövъ* (în loc de *gnafeovъ*), înregistrat în *Parimeinicul lui Grigorovici* (mss. mediobulgar din sec. XII-XIII). În *Evanghelia lui Miroslav* (slavonă sîrbă, sfîrșitul sec. XII), cuvîntul grecesc apare deformat *klьfěe* (vezi *Evandělije kneza Miroslava*, ed. L. Stojanović, Viena — Belgrad, 1897, col. 345a, p. 192). Așadar, cuvîntul respectiv n-are legătură cu lat. *agnus* „miel" și nu poate fi adus în sprijinul tezei formulate de autor (Pentru cuvintele slave vechi vezi : L. Sadnik — R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg—Haga, 1955, p. 29 ; *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, red. princ. J. Kurz, I. fasc. 8, Praga, 1964, p. 406 ; *Codex Zographensis*, ed. V. Jagić,

www.dacoromanica.ro

Nu ştim nici unde va fi putut găsi, prin aceleaşi metode, cel de-al doilea „termen român". Precizăm însă că *spadă* este un neologism, împrumutat din italiană, la graniţa dintre secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea [60], fiind un dublet „etimologic" pentru cuvîntul românesc *spată* (cea mai veche atestare în *Psaltira Scheiană*), moştenit din lat. *spatha*, ca şi ital. *spada* (cu sonorizarea lui *-t-* intervocalic, prezentă şi în alte cazuri similare) [2].

Aşa stînd lucrurile, sîntem nevoiţi să renunţăm şi la aceste „argumente", aduse în sprijinul ipotezei proveniencei româneşti a manuscrisului în discuţie. Încă o dată : astfel de manuscrise slavo-române vechi *au putut exista* în secolele al XI-lea — al XIII-lea, însă *Evangheliarul de la Reims* nu face parte dintre

Berlin, 1879, retip. Graz, 1954, p. 62; *Codex Marianus*, ed. V. Jagić, Berlin—St. Pb., 1883, retip. Graz, 1960, p. 148 ; pentru cuvîntul grecesc vezi : A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, ed. 16, Paris, 1950, p. 1105 ; E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, New York — Leipzig, 1888, p. 334; *'E Kainḕ Diathḗkḗ*. Text with Critical Apparatus, Londra, 1937, p. 116). Observăm că în manuscrisele ulterioare acest împrumut, rar întrebuinţat şi, deci, neînţeles, a fost înlocuit prin cuvîntul slav *bělilnikъ* „înălbitor" (*Vračansko evangelie*, mss. mediobulgar din sec. XIII, ed. B. Ţonev, Sofia, 1914, p. 215). Dealtfel, iată pasajul respectiv în traducere românească, de unde se vede că nu este vorba de *miel* (*Biblia*, Bucureşti, 1968, p. 1145) : „Şi veşmintele lui s-au făcut strălucitoare, albe foarte, ca zăpada, cum nu poate înălbi aşa pe pămînt *înălbitorul*" (gr. *gnapheys* ; v.sl. *gnafei* ; slavon. *agnetai*, în textul discutat). La fel sînt celelalte „argumente" ale autorului în legătură cu acest manuscris din sec. XIII-XIV, descoperit în biserica românească din Rîşnov (Braşov) şi dăruit Academiei Române de S. Puşcariu şi I. Bogdan (Vezi prezentarea lui I. Bogdan, în A.A.R. Seria II, t. XXXV, 1912—1913, Dezb., p. 261; P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.S. România*, vol. III, dactilogr. la B.A.R. ; Elena Linţa, *Cele mai vechi manuscrise slave* ..., p. 254—255).

[60] Cea mai veche atestare, înregistrată în *Dicţionarul limbii române*, în curs de publicare de către Academia Republicii Socialiste România, este din anul 1800 (*Istoria universală* de Millot, tradusă de Ioan Molnar Piuariu, t. I, Buda, p. 434/30), după care urmează citate din Şincai (1804—1808), „Arhiva românească" (1831), Asachi (1842) etc. Pentru etimologie vezi şi Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, nr. 1616 ; H. Tiktin, *Dicţionar român-german*, vol. III, Bucureşti, 1925, p. 1463 ; *Dicţionarul limbii române moderne*, sub direcţia prof. D. Macrea, Bucureşti, Ed. Academiei, 1958, p. 786 ; Al. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, fasc. 5, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1960, nr. 8051 ; Florin Marcu — Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme*, ed. a II-a, Bucureşti, 1966, p 659.

[2] Vezi, de ex., Bruno Migliorini — Aldo Duro, *Prontuario etimologico della lingua italiana*, Torino, 1966, p. 538.

www.dacoromanica.ro

ele, iar „dovezile" formulate în sprijinul acestei ipoteze fie se bazau pe ediția defectuoasă a lui J.B. Silvestre de la 1843, fie atribuiau limbii române particularități ale textului slavon specifice limbii slave vechi (bulgare vechi) sau mediobulgare, ori chiar redacției sîrbe, fie, în sfîrșit, provin dintr-o lectură defectuoasă a textului.

Iată, în încheiere, spre exemplificare un fragment din col. 8b (Luca II, 1—4) [61] :

V navečerije rožd(s) Chva. Eu(l) ō(t) Luky.

II. 1. *Vъ (o)ny dni izide povelьnie ō(t) Kesara Augǫsta napsati vьsǫ vьselenuǫ.* 2. *Se napsanie prьvoe by(s) vladuštǫ Sirieǫ Kiriniiǫ.* 3. *I ideachǫ vьsi kъzьdo napsati sę vь svoi gradь.* 4. *Vьzide ze Iosifъ ō(t) Galilěę, ō(t) grada Nazarefa ...*

În ajunul nașterii lui Hristos. Evanghelia de la Luca

II.1. În zilele acelea a ieșit poruncă de la Cezarul August să se înscrie toată lumea. 2. Această înscriere s-a făcut întîi pe cînd Quirinus ocîrmuia Siria. 3. Și se duceau toți să se înscrie, ficcare în cetatea sa. 4. Și s-a suit și Iosif din Galileea, din cetatea Nazaret ...

Concluzia pe care o tragem în urma acestei prezentări a istoriei — mai degrabă externe, decît interne — a „celebrului" *Evanghelia de la Reims* este una de metodă. Nu putem face să progreseze cunoștințele noastre repetînd mereu afirmațiile făcute, chiar și de Hasdeu, acum mai bine de o sută de ani : ele trebuie confruntate cu datele științei actuale, cu progresele obținute în cadrul filologiei pe plan internațional. Trebuie să ne întoarcem mereu la studiul izvoarelor, al textelor în discuție, să le supunem propriei noastre analize. E necesar, în același timp, ca în cercetarea științifică să ne ghidăm de acel „ésprit de finesse", care, printre altele : 1) ne ajută ca, din cîmpul ipotezelor formulate asupra unei probleme să desprindem pe cea mai plauzibilă ; 2) ne dă puterea să găsim momentul oportun cînd trebuie să renunțăm la o idee ce s-a dovedit falsă [62].

[61] Reproducem după fotocopia publicată de E. F. Karski, în *Slavjanskaja kirillovskaja paleografija*,. 371, și pe care o redăm alăturat (Traducerea românească după : *Biblia*, București, 1968, p. 1160). În aceste 12 rînduri (din cele 20 cîte conține o coloană) am observat două greșeli în ediția lui Silvestre : 1) ѣ, în loc de *i* ; 2) ъь, în loc de *vь*.

[62] Vezi Teodor Dima, *Investigația științifică și bunul simț*, în „Cronica", nr. 11 din 14 martie 1970, p. 1.

www.dacoromanica.ro

MANUSCRISELE LUI GAVRIIL URIC DE LA NEAMȚ ȘI ÎNSEMNĂTATEA LOR FILOLOGICĂ

În urma cercetărilor întreprinse de specialiștii români și străini timp de un secol, cunoaștem astăzi destul de bine activitatea remarcabilă, ce stă la începuturile culturii românești scrise în limba slavonă, a lui Gavriil de la Mănăstirea Neamț, fiul lui Paisie Uric, devenit el însuși călugăr, spre sfîrșitul vieții. Probabil că tatăl și fiul, menționați în *Pomelnicul de la Bistrița — monacha Paisĭa Urika i syna ego, monacha Gavrĭila sъpisatelĕ* („monahul Paisie Uric și fiul său, monahul Gavriil copistul")[1] — erau înrudiți cu Mihail Uricel, boier moldovean, cunoscut din cîteva documente din 1433[2]. Judecînd după manuscrisele păstrate și semnate de cărturarul român, inițiatorul așa-numitului „izvod moldovenesc", activitatea sa, desfășurată în cea mai veche mănăstire din Moldova (întemeiată la sfîrșitul secolului al XIV-lea, în timpul domniei lui Petru Mușat, 1375—1392[3]), se întinde pe cel puțin 25 de ani, din 1424 pînă în 1449. Ea cuprinde 13 manuscrise sigure, alături de alte cîteva, a căror paternitate este prezumată. Iată, într-o enumerare succintă, bazată pe lista întocmită de E. Turdeanu[4], cu completările ulterioare ale lui Ion-Radu

[1] Vezi ediția prof. D. P. Bogdan, București, 1941, p. 32, 52, 88.

[2] Vezi: Ion-Radu Mircea, *Contributions à la vie et à l'oeuvre de Gavriil Uric*, „Revue des études sud-est européennes", t. VI, 1968, nr. 4, p. 573—594; *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Ed. Academiei, 1975, p. 164—169 (doc. din 26 febr., iunie [cu data ștearsă] și 15 iunie).

[3] Vezi C. Prisnea, *Mănăstirea Neamț*, București, Ed. Meridiane, 1964.

[4] *Les lettres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastère de Neamțu* (1424—1449), „Revue des études slaves", t. XXVII, 1951, p. 267—278.

www.dacoromanica.ro

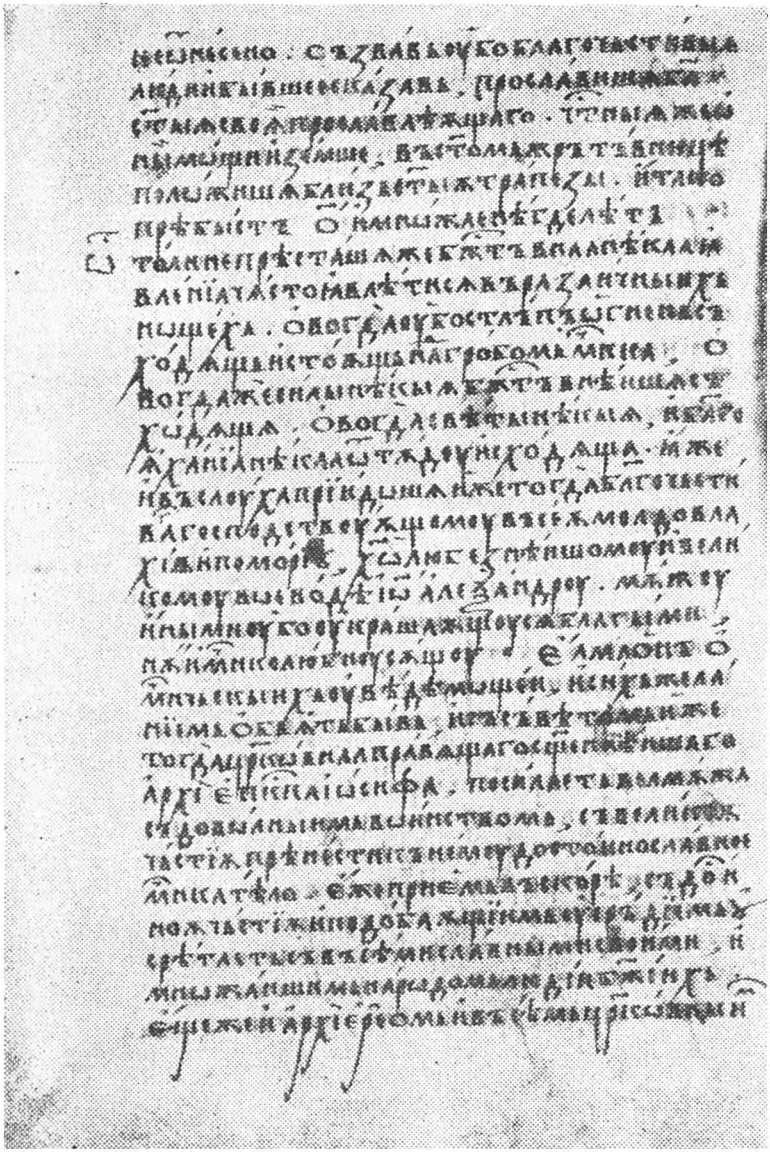

Sbornicul lui Gavriil Uric din 1439 (f. 329v).

www.dacoromanica.ro

Mircea [5], aceste prețioase monumente de artă caligrafică și miniaturistică și locul unde se păstrează fiecare :

1. *Omiliile lui Grigorie Teologul (de Nazianz), cu comentariile lui Nichita al Heracleei*, sbornic din 1424, fost la Mănăstirea Noul Neamț, nr. 14/22, intrat în 1951 la Biblioteca „Lenin" din Moscova [6].

2. *Tetraevanghelul* copiat și împodobit cu frumoase miniaturi în 1429, pentru Marina, doamna lui Alexandru cel Bun ; ulterior a fost adăugat pe margine textul paralel în greacă [7]. Se păstrează la Biblioteca Bodleiană (Bodleian Library, Cod. Canonici Gr. 122) din Oxford [8].

3. *Tetraevanghelul* din 1436, ferecat (se pare, mai tîrziu) la comanda lui Cîndea Lațco„pîrcălab din Hațeg ; fost la Mănăstirea Neamț, nr. 29, astăzi la Muzeul de artă al R.S. România, nr. 4 [9].

4. *Sbornicul* din 1439, cuprinzînd vieți de sfinți și cuvinte de laudă ; fost la Mănăstirea Neamț nr. 106, azi la Biblioteca Academiei R.S. România, nr. 164 [10].

5. *Sbornicul* din 1441, cuprinzînd vieți de sfinți și cuvîntări ascetice ; fost la Mănăstirea Neamț, nr. 20, azi la B.A.R., nr. 163 [11].

[5] *Op. cit.*. p. 575—578, 590—594.

[6] Новые поступления, fond. 218, nr. 178 ; vezi R. Constantinescu, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII—XV*, „Studii și materiale de istorie medie", vol. VI, 1973, p. 183 ; Idem, *Texte românești în arhive străine*, București, 1977, p. 19—20.

[7] Vezi : E. Turdeanu, *The oldest illuminated Moldavian ms.*, „The Slavonic and East-European Review", XXIX, 1951, p. 456—469 ; Em. Lăzărescu, *Trei manuscrise moldovenești de la Muzeul de artă R.P.R.*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Ed. Academici, 1964, p. 541—547.

[8] A fost achiziționat la sfîrșitul secolului trecut, cu prilejul unei licitații, la Viena (J.S.G. Simmons, cercetător șt. și bibliotecar, All Souls College, Oxford — comunicare orală).

[9] Vezi Em. Lăzărescu, *Trei manuscrise* ..., p. 547—552, 568—575 (fig. 1—8).

[10] Vezi descrierea la P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1959, p. 245—248.

[11] *Ibidem*, p. 248—250. Aceste două manuscrise, din 1439 și 1441, au stat în atenția Pavlinci Boiceva, în comunicarea *Tradiciite na Tărnovska knižovna škola i deloto na Gavriil Urik*, prezentată recent, la Tîrnovo : *Vtori meždunaroden simpozium „Učenici i posledovateli na Evtimij Tărnovski" (Rezjumeta* ...), Tîrnovo, 1976, p. 39 (litogr.).

www.dacoromanica.ro

6. *Mărgăritarul* lui Ioan Hrisostomul din 1443 ; fost la Mănăstirea Neamț, nr. 89 și 63 ; azi la B.A.R., nr. 136 [12].

7. *Cuvîntările ascetice ale lui Vasile cel Mare* din 1444. Se păstrează la Muzeul istoric din Moscova, Fondul Hludov, nr. 8.

8. *Mineiul pe luna februarie* din anul 1445 ; fost la Mănăstirea Neamț, nr. 87, azi la B.A.R., nr. 122 [13].

9. *Scara (Leastvița)* lui Ioan Sinaitul din 1446 ; manuscris fost la Mănăstirea Neamț, nr. 94, azi la B.A.R., nr. 143 [14].

10. *Mineiul pe luna martie* din anul 1447 ; fost la Mănăstirea Neamț, nr. 77, azi la B.A.R., nr. 123 [15].

11. *Fragmentul de sbornic* (10 f.), cuprinzînd texte pseudo-istorice și apocrife, din 1447. Se păstrează la Biblioteca „Lenin" din Moscova, colecția Muzeului Rumianțev, nr. 923.

12. *Mineiul pe luna noiembrie* din 1449, fost la Mănăstirea Neamț, nr. 9/25, astăzi dispărut [16].

13. *Sbornicul* de omilii ale lui Ioan Hrisostomul, Vasilie cel Mare și ale altor autori ecleziastici ; nedatat, atribuit anilor 1424—1437 [17]. Fost la Mănăstirea Neamț, nr. 85, se păstrează la B.A.R., nr. 169 [18].

Constatăm, deci, că din cele 13 manuscrise, aparținînd sigur lui Gavriil Uric, 8 se păstrează la București, 3 la Moscova, unul la Oxford, iar altul a dispărut din atenția cercetătorilor. Este posibil ca acesta să fie regăsit, tot așa cum pentru altele semnalate să se aducă mai multe argumente privind atribuirea ; în sfîrșit, pot fi descoperite chiar unele necunoscute anterior. Din lista de mai sus se poate observa că distanța dintre unele manuscrise este doar de un an, ceea ce atestă activitatea deosebit de intensă a acestui cărturar, cunoscut cu supranumele de *copistul (scriitorul)*, premergător al pleiadei de copiști din timpul lui Ștefan cel Mare.

[12] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave* ..., I, p. 168—171.
[13] *Ibidem*, p. 147.
[14] *Ibidem*, p. 178.
[15] *Ibidem*, p. 147—148.
[16] Vezi indicațiile bibliografice la Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 594, nr. 13.
[17] *Ibidem*, p. 594—, nr. 15.
[18] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, I, p. 191—195. La acestea, Ion-Radu Mircea adaugă încă trei manuscrise discutabile, cu scriere cursivă (*op. cit.*, p. 593—594, nr. 12, 14, 16 ; alte semnalări la p. 582, nota 31), iar R. Constantinescu, al patrulea (nr. 1494 din fondul 196, Mazurin, de la Arh. Centrale de Stat din Moscova), copiat în 1413 de „popa Domentian" și de Gavriil (*rǫkoǫ Gavriilovoǫ* „cu mîna lui Gavriil" ; vezi *Texte românești*..., p. 17—19).

www.dacoromanica.ro

Manuscrisele lui atît de diverse și bogate, frumoase și corecte sînt „o mină nesecată pentru istoria literaturii slave“ [19], fie că este vorba de scrieri originale, fie de traduceri din literatura bizantină. Odată cu semnalarea lor în slavistica internațională, aceste manuscrise atît de vechi și reproducînd texte într-o slavonă mediobulgară exemplară au început să fie folosite la editarea științifică a unor prețioase scrieri slave și slavoromâne.

Prima reproducere de text după un manuscris de-al lui Gavriil de la Neamțu a apărut acum mai bine de o sută de ani. Este vorba despre două fragmente tipărite de slavistul rus A. Popov din manuscrisul de la 1444, cuprinzînd *Cuvîntările ascetice ale lui Vasile cel Mare* (Fondul Hludov, azi la Muzeul istoric din Moscova, nr. 8), în cartea sa *Pervoe pribavlenie k opisaniju rukopisej A.I. Chludova* (Moscova, 1875, p. 7) [20].

A urmat, peste nouă ani, prima ediție a *Vieții sf. Ioan cel Nou de la Suceava, scrisă în limba slavonă de mitropolitul Grigorie Țamblac și tradusă de prea sf. sa episcop Melchisedec*, tipărită în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“ (an. II, vol. III, 1884, p. 163—174), după cea mai veche copie păstrată pînă astăzi, în *Sbornicul* lui Gavril din 1439, aflat pe atunci la Mănăstirea Neamț (nr. 106 ; azi la Biblioteca Academiei R.S. România, nr. 164, ff. 324 r—330 v). Ediția era precedată de un studiu, *Mitropolitul Grigorie Țamblac. Viața și operele sale (ibidem*, p. 1—64), depășit azi în mare parte [21].

[19] Emil Turdeanu, *Un manuscris religios din timpul lui Mircea cel Bătrîn*, extras, Paris, 1968, p. 5.

[20] Inaccesibilă la București, Lista publicărilor de texte după manuscrisele lui Gavriil Uric a fost întocmită pentru prima dată de Emil Turdeanu, în articolul *Les lettres slaves en Moldavie : le moine Gabriel ...*, p. 275—276. Ulterior, Ion-Radu Mircea *(op. cit.*, p. 590—594) a menționat pentru fiecare manuscris descrierile, dintre care unele se află în edițiile pe care le vom prezenta mai jos ; la acestea adăugăm pe cele apărute ulterior.

[21] Studiul și ediția au fost publicate, de asemenea în „Analele Academiei Române“, Seria II, t. VI, sect. II, București, 1884, și în extras : *Viața și scrierile lui Grigorie Țamblac*, 110 p. Reluînd o presupunere mai veche, Dan Zamfirescu a supus îndoielii, într-un articol recent, paternitatea lui Grigorie Țamblac, considerînd că autorul este un alt Grigorie, „monah și prezviter în marea biserică a Moldovlahiei“ din Suceava ; opera ar fi fost scrisă nu în jurul anului 1402, cum s-a presupus, ci după 1415, dată la care Grigore Ureche consemnează aducerea moaștelor lui Ioan cel Nou la Suceava (vezi *Prezența europeană a culturii românești*, în vol. *Permanența patriei*, București, 1975, p. 346). Chestiunea necesită o cercetare mai aprofundată.

www.dacoromanica.ro

Prețioasa operă, transmisă de manuscrisul lui Gavriil Uric și de alte copii ulterioare, cuprinde *prima consemnare într'un izvor narativ local a unui eveniment din istoria Țărilor Române* — întîmpinarea de către Alexandru cel Bun, clerici, boieri și popor a moaștelor lui Ioan cel Nou, proclamat sfînt și protector al Moldovei. Iată textul (ff. 329 v—330 r), în traducere:

„Toate acestea au ajuns la auzul binecinstitorului domn de atunci a toată Moldovlahia și al ținuturilor de la Mare, de Hristos iubitorului și marelui voievod Io[an] Alexandru, bărbat împodobit cu multe virtuț', dar și iubitor de mucenici. Îndată ce a aflat de moaștele mucenicului și cuprins fiind de dorința lor, cu sfatul celui ce atunci cîrmuia cele b'isericești, preasfințitul arhiepiscop Iosif, trimite un boier cu destulă oaste să aducă la dînsul cu mare cinste trupul vredn'c de slavă al mucenicului.

Primindu-l în curînd cu mare cinste și cu osîrdia cuvenită, îl întîmpină cu toți cei slăviți ai săi și cu mult popor de oameni ai lui Dumnezeu, însă și cu arhiereul și cu tot clerul bisericesc, cu făclii și cădelnițe și cu miruri binemirositoare. Se apleacă spre racla sfîntului, cuprinde mult pătimitul trup, atinge ochii și buzele sale de mîinile lui, varsă multe lacrimi de bucurie. Îl proclamă păzitor al țării sale și astfel îl așază cu cinste în preasfînta mitropolie, în luminata cetate Suceava, scaunul său"[22].

Viața sf. Ioan cel Nou a fost reprodusă după același manuscris, la răstimp de 22 de ani, de A. I. Iațimirski, în volumul *Iz istorii slavjanskoj propovedi v Moldavii. Neizvestnye proizvdenija Grigorija Camblaka, podražanija emu i perevody monacha Gavriila*, apărut în prestigioasa colecție a Academiei Ruse „Pamjatniki drevnej pis'mennosti i iskusstva", vol. CLXIII (St. Petersburg, 1906, p. 1—11).

În sfîrșit, această operă a fost reeditată a treia oară în condiții excelente, cu fotocopii după manuscrisul lui Gavriil, transpunere în bulgara actuală, studiu și indice-vocabular complet, în cartea profesorului Penio Rusev și a colaboratorului său Anghel Davidov, *Grigorij Camblak v Rumănija i v starata rumănska literatura* (Sofia, Ed. Academiei Bulgare de Științe, 1966, 198 p.).

[22] Vezi *Literatura română veche (1402—1647)*, introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. I, București, Ed. Tineretului, 1969, p. 24—25.

www.dacoromanica.ro

În același volum menționat mai sus, A. I. Iațimirski publica pentru prima dată, după alt *Sbornic* al lui Gavriil, cel din 1441 (pe atunci la Mănăstirea Neamțului, nr. 20; azi la B.A.R., nr. 163, ff. 160r—172v și 302r—310v) două scrieri ale lui Grigorie Țamblac, și anume *Panegiricul sf. Gheorghe* și *Cuvînt la sărbătoarea Floriilor* (p. 13—31 și 33—45), alături de cîteva texte extrase din manuscrisele slavo-române ulterioare. Ediția era însoțită de un amplu studiu, care — dacă s-a dovedit a fi fost orientat pe un drum fals în ceea ce privește identitatea remarcabilului copist și miniaturist[23] — rămîne totuși util în ceea ce privește analiza filologico-literară a textelor.

Cu doi ani înainte, filologul rus reprodusese în monografia sa *Grigorij Camblak* (St. Pb., 1904, p. 358 și 359) — de altfel, foarte discutabilă, ca și studiul citat mai sus — două fragmente din *Mărgăritarul* lui Ioan Hrisostomul (Cuvintele 2 și 8), în copia lui Gavriil din 1443 (fostă la Mănăstirea Neamțului, nr. 89 și 63; azi la B.A.R., nr. 136), în comparație cu textul corespunzător din *Sbornicul* lui Vladislav Grămăticul și din manuscrisul 126 al Bibliotecii Sinodale din Moscova.

Tot el a reunit într-o broșură, însoțită de o prefață, *Zametki o slavjanskich i russkich rukopisjach v Bodleian Library v Oksforde* (St. Pb., 1908, 76 p.) ale lui P.A. Sîrcu, predecesorul său la docența de filologie română de la Universitatea din Petersburg (publicate inițial în «Известия ОРЯС», t, VI, 1902, p. 325—349 și XII, 1907, p. 122—175), care dăduse, printre altele, un fragment din celebrul *Tetraevanghel* al lui Gavriil Uric din 1429 (Ms. can. Gr. 122, Matei V, 42—48 și VI, 1—13, textul slavon și cel grecesc alăturat).

Acest *Tetraevanghel* a devenit cunoscut în toată splendoarea sa miniaturistică prin elegantele reproduceri în culori incluse în albumul publicat de Ioan Bianu, *Documente de artă românească din manuscripte vechi*, I. *Evanghelia slavo-greacă scrisă în Mănăstirea Neamțului din Moldova de Gavriil monahul la 1429* (București, 1922), și retipărite apoi de mai multe ori în monografii, istorii literare și de artă[24].

[23] Vezi: D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, p. 32, 52, 88; Idem, *Iarăși despre identitatea lui Grigorie Țamblac*, „Hrisovul", I, 1941, p. 463—465; E. Turdeanu, *Grégoire Camblak: Faux arguments d'une biographie*, „Revue des études slaves", XXII, 1946, p. 46—81.

[24] Vezi Sorin Ulea, *Gavril Uric, primul artist român cunoscut*, „Studii și cercetări de istoria artei", t. XI, 1964, nr. 2, p. 235—263 și fig. 1—5, 8—9, 11—12.

www.dacoromanica.ro

Dar cea mai bogată recoltă din cele două sbornice ale lui Gavriil de la Neamțu — din 1439 și 1441 — a extras Emil Kałużniacki, fost profesor la Universitatea din Cernăuți, care a publicat unica, pînă în prezent, ediție completă a operelor marelui prelat și scriitor mediobulgar, patriarhul Eftimie al Tîrnovei, figura cea mai reprezentativă a secolului al XIV-lea în toată literatura de expresie slavonă : *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393)*. Nach den besten Handschriften herausgegeben von E.K. (Wien, 1901, CXXVIII+452 p.), reprodusă nu de mult prin procedeul fotomecanic, „with an introduction by I. Dujčev" (Variorum Reprints, Slav, Ser. 2, London, 1972, 582 p.).

Din cele 13 opere originale ale patriarhului Eftimie, șase — trei vieți și trei panegirice — au fost editate de Kałużniacki după manuscrisele lui Gavriil din 1439 și 1441, care sînt *cele mai vechi* în întreaga tradiție manuscrisă a operelor eftimiene, fiind îndepărtate în timp doar cu 46, respectiv 48 de ani de sfîrșitul păstoririi prelatului bulgar și cu 35—40 de ani de săvîrșirea sa din viață. Astfel, după manuscrisul din 1439 au fost publicate (evident, cu variante după alte manuscrise ulterioare) : *Viața sf. Ioan de la Rila* (în parte și după mss. 10 din colecția lui Kałużniacki însuși, redactat în mediobulgară, în sec. al XV-lea, descoperit probabil în Bucovina ; p. 5—26), *Viața lui Ilarion, episcopul Meglenului* (p. 27—87), *Panegiricul sf. Nedelja* (p. 147—169), cel al lui *Mihail din Potuka* (p. 170—180) și cel al lui *Ioan, episcopul Polibotului* (p. 181—202 ; pe atunci copia lui Gavriil era unica ce cuprindea această scriere[25]). În sfîrșit, după cel de-al doilea manuscris, din 1441, E. Kałużniacki a reprodus *Viața sf. Filofteia* (p. 78—99).

Dacă la cele spuse mai sus adăugăm faptul că a patra *Viață*, cea a *sfintei Paraschiva* (versiunea primară) a fost publicată în același volum după alt manuscris de la Mănăstirea Neamțului (nr. 14, azi la B.A.R., nr. 151, în redacție sîrbă, sec. XVII, provenit de la Mănăstirea Xenofon — Athos) ;

[25] Cu cîțiva ani în urmă, Ioan Iufu a descoperit o a doua copie în sbornicul nr. 1795/706 al Mănăstirii Dragomirna, atribuit sfîrșitului sec. XIV — începutului sec. XV (vezi articolul său *Mănăstirea Moldovița — centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV—XVIII)*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei", XXXIX, 1963, nr. 7—8, p. 432, nr. 9.

www.dacoromanica.ro

că al patrulea *Panegiric, cel al împăraților Constantin și Elena* (editat de Kałużniacki după copia slavonă sîrbă a lui Vladislav Grămăticul din 1479) a fost publicat de autorul acestei cărți după manuscrisul mai vechi al lui Iacov de la Putna din 1474, în mediobulgară ; că, în sfîrșit, *A doua scrisoare către Nicodim de la Tismana* a fost tipărită de slavistul cernăuțean după unicul manuscris cunoscut pe atunci (mss. nr. 116 din Biblioteca Academiei Teologice din Kiev, azi la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S.Ucrainene, ce-o păstrează doar fragmentar), constatăm că numai *trei scrisori — prima către Nicodim*, cea *către mitropolitul Antim al Țării Românești* și cea *către Chiprian* (cunoscute, dealtfel, și în copii slavo-române de mai tîrziu) —, precum și *Slujba împărătesei Theophano* rămîn editate după manuscrise slavone sîrbe (cel al lui Vladislav Grămăticul, din 1479, și un altul de la Hilandar — Athos, nr. 111, din sec. XIV—XV)[26].

Impresionat de vechimea, valoarea scrierilor cuprinse și corectitudinea lingvistică a celor două manuscrise ale lui Gavriil de la Neamț, Emil Kałużniacki le-a consacrat ulterior o amplă descriere, însoțită de extrase din diverse alte texte *Sborniki Njameckogo monastyrja NoNo 20 i 106* (St. Pb., 1907, 62 p., extras din „Sbornik ORJAS", t. LXXXIII). Aceste două sbornice ale lui Gavriil, ca și celelalte manuscrise din aceeași colecție (astăzi la : Muzeul de artă al R.S.România, nr. 4 — *Tetraevanghelul* din 1436 ; B.A.R., nr. 136 — *Mărgăritarul* lui Ioan Hrisostomul din 1443 ; nr. 122 — *Minei pe luna februarie* din 1445 ; nr. 143 — *Scara* lui Ioan Sinaitul din 1447 ; nr. 149 — *Sbornic* databil 1424—1437) — spune el — formează „avutul cel mai de preț al bibliotecii Mănăstirii Neamț. Această afirmație se referă în special la sbornicele nr. 20 și 106, scrise în prima jumătate a secolului al XV-lea de monahul Gavriil de la Neamț, importante prin faptul că includ, alături de alte texte deosebit de prețioase din punct de vedere literar, cele mai vechi și, dealtfel, cele mai corecte copii ale unor opere alcătuite de doi renumiți scriitori slavi

[26] Detalii privind circulația și influența operei lui Eftimie în Țările Române se găsesc în cartea lui Emil Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 67—139, și în cartea noastră, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979.

www.dacoromanica.ro

de sud : patriarhul Eftimie al Tîrnovei și Grigorie Țamblac, fost episcop al Kievului" (p.2).

Descrierea celor două manuscrise, nr. 20 și 106, din 1441 și 1439 (azi la B.A.R., nr. 165 și 164), este însoțită de cîte patru extrase de texte din fiecare, și anume : din primul (a. 1441) — *Viața lui Grigorie, fost episcop al Tafaronului* (p. 5—8), *Panegiricul sf. Gheorghe* de Grigorie Țamblac (p. 12—15 ; vezi și ediția citată mai sus a lui A. I. Iațimirski, din 1906), *Revelația* lui Ioan Teologul (p. 16—21) și *Viața lui Teodor*, scrisă de episcopul Vasilie al Emessei ; din al doilea (a. 1439) — *Cuvînt despre aflarea sf. Crucii* de Alexandru călugărul (p. 36—37), *Viața lui Simeon de la Muntele Minunat* de Nichifor Magistrul din Antiohia (p. 49—50), *Mucenicia sf. apostol Varnava* (p. 51—57) și sfîrșitul *Vieții preacuviosului Pafnutie* (p. 57—58).

În concluzie, E. Kalužniacki scria, pe bună dreptate : „Cu aceasta încheiem descrierea, considerînd că datele oferite sînt suficiente pentru a ne convinge că sbornicele nr. 22 și 106 de la Mănăstirea Neamțului au într-adevăr o mare valoare literară. Din acest punct de vedere, dintre manuscrisele din secolul al XV-lea, doar Panegiricul de la Rila (al lui Vladislav Grămăticul din 1479—*n.n.*) se poate compara cu ele, dar aceasta este ceva mai nou. În plus, în favoarea manuscriselor de la Neamț se înscrie și următorul fapt. Dacă vom compara ortografia acestor manuscrise cu recomandările lui Constantin Kostenețki din *Expunerea despre litere*, vom vedea că între ele nu există aproape nici o deosebire. Tot ceea ce autorul *Expunerii* prezintă ca trăsături specifice ale ortografiei slavo-bulgare sau, mai precis, medio-bulgare, corectate de patriarhul Eftimie, găsim aplicat practic și în sbornicele lui Gavriil. În acest fel, sbornicele nr. 20 și 106 de la Mănăstirea Neamț au avantajul față de alte manuscrise cu conținut similar că ne dau posibilitatea să înțelegem mai bine atît sensul, cît și principalele trăsături ale acestei ortografii, atît de lăudate la vremea sa" (p. 61).

În sfîrșit, în anii din urmă, o altă scriere a literaturii bulgare vechi, și anume *Viața lui Chiril Filosoful* (varianta scurtă), redactată în sccolul al XIII-lea, pe baza variantei complete din secolul IX, a fost publicată tot după *Sbornicul* din 1439 al lui Gavriil Uric de la Neamț (ff. 221^{v}—224^{r}), care se dovedește a păstra cea mai veche copie din întreaga

www.dacoromanica.ro

tradiție slavonă. Această scriere anonimă, ce atestă perpetuarea cultului marelui dascăl al slavilor atît în Bulgaria, cît și în țările vecine, a fost inclusă de profesorul Boniu St. Anghelov în cartea sa *Iz starata bălgarska, ruska i srăbska literatura* (Sofia, 1958, p. 36—44), însoțind-o de o scurtă introducere și de variante după alte manuscrise ulterioare[27]. Astfel, literatura chirilo-metodiană s-a îmbogățit cu o copie mai veche și mai exactă decît cele cunoscute pînă nu de mult, mai apropiată de protograful pierdut.

Așadar, atît în cazul acestei scrieri, cît și în cel al operelor lui Eftimie al Tîrnovei și ale lui Grigorie Țamblac, menționate mai sus, copiile lui Gavriil Uric de la Neamț s-au dovedit a fi cele mai vechi și cele mai bune din punct de vedere textologic. Larga difuzare în slavistica europeană a edițiilor citate, transpunerea în bulgara modernă și în română a unora din operele respective, reproducerile facsimilate după manuscrise, în diverse monografii românești și străine — toate acestea conferă o valoare deosebită moștenirii culturale și artistice a lui Gavriil Uric, a cărui activitate a început —după mărturiile păstrate — acum mai bine de cinci secole și jumătate.

[27] Ultimele rînduri, omise în această ediție din cauza absenței fotocopiei ultimei pagini, au fost reproduse de noi în *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Ed. Minerva, p. 28 (prezentarea manuscrisului, p. 26—27). Recent, textul a fost retipărit integral de Elena Linția, în cursul universitar *Slava veche și slavona românească* (coordonator prof. P. Olteanu), București, EDP, 1975, p. 381—384.

www.dacoromanica.ro

PRIMUL MANUSCRIS ROMÂNESC PRECORESIAN DATAT: CODICELE POPII BRATUL DIN BRAŞOV (1559–1560) ŞI SURSELE SALE

1. INTRODUCERE

În 1960, regretatul prof. P.P. Panaitescu semnala pentru prima dată opiniei publice din ţara noastră *Codicele popii Bratul*, copiat cu patru secole înainte, în anul „7068", respectiv între 1 septembrie 1559 şi 31 august 1560, care se afla pe atunci în colecţia istoricului literar Gh. Cardaş din Bucureşti [1]. Preţiosul manuscris cu text slavon şi românesc alternativ, despre care se spunea că cuprinde „Apostolul (cu epistolele), ... fragmente din Vechiul Testament, dintr-o omilie a lui Ioan Gură de Aur şi dintr-un apocrif", era integrat astfel printre cele mai vechi traduceri româneşti din sudul Transilvaniei. Ulterior, ocupîndu-se de textele bilingve slavo-române, I. Gheţie şi autorul acestor rînduri au subliniat însemnătatea indiscutabilă a acestui manuscris, ce ocupă unul din primele locuri între

[1] *Începuturile scrisului în limba română*, „Studii şi materiale de istorie medie", IV, 1960, p. 173–175; informaţiile au fost reluate apoi în studiul *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuţii*, „Studii şi cercetări de bibliologie", V, 1963, p. 128–129, şi în monografia *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1965 p. 127–129.

www.dacoromanica.ro

Codicele popii Bratul din 1559—1560 (p. 1).

www.dacoromanica.ro

textele de acest fel din vechea cultură românească [2]. Întrucît, însă, nici unul din autori n-a dat informații și extrase mai ample din manuscris, atît tratatul academic de *Istoria literaturii române* [3], cît și *Istoria limbii române*, scrisă de acad. Al. Rosetti [4], nu l-au remarcat, deși merită o atenție deosebită: pentru că este cel mai vechi manuscris românesc datat și al cărui copist se cunoaște [5]; pentru valoarea lingvistică și culturală a textelor [6]; pentru mărturia privind activitatea de traducere desfășurată de cărturarii români din Brașov și împrejurimi.

2. DESCOPERIREA MANUSCRISULUI. COPIA LUI GR. CREȚU

La sfîrșitul secolului trecut, după neplăcutul episod cu I.G. Sbiera, care i-a „cvasi-sechestrat" celebrul *Apostol Voro-*

[2] I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române în traducere interlineară din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 75—78; idem, *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc*, în *Studii de limbă literară și filologie*, [I], București, Ed. Academiei, 1969, p. 240 (reprodus în vol. *Începuturile scrisului în limba română*, București, Ed. Academiei, 1974, p. 96, 196—201); G. Mihăilă, *Contribuții la studiul calculului lingvistic (Pe baza textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea)*, SCL, XVIII, 1967, nr. 5, p. 353—354; idem, *Problemele editării și studierii textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie romanică (București, 15—20 aprilie 1968)*, vol. II, București, Editura Academiei, 1971, p. 93—99 *(Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, p. 231—249).

[3] Ed. 1, București, Editura Academiei, 1964; ed. a 2-a, 1970.

[4] București, EPL, 1968. G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969, reproduce prima pagină a manuscrisului între ilustrațiile dintre p. 82 și 83.

[5] Exprimăm călduroase mulțumiri istoricului literar Gh. Cardaș, care ne-a pus la dispoziție cu multă amabilitate manuscrisul și ne-a comunicat o serie de informații privind istoria sa externă.

[6] Vezi și articolele lui C. Dimitriu publicate în ultimul timp: *Originalitatea vocabularului din Apostolul popii Bratul*, SCL, XXV, 1974, nr. 2, p. 149—167; *On the Gendre of the Nouns in Codicele popii Bratul*, RRL, XX, 1975, nr. 6, p. 639—641.

www.dacoromanica.ro

neţean, descoperit de el în 1871 [7], cunoscutul filolog Gh. Creţu, editorul competent al *Lexiconului lui Mardarie Cozianul*, a descoperit la mănăstirea Sucevița un manuscris bilingv slavo-român, pe care l-a obținut în vederea transcrierii și a editării. Într-adevăr, de astă dată, fără a mai face vreo publicitate, Gr. Creţu a luat manuscrisul la sine, copiindu-l cu exactitate. Această copie, păstrată într-un registru mare, liniat, cu paginile numerotate exact ca în original, pe care-l reproduce întocmai — inclusiv cu alternarea cernelii negre și roșii —, împreună cu prețiosul manuscris, a rămas familiei, după moartea sa, survenită în 1919 [8], și n-a mai văzut lumina tiparului. De la urmașii lui Gr. Creţu, manuscrisul și copia au fost achiziționate, în anii din urmă, de Gh. Cardaș, care le-a făcut cunoscute lui P.P. Panaitescu, P. Olteanu și altor cercetători. Acum cîțiva ani, colecționarul a oferit manuscrisul spre achiziționare „Casei Dosoftei" din cadrul Muzeului de literatură a Moldovei, deschisă la Iași, în iunie 1970 [9], păstrîndu-și copia lui Gr. Creţu, pe care ne-a dat-o spre consultare.

Iată însemnările cu creionul ale acestuia de pe prima pagină a filei de gardă din față :

„Copie de pe manuscriptul N.381 din bibl[iotcca] m[ănăstirii] Sucevița (Bucovina).

Paginile care cuprind litere mari, mai deosebite, sînt: 1, 5, 16 19, 24, 26, 29, 35, 41, 49, 61, 65, 78, 82, 85, 87, 92, 97, 101, ... 265, 426. Să se cerc[etcze] din nou.

Pagine scrise de alte persoane : 26 (*r̄ tare*, însă c[ompară] și p. 15)[10].

Popa Ioan [?] punc cîte o cruce de multe ori în dreptul greșelelor ce face.

De la p. 183 am corcs cu Dimonia V. și prin urmare, a[u] putut rămînea greșeli de despărțire de vorbe și de întrebuințarea lui *ou* sau *u*.

[7] Asupra acestui episod vezi cele spuse de I. G. Sbiera însuși, în *Codicele Voroneţean, cu un vocabulariu și studiu asupra lui*, Cernăuți, 1885, p. 264—265, și de Gr. Creţu, în *Critica* la această ediție, publicată în „Revista pt. ist., arh. și fil.," vol. VI, 1891, p. 145. O altă recenzie critică a publicat Ioan Bogdan, în „Convorbiri literare", XX, 1886, nr. 1, p. 77—78.

[8] Vezi *Dicționarul enciclopedic „Cartea Românească"*, de I. A. Candrea și Gh. Adamescu, București, 1931, p. 1592.

[9] Vezi D. Văcariu, *Casa Dosoftei*, în „Cronica", an V, nr. 26(229) din 27 iunie 1970, p. 10. Biblioteca Academici R. S. România a obținut ulterior un microfilm (Mm. 220).

[10] În subsolul p. 26 a copiei sale, Gr. Creţu a scris tot cu creionul : „Această pagină în original e scrisă de altul".

www.dacoromanica.ro

De la p. 201 n-am revăzut accentele şi spiritele, ci numai cuvintele şi punctuaţia (1892 aug. 27).

Pag. 214 şi 215 s-au sărit la copiat[11].

De la p. 257 am obs[ervat] direct îndreptările".

Însemnările continuă pe coperta din faţă (interior) :

„244, 280, 312 — De aici am cores cu Pulheria.

390[12] pînă la 431 cores de Dimonia şi nevasta.

De[13] la 431 pînă la sfîrşit, am cetit cu Dimonia partea slavonă, iar partea românească cu Pop, însă cu acesta nu s-a[u] cetit toate punctuaţiile şi n-am avut cerneală roşie".

Am reprodus integral aceste însemnări, întrucît ele ne dau informaţii preţioase asupra provenienţei manuscrisului — mănăstirea Suceviţa[14] —, a felului cum a lucrat Gr. Creţu şi mai ales asupra anilor cînd l-a copiat : data *1892 aug. 27*, înscrisă după menţiunea privind unul din momentele colaţionării, ne arată clar că el obţinuse manuscrisul cu cîţiva ani înainte, căci copierea migăloasă trebuie să-i fi luat destul timp.

Deşi am spus mai sus că nu a făcut nici o publicitate în jurul noii sale descoperiri, credem că la acest manuscris, cuprinzînd în cea mai mare parte a sa un *Apostol*, făcea aluzie Gr. Creţu în 1885 şi 1891. Scriind despre *Apostolul* lui Coresi şi despre versiunea slavonă după care a fost tradus, el menţiona într-o notă : „Citaţiunile slavone le voi face după un *Apostol* manuscript, scris în Moldova *pe la jumătatea sec. XVI* (subl. n.), despărţind însă vorbele"[15]. Neştiind, desigur, pe atunci, cine

[11] Într-adevăr, au rămas necopiate de el şi nici n-au fost adăugate ulterior.
[12] Cifrele 244, 280, 312, 390 sînt scrise una sub alta, cu cerneală roşie.
[13] Înaintea acestui cuvînt se află scris : „(325)".
[14] Episcopul Melchisedec Ştefănescu, care a vizitat mănăstirea în 1883 şi-i dă o succintă descriere, nu menţionează, printre alte manuscrise vechi mai însemnate („neavînd timp a le revedea pe toate"), pe acela al popii Bratul : vezi *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, Bucureşti, 1883 (extras din „Rev. pt. ist., arh. şi fil.", an I), p. 281—288. Construită de Gheorghe, episcop de Rădăuţi, viitor mitropolit al Moldovei, Ieremia şi Simion, fiii lui Ioan Movilă, la sfîrşitul sec. al XVI-lea (sfinţirea s-a făcut în 1581), mănăstirea Suceviţa este unul dintre cele mai frumoase monumente artistice moldovene. Vezi, printre altele : D. Dan, *Mănăstirea Suceviţa*, Bucureşti. 1923 ; Maria Ana Musicescu, *Mănăstirea Suceviţa*, Bucureşti, 1965.
[15] *Întîiul Praxiu sau Apostol românesc, tipărit pe la 1570*, „Rev. pt. ist., arh. şi fil.", an III, vol. V, 1885. p. 41, nota 1. O menţiune similară face în recenzia citată la ediţia lui I. G. Sbiera, p. 147, nota 1.

www.dacoromanica.ro

e „popa Bratul", copistul care a scris însemnarea de la p. 426, Creţu credea că nu greşeşte afirmînd că *Apostolul* a fost scris „în Moldova". Indicaţia „pe la jumătatea sec. XVI" ne arată însă clar că el se baza pe o însemnare, şi aceasta nu putea fi decît a popii Bratul, de la 1559—1560. Filologul bucureştean nu spune că acest *Apostol* se află în colecţia sa — şi avea motive să nu comunice date complete despre el —, dar acest lucru îl aflăm de la A.I. Iaţimirski, care i-a văzut manuscrisele şi scria în 1905 : „Fragmente din alt *Apostol* moldovenesc din sec. XVI, aparţinînd profesorului Gr. Creţu din Bucureşti, se citează în articolele posesorului, *Revista p. istorie, arheologie* etc., vol. V, p. 41, vol. VI, p. 147 ş.a." [16]

Cum a ajuns manuscrisul la Suceviţa nu ştim, însă nu e greu să ne închipuim, de vreme ce şi alte manuscrise vechi româneşti din Transilvania au fost găsite în mănăstirile din nordul Moldovei. Mai mult, Suceviţa, care păstrează şi astăzi o preţioasă colecţie de manuscrise, s-a îmbogăţit, încă din vremea ctitorilor ei şi mai tîrziu, cu astfel de opere provenite din alte provincii româneşti sau din alte mănăstiri moldovene : *Evangheliarul* slavon, cu miniaturi, din 1578, avînd portretele lui Alexandru al doilea şi Mihnea Turcitul ; ferecătura de argint a *Evangheliarului* lui Neagoe Basarab şi altele [17].

3. DESCRIEREA MANUSCRISULUI

De format mic, in 8^0, manuscrisul popii Bratul are astăzi 237 file de hîrtie, respectiv 474 pagini. (Întrucît Gr. Creţu a numerotat cu creionul paginile, potrivit unei practici mai vechi, şi nu filele, vom adopta, în descrierea de mai jos şi în citarea

[16] *Slavjanskie i russkie rukopisi rumynskich bibliotek* (Sbornik ORJAS, t. LXXIX), St. Pb., 1905, p. 329. Iaţimirski semnalează şi alte manuscrise slavone din colecţia lui Gr. Creţu : un *Trebnic* moldovenesc din 1668 (nr. 9), o filă de *Evanghelie* din 1575 (nr. 12), o altă filă de *Evanghelie* din sec. XV, cu criptogramă din 1652 sau 1653 (nr. 11), un *Apostol* de la Anastasie Crimca (ibidem, p. 38—39, 304, 404, 834—835).

[17] Vezi, de ex. : D. Dan, *op. cit.*, p. 60—66, 79—94 ; Maria Musicescu, *op. cit.*, p. 25, fig. 14, şi p. 28.

www.dacoromanica.ro

fragmentelor şi exemplelor, această numerotare.) Manuscrisul de bază are însă numai 229 file (458 p.), celelalte 2+6 file (resp. p. 459—462 şi 463—474), cu alt scris şi cu texte numai în slavonă, fiind adăugate la legat. Legătura e veche, de epocă. Manuscrisul propriu-zis al popii Bratul este format din caiete a cîte 8 file, aproape fiecare caiet purtînd signatura (nr. de ordine) cu slove chirilice în colţul exterior de jos al primei şi ultimei pagini. În total, sînt 29 caiete, ceea ce ar da 232 file (464 p.), dar din caietul 1 lipseşte prima filă — aşadar, deşi fila următoare, păstrată, cuprinde titlul celei dintîi scrieri copiate, *Apostolul*, nu ştim dacă sbornicul avea vreun alt titlu şi dacă această primă filă nu cuprindea vreo însemnare —, iar unul din ultimele caiete are numai 6 file : lipsesc, deci, 3 file (resp. 6 p.), ceea ce şi dă totalul actual — ca şi pe vremea copierii manuscrisului de către Gr. Creţu — de 229 f. (458 p.).

Scrisul este semiuncial, destul de îngrijit, în special în prima parte a manuscrisului, consacrată *Faptelor apostolilor*, şi ceva mai neglijent în partea finală, care nu mai reproduce, de regulă, scrieri integrale. Judecînd după unele omisiuni evidente de litere şi de cuvinte, atît în textul slavon, cît şi în cel românesc, ca şi după unele intervertiri de capitole, se poate spune cu certitudine că manuscrisul nu reprezintă autograful traducătorului, ci este o copie după traduceri mai vechi, mai precis după manuscrise bilingve slavo-române, cu text alternativ (adesea se spune „cu traducere interlineară", dar termenul nu este absolut exact). Cît de vechi era manuscrisul după care s-a executat copia de faţă, dacă era o copie intermediară sau autograful însuşi al traducătorului nu putem şti, cel puţin deocamdată, întrucît singura însemnare a copistului existentă nu dă nici o indicaţie în acest sens. „În privinţa datării (vechilor traduceri româneşti — *n.n.*) — spune I. Gheţie —, vom face distincţia fundamentală între còpii şi originale ; ne vom ocupa numai de copiile aflătoare în posesia noastră, considerînd că, în stadiul actual al cunoştinţelor, e cu neputinţă a se stabili, prin orice fel de criterii, data la care textele au fost traduse" [18]. Oricum, putem presupune că manuscrisul sau manuscrisele după care s-a făcut această copie erau mai vechi cel puţin cu cîţiva ani, dacă nu cu cîteva decenii.

Din acest punct de vedere, situaţia vechilor traduceri româneşti se deosebeşte radical de cea a primelor traduceri

[18] *Textele rotacizante* ..., p. 239 (*Începuturile scrisului* ... ; p. 95).

www.dacoromanica.ro

vechi slave, păstrate în còpii din secolele X—XI şi de mai tîrziu, dar despre care surse istorice sigure ne spun că au fost efectuate de Constantin-Chiril şi Metodie, cu prilejul misiunii morave din a. 863, deşi, după unele opinii, acţiunea de traducere din greacă ar fi putut începe şi mai înainte [19].

Revenind la manuscrisul nostru, observăm că el este aproape în întregime bilingv, slavo-român, segmentele slavone fiind scrise cu cerneală neagră, iar cele româneşti cu roşie, ceea ce permite, ca şi în alte manuscrise similare, distingerea cu uşurinţă a celor două texte şi citirea continuă, la rigoare, a textului românesc. Din fragmentele pe care le vom reproduce mai jos, se va observa că aceste segmente alternante cuprind de la un cuvînt (rareori) pînă la o propoziţie sau două, mergînd, în textele biblice, pînă la un verset (mai ales dacă acesta este scurt).

Titlurile sînt scrise cu litere mari, îngrijite, cu cerneală roşie, chiar dacă, de regulă, sînt numai în slavonă, nu şi în româneşte. În mod excepţional, se foloseşte şi vopseaua verde, la titlul introducerii *Faptelor apostolilor* (p. 1) şi la unele iniţiale (de ex., la p. 5).

În esenţă, manuscrisul popii Bratul cuprinde : *Faptele apostolilor*, aproape integral ; *Epistolele apostolilor Iacov, Petru* (*1* şi *2*), *Ioan* (*1* şi *2*), *Iuda*, *Pavel către corinteni* (*1*), de asemenea integral sau aproape, toate precedate de scurte introduceri (întreg *Apostolul* cuprinde p. 1—407, deci circa 8/9 din manuscris) ; *Interpretări din Vechiul şi Noul Testament*, numai în slavonă ; o culegere de extrase religioase din *Biblie*, *extrase* din scrierile părinţilor bisericii şi ale altor scriitori ecleziastici ; fragmente din cartea *Facerii* (două versete), din *Evangheliile după Matei*, *Luca* şi *Ioan* (din acestea din urmă doar cîteva versete) ; *sfaturi medicale* ; *rugăciuni apocrife*, legate de anumite practici de magie populară (*Începătură de nuiale* pentru ... descoperirea comorilor) ; *Psalmul necanonic 151* (numai în româneşte) şi, în sfîrşit, *Omilia pentru Paşti* atribuită lui Ioan Hrisostomul.

Iată, dealtfel, titlurile exacte ale tuturor textelor, cu menţionarea paginilor :

1) *Pag. 1—4 : Skazanïe Dĕanie* [sic !] *ap(s)lsky(ch), napisany(ch) Lukoǫ eu(g)listomъ po lĕtĕchъ mnogi(ch) str(s)ti g(s)ne*

[19] Vezi cartea noastră *Contribuţii* ••, p. 9—77 (cu bibliografia fundamentală).

www.dacoromanica.ro

[Spunerea Faptelor apostolilor, scrise de Luca evanghelistul, după mulți ani de la pătimirea Domnului][20].

Pag. 5—265 : Dĕanĭa sv̑i(ch) aposto(l), pisana sv̑ymъ aposto-lo(m) i eu(g)listo(m) Lukoǫ [Faptele sfinților apostoli, scrise de sfîntul apostol și evanghelist Luca]. Textul este reprodus aproape integral, și anume : cap. I, v. 1—VII, 56 ; VII, 58 — XXI, 32 ; XXIII, 1—11 ; XXV, 13—19 ; XXVI, 1—5 ; XXVI, 12 — XXVIII, 31 (sfîrșit). Menționăm că, uneori, copistul a omis cîteva cuvinte, fie din textul slavon, fie din cel românesc, fie din amîndouă, ceea ce se întîmplă și în celelalte părți ale manuscrisului.

2) *Pag. 265—267 : Skazane* [sic !] *Jakovlĕ poslanĭe* [sic !] [Spunerea epistolei lui Iacov].

Pag 267—295 : Sъbor'noe poslanĭa [sic !] *Jakovlĕ* [Epistola sobornicească a lui Iacov]. Integral.

3) *Pag. 295—298 : Skazanĭe sъbornumu poslanĭe prъvomъ Petrovu* [sic !] [Spunerea întîi ei epistole sobornicești a lui Petru].

Pag. 298—317, 422 : Ō(t) sъbornago poslanĭe [sic !] *Petrova četenĭe, sv̑ō ap(s)la Petra* [Din epistola sobornicească a lui Petru citire, a sfîntului apostol Petru]. Cap. I, 1 — II, 10 ; II, 21 — III, 9 ; IV, 1—11 ; la p. 422 se află, izolat, începutul v. 11 din cap. II.

4) *Pag. 317—319, 335—349 :* [A doua epistolă sobornicească a apostolului Petru]. Cap. I, 1 — II, 9 (textul merge pînă la începutul versetului 4 din cap. I, la p. 319, segmentul 1, apoi continuă peste un caiet, la p. 335, segmentul 3, unde se reia același verset, de la mijloc, ceea ce înseamnă că originalul avea un caiet legat greșit ; apoi la p. 341, segmentul 8, se intrerupe v. 5 din cap. II, ce e reluat la p. 342, segmentul 1 ; între ele este intercalat un pasaj din v. 17) ; II, 17 ; III, 1—18 (sfîrșit).

5) *Pag. 349, 319—325 : Skazane Ioa(n)vu posla(n) prъvomu* [Spunerea întîiei epistole a lui Ioan]. Numai titlul este la

[20] Aici și mai jos, titlurile sînt, de cele mai multe ori, numai în slavonă. Dăm între paranteze drepte traducerea acestor titluri sau titlul stabilit de noi, dacă nu este în manuscris ; uneori, între paranteze unghiulare, completăm titlul. În reproducerea textului slavon, care are unele greșeli — ce le-am păstrat ca atare — coborîm în rînd, între paranteze rotunde, literele suprascrise, dar fără să completăm prescurtările, destul de ușor de înțeles. Am renunțat, evident, la reproducerea „spiritelor" și accentelor, care, de regulă, n-au nici o valoare. La titlurile românești, literele suprascrise sînt de asemenea coborîte în rînd, între paranteze rotunde ; între paranteze drepte se completează uneori literele la cuvintele prescurtate.

www.dacoromanica.ro

p. 349, segmentul 7, iar textul se află la p. 319—325 (vezi menţiunea de mai sus, privind intervertirea caietelor din original).

Pag. 325—335, 349—372: Stĝo ap(s)la Ioana sъbornoe prъvoe [A sfîntului apostol Ioan întîia <epistolă> soborniceasc㠖]. Integral (textul merge pînă la cap. II, v. 18, la p. 335, iar apoi continuă cu v. 19, la p. 349—372).

6) *Pag. 372—374: Skazanīe Io(n)va poslanie* [sic !] *2* [Spunerea celei de-a doua epistole a lui Ioan].

Pag. 374—378: Io(n) 2. Stĝo Iōana Bĝoslova 2 [Ion, 2. A sfîntului Ioan Teologul <epistola> a 2-a]. Integral.

7) *Pag. 378—381: Skazanīe Iudino sъborno posla(n)* [sic !] [Spunerea epistolei sobornicești a lui Iuda].

Pag. 381—389: [Epistola sobornicească a lui Iuda]. Integral.

8) *Pag. 389—407, 410, 426: K Kori(n)tho(m) posla(n)* [<Întîia> epistolă către corinteni <a lui Pavel>]. Cap. V, v. 6 (de la mijloc) — VII, 35. (la sfîrşitul p. 406, versetul 34 al cap. VII se întrerupe şi continuă în rîndurile 14—20 ale p. 410 ; acelaşi fragment se repetă la mijlocul p. 426, înaintea însemnării copistului).

9) *Pag. 407—410: Tlьkovane Větchomu i Novu<Zavětu>* [Interpretări din Vechiul şi Noul <Testament>]. Textul, constînd din întrebări şi răspunsuri, este numai în limba slavonă.

10) *Pag. 410—416:* Culegere de extrase religioase din *Biblie* ş.a.[21] *Incipit: Svě(t)* lumină, *sīlě* sfinţitoare, *prěmǫdro(s) bžia*, preînţelepciunea Do(m)nului. *Desinit: uže bo sekira pri koreni drěva leži(t)*, amu săcura la rădăcinile lemnelor dzace.

11) *Pag.416—421:* [Extrase din] *Io(n) Damaski(n), Pr(o)rkь Danii(l), Koz'ma tvorec, Pr(o)rkь Elīsei, Maxi(m) ispově(d)ni(k), Solomonь, Pr(o)r(o)k Eremīa, Arhaggl̃ь Michailь* [?!], *Ioannь Pr(d)tča, Simeo(n), srь(b)ski.*

12) *Pag. 421:* [Fragment din *Facerea*, cap. I, v. 1 şi cîteva cuvinte de la mijlocul v. 2].

13) *Pag. 421:* [Fragment neindentificat, probabil, în continuarea extraselor dinaintea celui precedent]

14) *Pag. 421—422:* [Fragment din] *Iōnь Bĝoslovu* [sic !], *Io(n), cuvîntu dumnezeescu* [Evanghelia după Ioan]. Cap. I, v. 1—2.

[1] Identificate recent de Al. Mareş (LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 239—243).

www.dacoromanica.ro

15) *Pag. 422*: [Fragment din Evanghelia după] *Luka*, Cap. I, v. 1.

16) *Pag. 422—424*: [Extrase din] *Andrei, Marko Tračeski, Petrъ Ato(n)skъ, Theofa(n) tvorecъ, Io(n) Damaski(n) Gedeō(n)*.

17) *Pag. 425—426*: [Interpretări din Vechiul şi Noul Testament; vezi mai sus, textul nr. 9].

a) *Pag. 426* [Criptogramă (?) şi însemnarea copistului].

18) *Pag. 427—441*: *O(t) M(th)* [Din <Evanghelia după> Matei]. Cap. VI, 22—33 (v. 31—33, numai în româneşte); VII, 1—VIII, 23 (cap. VII, v.1—VIII, începutul v. 2, numai în româneşte; cap. VIII, v. 19—23, numai în slavonă); XXVI, 7; XXVI, 14 (sfîrşitul versetului) — 18 (cu unele lacune), 20 (sfîrşitul versetului), 24 (un fragment de la mijloc, intercalat la p. 440, între două părţi ale v. 7; tot acolo un mic segment dintr-alt loc al evangheliei).

19) *Pag. 441—442*: [Din Evanghelia după Ioan]. Cap. XIII, v. 5 (de la mijloc) — 6 (începutul), 14 (sfîrşitul).

20) *Pag. 442*: [*Sfaturi medicale*]. *De ruşaţă la dinţi. De junghiu* (numai în româneşte).

21) *Pag. 442*: *Dv̄i(da) pr(o)r(o)k(a). Po Psa(l)ti(r) pochvala* [A lui David prorocul. După Psaltire, laudă <Psalmul necanonic 151>]. (Textul numai în româneşte).

22) *Pag. 443—453*: *Începătură de nuiale* (la început numai în româneşte, cu trimiteri la psalmi în slavonă; la p. 445—447, invocaţii către sfinţi, mai ales în slavonă; p. 447——449, numai în română, apoi, pînă la sfîrşit, text mixt, în română şi în slavonă).

b) *Pag. 453*: [Însemnare ulterioară, în partea de jos a paginii].

23) *Pag. 454—458*: *Iže v s̄ty(ch) ō(ca) na(š)go Iōa(n)a ar'chiep(s)kpa Ko(n)stan'ti(nna) gra(d) Zlat()usta(g). Slovo učitel'no. Cine-i dentru sfinţi pări(n)tele nostru creştenu(l) mare ep[is]c[o]p den cetatea lui Constantin(n), cu rostul de a[u]ru. Cuvîntu de învăţătură* [Omilia pentru Paşti, atribuită lui Ioan Hrisostomul].

24) *Pag. 459—462* (2 file dintr-un alt manuscris): [Extrase din autori bisericeşti, în slavonă, sub formă de recomandări; fiind numerotate, se constată că lipsesc extrasele 1—5 şi o parte din 6, urmînd, deci, de la 7 pînă la 25]. *Incipit*: *... imaši pomoštnika, iže te ō(t) pečali sъchranitъ ō(t) tudu vъ*

www.dacoromanica.ro

ra(d)slъ prišy(d) [sic!] (sfîrşitul extrasului 6). *Desinit:* 25. *Pravedni Enochъ re(č) : C̃lče, vesti begai velikaago meteža, sъchrani sę, ne budeti* [sic!] *pre* ... (textul se întrerupe).

Pag. 463—474 (6 file dintr-un alt manuscris, numai în slavonă) :

25) *Pag. 463:* [Fragment dintr-un *Trepetnic*].

26) *Pag. 563—468: Ede trepetni(k) i povesti sъnovъ pisanie, skazanïe o sñove(ch)* [Trepetnic şi Tîlcuirea viselor, spunere despre vise].

27) *Pag. 469—470: Pochvala č(s)tnomu kr(s)tu* [Laudă cinstitei cruci].

c) *Pag. 470:* [Însemnare, de aceeaşi mînă].

28) *Pag. 471: Imena sl̃yi(m) 40 m(č)niko(m)* [Numele celor 40 de mucenici].

29) *M(l) na pǫtь chodeštimъ* [Rugăciune pentru cei ce călătoresc].

30) *Pag. 471—472: Sïe dobro e(s) gl̃ati na vъsěk dñь* [Aceastã <rugăciune> e bine să se spună în fiecare zi].

31) *Pag. 472—473: Mĩlvy noštnye* [Rugăciuni de noapte].

32) *Pag. 473—474: M(l) iskusivšomu se o(t) dïavola* [Rugăciune pentru cel ispitit de diavol].

d) *Pag. 474:* [Însemnare ulterioară].

Însemnări :

a) *Pag. 426 : p̃. s̃. r̃. s̃. t̃. ũ. f̃. ch̃. p̃s. õ. c̃. ã.* [21a]

Pi(s) rǫku grěšnaago, azъ, popъ Bratu(l). Slava Bũ nšemu vъ vě(k).Aminь. Za(č)lo v lě(t) 7068.

[S-a scris cu mîna păcătosului, eu, popa Bratul. Slavă Dumnezeului nostru în veci. Amin. S-a început în anul 7068 (1559, septembrie 1—1560, august 31)].

b) *Pag. 453:* Însemnare ulterioară, în scriere cursivă, cu litere mici, din care am descifrat : „... a(m) fo(st) şi si(n)tu şi vo(i) fi ... tura lui ... sin popa ... Ion ... voevod ... în veci. Amin. *Vъ lě[t]* 7200... *me(s) fe. 6 dni* [În anul 7200 (1692), luna februarie, 5 zile] [22].

[21a] Această înşiruire de litere pare a fi o criptogramă, pe care n-am reuşit s-o descifrăm.

[22] Din însemnare ar rezulta că manuscrisul ajunsese în Moldova la sfîrşitul secolului al XVII-lea, dar nu ştim dacă după cele două cifre, reprezentînd miile şi sutele, mai urmau alte două, pentru zeci şi unităţi : în acest caz, cifra maximă ar fi 7299, respectiv 1791.

www.dacoromanica.ro

c) *Pag.* 470 : *Slava davšomu po začęlę i konecъ* [Slavă celui ce a dat, după început, şi sfîrşit].

d) *Pag. 474: Pomoštь moja, o, Gospodi* [Ajutorul meu, o Doamne !].

4. POPA BRATUL ŞI ŞCOALA DE PREOŢI ŞI TRADUCĂTORI DIN ŞCHEII BRAŞOVULUI

Însemnarea copistului, reprodusă mai sus, este extrem de preţioasă, căci ne dă numele lui şi data transcrieii textelor. Este drept că această însemnare se află la p. 426, după care mai urmează 32 pagini cuprinzînd diverse texte, dar, întrucît scrisul nu diferă, avem motive să le atribuim şi pe acestea aceloraşi ani, dacă nu cumva chiar aceluiaşi an, cuprins între 1 sept. 1559 şi 31 august 1560. Aceasta înseamnă că cel puţin *Apostolul* (p. 1—407) şi fragmentele ce-i urmează pînă la p. 426 sînt scrise cu cîţiva ani înaintea tipăririi *Apostolului* lui Coresi, în 1563, sau — după cum afirmă unii cercetători, pe baza filigranelor — în anii 1566—1567 [23].

Cît priveşte personalitatea copistului, el ne este întrucîtva cunoscut ca făcînd parte din cercul preoţilor cărturari

[23] Vezi : G. Blücher, *Filigranele braşovene şi tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, „Revista bibliotecilor", XX, 1967, nr. 7, p. 423—424 ; M. Tomescu, *Istoria cărţii româneşti, de la începuturi pînă la 1918*, Bucureşti, 1968, p. 47 (dă anul : 1565 ?) ; Dan Simonescu, *Un mare editor şi tipograf din secolul al XVI-lea : Coresi*, „Studii şi cercetări de bibliologie", XI, 1969, p. 55 (dă anii : 1565—1566) ; Al. Mareş, *Introducere la Liturghierul lui Coresi*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1969, p. 10. Gr. Creţu îi datase „pe la 1570" (*Întîiul Praxiu* ..., p. 29—57), iar I. Bianu şi N. Hodoş au propus data 1563, care a fost acceptată şi de alţi cercetători : într-adevăr, în *Epilogul* la *Tîlcul evangheliilor* (1564) se spune : „am scris cum am putut *Treteevanghelul* şi *Praxiul*, rumâneşte" (vezi : BRV, I, 1903, p. 49—52, 516—518 ; *Lucrul apostolesc. Apostolul*, tipărit de diaconul Coresi, în Braşov, la anul 1563. Ediţie în facsimile, îngrijită de I. Bianu, Bucureşti, 1930 ; I. Bianu — Dan Simonescu, BRV, IV, 1944, p. 169—170. Cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 476 şi alte lucrări similare).

www.dacoromanica.ro

de la Braşov şi din împrejurimi, nu numai din însemnarea sa reprodusă mai sus, ci şi dintr-o altă însemnare pe un *Molitvenic*, copiat în 1492—1493 şi păstrat în Biblioteca-muzeu de pe lîngă biserica Sf. Nicolae din Şchei (nr. VI/13. nr. vechi 328). Iată textul ei: *Sïi Mĩlvnikъ pokupi po(p) Dobre ō(t) Bratu(l) za 55 a(s) i da(s)tъ u sĩaa crkve o(t) škĕi. 7077.* [Acest Molitvenic l-a cumpărat popa Dobre de la Bratul, pentru 55 de aspri, şi l-a dat la sfînta biserică din Şchei, 7077 (1 sept. 1568—31 aug. 1569)] [24]. Aşadar, Bratul — despre care nu se spune aici că este preot, dar faptul ar putea fi presupus — vinde prin 1568—1569 acest molitvenic popii Dobre, paroh al bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, între anii 1541—1572 (pînă în 1566, împreună cu unchiul său, popa Toma) [25]. În ultimul timp, P. Binder şi A. Huttmann au adus date noi despre Bratul sau Bratul popii, probabil un fiu al preotului Petru sau Pătru din Şchei (1485—1541, paroh între 1532—1541), deci nepot al popii Bratul din Răşinari şi frate al popii Toma (paroh între 1541—1566), menţionat în socotelile oraşului în 1542, iar între acest an şi 1576 drept contribuabil în cvartalul Ecaterinei [26]. Cele două date — 1559/1560 (copierea manuscrisului pe care-l discutăm) şi 1568/1569 (vînzarea Molitvenicului) — se înscriu în răstimpul de 34 de ani, în care Bratul e consemnat ca locuind în Braşov. Aşadar, după cum spusese P.P. Panaitescu, întrucît în *Cronica popii Vasilie*, inclusă în *Istoria* lui Radu Tempea, acest Bratul nu este menţionat şi nici în actele bisericii din Şchei nu s-a descoperit vreo altă ştire despre el, trebuie să conchidem că era probabil „preot la Braşov" sau „profesor la Şcoala românească din Şchei, copist de manuscrise slavoneşti şi româneşti" [27].

[24] Vezi: C. Lacea, *Biblioteca veche a bisericii Sf. Nicolae din Braşov*, „Transilvania", XL, 1909, p. 104; I. Prişcu, *Din două manuscrise*, „Ţara Bîrsei", II, 1930, nr. 2, p. 131—132; Candid C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului*, vol. I, Braşov, 1943, p. 258; P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa* ..., p. 128—129. Mulţumim colegului Al. Mareş, care a binevoit să ne comunice textul, cu litere chirilice, al însemnării popii Dobre.

[25] Vezi: Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Şcheilor Braşovului*, ediţia O. Şchiau şi Livia Bot, Bucureşti, EPL, 1969, p. 58; *Cronica popei Vasilie*, ibid., p. 188, 194—195; C. C. Muşlea, *op. cit.* vol., I, p. 66—70, 365.

[26] *Între istorie şi filologie. Mediul cultural român al Braşovului în epoca coresiană*, LR, XX, 1971, nr. 1, p. 7, 18.

[27] *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, p. 128—129.

www.dacoromanica.ro

Aşadar, acest al doilea popă Bratul copiază un *Apostol* slavon-român şi alte texte bilingve de pe manuscrisele mai vechi, „braşovene", judecînd după particularităţile lingvistice şi ambianţa culturală din Şchei, ce ne este astăzi destul de bine cunoscută. În fond, pe lîngă vechea biserică orăşenească, avînd o tradiţie neîntreruptă, atestată documentar cel puţin de pe la 1474—1477, dar existînd desigur cu mult înainte — singura despre care ni s-a păstrat o „cronică internă", aceea a popii Vasilie, nepotul de fiu al popii Miha (Mihai), deci strănepot al lui Dobre, redactată pe la 1633, în parte pe baza unor însemnări mai vechi în slavonă, şi continuată pînă în 1742 de protopopul Radu Tempea [28] —, ne este cunoscută cea mai veche şcoală românească pentru preoţi şi dascăli. Aceasta este şcoala care funcţionase, desigur, la început în chiliile de pe lîngă biserică şi pentru care la 1597 s-a construit, cu ajutorul lui Aron Vodă, domnul Moldovei, o clădire specială, reînnoită în 1760 şi păstrată pînă astăzi [29].

Vom vedea că atît *Apostolul*, cît şi alte texte din manuscrisul popii Bratul cuprind versiuni slavone de redacţie bulgaro-sîrbă, asemenea fragmentului de *Apostol* slavo-român, descoperit tot în Transilvania, publicat de N. Iorga în 1906

[28] Editată mai întîi de Sterie Stinghe (Braşov, 1899), iar acum, în urmă, de O. Şchiau şi Livia Bot (*op. cit.*, 1969). Traducerea germană a *Cronicii popii Vasilie* a fost publicată în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. II, Braşov, 1909, p. 1—5 (*Introducere*, p. I—VI), şi recent, cu o re-traducere românească, de aceiaşi cercetători, O. Şchiau şi Livia Bot (*op. cit.*, p. 186—198).

[29] Vezi: A. A. Mureşianu, *Clădirea şcoalei româneşti din Braşov, de către popa Mihai, în anul 1597*, „Anuarul Institutului de istorie naţională", (Cluj), IV, 1926—1927, p. 194—227; N. Sulică, *Cea mai veche şcoală românească din cuprinsul României întregite*, extras din *Omagiu lui Constatntin Kiriţescu*, Bucureşti, 1937 (epilogul *Octoihului* „de la 1570", din care autorul trage o serie de „concluzii", este însă un falsificat, după cum a dovedit în mod categoric Al. Mareş, în comunicarea *Un octoih românesc din secolul al XVI-lea ?*, publicată în LR, XVIII, 1969, nr. 3, p. 239—251, şi după cum se poate deduce din „fotocopia" anexată la articolul lui N. Sulică, fig. 3); idem, *„Minunata cetate a Braşovului". Cărturarii braşoveni ai secolului al XVI-lea ca ctitori ai limbii noastre literare*, Braşov, 1943; C. C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din(Şcheii Braşovului*, vol. I—II, Braşov, 1943—1946, passim.

www.dacoromanica.ro

şi atribuit aceluiaşi secol al XVI-lea [30]. *Cronica popii Vasilie* atestă faptul că unii preoţi din Şcheii Braşovului, cum este învăţatul popa Miha (Mihai), mergeau în Serbia la învăţătură (acesta s-a întors în 1576). Alţii erau originari din Ţara Românească (de ex., Neagoslav, 1595—1606) sau învăţaseră acolo, căci tradiţia slavonă, mediobulgară şi sîrbă, era mai puternică şi mai bine sprijinită de domnii ţării, de autorităţile ecleziastice şi de boieri [31]. Pe de altă parte, tradiţia neîntreruptă a activităţii bisericii şi şcolii din Şcheii Braşovului ne-a păstrat pînă astăzi preţioase manuscrise slavone, începînd cu secolul al XIV-lea, slavo-române şi româneşti din secolul al XVI-lea şi următoarele, alături de cărţi tipărite în slavonă şi în română, de la cele coresiene, pînă la cele din epocile mai noi : catalogul bibliotecii, întocmit la începutul secolului nostru de C. Lacea, după altele mai vechi, cuprindea peste 200 de manuscrise şi tipărituri vechi [32].

În acelaşi timp, atît preoţii şi dascălii români din Braşov, cît şi cei din Sibiu şi împrejurimi sînt cunoscuţi ca traducători din slavonă şi alcătuitori de scrisori pe lîngă magistratele celor

[30] Vezi N. Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea şi al XVI-lea)*, extras din A.A.R. Mem. Secţ. Lit., seria II, tom XXVIII, nr. 2, 1906, p. 2—7+IV planşc. Din cele două file întregi doar a doua (pl. III—IV) se află acum la B.A.R., provenită din biblioteca mareului istoric (cota : Fragment rom. 2). Cuprinzînd numai două fragmente din *Epistola către galateni a apostolului Pavel*, aceste file, avînd alt format decît manuscrisul popei Bratul, n-au putut fi comparate cu textul acestuia, nici cu *Apostolul Voroneţean* (care n-au această epistolă), ci numai cu *Apostolul* lui Coresi, de care diferă însă. Vezi : Al. Rosetti, *Recherches sur la phonetique du roumain du XVI-ème siècle*, Paris, 1926, p. 10 ; Şt. Paşca, *Probleme în legătură cu începuturile scrisului românesc. Versiunile româneşti din secolul al XVI-lea ale „Apostolului"*, CL, II, 1957, p. 52, nota 30 ; G. Mihăilă, *Contribuţii* ..., p. 250—230 (se reproduc, în paralel, ambele versiuni).

[31] *Op. cit.*, p. 58, p. 59—60, 188, 189—196. Popa Toma (1540—1566) s-a călugărit la bătrîneţe în mănăstirea muntenească Rîncaciov, din Muscel, ceea ce înseamnă că avea legături acolo.

[32] Vezi : C. Lacea, *Biblioteca veche a bisericii Sf. Nicolae din Braşov*, „Transilvania", XL, 1909, nr. 11, p. 100—105 ; C. C. Muşlea, *op. cit.*, vol. I, p. 251—280 ; P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa* ..., p. 165—168 ; Stoian Maslev, *Neizvestni u nas bălgarski răkopisi v Brašov*, „Izvestija na Instituta za istorija", Sofia, t. 19, 1967, p. 195—217.

www.dacoromanica.ro

două oraşe, care-i foloseau pentru corespondenţa cu domnii Ţării Româneşti. Astfel, se ştie de mult că, încă în 1495 (30 nov.) socotelile Sibiului menţionează că un preot român — probabil Bratul, cel solicitat de sfatul săsesc al oraşului şi de românii răşinăreni [33] — a primit un florin pentru redactarea unor scrisori româneşti. Funcţii asemănătoare îndeplineau şi preoţii din Şcheii Braşovului, ei înşişi copişti de manuscrise slavone şi apoi şi traducători în româneşte ai cărţilor de ritual [34]. „Din datele pe care le posedăm — conchide P.P. Panaitescu, evocînd atmosfera culturală din acest centru orăşenesc al românilor din sudul Transilvaniei —, reiese că la Şchei s-a îndeplinit o operă de traduceri care întrece simpla grijă a furnizării de materiale pentru tipografia condusă de Coresi. Este vorba de o operă mai vastă, începută înainte de aşezarea diaconului tipograf la Braşov" [35].

În această activitate se înscriu şi textele bilingve, slavo-române, copiate de popa Bratul, în primul rînd, *Apostolul*, care reprezintă, după cum vom vedea, versiuni mai mult sau mai puţin apropiate de tipăriturile coresiene sau de alte manuscrise ale epocii. Aceasta ne duce la concluzia — întărită şi de exemplul *Apostolului Iorga* (fragmentar) — că în sudul Transilvaniei au circulat mai multe cópii bilingve ale cărţilor de ritual, dintre care unele se regăsesc în tipăriturile româneşti coresiene : astfel vom constata o înrudire directă între fragmentele din *Evanghelia după Matei* din manuscrisul popii

[33] *Cronica popii Vasilie*, p. 57, 186, 193.

[34] Vezi C.C. Muşlea, *op. cit.*, vol. I, p. 53, ş.a. ; N. Sulică, *„Minunata cetate a Braşovului"*, p. 15 ş.u. ; Direcţia Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului de la [Braşov]*. Vol. I, 1521—1799, Bucureşti, 1955, redactat de C. A. Stoide ş.a., p. XIII—XIV, XXXII.

[35] Se ştie, de exemplu, că popa Iane şi popa Mihai, parohi ai bisericii Sf. Nicolae — primul între 1575 şi 1591, al doilea între 1578 şi 1605 —, sînt menţionaţi ca traducători ai *Cărţii cu învăţătură*, tipărite de Coresi în 1581 (vezi ediţia S. Puşcariu — A. Procopovici, Bucureşti, 1914, p. 6). Citatul din *Începuturile şi biruinţa ...*, p.165.

www.dacoromanica.ro

Bratul şi *Tetraevanghelul* lui Coresi, tipărit între 13 mai 1560 şi 31 ianuarie 1561 [36].

Cît priveşte caracterul bilingv al manuscrisului — ca şi al altor texte vechi româneşti —, astăzi sîntem destul de edificaţi asupra motivelor care au dus la adoptarea acestei modalităţi de prezentare alternantă a textului slavon (cu cerneală neagră) şi a traducerii româneşti (cu cerneală roşie) : motivul principal, cel puţin la manuscrisele cu traducere „interliniară", ca acesta, era cel didactic, înţelegerea şi învăţarea textului slavon, la care s-a putut adăuga apoi şi directa utilizare în biserică a versiunii româneşti (evident, numai la textele liturgice, căci avem şi texte bilingve de altă natură, apocrife chiar)[37].

[36] Vezi *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Braşov, 1560—1561*. Ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, Edit. Academiei, 1963, p. 22 *(Introducere)*. În schimb, încercarea lui Al. Mareş *(Apostolul Iorga şi cele mai vechi versiuni româneşti ale Apostolului*, LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 505—513) de a „revizui" opinia că *Apostolul Iorga* „ar conţine o traducere independentă de aceea din care descind *Codicele Voroneţean*, *Apostolul* popii Bratul şi tipăritura coresiană" (p. 505) — cu ignorarea exemplelor citate de noi *(Contr.*, p. 253—260) — este contradictorie : autorul însuşi recunoaşte că traducătorii au folosit „versiuni slavone diferite" şi că „la prima vedere (?), astfel de exemple întăresc şi mai mult opinia descinderii *Apostolului Iorga* dintr-o traducere independentă de aceea care se află la baza versiunii tipărite" (p. 506). Mai departe, Al. Mareş recunoaşte *„deosebirile nete* (subl. n.) pe care le evidenţiază comparaţia directă dintre fragmentul Iorga şi partea de text din versiunea tipărită" (p. 511). În fond, a presupune o intervenţie masivă într-o traducere, pînă la nerecunoaştere, înseamnă a admite efectuarea unei *alte traduceri*. Dealtfel, cititorul este rugat să revadă el însuşi cele două versiuni, reproduse de noi în *Contribuţii*, p. 253—258, şi să se convingă de realitatea afirmaţiei noastre. Iată începutul primului fragment : *(Ap. Iorga, Galateni*, III 24). *„Dece légea păzitoriul noao fu întru Hs., se de credi[n]ț[ă] dirептă-mu-ne" — (Ap. Coresi) „Aşa iaste légea, neînvăţătura noastră pren. Hs., ca noi pren credinţă să fim derepţi."* Făcînd o nouă colaţionare a textului, consemnăm aici formele corecte cu indicarea capitolului şi versetului din *Galat.* : III 25 *Înde*, 27 *înveştitu-vă*, 29 *voia-i* ; IV 4 *fiiul* ; V 25 *d[u]h[u]l* ; VI 1 *sfîrşiţi*, *fi-ver[i]*.

[37] Vezi, în special : Şt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba românească*, Bucureşti, 1941 (extras din A.A.R. Mem. Secţ. Lit., seria II, t. X, mem. 3, 58 p.+XVIII pl., în special p. 40—57) ; I. Gheţie, *Cu privire la textele slavo-române* .... p. 75—78 *(Începuturile scrisului* ..., p. 196—201) ; G. Mihăilă *Contribuţii* ..., p. 231—250. Pînă acum au fost identificate următoarele texte din secolul al XVI-lea în versiuni bilingve slavo-române, cu text alternativ : *Psaltirea, Evangheliarul* (fragmentar, în manuscrisul popei Bratul), *Apostolul, Omilia pentru Înviere* atribuită lui Ioan Hrisostomul, *Legenda sfîntului Sisin, Legenda Duminicii, Floarea darurilor, Pravila sfinţilor apostoli*, la care se adaugă *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* (1551—1553), tipărit pe două coloane.

www.dacoromanica.ro

5. EXTRASE DIN CODICELE POPII BRATUL

Pentru a ilustra prin texte cele spuse mai sus şi pentru a oferi cititorilor cîteva exemple de limbă română din *Codicele popii Bratul*, vom reproduce mai jos : a) *Introducerea* la *Faptele apostolilor*, în comparaţie cu versiunea lui Coresi ; b) un fragment din *Faptele apostolilor*, în comparaţie cu *Apostolul Voroneţean* şi cel al lui *Coresi ;* c) un fragment din *Evanghelia după Matei*, în comparaţie cu *Tetraevanghelul lui Coresi* şi cu *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu ;* d) *Sfaturile medicale* de la p. 442 ; e) *Psalmul necanonic 151*, în comparaţie cu celelalte *Psaltiri din* secolul al XVI-lea ; f) un extras din *Începătura de nuiale ;* g) *Omilia pentru Înviere* atribuită lui Ioan Hrisiostomul, în comparaţie cu textul din manuscrisul popii Grigore din Măhaci şi cu cel din fragmentele publicate de N. Iorga [38].

a) INTRODUCEREA LA FAPTELE APOSTOLILOR

Apostolul popii Bratul	Apostolul lui Coresi
1 [Spunerea Faptelor apostolilor, scrise de Luca evanghelistul, după mulţi ani de la pătimirea Domnului].	*Spunerea Lucrul apostolesc, scrisu-e de Luca ev(g)list, după ani mulţi de munca Domnului.*
2. Acéstě cărţi Lucrarea apostolească *zice-se,*	Acéstě cărţi Lucru apostolesc *cheamă-se,*
3. însă toată lucrarea ap(s)tolească ţinu.	însă toate lucrurile apostoleşti ţinu-se.
4. Cela ce spusu-le-au iaste Luca ev(g)list,	Spus iaste de Luca ev(g)list,

[38] În afară de cele spuse într-o notă anterioară, precizăm că pentru reproducerea textului românesc folosim transcrierea interpretativă, aşa cum a fost expusă şi justificată de Viorica Pamfil, în *Palia de la Orăştie* (Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. X—XIV), şi de Al. Mareş, în *Liturghierul lui Coresi* (Bucureşti, 1969, p. 47—55, 121—123). Introducem punctuaţia modernă, notînd ordinea segmentelor cu cifre arabe drepte. Marcăm, de asemenea, cu cifre romane capitolele, iar cu cifre arabe cursive versetele din textul *Apostolului*. Prin | marcăm sfîrşitul paginii. Notele la anumite cuvinte din text trimit la explicaţiile din pag. 78. Din motive tehnice, renunţăm la textul slavon.

www.dacoromanica.ro

5.	antiohianin amu era cu *gintu(l)*	antiohianin amu acesta *ruda-i*,
6.	e vracii cu meşterşugul,	vraci meşterşugului,
7.	îmbla cu ap(s)lii, mai vîrtosu cu Pavel,	îmbla cu apostolii, mai vîrtos cu Pavel,
8.	şi ştia, şi adevăr scria.	şi ştiu şi adeverit scrise.
9.	Spuseră cum îngerii *podmiră*	Spuse cum îngerii *luară* l s̃,
2	Isu(s) şi nă | lţă-se Domnul	înălţă-se Domnul
1.	şi cum fu vărsarca svîntului	ş-au fost vărsarea sîntului dh̃
	dh̃ întru Rusalii	întru Rusalii
2.	şi spre ap(s)li şi spre toţi ceia ce fost-au aciia	spre ap(s)li şi spre cine fusése atunce aciia,
3.	şi de tocmirea Mateiei	tocm[ea]la lui Matthie ·
4.	întru al Iudei loc vînzătoriu	în locul Iudei vî[nză]toriu(l)
5.	şi de tocmélele a şapte diaconi	şi tocmeala a şapte d[iaco]ni
6.	şi de alegerea lu Pavel	şi alesu(l) lu Pavel
7.	şi cîte chinui	[şi cîte] sc-au
8.	şi cîte fecére ciude ap(s)lii cu ruga şi cu credenţa lu H s̃.	muncit şi citc-au [...] de apostolii cu rugăciu[nca şi cu cre]dinţa lu H s̃.
9.	Apostoliloru numele lă s | întu acestea :	Apostolilo(r) numelc le sînt acéstea :
3 10.	Simo(n), ce zicea | Petr,	Simon, zicc-sc Petr,
1.	şi Andre(i), fratele lui,	şi Andrei, fratelc lui,
2.	Iacov şi Ioann,	Iacov, Ioann,
3.	Fil(i)pp şi Vartolomea,	Filipp, Vartholomei,
4.	Thoma şi Matthei vameşul	Thoma, Matthei vameşul,
5.	şi Iaco(v) lu Alfeov	Iacov a lu Alfei
6.	şi Simon Ca(na)nit	şi Simon Cananit,
7.	şi Iuda Iacovl	Iuda lu Iacov
8.	şi Matthia, însoţitu(l) cu cei unsprăzéce.	şi Matthia, încetit către unsprăzécc.
9.	Şi de tocmirea diiaconilo(r)	Tocmeala diaconilor,
10.	şi numele lă sîntu accstea :	numele le sînt acéstea :
11.	Stefa(n),	Stefan,

www.dacoromanica.ro

12. Filipp,	Filipp,
13. Proho(r),	Prohor,
14. Nicanor,	Nicano(r),
15. Timon,	Timon,
16. Parmena,	Parmena,
17. Nicolai.	Nicolai.
18. După acia luat fu Pavel(l), alesul vas.	După aceştea luat fu şi Pavel, vas ales.
19. Ale acestora ap(s)tolilo(r) sémne(l)[e] şi ciude(l)[e] ce féceră |	Aceşti apostoli sémnele şi ciudesele ce-au făcut sînt acéstea.
4 sîntu aciastea.	

Textul slavon. Atît *Faptele apostolilor*, cît şi *Epistolele* sînt precedate de scurte introduceri, pe care le găsim şi în versiunile slavone ce au circulat la noi (vezi mai jos). Pentru verificarea textului, am recurs, unde este cazul, la compararea cu unul din cele mai frumoase şi mai îngrijite manuscrise ale *Apostolului* slavon, păstrat la B.A.R., care, deşi este posterior, cuprinde textul integral, într-o bună versiune mediobulgară : ms. slav nr. 22, scris de diacul Dimitrie Belinschi, în 1609, la porunca mitropolitului Anastasie Crimca. Evident, ms. popii Bratul este într-o slavonă mediobulgară cu sîrbisme (slavonă bulgaro-sîrbă).

Textul românesc. Se observă că versiunea popii Bratul este foarte apropiată de cea din *Apostolul* lui Coresi, tipărit în 1563 sau 1566—1567 (Am transcris după *Lucrul apostolesc*, tipărit de diaconul Coresi ..., ed. I. Bianu, Bucureşti, 1930, p. 1—2 [39]). Lăsînd la o parte modificările gramaticale (legate de gen, număr, mod, timp, derivate) din versiunea lui Coresi, am subliniat în text doar puţinele substituiri lexicale : *zice-se* e înlocuit cu sinonimul, mai potrivit aici, *cheamă-se ; gintul*, termen ce devenise arhaic, cedează locul lui *ruda*, împrumut popular de origine slavo-bulgară, răspîndit pînă în sudul Transilvaniei ; *podmiră* (<slavon. *podъjęti, podъimǫ*), împrumut livresc, neinteligibil, e înlocuit, pe bună dreptate, cu *luară*.

Aşadar, textul introducerii lui Coresi derivă direct din versiunea existentă în manuscrisul popii Bratul.

[39] Segmentele marcate între [] reprezintă colţul de jos rupt al filei.

www.dacoromanica.ro

b) FAPTELE APOSTOLILOR

Cap. XX, v. 7—17

Apostolul popii Bratul

213 9. XX. 7. Întru zilele acélea, întru una de sembete,
214 10. adunară-se ucenicii *se frîngă* pîine.

1. Pavel grăi cătr-înşii,
2. *vrea să iasă* spre demăneaţă,
3. *a tinde* cuvîntul pînă la miazănoapte.
4. *8.* Era amu lumînări multe întru *comarnicu*,
5. iuo era adunaţi.
6. *9.* Şezîndu oarecine june, numele-i Evtihu, lîngă *fereastră*,
7. *acela purtatu fu cu somnu*[1] adîncatu,
8. *grăindu* Pave(l) de multe,
9. plecă-se de somnu
10. şi căzu *din trei cupereminte* josu
215 11. şi luară elu | mortu.

Apostolul Voroneţean

XX. *7.* Întru ura de sîmbăte adurară-se ucenicii *se* frîngă pînre, şi Pave(l) grăiia cătră ei, că demăreaţa vrea să iasă, şi tinse cuvîntu pînră la miadzănoapte.

8. Era lumînrari mu(l)te întru comar | nicu, iuo era aduraţi.

9. Şi şedea lîngă *o zăbleală* un giurelu, ce-i era numele Evti(h), acela purtatu cu somnu adî[n]catu. Şi grăindu Pavelu de mu(l)te, plecă-se *giurele* de somnu şi cădzu din *comărnicu, din[t]r-a(l) treile podu*, giosu. Déci luară elu mortu.

Apostolul lui Coresi

XX. *7.* Întru una de sîmbete, adunară-se ucenicii *a frînge* pîine. Pavel grăi cătr-înşii: *vreare-a*[c] *să es* de demăneaţă, să tinz cuvînt pînă amiazănoapte.

8. Era lumînări multe în *gorniţă*, unde eram adunaţi.

9. Ce şedea un june în-nume Evtih, lîngă *ocnă, somnuro(s)*, cu somnu adîncat. *Grăia* Pavel de multe, plecă-se de somn şi căzu *de la al treilea acoperimînt* jo(s). Şi-l luară el mort.

www.dacoromanica.ro

Apostolul popii Bratul

1. *10.* Diştinse Pave(l), căzu spr-insu
2. şi cuprinse-l, şi zise :
3. Nu vorovireţi, că sufletul lui întru elu iaste.
4. *11. Sui-se* şi frînse pîine şi *gustă*,
5. *pînă la voe* besădui pînă la zori,
6. *déci* eşi. *12.* Aduseră *pronciu(l)* viu
7. şi *mîngîiară-se nu puţinu.*
9. *13. E noi dusemu-ne* [2] în corabie,
10. *dezlegămu-ne* întru Asson, .
11. de acolo vremu se luom Pave(l),
12. aşa amu *era porîncitu*, vrea *amu* însuşi pedestru se meargă. |

216 13. *14. Deca* fum întru *Asson*, luomu elu,

1. vinemu întru Mitilin.

Apostolul Voroneţean

10. Deştinse Pavelu şi căzdu spr-insu, de-lu cupriense, şi dzise : Nu vorovireţi, că sufletu(l) lui întru elu iaste.

11. Deci se sui de frînse pînre şi gustă, şi băsădui *de biu* pînră la zori ; aşa eşi.

12. Şi aduseră prunc u(l) viu şi *fu mîngîiare nu puţină.*

13. E noi vinremu în co—sfr(ş) simbătcei — rabie şi *descărcămu-nă* întru Asson, de acolo vrumu se luomu Pavelu, că aşa *era dzi(s)*, şi vrea însu(ş) pedestru se meargă.

14. Déci, deca fumu întru Asonu, luomu elu şi venremu întru Mitilinu.

Apostolul lui Coresi

10. Deştinse Pavel, căzu spr-insul şi-l cuprinse el, zise : Nu voroviţi, că sufletul lui întru el iaste.

11. Aşezară-se şi frînse pîine şi *îmbucă, pînă la destul* besedni pînă la zori ; aşa eşi.

12. Aduse *feciorul* viu şi mîngiiară-se nu puţin.

Konecъ sǫbotǫ.

13. E noi *vinem* în corabie, *vinslămu-ne* întru Asson, de aciia vru să ia Pavel, aşa amu *era zis*, vrea însuşi pedestru a mérge.

14. Ce ca fum întru *As[so]né*, luo el, vinem în Mitilin.

www.dacoromanica.ro

Apostolul popii Bratul

2. *15.* Şi de acolo *dezlegămu-ne,*
3. întru demăneţă *sosim* întru Antichihrie [3].
4. Întru altă *dezlegămu-ne* întru Samon
5. şi ca lăcuim în *Fruoghilie,*
6. întru *ceia ce e acmu* venimu întru Milit.
8. *16.* Giudecă (amu) Pave(l) se treacă Efesu(l),
9. ca se nu fie lui a pesti întru Assii,
10. *nevoiia-se* amu, se putére fure lui,
11. în zua *a cincizeciei* a fi întru Ier(s)lm.|

217 1. *17.* E din Milotu [sic !] trimése întru Efe(s) a chema *popii* beséreciło(r).

Apostolul Voroneţean

15. Şi de acolo *mutămu-nă,* şi demăreaţa sosim întru Anticrihci, iară întru alta *mutămu-nă* întru Asa(mo)nu şi lăcuim întru Troghiliia, c în *ceia ce e înrainte* viremu întru Mi(li)tiia.

16. Giudecă Pavelu se treacă întru Efe(s), cum se nu fie lui a pesti întru Asia, nevoiia-se, se ară putére, fi lui în dzua cindzeciloru să fie intru Ier(s)lm.

17. Şi din Militu tremise întru Efes şi chiemă *preuţii* beséreciloru.

Apostolul lui Coresi

15. De acolo purtămu-ne întru Anti[cri]hii demăneaţă şi *dospim* întru Anticrihii. Întru altă *cărămu-ne* întru Samon şi *fum* în Troghilii, *întru stătutul* vinem întru Milit.

16. Judecă amu Pavel să treacă în Efes, ca să nu fie lui pesteală întru Asia, *pripiia-se,* să ară putea, să fie el în zioa *de Rusalii* a fi întru Ier(s)lim.

17. Den Milit tremise în Efes, chemă *preuţii* beséreciłor.

Textul slavon. Este un fapt de mult stabilit că *Apostolul* slav a fost tradus din greacă încă de Constantin-Chiril şi Metodie (mai întîi *Apostolul-apracos*, apoi textul integral), ca una din cărţile fundamentale ale slujbei religioase[40].

[40] În afara celor mai vechi manuscrise slavone cunoscute pînă nu de mult, aparţinînd secolului al XII-lea (*Apostolele de la Kristinopol, Ohrida şi Slepče*), în anii din urmă a fost descoperit şi publicat un manuscris din secolul al XI-lea : K. Mircev — Ilr. Kodov, *Eninski apostol* [Apostolul de la Enina — Bulgaria], Sofia, 1965.

www.dacoromanica.ro

În tradiţia slavonă, textul lui a suferit unele revizii în secolele următoare, dintre care a treia a aparţinut patriarhului Eftimie al Tîrnovei (sfîrşitul secolului al XIV-lea) : această a patra redacţie se regăseşte şi în manuscrisele slavone care au circulat în Ţările Române, după cum a arătat B. Tenora, citînd exemple din *Apostolul* lui Anastasie Crimca din 1610, păstrat la Biblioteca de Stat din Viena (Cod. 6) [41].

Textul românesc. Descoperirea şi publicarea — aici parţială — a *Apostolului popii Bratul* adaugă o verigă în plus la seria de argumente aduse de acad. Al. Rosetti în sprijinul tezei că există asemănări frapante între *Apostolul Voroneţean* şi *Apostolul lui Coresi*, care, în ciuda unor divergenţe lexicale de detaliu (nu intră în discuţie cele fonetice şi gramaticale), se explică prin faptul că :

„1. Coresi a avut la îndemînă o versiune românească asemănătoare cu cea cunoscută sub numele de *Codicele Voroneţean*. Aceasta o dovedesc coincidenţele dintre cele două versiuni, cam 70—80% din totalul textului cuprins în *Codicele Voroneţean*.

2. Coresi a colaţionat însă textul românesc cu cel slav şi, în multe locuri, a dat o traducere mai apropiată de textul

[41] Vezi studiul său *Über die kirchenslavische Vorlage des Codice Voroneţean*, „Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien", Erster Band, 1914, p. 145—209, şi reproducerile din manuscris, p. 209—221. Despre acest manuscris vezi, de asemenea : Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, Bucureşti, Edit. Academici, 1968, p. 505—510 ; E. Turdeanu, *Le métropolite Anastase Crimca et son ouevre littéraire et artistique (1608—1629)*, „Revue des études slaves", XXIX, 1952, p. 54—70. Studiile mai vechi ale lui G. Voskresenski *(Drevnij slavjanskij perevod Apostola i ego sud'by do XV veka*, Moscova, 1879 ; *Drevneslavjanskij Apostol*, I—II, 1892—1906) nu le-am găsit la Bucureşti. Am putut însă compara versiunea din manuscrisul popii Bratul (fragmentul corespunzător celui de mai sus) cu textul *Apostolului de la Ohrida* (S. M. Kul'bakin, *Ochridskaja rukopis' Apostola konca XII veka*, „Bălgarski starini", III, Sofia, 1907, p. 21—22), care aparţine primei redacţii, dar mai ales cu textul din *Apostolul Crimcovici* din 1610 (B. Tenora, *op.cit.*, p. 213—214) şi cu cel din *Apostolul* aceluiaşi prelat, din 1609, citat mai sus (B.A.R., ms. slav nr. 22, p. 62r—63r), aparţinînd celei de a patra redacţii. Pentru textul grecesc şi latin am recurs la ediţia lui C. Tischendorf, *Novum Testamentum graece et latine*, Paris, 1861, iar pentru traducerea românească modernă la : *Biblia sau Sfînta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea patriarhului Justinian, Bucureşti, 1968.

www.dacoromanica.ro

slav decît versiunea din *Codicele Voroneţean*" (1956)[42]. Acest al doilea argument a fost completat şi nuanţat ulterior astfel :

Pe lîngă versiunea asemănătoare cu *Codicele Voroneţean*, Coresi „a mai folosit o a doua traducere, independentă faţă de CV".

„3. Coresi a modificat unele pasaje din traducerea pe care a folosit-o, făcînd-o mai corectă. (Nu totdeauna textul lui Coresi e mai corect decît al CV, pentru că există pasaje în care traducerea mai corectă e dată de CV)" (1959)[43].

Fără a ne propune să reluăm întreaga discuţie, să comparăm mai întîi, în fragmentele reproduse mai sus, diferenţele lexicale între *Apostolul Voroneţean* şi *Apostolul Bratul*[44].

Diferenţele lexicale[45] dintre *Apostolul Voroneţean* şi *Apostolul Bratul*, subliniate în text, sînt[46] : *zăbleală — fereastră ; giurele — ∅*[47] ; *din comarnic, dintr-al treilea podu — din trei cupereminte* (traducere greşită ; sensul originalului este „de la catul al treilea") ; *de biu* („din belşug" ; *biu*, cuvînt de origine maghiară) *— pînă la voe ; vinremu — dusemu-ne ; descărcămu-nă — dez-*

[42] *Istoria limbii române*, Bucureşti, EPL, 1968, p. 661. Discuţia a început de la sfîrşitul secolului trecut, cînd Gr. Creţu a afirmat că *Apostolul coresian* „n-are raporturi cu nici unul din manuscriptele anterioare sau posterioare (inclusiv *Ap. Vor.* — n. n.)din cîte cunosc, nici cu tipăriturile cc i-au urmat" (*Întîiul Praxiu* . . . , p. 47). Opinia contrară a fost exprimată de N. Iorga, în 1904, de N. Drăganu, în 1943, şi susţinută cu numeroase argumente şi exemple de acad. Al. Rosetti, într-o serie de articole, dintre care primul, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voroneţean*, apărut în „Grai şi suflet", I, 1923, 1, p. 100—106 (în versiunea franceză : *Mélanges de linguistique et de philologie*, Bucureşti—Copenhaga, 1947, p. 589—596), iar celelalte, publicate ulterior, au fost reproduse în ILR, 1968, p. 661—679. Între timp, Şt. Paşca (1957) şi N. Corlăteanu (1960, 1963) au susţinut că *Apostolul Voroneţean* şi *Apostolul Coresi* reprezintă traduceri independente (indicaţii bibliografice la Rosetti, *loc. cit.*).

[43] *Ibidem*, p. 669, 671.

[44] Am transcris textul *Apostolului Voroneţean* după manuscris (B.A.R., ms. rom. 448, 1—8r—9v) şi după ediţia lui I.G. Sbiera, p. 16—18; iar al *Apostolului Coresi* după ediţia lui I. Bianu, p. 94—96.

[45] Facem abstracţie de micile diferenţe de întrebuinţare a prepoziţiilor şi conjuncţiilor, care nu sînt relevante.

[46] Începutul fragmentului în *Apostolul Bratul : Întru zilele acelea* (existent şi în originalul slavon), reprezintă începutul stereotip al lecţiunii în biserică, inexistent în textul evanghelic original.

[47] Cuvîntul, inexistent în textul slavon, a fost repetat de copistul *Apostolului Voroneţean* pentru a face fraza mai clară.

www.dacoromanica.ro

legămu-ne ; era dzis — era porîncilu (mai aproape de original) ; *muțămu-nă — dezlegămu-ne* (de două ori) ; *ceia ce e înrainte — ceia ce e acmu* (cuvîntul slav n-a prea fost înțeles : înseamnă „următoarea" [zi]) ; *preuții — popii.*

Diferențele, minime, fie sînt legate de faptul că textul slav n-a fost bine înțeles și, la copiere, cu textul slav în față, s-au încercat noi variante, fie reprezintă sinonime, uneori „teritoriale" : *zăbleală* (<*zăbreală*, *zăbrea* „gratie la fereastră"), împrumut slavon, ce traduce greșit pe *ōkьnce*, redat în *Apostolul Bratul* corect, prin *fereastră* ; expresiei (*de*) *biu*, împrumut maghiar în graiul nord-transilvănean și bănățean, îi corespunde *pînă la voe* în *Apostolul Bratul*. Din compararea celor două versiuni este greu deocamdată să se spună care este mai arhaică, întrucît ambele reprezintă còpii după manuscrise azi pierdute : verigile intermediare ne lipsesc și, în plus, e nevoie de compararea întregului text. Uneori, însă, se pare că traducerea din *Apostolul Voronețean* e mai liberă, mai clară, în timp ce versiunea din *Apostolul Bratul* e mai servilă față de original, pe care copistul l-a reprodus și cu care putea să-și confrunte mereu traducerea, alteori lucrurile stau invers. Dar că ambele versiuni derivă dintr-o traducere unică, evident nu direct, ci prin intermediul altor manuscrise, este cu totul posibil. Coincidențele textuale, în ciuda diferențelor fonetice (în parte, și gramaticale), sînt atît de masive, încît ele „nu pot fi datorite hazardului" [48].

Așa stînd lucrurile, asemănările dintre *Apostolul Bratul* și *Apostolul Coresi* nu mai pot surprinde : tipograful brașovean și colaboratorii săi au folosit o versiune apropiată de a popii Bratul, pe care au revizuit-o, încercînd în anumite cazuri să fie mai aproape de versiunea slavonă, ceea ce nu a dus totdeauna la obținerea unei versiuni mai clare : așa se explică, de pildă, slavonismele *gorniță* (în loc de *comarnic*) și *ocnă* (în loc de *fereastră*), preluate tale-quale din textul slavon.

Spre surpriza noastră, numărul diferențelor lexicale și morfo-sintactice dintre *Apostolul Bratul* și *Apostolul Coresi*, subliniate în text, sînt mai numeroase decît între *Apostolul Bratul* și *Apostolul Voronețean*. Ele nu se pot explica altfel decît prin faptul că *Apostolul Coresi* are la bază un manuscris diferit de *Apostolul Bratul* și de *Apostolul Voronețean*, pe care diaconul

[48] Al. Rosetti, ILR, 1968, p. 672.

www.dacoromanica.ro

brașovean și colaboratorii săi l-au revizuit destul de mult (uneori în bine, alteori în rău, după cum a subliniat acad. Al. Rosetti). În stadiul actual al cunoștințelor — admițînd, în mod evident, revizia traducerii pentru tipar —, ipoteza că diaconul Coresi „a mai folosit o a doua traducere, independentă" (Rosetti) față de *Apostolul Voronețean* și față de *Apostolul Bratul* nu ni se mai pare absolut necesară.

În continuare, dăm cîteva note la textul românesc: 1. Scris *somno* în loc de *somnu* (cu *ou*). — 2. Scris greșit: *dusemu-nu*. 3. Gr. *antikrys Chiou* „în fața (insulei) Chios" a fost transpus în slavonă: *vъ Antikrichii* (Tenora, p. 214), copiat însă greșit, ca metateză, în *Ap. Bratul*: *An'tikichrii* — și redat ca atare în versiunea românească.

c) EVANGHELIA DUPĂ MATEI

Cap. VI, v. 22—24

Codicele popii Bratul	Tetraevanghelul lui Coresi
427 2. *Grăi* Do(m)nulu :	*Zise* Domnul :
VI. *22.* Lumina trupului iaste ochiul ;	VI. *22.* Lumina trupului iaste ochiul ;
3. *să* amu *fi-va* ochiul tău prostu, totu trupu(l) tău luminatu *fi-va*.	*să* amu *fure* ochiul tău prost, tot trupul tău luminat *va fi*.
4. *23. De va fi* ochiul(l) t(ă)u hitleanu, totu trupu(l) tău întunecatu va fi.	*23. Să* ochiul tău hitlean *fure*, tot trupul tău întunecat va fi.
5. Să amu lumina ce e în tinc întunccată iaste, *dară* întunérecu cu cîtu !	Să amu lumina ce e întru tine întunecată iaste, *aciia* întunérecul cu cît *e !*
6. *24. Nimene* nu poate a doi do(m)ni lucra,	*24. Nimé* nu poate a doi domni lucra,
7. sau unu(l) *iubi-va*, iară altu(l) *u-ri-va*, |	sau *amu* unul *va iubi*, iară altul *va urî*

www.dacoromanica.ro

428 8. *sau* de unu(l) se va ţinea, *de* altu(l) a nu socoti *începe-va;*
1. nu poate lucra Do(m)nului şi *pînţecelui.*

şi amu unul va ţinea, *iară* altul a nu-l socoti va *începe;*
nu poate Dumnezeu lucra şi *lui Mamon.*

Evangheliarul de la Sibiu

(f. 12r—v)

Zise Do(m)nul: VI.22. Lumina trupului iaste ochiul; *însa de va fi* ochiul teu pro(st), tot trupul teu *lumino(s)* va fi. 23. *Ins[a]* de va fi ochiul t[eu] *reu,* tot trupul teu întunecat va fi. *Însa de va fi lumina* ce-i în tine întunerec iaste, *cît de mare va fi* întunerec *de elu-ş!*

24. *Nime* nu pote a doi do(m) *sluji,* sau pre unul v a u r i, iară pre altul v a i u b i, sau de unul se va ţine, *pre* altul *va parasi;* nu puteţ lui Dmñedzeu *sluji* şi lui *Mamo(n).*

Deşi fragmentare, extrasele din *Evangheliile după Ioan, Luca* (prea scurte, ca să se tragă vreo concluzie) şi *Matei* reprezintă deocamdată singurul text evanghelic slavo-român cu traducere intercalată din secolul al XVI-lea. El se adaugă, astfel, celorlalte două cărţi fundamentale ale *Bibliei — Psaltirea* şi *Apostolul,* cunoscute mai de mult, alături de alte texte (enumerate mai sus, în notă), şi ocupă o poziţie specială faţă de *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu,* tipărit pe două coloane şi reprezentînd o traducere independentă [49].

T e x t u l s l a v o n. Scris în slavona mediobulgară, cu puţine sîrbisme, textul slavon a fost copiat de popa Bratul cu unele lacune, după *Evangheliarul slavon al lui Coresi* (Braşov, 1562, B.A.R., C.R.V., nr. 11), cu care coincide aproape perfect,

[49] *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551—1553.* Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény, Bucureşti, Edit. Academiei, 1971. Vezi şi I. Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română.* p. 139—171; reţinem concluzia, potrivit căreia avem de a face cu „un text tradus de o persoană originară din Banat—Hunedoara şi pus sub tipar (după ce a fost revăzut) de un moldovean, anume de meşterul Filip Moldoveanul" (p. 168).

www.dacoromanica.ro

spre deosebire de *Evangheliarul lui Macarie* (1512, B.A.R., C.R.V., nr. 3), ce prezintă unele diferenţe [50].

Textul românesc. După cum se vede din fragmentul reprodus mai sus, în comparaţie cu *Tetraevanghelul lui Coresi*, diferenţele dintre aceste două versiuni sînt minime; de aceea, le-am şi subliniat pe toate, fie că sînt de natură lexicală, fie gramaticală. Totuşi, ele sînt suficiente, iar textul popii Bratul pare pe alocuri mai arhaic (vezi însă şi condiţionalul prezent *să fure* din *Tetraevanghelul lui Coresi)*, ca să nu fie considerat el însuşi o copie după tipăritura lui Coresi, asemenea aceleia, probabil indirecte, a lui Radu de la Mănicești (1574), care în fragmentul reprodus prezintă o singură deosebire: *nimenea* (ca în *ms. Bratul*), faţă de *nimé* (Coresi). Cum *Tetraevanghelul lui Coresi* s-a tipărit între 3 mai 1560 şi 30 ianuarie 1561, nu ne rămîne decît să admitem că înainte de acest răstimp a existat în Şcheii Braşovului o traducere manuscrisă, ce a circulat în cópii bilingve, slavo-române, reprezentată fragmentar de manuscrisul popii Bratul: am arătat mai sus că, deşi ultimele 16 file (32 pagini) au fost scrise după însemnarea din anul 7068 (1 sept. 1559—31 august 1560), ele nu pot fi cu mult posterioare celei mai mari părţi a întregului manuscris. Deşi — fiind incompletă — nu copia popii Bratul stă la baza ediţiei lui Coresi, este absolut evident că aceasta reprezintă un text uşor revizuit al unui manuscris similar.

Descoperirea acestor fragmente evanghelice bilingve reprezintă un progres în cunoaşterea atmosferei culturale precorsiene din Şcheii Braşovului, dar ea nu ne aduce încă elemente în plus în problema identificării traducătorilor: popa Toma şi nepotul său (de soră) Dobre (parohi între 1541 şi 1566, respectiv între 1557 şi 1572), după cum a presupus N. Drăganu [51], ori alţi preoţi anteriori sau contemporani cu ei, necunoscuţi încă,

[50] Nu intră în preocupările studiului de faţă compararea celor două ediţii, dar considerăm că nu se mai poate susţine că diaconul Coresi a retipărit în 1562 ediţia lui Macarie (1512), după cum se afirmă de obicei (vezi Florica Dimitrescu, *Introducere* la *Tetraevanghelul lui Coresi*, Bucureşti, Edit. Academici, 1963, p. 24). Vezi, în acest sens. Al. Mareş, *Precizări în legătură cu traducerea Tetraevanghelului lui Coresi*, SCL, 1967, nr. 6, p. 561—667.

[51] *Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor*, Bucureşti, 1943, p. 34.

www.dacoromanica.ro

ceea ce este mai prudent [52]. Totuşi un progres există : versiunea popii Bratul confirmă existenţa unei traduceri a evangheliilor înainte de a se pune problema tipăririi lor de către Coresi şi utilizarea ei alături de versiunea slavonă. Credem chiar că nu greşim reafirmînd că, atunci cînd avem în faţă două sau mai multe versiuni din secolul al XVI-lea ale unor texte liturgice sau, în tot cazul, fundamentale pentru cult, cele bilingve, cu traducere intercalată, preced pe cele monolingve [53].

d) SFATURI MEDICALE

„*De ruşaţă la dinţi*, să arzi un ou în fo(c), să-l pisezi, să priseri la dinţi.

De junghiu, iaste bună cărămida cu miiare. Să pisezi cărămida, să o méstéci cu miarea, să o puni pre hîrtiia, să o lipeşti unde stă ju(n)ghiu(l)".

După două mici fragmente din *Evanghelia după Ioan* şi înaintea *Psalmului necanonic 151*, popa Bratul intercalează la p. 442, numai în româneşte, două sfaturi medicale, pe care le-am reprodus mai sus şi care par a fi astfel cele mai vechi cunoscute pînă acum în limba română. Într-adevăr, I.C.Cazan, care a consacrat un studiu special manuscriselor cuprinzînd folclor medical, citează, ca cel mai vechi, ms. rom. nr. 312 de la B.A.R., atribuit nu de mult anilor 1660—1670 şi cuprinzînd

[52] Vezi Florica Dimitrescu, *op. cit.*, p. 22. Vezi şi I. Gheţie, *Din nou despre raportul dintre Tetraevanghelul lui Coresi şi Evangheliarul din Londra*, SCL, XVIII, 1967, nr. 6, p. 641—650 (*Începuturile scrisului* ..., p. 182—195).

[53] Vezi, *Contribuţii* ..., p. 531. În acest fel, probabil, se va confirma ipoteza lui Al. Marcş : „... Este posibil ca versiunea coresiană a evangheliilor să se fi constituit din colaţionarea a două versiuni româneşti : una a *Evangheliarului din Petersburg* şi alta necunoscută, întemeiată pe o versiune slavonă identică cu aceea a *Evangheliarului* slavon sin 1562" (*Precizări* ..., p. 662).

www.dacoromanica.ro

15 reţete [54]. Sursa acestor reţete dintre cele mai vechi este, pe de o parte, tradiţia bizantino-slavă (unele fiind traduse din manuscrise slavone), iar pe de altă parte, activitatea practică [55]).

e) PSALMUL NECANONIC 151

„Dŭi(da) pr(o)r(o)ka. Po Psa(l)ti(r) pochvala.

1. Micu[1] era eu [2] întru fraţii miei şi mai tîrâru [3] întru casa tatălui [4] mieu ; şi [5] păştea oile tătîniului [6] mieu.

2. Mînile [7] mèle fèceră organele [8] şi dégetele mele adunară [9] psaltirea.

3. Şi (ci)nè [10] va [11] (spune) [12] Domnul(u)i mieu ? Însuşi Domnul, însuşi auzi [13].

4. Însuşi tremése îngerii [14] lui şi luo-me [15] de la oile tătîniului [16] mieu şi unse-mă [17] cu u(n)tura ungeriei sale [18].

5. E [19] fraţii miei buni şi mari [20] şi [19] nu dulce vru într-înş(i) Domnu(l).

6. Eşiiu în tîmpinare [21] altu(i) striinu [22] şi blăsteme-mă [23] cu idolii săi.

7. E [24] eu scoşu [25] de la elu [26] spata [27] şi [28] tăiaiu capul lui şi [29] luaiu împutarea [30] de la fiiu(l) [31] lu [32] Isr̃l".

Comparînd acest psalm, copiat de popa Bratul numai în româneşte, cu *Psaltirea Scheiană* (PS), *Psaltirea Voroneţeană* (PV), *Psaltirea slavo-română a lui Coresi*, 1577 (CP_1), şi *Psaltirea*

[54] *Texte de folclor medical*, „Cercetări literare", II, 1936, p. 55—78. Tot acolo, autorul dă bibliografia studiilor şi publicaţiilor de texte româneşti, de la M. Gaster *(Literatura populară română*, Bucureşti, 1883, p. 535—543) pînă la cercetările din vremea sa (Despre datarea manuscrisului, atribuit lui Staicu grămăticul, vezi D. Strungaru, în „Romano-slavica", XIII, 1966, p. 148—153). Vezi, acum în urmă : N. Vătămanu, *Medicină veche românească*, Bucureşti, 1970, p. 55—62.

[55] Vezi M. Gaster, *op. cit.*, p. 539, care se referă la *lecebnice* slave cu conţinut similar. Bineînţeles că originea unora, în întreaga Europă, se ridică, în antichitate, pînă la Hipocrate şi Galenus. Dat fiind caracterul cu totul fragmentar al acestor sfaturi, lăsăm comentarea lor mai îndeaproape pe seama unor studii de specialitate, mulţumindu-ne doar cu reproducerea textului şi sublinierea vechimii lui.

www.dacoromanica.ro

slavo-română a lui Șerban Coresi, cca. 1589 (CP_2) [56], constatăm că, din punct de vedere lexical, el este aproape identic sau foarte apropiat de acestea toate, dar mai ales de PS (în parte și de PV, dar nu fonetic), prezentînd însă și unele mici divergențe. Aceasta nu înseamnă că acestę versiuni reprezintă reproduceri directe una după alta, ci că ele derivă, în ultimă

[55] *Psaltirea lui Coresi*, 1570 (PC) nu poatc fi luată aici în considcrație, căci exemplarele păstrate sînt incomplctc, neavînd acest psalm (vczi : BRV, I, p. 54—56 ; IV, p. 171). Se știe că *Psaltirea Hurmuzaki* (B.A.R., ms. rom. 3 077) rcprezintă o versiune diferită de celelaltc din sccolul al XVI-lea. Oricum, n-o putem lua în discuție aici, căci psalmul 151 e ilizibil în manuscris, în afara titlului (f. 125r ; tcxtul e pe f. 125v). *Psaltirea* fragmentară slavo-română din jurul anilor 1576—1577, identificată de Al. Marcș în textul publicat dc N. Iorga în 1926, de asemcnea nu poate fi luată în discuție aici, căci cuprinde numai o partc din *Cîntecele sfinților trei feciori : Anania, Azarie și Misail*, tipărite după psalmi (vezi *O psaltire slavo-română necunoscută din secolul al XVI-lea*, LR, XV, 1966, nr. 4, p, 371—378 ; *Din nou despre Psaltirea slavo-română din jurul anilor 1576—1577*, LR, XVII, 1968, nr. 3, p. 269—270).

Menționăm, în continuarc, toate difcrențele față de cele patru versiuni :

1 PS, $CP_{1,2}$ *mic.* — 2 Lipsește în toatc. — 3 PS *tîneru*, $CP_{1,2}$ *tînăr*. — 4 PV *tătîrelui*. — 5 Lipsește în toatc. — 6 PS *tătînelui*, PV *tătîrelui*, $CP_{1,2}$ *tatălui*. — 7 PS *minule*, PV *mirule*, CP_1 *miinile*. — 8 PS *organu*, PV *organe* (în slavonă este *organъ*), $CP_{1,2}$ *organ*. — 9 PV *adurară*. — 10 PV *cire*. — 11 Lipsește în $PC_{1,2}$. — 12 PV *spure*, CP *spuse*. — 13 PS, PV *audzi*. — 14 Toate : *îngerul*. — 15 $CP_{1,2}$ *-mă*. — 16 PS *tătînelui*, PV *tătîrelui*, $CP_{1,2}$ *tătînului*. — 17 PS, PV *me*. — 18 Toate : *ungerea sa*. — 19 Lipsește în toate. — 20 PS *malri*. — 21 PV *împiratul*, $CP_{1,2}$ *împinarea*. — 22 PV *striiru*, $CP_{1,2}$ *strîin*. — 23 CP_1 *-mă*, CP_2 *mă blăstemă*. — 24 CP_2 *iară*. — 25 PV *scușiu*, $CP_{1,2}$ *scos*. — 26 PS *densu*, PV *dinsu*, $CP_{1,2}$ *dins*. — 27 PS *spată*. — 28 Lipsește în CP_1. — 29 Lipsește în $CP_{1,2}$. — 30 PS *putarea*, PV, $CP_{1,2}$ *împutare*. — 31 PV *fil* (în slavonă este *sĭnovъ*, în gr. la fel, pl.). — 32 PS, PV *lui*. Am utilizat : *Psaltirea Scheiană*, ms. 449 B.A.R., t. I, textul în facsimile și transcriere, publicat de I. Bianu, București, 1889, p. 481—482 (este de-a dreptul surprinzător să se constate cîte forme a înlocuit *I*. —A. Candrea în ediția sa, *Psaltirea Scheiană*, II, București, 1916, p. 309—310, trecînd pe cele reale în note, pe motiv că aparțin copistului C, care ar fi renunțat la rotacismul originalului ; cf., totuși, justificările sale în vol. I p. X și CCXXXVII) ; ms. rom. 693 B.A.R., f. 53v—54r, și *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, hgg. von C. Gălușcă, Halle, a. S., 1913, p. 226—229 ; C.R.V. 19, B.A.R., f. 283—284v ; C.R.V. 19A, B.A.R., caietul 79, f. 2v—3v, și Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Ed. Academiei, 1976, p. 604—606.

www.dacoromanica.ro

analiză, dintr-un arhetip comun [57]. Aşadar, deşi cuprinde un singur psalm, manuscrisul popii Bratul prezintă un interes deosebit, căci adaugă o nouă copie, fie şi fragmentară, la *Psaltirile* manuscrise din secolul al XVI-lea. El este preţios mai întîi prin data sa, care poate fi acceptată, pînă la proba contrarie, şi pentru textul *Psalmului 151:* 1 sept. 1559—31 aug. 1560, ceea ce înseamnă circa 10 ani înaintea *Psaltirii coresiene* şi, probabil, 2—3 ani înaintea *Psaltirii Scheiene* [58].

Relativa vechime a manuscrisului, absenţa rotacismului (cu excepţia lui *tîrăru*) şi alte trăsături fonetice specifice graiului sudic (sau muntean) al limbii române, care cuprinde şi sud-estul Transilvaniei, inclusiv Braşovul [59], sînt de natură, după părerea noastră, să adauge un element în plus la rezervele formulate recent de I. Gheţie că cele mai vechi traduceri româneşti s-ar fi efectuat numai în Maramureş : chiar textele rotacizante pot fi localizate într-o zonă mai vastă, cuprinzînd toată Transilvania de la nord de Mureş (inclusiv Maramureşul) şi, în parte, Moldova nordică şi Banatul [60]. Cu atît mai mult, „patria" celor mai vechi traduceri româneşti trebuie extinsă şi la sudul Transilvaniei (Braşov) pentru texte care nu prezintă „rotacismul" [61]. Cît priveşte datarea traducerii, în cazul de

[57] Vezi, în acest sens, concluziile lui I. — A. Candrea, în *Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slaveneşte*, I, Bucureşti, 1916, p. LXXIX—LXXXI. Irina Smrčkova, *À propos des rapports reciproques entre les plus anciennes traductions roumaines, manuscrits et imprimées, des textes bibliques*, „Acta Universitatis Carolinae", Philologica, no. 4, Romanistica Pragensia, IV. 1966, p. 81—97 : în cadrul relaţiei unităţi a versiunilor *Psaltirii*, se observă unele diferenţe între CP şi PV, ceea ce reflectă divergenţele dintre PV şi PS ; deci CP derivă mai degrabă dintr-o copie apropiată de PS.

[58] Manuscrisul acesteia este „databil post 1562" (I. Gheţie, *Începuturile scrisului* ..., p. 79).

[59] Vezi : Al Rosetti, ILR, 1968, p. 478—481, 515—519. Asupra complexităţii problemei localizării textelor a atras atenţia I. Gheţie, *Localizarea textelor vechi româneşti după criterii lingvistice*, SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 391—406 ; idem, *Les particularités linguistiques, moyen de localisation des anciens textes roumains*, RRL, XI, 1966, nr. 4, p. 325—337.

[60] *Maramureşul anilor 1500 — patrie a textelor rotacizante ?*, LR, XVII, 1968, nr. 3, p. 251—258 (*Începuturile scrisului* ..., p. 30—43).

[61] Pe drept cuvînt, Ion Gheţie conchidea nu de mult reluînd o îndoială mai veche a lui N. Drăganu ; „Pînă nu se vor aduce dovezi concludente în acest sens, opinia, curentă astăzi, conform căreia traducerea primitivă a psalmilor a fost rotacizantă trebuie abandonată" (*Presupusul original rotacizant al Psaltirii Scheiene*, SCL, XXVII, 1976, nr. 4, p. 425—428).

www.dacoromanica.ro

față a *Psaltirii*, ca și a celorlalte texte discutate, deocamdată o avem numai pe aceea a copiei de care ne ocupăm, și nu a efectuării traducerii propriu-zise.

f) ÎNCEPĂTURĂ DE NUIALE

„Întiiu, în ivitu(l) *lune(v), vъ če(k) ili su(b)otъ ile* [sic!] *ne(d)lĕ*[1], mainte de răsăritu(l) *sĩnce* [2], să mergi la u[n] alunișu, unde veri ști nuiale, și cîndu veri purcéde pre cale să zi(ci) céste psalme o(t) psaltire : *7-i pslo(m), 31 pslo(m), 101 pslo(m).*

[Ps. 129]. *Iz glъbini vъzva(ch) k tebĕ, Gĩ ! Gĩ, usly(š) ! Pslo(m) 142. veelie* [?], *g(št)i oče na(s) do konca* [3].

Alduită e(ști), *Bče dvo* [4], că plină e(ști) de ml(s)te Domnului cu tine *i bl(s)ve(n) plo(d) črĕva tvoego, Ĩĩ Hъ. Aminъ* [5].

Vino, dh̃ st̃, împle pohta tuturor creștinilor și [ci]nstea ta în toți aprinde foc. Și cine vor fi hitlea(n) dentru acé(l)[e] li(n)bi, dentru toate acé(l)[e] li(n)bi, den toate tu le fèce(ș) toate".

Am reprodus mai sus începutul unui text curios de magie populară, al cărui original este slavon (bulgaro-sîrb), după cum se poate vedea din cuvintele sau fragmentele copiate ca atare (pe alocuri, cu greșeli) și din trimiterile la psalmi și alte rugăciuni în slavonește.

Evident, va fi interesant să se identifice acest original și să se studieze mai îndeaproape întregul text, pe fondul mai larg al credințelor populare românești și slave (ca și ale altor popoare) în legătură cu „descoperirea comorilor"[62] și cu funcțiile magice ale arborilor, în particular ale alunului [62].

[62] Vezi Gh.F. Ciaușanu, *Superstițiile poporului român, în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, București, 1914. p. 50—55 (despre credințele legate de comori), 262—264 (despre funcțiile magice ale alunului). „Despre faptul că „adeseaori și preotul îndeplinește funcții vrăjitorești", vezi Gh. Pavelescu, *Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni*, [București], Institutul Scocial Român, 1945, p. 58—59. Așadar, nu e de mirare că, în secolul al XVI-lea, popa Bratul, ca și alții, putea fi interesat de astfel de practici magice, care făceau apel la psalmi și rugăciuni, întrucît magia e o formă de religie primitivă, ce a subzistat și în creștinism. Cf., de asemenea, Ștefania Cristescu-Golopenția, *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări spirituale. Credințe și rituri magice*, București, 1944; Gh. Vrabie, *Folcloristica română. Evoluție, curente, metode*, București, EPL, 1968, p. 370.

www.dacoromanica.ro

Dăm în continuare traducerea cuvintelor şi a pasajelor slavone : 1. *lunii, joia sau sîmbăta sau duminica.* — 2. *soarelui.* — 3. *Psalmul 7, Psalmul 31, Psalmul 101.* [Ps. 129]. *Dintru adîncuri am strigat către tine, Doamne ! Doamne, auzi ! Psalmul 142 ... spunînd şi Tatăl nostru, pînă la sfîrşit.* — 4. *Născătoare de Dumnezeu, fecioară.* — 5. *şi blagoslovit este rodul pîntecului tău, Iisus Hristos. Amin.*

g) OMILIA PENTRU ÎNVIERE ATRIBUITĂ LUI IÓAN HRISOSTOMUL

Codicele popii Bratul	Ms. popii Grigore
454 1. *Cine-i dentru sfinţi părĭ(n)tele nostru creştenu(l)*[1] *mare ep[is]c[o]p den cetatea lui Constantĭ(n), cu rostul de a[u]ru.*	(f. 79r) *Orecire era un părinte anome Ion din cetatea lui Constantin împăra(t), cu rostu(l) de aur(u).*
Cuvîntu de învăţătură.	
2. Să c neştine binecin()stitu	(f. 63v) 1. Să neştire buru creştiru
3. şi D̃mnului iubitu,	de Dumnezeu iubit,
4. de să se îndu(l)ceascĕ (de uspăţu), de bună cc c astăzi.	2. să se îndulceascĕ de bun praznicu de astăzi.
5. Să c neştine den robi cu năra(v) bunu,	3. Să neştire de şcrbi cu bu-năravu
6. de să între bucurîndu-sé[2]	4. să între bucurindu-se în bu[cu]riia Domnu-seu.
7. la bucuria D̃mnu(l)[u]i a lui.	
8. S-au neştine lucrat-au postindu-se,	
9. de să priimească acmu platĕ.	
10. Să neştine de întîiul cea(s) au lucratu, de să primească acmu dereptu(l) datoriu(l).	5. S-au neştire de întîiu cea(s) lucratu,
11. Să neştine du(pă) al treile cea(s) au venitu,	6. să ia astăzi platĕ dereaptă.
12. să mulţemească şi prăznuiască[3].	(f. 64r) 1. S-au neştire după al trei(l) cea(s) veritu,
	2. să bĭgodarcească şi să praznuiască.

www.dacoromanica.ro

13. Să neştine du(pă) al şascle
cca(s) au aju(n)s,
14. nemică să nu se spare, |

455 1. şi amu nemică nu va fi în
deşertu.
2. Să neştine mîhni-se pînă la
al noalc cea(s),
3. să se apropie, nemică să nu
se teamă.
4. De va veni la al unsprăzé-
ccle cea(s),
5. să nu se sparc c-au pestit.
6. Cu dragu cinstéşte amu
accsta Domnu :
7. priiméşte ccla dc apoi ca şi
cela dc(n)tîiu ;
8. mîngîie pre cela ci vine la al
u(n)sprăzécele cca(s), ca şi cela
ce-u lucratu dentîiu(l) cca(s) ;
9. cela dentîiu mîngîie şi ccla
de apoi miluicşte ;
10. şi celuia da-va, şi ccstuia
dărui-va ;
11. şi lucru(l) cinstéşte,
12. şi adaosu(l) laudă. |

456 1. Printru acéia amu întraţi la
bucuria Domnului vostru,
2. şi întîi şi al doii plată luaţi;
3. bogaţii şi niéscrii, unul cu
ala(l)tu încetiţi-vă ;
4. ceia cc sc ncvoescu şi ceia
ce sc lenescu,
5. dzua[4] cinstiţi[5] ;
6. se postcscu şi cu ceia ce
nu postcscu,
7. vesciiţi-vă astădzi,
8. că masa gata vă e, îndul-
ciţi-vă toţi.
9. Viţelul hrănitu,
10. nimine să nu iasă flămîndu;

3. S-au neştire după a(l) şascle
cca(s) aju(n)su,
4. nime să nu se spămînte,

5. că într-o nemică nu sc va
deşerta.
6. Să se-u neştire după al noole
cca(s) lăsatu,
7. să să apropie, nemică să nu
se teamă.
(f. 64v) 1. Să-u veritu neştire în
a(l) unsprădzécele cea(s),
2. să nu sc teamă de pesteală,
că-i buru ci(n)stitoriu(l) despue-
toriului :
3. priiméşte cela de întîi ca şi
ccla de apoi ;
4. îmblînzéşte ccla ce au veritu
în a(l) unspăzécelc cea(s),
5.ca şi ccla ce au lucratu dintîiu.

www.dacoromanica.ro

11. toţi îndu(l)ciţi-vă de bogăta-
tea du(l)ceţiei ;
12. nimine să nu suspine de
măsărătate,
457 13. ivi-se amu împreună|împărăţie.
1. Nimine să nu plîngă de greşale,
2. de ertarea den groapă lumi-
nat-au.
3. Nimine să nu se spare de moarte,
4. slobodzit-au pre noi moartea
Dm̃nului,
5. stins-au pre ceia ce-u ţinu(t)
aceia,
6. muncit-au iadu(l) cela ce
deştins-au la iadu.
7. Amărît-au pre iad că au gus-
tatu de trupu(l) lui.
8. Şi iată mainte Isaia striga,
9. adu(l) grăi, amărî-se,
10. întîmpină-te josu şi amărî-se
11. şi amu batjocori(t) fu ;
12. luat-au tru(p) şi Domnul,
13. luat-au pămînt şi tîmpinat-
au ceriu(l) |
458 1. luat-au ce văzut-au
2. şi căzut-au la cei de n-au
ştiutu.
3. Unde iaste, ade, biruirea ?
4. Unde iaste veninu(l) morţiei ?
5. Învisé Hs̃
6. şi căzut-au dracii ;
7. învis-au Hristo(s)
8. şi în viiaţă vieţuiaşte ;
9. învis-au Hs̃ şi morţii nice
unu(l) în groapă,
10. Hs amu din morţi sculă-se,
11. începătoriu morţilor fu.
12. Aceluia e mărie şi ţinérea
13. în veacu(l) de veacu. Adevă-
ratu.

www.dacoromanica.ro

Fragmentele Iorga

Pag. VIb [=454]

7. [ac]éia veniţ ... [sin]guri întru ...

Pag III-a [=454]

10. Iară de s-au nevoi(t) ništine de au posti(t) di(n) ceasu(l) di(n)tîe, c(l) ca să ia astădzi plată direaptă.

11—12. Că de au veni(t) ništine după a(l) treile cea(s), bine să mu(l)ţămească, să prăznuiască.

Pag. VIIb [=454]

13—14. Iară cine au sosit după al şeasele cea(s), nemică să nu să îndoiască ...

Pag III b [=454—455]

15... [în]tru deşertu.

1—2. Iară ništine să s-au zăbăvi(t) pînă a(l) noaole cea(s), ca să vie şi să să apropie şi nemică să nu se teamă.

3—4. Iară de a(u) veni(t) ništine î(n)n-a(l) 11 cea(s), să nu să spae, pe(n)tru căce s-a(u) zăbăvi(t), că acesta cuvînt ...

Pag. Ib [=455]

5—6 ... Du[m]nedzeu şi priiméşte pre ce(l) de-apo(i), ca şi pre cela ce s-au nevoit di(n)tîe ;

7. deci mî(n)gîe pre cela di(n)n-al 11, ca şi pre cela ce s-au nevoi(t) din ceasu(l) dintîie ;

Pag. VIa [=455]

8 ... [cela] de apoi [mi]lueşte ...

Pag. IIa [=455—456]

10 ... cinstéşte ...

1 ... omu(l) î(n) ...

3 ... [bo]ga[ţii][6] şi m[éserii] ... bună ... tului ... cu faţa pî ... Du(m)nedz[eu][7] ...

Pag. IIb [=456]

4—5 ... [ne]voiţi şi cei ..., [n]evoiţi şi ... praznicu ...

6. ceia ce s-au ...

Pag. VIIIa [=456]

7 ... [veseli]ţi-vă astă[zi] ... ric înviere ei Do(m)nul[ui]

www.dacoromanica.ro

Pag. IV	... ta, de(ci) să vă ... aicea grăiaşt[e]
[=456]	... [a]nafură, să ... [fi]ţi cura(ţ) şi ... [veni]ţi cu credi(n)ţ[ă] ... să luaţi sfi(n)t[ele] ...
	9 ... iaste hrăni(t) ...
	10. să flămîn(d) ... ce nu să va nevoi şi nu să va gă ... [sfîn]ta anafură. ... anafură pu ...
Pag. IV b	11 ... sătul şi îndu(l) ... ste lui Du(m)-
[=456]	ne[zeu] ... aceasta lume.
	12 ... să nu să ... de mesereta[te] ...

Am reprodus mai sus, după manuscrisul popii Bratul, *Omilia pentru Paşti*, atribuită lui Ioan Hrisostomul [63] şi relevată în textele slavo-române încă de la apariţia volumului al II-lea al *Cuvintelor den bătrîni* ale lui B.P. Hasdeu, care a publicat-o pe două coloane, cu o introducere şi comentarii lingvistice, după manuscrisul popii Grigore din Măhaci [64]. Ambele manuscrise, atît al popii Bratul, care este mai vechi, cît şi al popii Grigore, datat 1580—1620, cuprind integral această scurtă predică, dar în două traduceri diferite : prima provenind din sudul Transilvaniei, a doua din nord şi prezentînd fenomenul atît de caracteristic al rotacismului. De aceea începutul textului românesc din versiunea popii Grigore din Măhaci a fost reprodus aici, pentru comparaţie, în coloana a doua, direct după manuscris (cu luarea în consideraţie a transcrierii lui Hasdeu), f. 79r (numai titlul) şi 63v—64v[65].

Omilia circulase şi mai înainte în manuscrisele slavone din Ţările Române, căci o găsim folosită de Neagoe Basarab, atît în *Învăţăturile către fiul său Theodosie* (Partea a doua,

[63] Vezi textul grecesc în : J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, t. LIX, *S. Ioannes Chrysostomus*, Paris, 1862, col. 721—724.

[64] B.A.R., ms. rom. 447, f. 63v—67v şi 79r—v (după numerotarea veche a lui Hasdeu, p. 127—135 şi p. 158—159 ; pe această din urmă filă se găseşte titlul omilici şi, din nou, începutul textului, care prezintă însă diferenţe fonetice faţă de textul de bază) ; *Cuv.*, II, Bucureşti, 1879 (pe copertă : 1880), p. 75—83.

[65] După numerotarea paginilor dată de Hasdeu : p. 158, 127—129 (*ed. cit.*, p. 82, 78—79).

www.dacoromanica.ro

cap. XIII), cît și în *Pisania mănăstirii Argeșului*, după cum a arătat încă N. Drăganu, în 1914 [66]: în aceasta din urmă, *božestvenny Zlatoust* „dumnezeescul Zlatoust" este citat *expressis verbis* [67]. Fără a face o cercetare specială asupra manuscriselor slavone din țara noastră ce cuprind omilii hristostomice (sau atribuite marelui predicator bizantin), putem menționa că am găsit-o, de pildă, în ms. slav 299 de la B.A.R. (f. 82v—83v), copiat la începutul secolului al XVI-lea în redacție sîrbă și provenit de la mănăstirea Bistrița (Oltenia) [68].

În afara celor două texte bilingve din care am reprodus mai sus partea românească (cea din copia popii Grigore din Măhaci numai parțial), un al treilea manuscris cu text alternativ slavo-român, cunoscut numai în cîteva mici fragmente

[66] *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studii și transcriere*, București, 1914, p. 17—19.

[67] Așadar, nici P.Ș. Năsturel nu spunea o noutate în 1959 (*Învățăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor de pe biserica mănăstirii Argeș*, comunicare publicată în „Mitropolia Olteniei", XII, 1960, nr. 1—2, p. 15—20; N. Drăganu nu este citat), și nici P. Olteanu, în 1967 (*Contribuții la studiul literaturii omiletice în vechile literaturi bulgară și română*. II. *Omilii folosite în Învățăturile lui Neagoe Basarab*, Rsl, XIV, 1967, p. 349—354). Autorul reproduce fragmente din textul slavon al omiliei după: „*Cod Sturdzanus*, f. 128" (de fapt, p. 128 și urm., respectiv f. 63v ș.u.), „*Cod. Cardaș*, f. 454" (de fapt, p. 454 ș.u.) și „ms. slav.. f. 107, găsit în Pitești-Argeș", despre care însă nu dă nici o altă informație; în realitate, textul e reprodus numai după ediția lui Hasdeu, p. 78—80, care prezintă unele inexactități față de manuscris. Textul slavon al *Pisanici* a fost reprodus, cu unele greșeli, de Gr. G. Tocilescu, în *Biserica episcopală a mănăstirii Curtea de Argeș*, București, 1886, p. 32—33; tălmăcirea veche românească din sec. al XVII-lea a fost reprodusă de N. Iorga, în *Învățăturile lui Neagoe Vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, Vălenii de Munte, 1910, p. 323—327 (vezi trad. modernă în *Literatura română veche*, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. I, București, Edit. Tineretului, 1969, p. 157—161). În *Învățături*, pasajul folosit din omilie se află în ed. Iorga la p. 306, în ediția Dan Zamfirescu — Florica Moisil — G. Mihăilă (*Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, Edit. „Minerva", 1970), la p. 341, iar în cea grecească (*Învățăturile lui Neagoe Basarab*, ed. V. Grecu, București, 1942), la p. 232, 233: textul slavon al *Învățăturilor* este aici lacunar.

[68] Vezi descrierea manuscrisului: A. I. Jațimirski, *Slavjanskie i russkie rukopisi rumynskich bibliotek*, St. Pb., 1905, p. 452—454: P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1959, p. 401—403.

www.dacoromanica.ro

deteriorate la maximum, este cel publicat de N. Iorga în 1906 [69] şi identificat tot de N. Drăganu [70] : pe lîngă fotocopii, marele istoric a dat transcrierea versiunii româneşti. Întrucît locul păstrării fragmentelor ne este astăzi necunoscut, reproducem textul după această ediţie, observînd că segmentarea textului, ca şi traducerea diferă uneori de celelalte două manuscrise (Există mici deosebiri, în special de grafie şi fonetică, şi între textele slavone).

Pentru a se putea constata mai bine ce fragmente s-au păstrat, am indicat pe margine, în paranteze drepte, sub nr. de ordine al paginilor, indicat de Iorga, numărul paginii corespunzătoare din *Codicele popii Bratul;* segmentelor le-am dat aceleaşi numere de ordine pe care le au corespondentele lor în *Cod. Bratul* [71].

Aşadar, avem în faţă trei traduceri diferite ale acestei omilii scurte, destul de modeste în fond [72], atribuită lui Ioan Hrisostomul, dar care, întrucît se referă la cea mai însemnată sărbătoare creştină, a atras de timpuriu atenţia primilor traducători români, care aveau nevoie de un text pentru predica de Paşti.

O predică asemănătoare, atribuită tot lui Ioan Hrisostomul, se găseşte în *Codicele de la Ieud,* în *Evanghelia cu învăţătură (Cazania a doua)* a lui Coresi (1580—1581) şi în *Codicele Todorescu.* N. Drăganu a crezut că e vorba de acelaşi text (el se referea numai la acestea două din urmă, căci *Cod. Ieud* nu fusese încă descoperit), în traduceri diferite [73]. În realitate, această a doua predică este mai amplă, începe şi se termină

[69] *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească,* textul II, p. 7—14 ; filele sînt provenite dintr-un „manuscript în 8° mic" din secolul al XVI-lea („Scrisoarea nu e mai nouă decît a Psaltirii Scheiene", p. 7). Iorga nu spune unde a găsit aceste file, despre care adaugă doar că sînt scrise cu cerneală neagră, cu excepţia literelor care marchează trecerea de la o limbă la alta, litere realizate cu cerneală roşie.

[70] *Op. cit.,* p. 17—19.

[71] Filele fiind foarte deteriorate, se constată că ordinea lor este alta decît a stabilit-o N. Iorga : „paginile" care cuprind textul *Omiliei* sînt VIb, IIIa, VIIb, IIIb, Ib, VIa, IIa, IIb, VIIIb, IVa, IVb ; „paginile" Va VIIa, VIIIb cuprind numai fragmente româneşti din alt text, ca şi Ia şi Vb, ce par a da comentarii în româneşte la omilia „hrisostomică".

[72] Ea are la bază pilda despre lucrătorii tocmiţi la vie din *Evanghelia după Matei,* XX, 1—16.

[73] *Op. cit.,* p. 16—20.

www.dacoromanica.ro

altfel, avînd numai la mijloc un fragment aproape identic cu partea centrală a predicii precedente [74] (se foloseşte însă nu pers. III sg. — *Să neştine de întîiul ceas au lucrat* etc., ci pers. II pl. — *Cîţi den ceasul dentîi slujit-aţi* etc., *Cod. Ieud*, p. 35). În toate cele trei texte, după titlu — *Poučenie v ne(d) Paschy. Învăţătura întru [cin]stita şi marea dumineca Paştilo(r)* — se spune : *Scrisă e de sfîntul Ioa(n) Zlatou(st)* [75]. Cu toate acestea, deşi ar putea fi trecută, ca şi cealaltă, printre omiliile atribuite lui Ioan Hrisostomul, regretatul prof. V. Grecu, care a descoperit izvorul ei în trei manuscrise cuprinzînd omiliile patriarharului constantinopolitan Ioan Caleca (dar numai unul, ms. gr. 500 de la B.A.R., p. 224/12, o atribuie lui Ioan Hrisostomul), conchidea :„... Deoarece această omilie pretinsă hrisostomică n-a putut fi descoperită nici între omiliile autentice şi neautentice din vasta operă omiletică a lui Ioan Gură de Aur, de aceea am spus (...) că şi această omilie aparţine aceluiaşi autor sau culegător, căruia îi aparţine majoritatea covîrşitoare a învăţăturilor coresiene", adică lui Ioan Caleca [76]. Şi totuşi, influenţa omiliei atribuite lui Ioan Hrisostomul asupra acesteia din urmă, „înrudirea" lor nu poate fi pusă la îndoială, avînd în vedere pasajul central împrumutat din prima [77].

Avînd în vedere cele expuse mai sus, constatăm, deci, că *Cuvîntul de învăţătură la Paşti*, atribuit lui Ioan Hrisosto-

[74] Vezi : *Manuscript de la Ieud (Texte de limbă din secolul XVI*, reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, III), Bucureşti, 1925, p. 28—39 (pasajul care ne interesează este la p. 34—36) ; Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură (1581)*, ed. S. Puşcariu şi Al. Procopovici, vol I, Bucureşti, 1914, p. 115—119 (pasajul respectiv este de la p. 117—118) ; N. Drăganu, *Două manuscripte vechi ...*, p. 191—195 (pasajul respectiv este la p. 193—194).

[75] Am citat din *Cod. Ieud.*

[76] *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învăţătură a diaconului Coresi din 1581. Omiliile patriarhului Ioan Caleca (1334—1367)*, Bucureşti, 1939, p. 17—18. Începutul şi sfîrşitul textului sînt reproduse la p. 122—125. Cît priveşte intermediarul slavon vezi : Maria Rădulescu, *Originalul slav al „Evangheliei cu învăţătură" a diaconului Coresi*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1959, titlul omiliei la p. 72 ; P. Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*. Rsl, IX, 1963, p. 163—192 (autorul a identificat, după indicaţiile lui A. I. Iaţimirski şi I. K. Koliada, *Evanghelia cu învăţătură*, tipărită la Zabludov, în 1569).

[77] Compararea celor trei versiuni româneşti cu originalul grec şi intermediarul slavon, cît şi raporturile dintre ele depăşesc însă cadrul studiului de faţă.

www.dacoromanica.ro

mul, se găseşte în trei manuscrise bilingve slavo-române vechi : *al popii Bratul*, din 1559—1560, *al popii Grigore din Măhaci*, din 1580—1620, şi în *Fragmentele Iorga*, nedatate, dar aparţinînd, probabil, aceleiaşi epoci, ceea ce şi justifică prezentarea lor în paralel.

Dăm, în continuare, cîteva note la *textul românesc*. 1 De la acest cuvînt, titlul se continuă pe marginea paginei, vertical. — 2 Scris *bucurî^ndu-sé*. — 3 Scris : *prăznuăscă* în loc de *prăznuiască*. — 4 Unul din rarele cuvinte cu *dz*, în acest ms. — 5 Scris : *ci(n)^stiți*.

(Fragmentele Iorga) 6 Dacă am citit bine, precizăm că silaba *-ții* lipseşte din ms. (haplografie ?). — 7 Cuvintele de la *bună* pînă aici par a fi o completare faţă de original ; ele reprezintă un comentariu numai în româneşte, ca şi, în parte, în rîndurile de mai jos, cum se poate constata prin comparaţie cu versiunea popii Bratul şi cu originalul.

6. CONCLUZII

Aşadar, filologia românească şi istoria culturii noastre se îmbogăţesc cu un nou manuscris bilingv slavo-român, al cărui conţinut divers, religios-canonic şi apocrif-folcloric, aruncă o lumină nouă asupra atmosferei culturale din Braşov, la mijlocul secolului al XVI-lea, lărgind sensibil cunoştinţele noastre referitoare la traducerile manuscrise precoresiene, în special în privinţa *Apostolului*, *Evangheliei* şi a *Omiliei pentru Înviere*, atribuită lui Ioan Hrisostomul. Valoarea culturală şi lingvistică a manuscrisului creşte prin menţionarea exactă a anului copierii şi a numelui copistului, care, fără a fi unul din preoţii fruntaşi din Şcheii Braşovului, aparţinea, totuşi, aceluiaşi cerc de cărturari. Textul său oglindeşte graiul din Braşov şi împrejurimi în secolul al XVI-lea, căci, deşi nu e originalul traducătorului, reproduce conţinutul unor manuscrise ce au circulat anterior în această regiune. Totuşi, textele canonice — *Apostolul* şi *Psaltirea* — vădesc, din punct de vedere lexical, o înrudire mai mult sau mai puţin directă cu „textele

www.dacoromanica.ro

rotacizante" corespunzătoare, provenite din nordul Transilvaniei : fără a permite dezlegarea definitivă a complexei probleme privind primele traduceri ale textelor fundamentale de cult, manuscrisul popii Bratul completează cunoştinţele noastre de pînă acum şi dovedeşte o circulaţie mai largă decît s-a putut presupune anterior a primelor tălmăciri româneşti precoresiene [78].

[78] Dintre lucrările recente, vezi în special : Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ed. 2, Bucureşti. Ed. Minerva , 1971, p. 1—83 ; Ion Gheţie — Al. Mareş, *Introducere în filologia românească*, Bucureşti, EER, 1974 ; Gh. Chivu — Mariana Costinescu, *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei , 1974 ; Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Ed . Academiei, 1975, p. 1—271.

www.dacoromanica.ro

ÎN LEGĂTURĂ CU VECHIMEA „MANUSCRISULUI ROMÂNESC DIN CODICELE DE LA IEUD"

În numerele 8 și 9 din 1977 ale revistei „Tribuna", D. Șerbu a publicat un articol[1], în care a încercat să demonstreze că „manuscrisul românesc din Codicele de la Ieud a fost scris în anii 1391—1392". O asemenea afirmație, pe care autorul a vehiculat-o oral din 1974, dar pe care o găsim expusă pe larg abia în revista citată, era de natură să atragă atenția atît a specialiștilor, cît și a publicului larg, interesat desigur „de a avea cît mai multe și cît mai vechi" mărturii scrise ale limbii române. În esență, argumentarea sa se bazează pe interpretarea *datei la care este plasat evenimentul imaginar* (căderea unei pietre din cer, cuprinzînd o epistolă a lui Iisus Hristos, referitoare la respectarea duminicii), relatat în *Legenda duminicii*, primul dintre cele trei texte ale manuscrisului românesc inclus în *Codicele de la Ieud*[2], *drept dată a traducerii textului din slavonește în românește și, implicit, a manuscrisului respectiv* (întrucît autorul crede că avem în față autograful traducătorului sau, dacă e o copie, „aceasta ar fi — după părerea sa — întocmai cu originalul").

[1] *Manuscrisul românesc din Codicele de la Ieud. Mărturie documentară a vechimii limbii noastre*, „Tribuna", nr. 8, din 24 februarie 1977, p. 6, și nr. 9, din 3 martie, p. 9. Prima parte a textului de față a fost prilejuită de acest articol și a apărut inițial în „România literară", nr. 26, din 30 iunie 1977, p. 8.

[2] Biblioteca Academiei R.S. România, nr. 5032, ff. 170—193, 3 caiete a cîte 8 file.

www.dacoromanica.ro

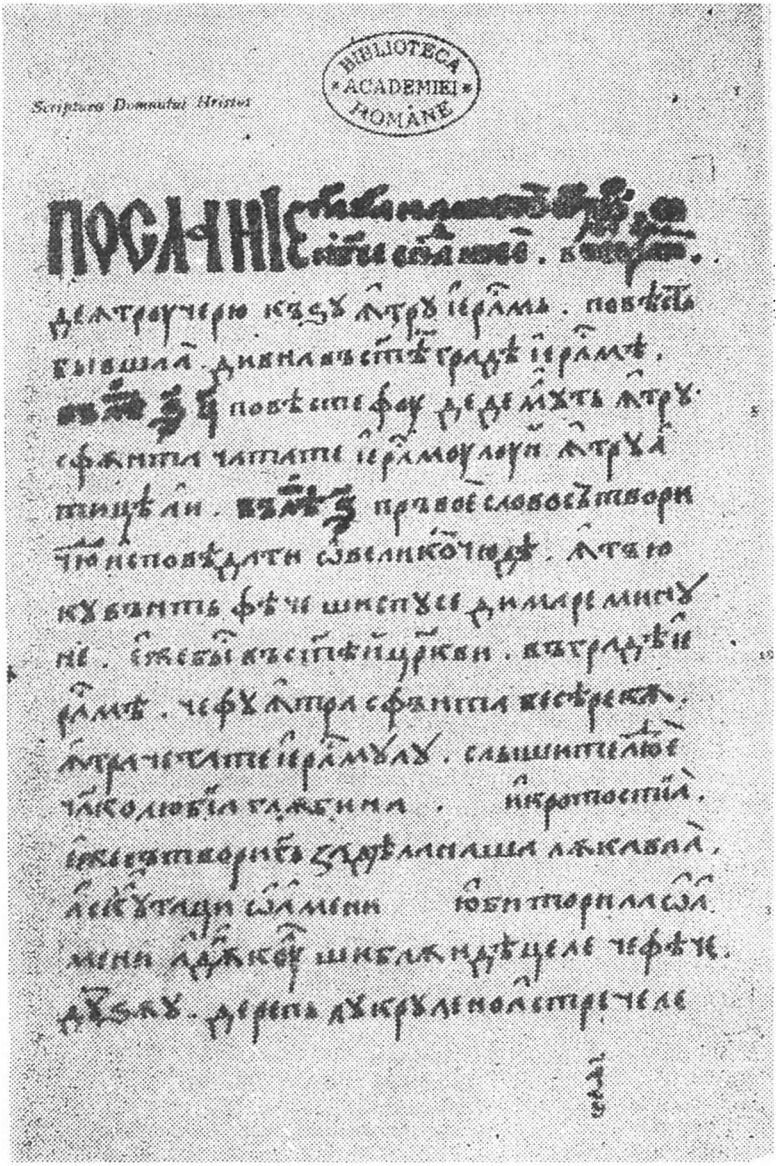

Codicele de la Ieud, cca. 1621—1633 (f. 175r).

www.dacoromanica.ro

Iată însă, într-o lectură corectă sintactic, începutul acestui text bilingv slavo-român :

Poslanie Gꙋ Bꙋ našego Iꙋ Chꙋ, s n b̃se spa(d)šee v Ier(s)li(m) [3]. [Trad. : „Epistola Domnului Dumnezeului nostru Iisus Hristos, căzută din cer la Ierusalim"]. *Dentru ceriu cădzu întru Ierusalim* [4].

Pověstь, byvšaa divna v sṽtě(m) gradě Ier(s)lmě, vъ lě(t) 6900 [5] [Trad. : „Poveste minunată, ce a fost în sfîntul oraş Ierusalim, în anul 6900", resp. 1391—1392 e.n.]. *Povéste fu de demult întru sfînta ceatate Ierusalimului, întru atiţia ai, vъ lě(t) 6000* [„în anul 6000", resp. 491—492].

Aşadar, acest fapt legendar este plasat în textul slavon al manuscrisului de la Ieud în anul „de la facerea lumii", 6900, respectiv 1391—1392 e.n. ; „întru atiţia ai" se spune în traducerea românească, după care urmează din nou data, scrisă, ca şi prima oară, în slavoneşte, cu acelaşi bronz alb de argint. Dar, cum lăsase de astă dată mai puţin loc (sau, poate, din neatenţie), copistul n-a mai scris a doua literă chirilică, *c̃*, cu valoarea de 900, pe lîngă *d̃z*, cu valoarea de 6000, astfel că anul care rezultă este 491—492 e.n.

Aşa stînd lucrurile, nici prima cifră — care aparţine textului slavon —, nici a doua (evident, incompletă) — care aparţine textului românesc — nu pot fi interpretate ca reprezentînd data scrierii sau traducerii textului respectiv în româneşte, ci numai data imaginară a „căderii pietrii din cer".

Dealtfel, istoria acestei legende apocrife este cunoscută la noi, cu lux de amănunte, încă de acum un secol, cînd B.P. Hasdeu a publicat-o cu un amplu studiu, după o altă versiune românească, transcrisă de popa Grigorie din Măhaci, în anul 1600 *(Codex Sturdzanus*, B.A.R., mss. rom. 447) [6]. Ulterior, asupra ei au revenit M. Gaster [7] şi N. Cartojan [8]. Apărută pe

[3] Titlul, scris cu litere mai mari, în primele două rînduri, „cu bronz alb de argint", cum precizează I. Bianu, în *Texte de limbă din secolul XVI*. III. *Manuscript de la Ieud*, Bucureşti, 1925, p. I.

[4] Traducerea veche, scrisă în rînd obişnuit, reţinînd numai sfîrşitul titlului.

[5] Subtitlul, scris la fel în rînd obişnuit.

[6] *Cuvente den bătrîni*, t. II, Bucureşti, 1880, p. 19—66.

[7] *Literatura populară română*, Bucureşti, 1883, p. 371—381.

[8] *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 100—107, reed. 1974, p. 129—138. Alte indicaţii bibliografice la Gh. Chivu şi Mariana Costinescu, *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 164, 172—174.

www.dacoromanica.ro

la sfîrşitul secolului VI, probabil în limba greacă, şi tradusă curînd în latină, această legendă apocrifă, combătută mereu de biserica oficială, a avut ulterior o largă circulaţie, în Europa, în Orientul Apropiat şi chiar în Africa (Etiopia), fiind tradusă în diverse limbi moderne : germană, franceză, maghiară etc. Din greacă, textul — care are mai multe variante — a fost transpus în slavonă, iar de aici în română, cele mai vechi versiuni, cu unele diferenţe între ele, păstrîndu-se în *Codex Sturdzanus* şi în *Codicele de la Ieud* (numeroase alte variante au circulat în manuscrise şi tipărituri, pînă la începutul secolului nostru).

În cele mai multe manuscrise şi broşuri, evenimentul nu este datat ; alteori este menţionat patriarhul Ioanichie al Ierusalimului, care a păstorit aproximativ între anii 1020—1024 [9] sau personaje de la Roma (în versiunile care plasează acţiunea în „cetatea eternă"). Una din versiunile greceşti (manuscris din sec. al XVI-lea) începe astfel : „Epistola Domnului nostru Iisus Hristos. Această epistolă a căzut în oraşul Ierusalim, în luna septembrie, într-o miercuri" [10]. Într-un manuscris slavon ucrainean din sec. al XVIII-lea se spune : *Kdy bylo v lěto 697, vъ gradě Ier(s)limě bylъ gla(s) is nb̃a nevidimyj* ... [„Cînd a fost în anul 697, în oraşul Ierusalim s-a auzit un glas nevăzut din cer ..."] ş.a.m.d. [11] În fine, textul nostru se încheie cu menţionarea celui care, chipurile, a difuzat această epistolă : *Azъ patrĭarchu Erusali(m) skyj Ōsĭanъ* [„Eu, patriarhul Ierusalimului, Osian"], nume corupt, probabil, din acela al patriarhului *Casian*, care a păstorit cîndva între 134 şi 185 [12].

Prin urmare, acestea sînt diverse date imaginare, introduse în unele versiuni pentru a da mai multă credibilitate legendei : nimeni, niciodată, nici cei care le-au scris, nu le-au interpretat drept date ale alcătuirii sau traducerii legendei

[9] *Straševyc'ka Mineja XVI v.*, în : Iv. Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis collectus*, vol. IV, Lvov, 1906, p. 53 ; Vezi P. Năsturel, *Lista patriarhilor ortodocşi*, „Hrisovul", VII, 1947, p. 167.

[10] Vezi A. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, partea I, Moscova, 1893, p. 28.

[11] Vezi Iv. Franko, *op. cit.*, p. 56.

[12] Vezi P. Năsturel, *op. cit.*, p. 165 ; tot acolo alte nume cu o formă cît de cît apropiată de „Osian" : *Maximian*, *Iulian*, *Dolihian*, care au păstorit, la date incerte, pînă în a. 185.

www.dacoromanica.ro

într-o limbă sau alta. Cînd copistul a vrut într-adevăr să menţioneze anul transcrierii, a procedat, de pildă, ca popa Grigorie din Măhaci, care a adăugat *la sfîrşitul textului*, în slavoneşte : *Py(s) m(s)ca mĩr, 19 dñь, vь dñь Batrь Žikmo(n) kralju, egda ubïetь Michaju vo(d) u Mirъslъu, v lĕ(t) ōt Ada(m) 7108, o(t) ro(ž)stvo Ch(s)vo 1600* [„Am scris în luna martie, ziua 19, în zilele regelui Batăr Jicmon [13], cînd a fost bătut Mihaiu vodă la Mirăslău, în anul de la Adam 7108, de la naşterea lui Hristos 1600"] [14].

Cum rămîne însă cu datarea manuscrisului ? Deşi I. Bianu l-a plasat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mai exact „pe la 1560—1580" — deoarece în acelaşi codice, avînd coperte vechi, au fost legate şi două mici tipărituri coresiene, *Întrebare creştinească* şi *Pravila*, atribuite de el acelor ani (cercetătorii actuali datează prima tipăritură în anii 1550—1560, iar pe a doua în 1560—1562 [15]) —, mai aproape de adevăr s-a dovedit datarea propusă de acad. Al Rosetti : începutul secolului al XVII-lea [16]. În anii din urmă, Al. Mareş, pe baza unui atent examen filigranologic, a ajuns să dateze manuscrisul (hîrtie poloneză, fabricată la Mniszek) între anii 1621—1633 [17], datare acceptată de Ion Gheţie [18], care a publicat recent, împreună cu Mirela Teodorescu, o nouă ediţie a celor trei texte româneşti

[13] Sigismund Báthory, principe al Transilvaniei (1581—1599, 1601—1602).

[14] Mss. citat, f. 10r *(Cuvinte din bătrîni*, II, p. 54—55, 65—66). Hasdeu a arătat că, întrucît bătălia de la Mirăslău — localitate apropiată de Măhaci — a avut loc la 18 septembrie 1600, este evident că partea finală a însemnării a fost adăugată după acest eveniment. Despre cei cinci copişti ai acestui manuscris, în afara popii Grigore, vezi. Gh. Chivu, *Copiştii Codicelui Sturdzan*, „Limba română", XXVII, 1978, nr. 1, p. 59—71.

[15] Vezi Ion Gheţie şi Al. Mareş, *Introducere la filologia românească*, Bucureşti, 1974, p. 35.

[16] *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, p. 2. Vezi şi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1947, p. 81.

[17] Datarea *Manuscrisului de la Ieud*, „Limba română", XXIV, 1975, nr. 4, p. 305—311 ; vezi şi articolul său *Cînd au fost scrise textele româneşti manuscrise din „Codicele de la Ieud"* ?, publicat în „Tribuna", nr. 23, din 9 iunie 1977, p. 5.

[18] „Filigranul *Manuscrisului de la Ieud* ne duce spre anii 1620—1630" *(Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 213 ; vezi şi p. 310, 316—318).

www.dacoromanica.ro

din *Codicele de la Ieud*[19], pe care o vom discuta în paginile următoare. Cum în fața noastră avem o copie [20], ca și în alte cazuri, nu putem ști deocamdată cine și cînd a efectuat traducerea : oricum, întrucît *Legenda duminicii* — spre deosebire de celelalte două texte — nu prezintă rotacismul, ea provine dintr-o traducere efectuată de o persoană originară „dintr-o regiune a țării unde se vorbea un grai de tip muntenesc" [21].

Cît privește întrebarea capitală : „Cînd a început să se scrie românește, înainte de scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung (29—30 iunie 1521) ?" — sînt cunoscute de mult mențiunile privind redactarea în românește a ciornei jurămîntului lui Ștefan cel Mare, făcut regelui Poloniei, în 1485, precum și a unor scrisori la Sibiu, în 1495, texte care însă nu ni s-au păstrat. „De fapt — spune acad. Al. Rosetti —, trebuie să se fie scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare" [22]. Așa, de exemplu, ni s-a păstrat un *Catastih de scule* din anii 1508—1509, scris la Brașov de un om de casă al lui Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, într-o limbă amestecată, slavonă și română. Mai prețioase sînt însă — în absența textelor coerente, anterioare anului 1521 — numeroasele cuvinte românești, inclusiv nume de persoane și de locuri, utilizate în diverse documente, inscripții și texte slavone, latine sau redactate în alte limbi, pe teritoriul țării noastre ori în țările vecine, în secolele X—XV, cuvinte asupra cărora a atras atenția același Hasdeu încă în 1865. Continuînd cercetările acestui mare filolog, ale lui O. Densusianu, I. Bogdan, Al. Rosetti, D.P. Bogdan și ale altor lingviști și istorici, autorul acestor rînduri a strîns într-un *Dicționar al limbii române vechi* (București, 1974) peste 600 de cuvinte atestate de la sfîrșitul secolului X pînă la începutul celui de-al XVI-lea : dintre acestea, aproape 20 sînt anterioare anului 1391. De asemenea, Ion Gheție și

[19] Independent de cei doi lingviști, cercetătorul englez Dennis Deletant, specialist în limba română, a susținut la Universitatea din Londra, în noiembrie 1976, teza de doctorat, *O analiză textuală a Manuscrisului de la Ieud*, în care, pe lîngă studiul lingvistic și filologic, se dau în paralel și versiunile grecești și slavone corespunzătoare textelor românești (Din prezentarea xerografiată a tezei, trimisă autorului acestor rînduri, la 17 ianuarie 1977).

[20] Vezi și Maria Zdrenghea, *Slavona „Legendei duminicii" din Codicele de la Ieud*, „Cercetări de lingvistică", III, 1958, p. 109—117.

[21] I. Gheție, *Baza dialectală* ..., p. 317.

[22] *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 453.

www.dacoromanica.ro

Al. Mareş au publicat o amplă monografie, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea* (Bucureşti, 1974), în care au apelat la o serie de atestări din secolele al XIV-lea şi al XV-lea pentru a caracteriza diverse aspecte ale foneticii şi morfologiei limbii române vechi. În mod similar, două cercetătoare clujene, Ioana Anghel şi Felicia Şerban, au publicat un interesant articol privind sistemul de derivare a cuvintelor româneşti, pe baza datelor extrase din documente slavone şi latine aparţinînd aceleiaşi perioade [23]. Fără îndoială că astfel de cercetări vor continua, scoţînd la iveală alte cuvinte româneşti şi poate chiar texte dinainte de scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung.

După mai bine de 50 de ani de la ediţia fotolitografiată a lui Ioan Bianu (1925), manuscrisul românesc (în parte, bilingv slavo-român) din *Codicele de la Ieud* a fost din nou publicat în facsimile şi în transcriere interpretativă, însoţită de un amplu studiu filologic-lingvistic şi de indice complet, datorate Mirelei Teodorescu şi lui Ion Gheţie [24].

[23] *Probleme ale reconstituirii sistemului de derivare al limbii române dintre secolele al IX-lea şi al XV-lea*, „Cercetări de lingvistică", XIX, 1974, nr. 1, p. 67—75.

[24] Această ediţie continuă eforturile Editurii Academiei şi ale institutelor de lingvistică şi facultăţilor filologice de a pune la îndemîna specialiştilor şi a oamenilor de cultură cele mai vechi monumente ale limbii române în ediţii ştiinţifice, cu studii şi indice, realizate la nivelul filologiei şi lingvisticii actuale. Astfel, în cursul ultimilor 15 ani au apărut pe rînd: *Tetraevanghelul lui Coresi* (1560—1561), ediţie de Florica Dimitrescu (1963); *Palia de la Orăştie* (1581—1582), îngrijită de Viorica Pamfil (1968); *Liturghierul lui Coresi* (1570), îngrijit de Al. Mareş (1969); *Pravila ritorului Lucaci* (1581), editată de I. Rizescu (1971); *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* (1551—1553), sub îngrijirea lui L. Demény, cu un studiu lingvistic (neterminat) al regretatului acad. E. Petrovici (1971); *Psaltirea slavo-română a lui Coresi (1577)*, editată, în comparaţie cu ecle din 1570 şi 1589, de Stela Toma (1976) şi, în fine *Manuscrisul de la Ieud*, databil, după cum am văzut mai sus, între anii 1621—1633: *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă şi indice de Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, Bucureşti, Editura Academiei, 1977, 260 p.

www.dacoromanica.ro

Deschizîndu-se cu un scurt *Cuvînt înainte* (p. 5), volumul cuprinde, în prima parte, un atent *Studiu filologic* (p. 7—58), un amplu *Studiu de limbă* (p. 59—141), urmat de *Abrevieri* (p. 142—143) şi de o *Notă asupra ediţiei* (p. 145—149). *Textul* celor trei scrieri traduse în româneşte este transcris la p. 153—170 : I. [*Epistola Domnului nostru Iisus Hristos*] [25] *dentru ceriu cădzu întru Ierusalim* (aşa-numita *Legenda duminicii* ; din textul bilingv alternant slavo-român este reprodusă numai partea românească, însoţită de versiunea din *Codicele Sturdzan)*, singurul text nerotacizant ; II. *Învăţătură întru sfînta şi marea dumineca Paştilor, scrisă e de sfîntul Ioan Zlatoust* (în realitate, nu aparţine marelui predicator, ci patriarhului Ioan Caleca al Constantinopolului [1335—1347], fiind influenţată de o predică similară, atribuită lui Ioan Hrisostomul) ; III. [*Învăţătură despre sfînta cuminecătură*] [25]. Acestea două din urmă sînt însoţite, în aparatul critic, de diferenţele din *Evanghelia cu învăţătură a lui Coresi* (1581) — tradusă, cum se ştie acum (în urma cercetărilor lui A.I. Iaţimirski, K.I. Koliada, P. Olteanu), după *Evanghelia cu învăţătură*, tipărită la Zabludov, în 1569 —, respectiv textul II şi din *Codicele Todorescu*. La pp. 173 — 207 se publică *Indicele de cuvinte*, cuprinzînd toate cele „722 de cuvinte-unităţi, cu o frecvenţă de 4320 de apariţii" (vezi p. 128). În sfîrşit, pp. 211—256 cuprind *Facsimilele* manuscrisului.

Iată, pe scurt, cîteva din concluziile editorilor, care prezintă, într-un paragraf special, *Opiniile asupra manuscrisului de la Ieud* (p. 14—19), de la descoperirea codicelui, în 1921, şi aducerea lui la Biblioteca Academiei Române (nr. 5032) pînă astăzi. Cele 24 de file (ff. 170—193), legate împreună cu fragmente de manuscrise slavone şi cu două tipărituri coresiene incomplete — *Catehismul* şi *Pravila* — sînt copii maramureşene efectuate aproximativ în deceniul al treilea al secolului al XVII-lea, ale unor traduceri mai vechi efectuate în sudul Transilvaniei (după opinia autorilor, prin filiera unor intermediare moldoveneşti), fapt cu atît mai evident, cu cît textele II şi III reproduc, cu sensibile modificări, părţi din tipăritura coresiană de la 1581 (vezi p. 33). După părerea Mirelei Teodorescu şi a lui Ion Gheţie, copistul pare a fi fost ucrainean,

[25] Partea de titlu, respectiv titlul existente în manuscris numai în slavoneşte.

www.dacoromanica.ro

întrucît dintr-o serie de exemple se poate deduce că „el nu stăpînea în chip desăvîrşit limba română, avînd dificultăţi, ca mai toţi străinii, în special în redarea sunetelor *ă* şi *î*“ ; de asemenea, „cunoştea în mod aproximativ grafia chirilică românească, făcînd adesea confuzii între regulile ortografice româneşti şi cele slavone (ucrainene)“ (p. 53). Traducătorul textului I era însă un român, avînd — ca mai toţi cărturarii din Transilvania acelei epoci — cunoştinţe insuficiente de slavonă, dovadă unele inadvertenţe, observate mai de mult de către Margareta Ştefănescu (-Serghi) şi Maria Zdrenghea (vezi paragraful *Raportul dintre textul slavon şi cel românesc al Legendei duminicii*, p. 48—52).

Studiul de limbă se opreşte amănunţit asupra *Grafiei* manuscrisului (p. 59—80) şi *Foneticii* (p. 81—99), relevă cîteva particularităţi ale *Morfologiei* (p. 100—109), *Formării cuvintelor* (p. 109—115) şi *Sintaxei* (p. 115—128), încheindu-se cu consideraţii asupra *Lexicului* (p. 128—141). Completînd datele statistice reproduse mai sus, adăugăm aici că, din cele 722 de cuvinte, 18 sînt nume proprii cu 110 apariţii ; din cele 704 cuvinte comune, aproape jumătate (331) apar o singură dată, 120 — de două ori, 184 — între 3—10 ori, iar 69 — între 11—382 ori (conjuncţia *şi*). Elementele de origine latină sînt preponderente atît în vocabular (351, resp. 49,85%), cît şi, mai ales, în text (3335, resp. 79,21%), fiind urmate de împrumuturile slave (141, resp. 20,01%), derivatele româneşti de la cuvinte de origine latină (133, resp. 18,89%) ş.a.m.d. (împrumuturi maghiare [26], greceşti, cuvinte cu etimologie necunoscută ; derivate româneşti de la diverse împrumuturi). Pentru a releva unele „puncte de discontinuitate între aspectul vechi al limbii române şi cel modern“ (p. 130), autorii semnalează cîteva *Cuvinte dispărute din limba actuală sau mai puţin cunoscute* (p. 130—134 ; latine : *a cure* (<lat. *currere*), *făurar* (<lat. *februarius*), *înveaşte* (<lat. *investire*) etc. ; împrumuturi slave, greceşti, de origine necunoscută : *pesti* „a întîrzia“ ; formate în limba română : *a se delunga* „a se depărta“, *meserătate* ş.a., sau *care prezintă sensuri deosebite faţă de cele actuale* (p. 135—139), precum şi unele aspecte ale *Sinonimiei* (p. 139—141 ; 35 de

[26] În tabelul de la p. 130 s-a strecurat o greşeală la frecvenţa cuvintelor de origine maghiară : 24 de apariţii nu reprezintă 9,57% din total.

www.dacoromanica.ro

serii sinonimice : *bocire — plîngere, bucura — veseli, cuget — gînd* etc.) — toate, fapte care dovedesc „că lexicul textului nostru reflectă, în mare şi în amănunte, lexicul limbii vechi româneşti" (p. 141).

Aşadar, istoricii limbii române au la dispoziţie noi date privind diverse aspecte ale ei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (manuscrisul cuprinzînd copiile unor texte din această perioadă) şi primele decenii ale celui următor. Pe de altă parte, textele editate „ilustrează — după cum subliniază cei doi cercetători — unul din itinerariile urmate de cartea românească în primul veac de literatură [în limba naţională] (1550—1650), şi anume din sudul nerotacizant spre zonele nordice ale ţării, unde rotacismul lui *-n-*, ca şi alte particularităţi arhaice se mai menţineau, ducînd uneori o existenţă precară" (p. 58).

Apreciind în mod deosebit rezultatele cercetării şi ediţia realizată de Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, ne îngăduim, în cele ce urmează, să facem cîteva observaţii.

Cuvintele slavone prescurtate trebuie să poarte toate titla, deci *Gї Bї, Iс Xї, nз̃se* (p. 8 şi 153). Segmentul grafic *nevěsteli* (p. 49) reprezintă pe *ne věste li* „nu ştiţi oare", în *scriptio continua* din manuscris (f. 173r).

Rom. *poftă* e un postverbal de la *a pofti* şi nu provine direct dintr-un v.sl. inexistent, **poxta* (p. 99). Pentru *deşegubăţ* forma slavonă mai apropiată este *dušegubecъ*), şi nu forma cu *-ъ-* nevocalizat, specifică limbii slave vechi (pînă în sec. X—XI), *dušegubьcь* (transcrierea *dušegubïcï* nu e recomandabilă, întrucît poate da naştere la confuzii). Forma slavă ce corespunde cuvîntului *gadină* este bg. гадина *(gadina)*, cu sufixul fem. *-ina*, nu *gadinŭ* (p. 132). *Nedostoinic*, adj. şi subst. (p. 134), provine din slavon. *nedostoinъ*, cu extinderea sufixului *-nic* după modelul perechilor de tipul adj. *dostoinъ* — subst. *dostoinikъ*, după cum a arătat de mult acad. Al. Graur, în monografia *Nom d'agent et adjectiv en roumain* (Paris, 1928).

www.dacoromanica.ro

Evident, aceste puţine chestiuni de detaliu afectează prea puţin esenţa analizei lingvistice extrem de atente a autorilor studiului, care au scos maximum de concluzii dintr-un manuscris ce s-a dovedit a fi mai puţin arhaic decît s-a crezut un timp, dar care ilustrează o intensă circulaţie a vechilor traduceri româneşti în diverse regiuni ale ţării [27].

[27] Este cel puţin curios că, la 27 aprilie 1978, „Tribuna" (nr. 17, p. 6) *mai* tipărea interviul luat de Liviu Petrina lui Dumitru Şerbu, intitulat *Cel mai vechi text românesc păstrat (şi cunoscut) în Codicele de la Ieud, 1391—1392*, fără nici o referire la ediţia recentă şi la tot ce s-a publicat între timp. Astfel, spre sfîrşitul anului 1977, acad. Iorgu Iordan socotea de datoria sa să ia poziţie faţă de articolul lui Miron Blaga („Cronica", nr. 33 din 19 august 1977, p. 8), în care acesta îşi însuşea părerea lui D. Şerbu, „fără a lua în consideraţie obiecţiile extrem de serioase ale filologilor noştri din trecut şi de astăzi" (vezi „Limba română", XXVI, 1977, nr. 5, p. 583).

www.dacoromanica.ro

DIN ISTORIA LINGVISTICII ROMANICE ŞI ROMÂNEŞTI

LINGVIŞTI STRĂINI DESPRE LIMBA ROMÂNĂ

Primul istoric al lingvisticii şi filologiei române, Lazăr Şăineanu, a consacrat un întreg capitol din *Istoria filologiei române* contribuţiilor unor savanţi străini la cunoaşterea şi studiul ştiinţific al limbii române între celelalte limbi romanice şi în raporturile ei cu alte limbi[1], contribuţii care s-au interferat nu o dată cu eforturile exegetice ale filologilor români, completîndu-se şi, uneori, corectîndu-se reciproc. Mai tîrziu, Sextil Puşcariu a consacrat aproape un întreg volum din *Studii istoromâne* analizei critice a cercetărilor întreprinse de filologii şi lingvişti străini şi români asupra dialectului respectiv, înce-

[1] Ed. I, Bucureşti, 1892, p. 1—44; ed. 2, 1895, p. 10—43: cap. *Limba română în Occident*. Referiri la cercetările lingviştilor şi filologilor străini se fac şi în capitolele *Elemente române în limbile străine* şi *Starea actuală a filologiei române*.

www.dacoromanica.ro

pînd din 1698 [2], iar Th. Capidan a făcut, la rîndu-i, o trecere în revistă a studiilor consacrate, în țară și în străinătate, dialectului aromân [3] și, într-o mai mică măsură, celui meglenoromân [4]. Realizările de vîrf, cu valoare teoretică generală referitoare la limba română în cadrul limbilor romanice, au fost consemnate, în același timp, într-o carte de sinteză, unică în felul ei, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice* a acad. Iorgu Iordan (Iași, 1932), reluată peste trei decenii într-o nouă ediție, *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode* (București, 1962). Studiile mai importante consacrate limbii române, atît de lingviștii noștri, cît și de cei din alte țări, sînt consemnate de asemenea cu o rară scrupulozitate în sinteza profesorului italian Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine* (Bologna, 1949; ed. 6, 1972), tradusă recent, cu utile completări, în românește (*Originile limbilor neolatine*, București, 1977; vezi mai jos).

În anii din urmă, preocupări sistematice în această direcție manifestă prof. D. Macrea, unul din cei mai asidui cercetători ai istoriei lingvisticii românești, care a prezentat pe larg, într-una din cărțile sale, activitatea lui Gustav Weigand, „un promotor german al lingvisticii românești" [5], precum și contribuția la studiul limbii și culturii române a lui Walter von Wartburg, Ernst Gamillscheg, Alf Lombard, Carlo Tagliavini, Mario Ruffini, Alain Guillermou, W. Bahner [6] și L. Galdi [7]. Compendii recente de lingvistică și filologie română, cu caracter

[2] Vol. II, București, 1929, p. 6—252.

[3] *Aromânii*, București, 1932, p. 85—124.

[4] *Meglenoromânii*, I. *Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 1—4, 7—10, 54—65.

[5] *Studii de istorie a limbii și lingvisticii românești*, București, 1965, p. 229—245.

[6] *Limbă și lingvistică română*, București, 1973, p. 62—82.

[7] *Limbă și cultură*, București, 1978, p. 156—158.

www.dacoromanica.ro

istorico-bibliografic, apărute în țară și în străinătate, menționează, de asemenea, alături de cercetările românești, și lucrările mai importante, publicate în alte țări[8]. Recent, profesorul E. Coseriu a scos la iveală și comentat cu o deosebită acuitate preocupările privind limba română ale unor filologi și poligloți europeni din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea [9]. În sfîrșit, într-un capitol privind un aspect al lingvisticii și filologiei românești, autorul acestor rînduri a menționat, la locul potrivit, contribuțiile savanților străini, începînd din secolul al XV-lea pînă în primele decenii ale secolului nostru [10].

Pe această linie de preocupări, ne propunem să revenim, în cele ce urmează, asupra unor personalități științifice din diferite țări, care au adus, în secolul trecut și în secolul nostru, contribuții de cel mai mare interes la studiul limbii române, în contextul mai larg al raporturilor ei cu alte limbi, înrudite și neînrudite, și pe fondul istoriei culturii românești.

[8] K. H. Schroeder, *Einführung in das Studium des Rumänischen. Sprachwissenschaft und Literaturgeschichte*, Berlin, 1967; I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme, bibliografie*, București, 1970.

[9] *Die rumänische Sprache bei Hieronymus Megiser (1603)*, SCL, XXVI, 1975, nr. 5, p. 473—480; *Andreas Müller und die Latinität des Rumänischen* [1680], RRL, XX, 1975, nr. 4, p. 327—332; *Stiernhielm, die rumänische Sprache und das merkwürdige Schicksal eines Vaterunser* [1671], extras din „Romanica", 8, 1975, La Plata [1976], 23 p.; *Zur Kenntnis der rumänischen Sprache in Westeuropa im 16. Jahrhundert*, extras din *Scritti in onore di Giuliano Bonfante*, Brescia, 1976 p. 527—545; *Das Rumänische im „Vocabulario" von Hervás y Panduro*, extras din „Zeitschrift für romanische Philologie", Bd. 92, 1976, Heft 3/4, p. 394—407; *Vulgärlatein und Rumänisch in deutscher Tradition*, extras din *Homenaje a Rodolfo Grossman*, Frankfurt a.M., 1977, p. 337—346.

[10] *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 157—186; cf. și cap. *Noi mărturii privind latinitatea limbii române: primele glose și glosare româno-latine și româno-italiene (1451—1718)*, în vol. *Cultură și literatură română veche în context european*, p. 21—61.

www.dacoromanica.ro

FR. MIKLOSICH ŞI CERCETAREA ŞTIINŢIFICĂ A LIMBII ROMÂNE ŞI A DIALECTELOR EI

Cercetarea ştiinţifică a raporturilor lingvistice slavo-române începe abia la mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu dezvoltarea lingvisticii moderne. Cel căruia îi revine meritul de a fi întemeietorul de fapt al studiilor slavo-române este marele învăţat sloven Franz Miklosich, cea mai proeminentă figură a slavisticii europene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Este adevărat însă că în al doilea sfert al secolului al XIX-lea au apărut lucrările unor premergători ai lui Miklosich, care au relevat un număr apreciabil de cuvinte de origine slavă în limba română. Astfel, în 1840, învăţatul rus Iakov Hinkulov, legat prin origine de poporul român, publica la Petersburg o listă de peste 500 de cuvinte, intitulată *Sobranie slavjanskich pervoobraznych slov, upotrebljaemych v valacho-moldavskom jazyke*, ca adaos la crestomaţia sa de texte româneşti, *Sobranie sočinenij, v proze i stichach, dlja upražnenija v valacho-moldavskom jazyke* (p. 174—200). Astfel, de pildă, la litera *b* autorul citează cuvinte de origine slavă ca *babă, basnă, bdenie, bejanie, beznă, bici* etc., însoţindu-le de traducerea în limba rusă. Aceasta este prima listă tipărită de cuvinte slave în limba română, care-şi păstrează valoarea documentară pînă astăzi [11].

Cîţiva ani mai tîrziu, în 1847, scriitorul şi cărturarul sîrb Jovan Sterija Popović, care cunoştea limba română vorbită, tipăreşte articolul *Reči srbsko-slavenske u vlaškom jeziku poznate* (în *Glasnik Družtva srbske slovesnosti*, I, 1847, p. 30—58) [12], bazîndu-se în selecţionarea cuvintelor pe cunoscutul

[11] Listele întocmite de Ion Budai-Deleanu în 1812 şi 1818 au rămas în manuscris, fiind scoase la iveală abia în anii din urmă (vezi *Studii de lexicologie* ..., p. 168—169).

[12] Cf. Radu Flora, *Sterija i problem leksičkih elemenata u rumunskom jeziku*, extras din „Zbornik za filologiju i lingvistiku", Matica Srpska, Novi Sad, 1957, p. 126—145, reprodus în vol. *Relaţiile sîrbo-române. Noi contribuţii*, Panciova, 1968, p. 233—267.

www.dacoromanica.ro

Lexicon de la Buda (1832), precum şi pe cunoştinţele proprii de limba română. Lista sa cuprinde 1062 de cuvinte pe care autorul le considera a fi de origine slavă (p. 32—58). Dacă lăsăm la o parte unele cuvinte care nu sînt de origine slavă sau provin paralel în română şi sîrbă din alte limbi etc., se poate constata că cea mai mare parte a împrumuturilor sînt bine indicate: de ex., *clocă*, *dăruiesc*, *fălos*, *leucă*, *slobod*, *vadră* etc.

A treia listă de cuvinte e cuprinsă în *Vocabular de vorbe streine în limba română* al lui I. Heliade-Rădulescu, apărut în acelaşi an, 1847. Întocmit în alt scop — acela de a înlătura din limba română cuvintele de origine străină —, vocabularul lui Heliade, care cuprinde circa 1 200 de cuvinte, nu este lipsit de valoare ştiinţifică şi documentară [13]. Găsim aici astfel de cuvinte slave ca *cinste*, *crai*, *drag*, *dragoste*, *jupîn*, *zăpadă* etc., Heliade indicînd chiar unele particularităţi fonetice ale cuvintelor străine, în special slave, pentru a fi mai uşor recunoscute.

Nu e locul aici să ne oprim asupra tendinţelor lui Heliade. Trebuie relevat doar că Miklosich a cunoscut această lucrare, pe care o menţionează în lista izvoarelor şi din care îşi extrage unele cuvinte (de ex. *bezaconie*, *boboteză*, *gropniţă*, *istov* etc.). Dealtfel, Miklosich cunoştea şi lucrarea lui Sterija, pe care o citează şi o foloseşte, fără însă a da numele autorului [14].

O ultimă listă de cuvinte tipărită înaintea cercetării fundamentale a lui Miklosich — şi anume în 1859 — a fost dată

[13] Mai mult chiar, autorul se găseşte în impas, căci nu întotdeauna are la îndemînă cuvinte cu care să înlocuiască pe cele slave, turceşti, ungureşt i etc.: „Nu ştiu, zău, — scrie el în *Precuvîntare* — de aş putea eu în ziua de astăzi să puiu în loc de *virstă*, *etate*. Nu ştiu ce să puiu în locul vorbelor *ispaş*, *gata*, *treabă*, *geambaş* ..." (*Opere*, t. II, ed. D. Popovici, Bucureşti, 1943, p. 338). *Vocabularul* a fost reprodus recent, din nou, de Ion Popescu-Sireteanu, în: Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, Bucureşti, 1973, p. 251—317 (citatul la p. 275—276).

[14] La lista izvoarelor (p. 70) Miklosich menţionează revista în care a apărut lucrarea. Radu Flora presupune chiar că această lucrare, cu imperfecţiunile ei, a putut servi drept imbold pentru Miklosich de a alcătui lista împrumuturilor pe o bază mai solidă şi cu indicaţiile etimologice necesare. După toate probabilităţile, însă, Miklosich n-a cunoscut lucrarea lui Hinkulov.

www.dacoromanica.ro

de (Heinrich ?) Stephan, în lucrarea sa *Einfluss des Slavischen auf das Walachische*, citată de L. Şăineanu [15].

Toate aceste lucrări menţionate mai sus au pînă astăzi o valoare documentară incontestabilă, decurgînd din însăşi importanţa problemei abordate. Efectuate cu mijloace imperfecte, de filologi care s-au ocupat de astfel de chestiuni doar în treacăt, lucrările lui Hinkulov, Sterija Popović, Heliade Rădulescu, Stephan au fost în curînd înlocuite cu desăvîrşire de lucrarea fundamentală în acest domeniu a marelui slavist Franz Miklosich.

Născut la 20 noiembrie 1813, Franz Miklosich devine în 1848, după studii strălucite, profesor de filologie slavă la Universitatea din Viena, iar în 1851 membru al Academiei de ştiinţe din capitala Austriei. De-a lungul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, savantul sloven (care a trăit pînă la 7 martie 1891) „a îmbogăţit filologia slavă cu lucrări monumentale, care, prin mulţimea datelor cuprinse, îşi vor păstra pentru mult timp întreaga lor valoare ..." — scria V. Jagić, în cunoscuta sa *Istorie a filologiei slave* [16]. Şi mai departe: „În istoria filologiei slave el ocupă fără îndoială locul de frunte în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ; el a devenit conducătorul mişcării filologice la toţi slavii, în special la cei de sud şi de apus" [17].

[16] *Op. cit.*, p. 245, nota 1. Lucrarea a apărut în *Vierzehnter Jahresbericht des Königlichen Katolischen Gimnasiums zu Ostrowo ...*, 1859, p. 3—32 (vezi M. Mitu, *Etimologii româneşti în „Dicţionarul limbii polone"*, „Romanoslavica", XII, 1965, p. 71—72).

[17] *Istorija slavjanskoj filologii*, „Enciklopedija slavjanskoj filologii", vyp. I, St. Pb., 1910, p. 715.

[18] *Ibidem.* Asupra vieţii şi operei lui Miklosich, în afară de lucrarea citată a lui V. Jagić (cap. XXV, p. 691—718), vezi : L. Miletić, *D-r Franc Miklošič i slavjanskata filologija* (extr. din „Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina", V, p. 355—499), Sofia, 1891, 145 p. F. Maretić, *Život i književni rad F. Miklošića*, „Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti", knjiga CXII, Zagreb, 1892, p. 41—143.

www.dacoromanica.ro

Trebuie spus de la început că Miklosich și-a cîștigat merite nepieritoare în filologia slavă nu numai ca autor al cunoscutului *Lexicon* al slavei vechi, creator al primei *Gramatici comparate a limbilor slave* și al primului *Dicționar etimologic al limbilor slave*, a căror valoare se păstrează pînă astăzi, ci și ca cercetător atent și multilateral al influenței slave în limbile învecinate, cum sînt româna, maghiara, albaneza, neogreaca.

Într-adevăr, în 1860, Miklosich prezintă, în ședințele din 18 iulie și 17 octombrie ale secției de filozofie și istorie a Academiei de științe din Viena, lucrarea *Die slavischen Elemente im Rumunischen* [18], care deschide seria unor lucrări lexicologice deosebit de importante ale lui privind împrumuturile slave în alte limbi, precum și împrumuturile străine în limbile slave.

Astfel, în 1867 apare lucrarea *Die Fremdwörter in den slawischen Sprachen* (Denkschriften, XV, p. 73—140), iar în 1870 încep să se tipărească articolele lui Miklosich privind împrumuturile în limba albaneză reunite sub un titlu comun : *Albanische Forschungen*, din care partea I era consacrată elementelor slave în limba albaneză (Denkschriften, XIX, p. 337—374 ; partea a II-a, consacrată elementelor romanice, ibid., XX, p. 1—88 ; partea a treia — formei verbelor împrumutate, ibid., XX, p. 157—323). Tot în anul 1870 apare un articol de mai mică întindere intitulat *Die slavischen Elemente im Neugriechischen* (Sitzungsberichte, LXIII, extras, 38 p.), iar în 1871 lucrarea *Die slavischen Elemente im Magyarischen* (Denkschriften, XXI, extras, 74 p.). Elementelor slave în limba

[18] Lucrarea a fost tipărită în „Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Classe", Bd. XII, Viena, 1861, p. 1—70 (și în extras). În același an, 1860, apărea traducerea latină, efectuată de Fr. Miklosich, a inscripțiilor slavo-române din biserica episcopală de la Curtea de Argeș, în cartea lui Ludwig Reissenberger, *Die bischöfliche Klosterkirche bei Kurtea d'Argyisch in der Walachei*, Viena, 1860 (extras din „Jahrbuch der K.K. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler", Bd. IV), p. 43—48 ; vezi și în versiunea franceză a acestei monografii : *L'Eglise du Monastère épiscopal de Kurtea d'Argis en Valachie*, Viena, 1867, p. 37—45.

www.dacoromanica.ro

ţiganilor le este consacrat primul articol din seria *Ueber die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas* (Denkschriften, XXI, 1872, p. 197—253), iar elementelor slave, maghiare şi române în turcă — articolul *Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschatze* (Sitzungsberichte, CXVIII, 1889, extras, 26 p.).

Pentru Miklosich a constituit, deci, o preocupare de mai multe decenii studierea influenţei slave în alte limbi, ca şi influenţa inversă în limbile slave. Pe linia celei de a doua preocupări se înscriu astfel de lucrări ca : *Die christlische Terminologie der slavischen Sprachen* (Denkschr., XXIV, extras, 1875, 58 p.) ; *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch)* (Denkschr., XXIV, XXXV, XXXVII, XXXVII, 1884—1890).

Dealtfel, tocmai în această perioadă Miklosich tipăreşte — după ce publicase în 1862—1865 *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* — opera sa de sinteză în domeniul etimologiei : *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (Viena, 1886, VIII+548 p.), care cuprinde un bogat material lexical slav, inclusiv cuvinte împrumutate în limbile slave (cu menţionarea de asemenea a elementelor slave în alte limbi : română, maghiară, albaneză, neogreacă). Cu toate că autorul nu indică izvoarele din care şi-a extras material lexical şi e foarte zgîrcit în explicaţii etimologice (nefăcînd, dealtfel, nici referiri la literatura de specialitate), acest dicţionar a adus mari servicii slavisticii, fiind timp de un sfert de secol singura lucrare de acest fel, iar după apariţia dicţionarului lui Berneker continuînd să fie util cel puţin pentru partea de vocabular ce n-a intrat în opera acestuia.

Miklosich ocupă, aşadar, un loc de seamă în galeria slaviştilor şi prin numeroasele sale lucrări consacrate relaţiilor dintre slavi cu popoarele învecinate. „Cu aceste lucrări — scria L. Miletici — Miklosich ocupă un loc aparte între slavişti : nici un slavist nu şi-a îndreptat atît de departe privirea, n-a

www.dacoromanica.ro

cercetat într-o aşa legătură prezentul şi trecutul limbilor ce se vorbesc în sudul balcanic, ca Miklosich“ [19].

Într-adevăr, în ceea ce priveşte limba română, Miklosicb n-a încetat, după 1860, să se ocupe de istoria dialectelor ei — dacoromân, macedoromân şi istroromân. Dealtfel, chiar la sfîrşitul lucrării despre elementele slave în limba română (*Anhang*, p. 55—69), el prezintă originea şi limba istroromânilor, relevînd într-un scurt vocabular (p. 60—69) o serie de elemente de origine slavă. Mai tîrziu, în 1879, publică, împreună cu E. Kałużniacki cercetarea istorico-lingvistică *Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten* (Denkschr., XXX, p. 1—66), iar în 1881 şi 1882 tipăreşte cele două părţi ale *Cercetărilor româneşti* (*Rumunische Untersuchungen : Istro- und Macedorumunische Sprachdenkmäler*, Denkschr., XXXII, XXXIII). Cea mai importantă lucrare a sa în acest domeniu este fără îndoială *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialecte* (*Vocalismus*, I—III, *Consonantismus*, I—II, şi *Lautgruppen*, în „Sitzungsberichte“, XCVIII, 2. Heft, XCIX, C, CI, CII, 1881—1883) [20]. Aceasta din urmă „tratează pe larg despre fonologia limbii române : vocalismul şi consonantismul, avînd ca obiect cele trei dialecte româneşti cunoscute pe atunci : dacoromân, aromân şi istroromân. Este prima încercare ştiinţifică de a explica evoluţia sunetelor din dialectul aromân în legătură cu celelalte două dialecte“ [21].

După această scurtă prezentare a lucrărilor lui Miklosich în domeniul relaţiilor dintre limbile slave şi alte limbi învecinate, în primul rînd limba română, să ne întoarcem la lucrarea de la a cărei apariţie se vor împlini în curînd 120 de ani, operă care a stat decenii de-a rîndul la baza cercetărilor în domeniul influenţei slave în limba română : *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. „Aceasta este prima scriere serioasă asupra unor elemente străine în limba noastră (...). Spre onoarea lui Miklosich, putem constata că lucrarea sa se distinge prin o

[19] *D-r Franc Miklošič i slavjanskata filologija*, p. 129. Cf. şi P. Skok, *L'importance de l'oeuvre des slavistes Kopitar et Miklošič pour la linguistique balkanique*, în *III ème Congrès International des Slavistes, Réponses aux questions*, Belgrad, 1939, p. 207—208.

[20] Cf. V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii*, p. 713. Aprecieri pozitive asupra acestor lucrări pot fi găsite în *art. cit.* mai jos al lui I. Bogdan (*Scrieri alese*, p. 587—589), precum şi la : S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, III, p. 22—23, 37, 46 ; Th. Capidan, *Dialectul aromân*, p. 97—109.

[21] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 99—100.

www.dacoromanica.ro

claritate şi chiar printr-o nepărtinire — părtinire numesc acea predilecţie a lui Cihac de a declara de slavone şi cuvintele pe care cel mai profan în această ştiinţă le vede că-s de altă origine — cu mult superioară următorului său" — aprecia Ioan Bogdan în 1889 [22]. Iar în prefaţa volumului al III-lea al *Istoriei limbii române*, acad. Al. Rosetti scria în 1940 : „Aşadar, 80 de ani de la publicarea, la Viena, a lucrării lui Fr. Miklosich : *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, remarcabilă în atîtea privinţe şi care înfăţişează problema raporturilor slavo-române într-o lumină justă, cercetările în acest domeniu au avansat foarte puţin" (p. 5) [23].

Cele spuse mai sus sînt suficiente pentru a demonstra ce loc important ocupă lucrarea lui Miklosich în studierea elementelor slave din limba română, căci, deşi între timp s-au făcut o serie de cercetări cu material nou şi din alte puncte de vedere, cele scrise de marele slavist vienez rămîn, în linii mari, pînă astăzi valabile. Lucrarea sa — deşi nu prezintă prima listă de cuvinte slave în limba română, cum s-a afirmat de către unii cercetători — este, de fapt, primul studiu temeinic, bazat pe principii ştiinţifice sigure şi pe indicaţii etimologice verificate cu posibilităţile slavisticii de atunci, asupra fondului lexical de origine slavă în limba română.

Glosarul etimologic alcătuit de Miklosich, care cuprinde 1 082 articole, este precedat de un studiu teoretic (p. 1—13), în care sînt tratate următoarele probleme : denumirile poporului român (*rumân*, *vlah*, *valah* etc., p. 1—3), originea limbii şi a poporului român, cu o privire asupra elementului autohton, a fondului latin şi a elementului slav din limba română, autorul menţionînd de asemenea influenţa greacă, maghiară şi germană (p. 3—13).

Iată, pe scurt, cîteva din ideile expuse de slavistul sloven, care s-au dovedit a fi valabile, cu unele corective, pînă astăzi.

Astfel, în ceea ce priveşte formarea poporului român, Miklosich afirmă : „E firesc ca romanii în Dacia să se fi amestecat cu populaţia indigenă, iar în Moesia cu locuitorii Moesiei,

[22] Vezi articolul său *Franz Miklosich*, în *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 586.

[23] Vezi, în acelaşi sens, acad. Iorgu Iordan, *Dezvoltarea studiilor de lingvistică în R.P.R. după 23 August 1944*, „Limba română", VII, 1959, nr. 4, p. 11 ; Idem, *Realizări şi perspective în lingvistica românească*, ibidem, XIV, 1965, nr. 1, p. 11.

www.dacoromanica.ro

adică cu geții : românii secolului al IV-lea și al V-lea trebuie astfel priviți ca daci și geți romanizați, tot așa cum locuitorii Franței de astăzi erau gali sau celți romanizați înainte de venirea francilor" (p. 4).

„Originea limbii române — spune el mai departe — datează (...) de la începutul secolului II, cînd coloniștii romani s-au așezat pe malul stîng al Dunării". Miklosich atrage atenția asupra asimilării limbii autohtonilor de către limba latină, proces căruia i-a urmat, după cîteva secole, influența slavă : „Ceva mai tîrziu, începînd cu sec. al VI-lea, a intrat în amestecul format din elementul autohton cu cel latin, și elementul slav, anume cel slovenic" („das Slovenische"), ceea ce se vădește în primul rînd în lexicul limbii române și în toponimicele de origine slavă (p. 5).

Aici se cuvine să facem o paranteză. Potrivit teoriei generale inițiate de Kopitar și dezvoltate de Miklosich, la baza limbii slave vechi scrise a stat limba slavilor panonici — vechea slovenă ; în consecință, el credea că același idiom vechi sloven sau, mai precis, unul înrudit îndeaproape cu el era răspîndit și în Dacia. „Teoria panonică", complet părăsită de slavistică la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, în urma lucrărilor lui V. Oblak, V. Jagić, A. Leskien și ale altor slaviști, a fost respinsă implicit și pentru elementele sud-slave vechi din limba română [24]. În al doilea rînd, cele mai vechi împrumuturi slave au pătruns în limba română după o anumită perioadă de asimilare treptată a slavilor, și anume, cum o atestă trăsăturile lor fonetice, între secolele IX-XI (eventual XII) [25]. Cu aceste corective, materialul faptic citat de Miklosich, atît în această lucrare, cît și în *Lexiconul* și *Dicționarul* său *etimologic al limbilor slave*, își păstrează în esență valabilitatea.

Marele slavist sublinia, pe bună dreptate, că „cuvintele slave în limba română sînt atît de multe, încît existența lor nu poate fi justificată de simpla conviețuire paralelă a celor două limbi" (p. 5), formulînd cu această ocazie teoria bilingvismului slavo-român de-a lungul a mai multe secole.

[24] Cf. cele spuse de V. Jagić în legătură cu aceasta : „Deosebirea dialectului daco-bulgar de cel bulgar propriu-zis (balcanic), ca două membre independente față de care limba neoslovenă ar reprezenta al treilea membru, iar slovena panonică al patrulea — această teorie a panslovenismului nu poate fi confirmată cu argumente solide" (*Istorija slavjanskoj filologii*, p. 713).

[25] Vezi *Studii de lexicologie* ..., p. 9—23 (cu bibliografie).

www.dacoromanica.ro

Fără a ne opri asupra prezentării elementelor și trăsăturilor de limbă ce pot fi atribuite influenței autohtone, problemă just pusă de Miklosich, vom menționa doar că el aprecia, în deplină concordanță cu datele realității, că limba română este latină (romanică) nu numai prin structura sa gramaticală, ci și prin cea mai mare parte a vocabularului (p. 10). În ceea ce privește primul aspect — spune Miklosich —, acesta este relevat cel mai bine în *Gramatica comparată a limbilor romanice* a lui Diez ; al doilea aspect nu fusese încă tratat pe atunci în toată amploarea lui, căci chiar Diez publică adaosul privind vocabularul limbilor romanice abia începînd cu ediția a IV-a a *Gramaticii* sale (1875), iar primul dicționar etimologic al limbii române al lui A. de Cihac, tratînd în primul rînd elementul latin, apare abia cu zece ani în urmă (1870).

Deosebit de valoroasă și utilă pînă astăzi este partea din introducere consacrată *Elementului slav* (p. 11—13). Miklosich subliniază încă de la început că influența slavă asupra limbii române se manifestă, pe de o parte, în derivație (în sufixe: *-nie, -av, -nic, -că, -eț, -iță, -iște* etc.), iar, pe de altă parte, în vocabular : a) modificări semantice ale cuvintelor de origine latină sub influența cuvintelor corespunzătoare slave (*lume* — v.sl. *světъ* „lumen, mundus" etc. ; de asemenea modificarea unor raporturi sintactice : *mă rog lui Dumnezeu* — sub infl. vsl. *moljǫ sę Bogu*) ; b) pătrunderea în limba română a unui mare număr de cuvinte, care în glosarul lui Miklosich depășesc cifra de 1 000, întrucît numeroase articole cuprind mai multe cuvinte de origine slavă provenite din aceeași rădăcină (de ex. : *vîrtej, vîrtelniță* etc., tratate într-un singur articol).

Subliniind importanța pe care o are elementul slav în limba română, Miklosich avertiza însă împotriva erorii de a considera această limbă drept o limbă „romano-slavă", așa cum făcuse Adelung în al său *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde* (1806—1817) [26] și cum considerau unii chiar după apariția lucrării capitale a lui Diez. Această punere la punct, venită din partea unui mare comparatist, care verificase prin studii solide în ce constă înrudirea dintre limbi și se convinsese că o influență, oricît de puternică ar fi ea, nu poate schimba structura unei limbi, așeza astfel pe temelii corecte studierea elemen-

[26] Continuatorul său Severinus Vater a corectat însă această eroare, trecînd româna printre limbile romanice (cf. L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, ed. 2, p. 30).

www.dacoromanica.ro

tului slav în limba română. El precizează chiar că o serie de cuvinte citate în glosarul său nu se întîlnesc decît la scriitorii vechi, mai ales în traduceri, ceea ce e explicabil prin folosirea slavonei în biserica românească pînă în secolul al XVII-lea.

În sfîrșit, Miklosich dă o serie de explicații deosebit de utile în folosirea și aprecierea glosarului său, care cuprinde, pe lîngă cuvinte de origine slavă nedoielnică, cuvinte pătrunse sau presupuse a fi pătruns în limba română prin intermediul limbilor slave, în care au venit din alte limbi ; determinarea acestora din urmă, spune el, se poate face numai pe baza studierii legilor fonetice potrivit cărora s-au modificat cuvintele respective. De asemenea, catalogul mai cuprinde cuvinte a căror etimologie e îndoielnică, ceea ce autorul și menționează în cuprinsul articolelor respective (de ex., *țap* : „Ein dunkles Wort", p. 16 ; trecut de cercetătorii ulteriori printre cuvintele autohtone).

În ordonarea materialului său lexical, Miklosich pornește nu de la formele românești, ci de la cuvintele existente în slava veche sau reconstituite pe baza limbilor slave moderne (acestor forme „slave vechi" reconstituite nu li se indică sensul). După menționarea sensului în latină, eventual și a formelor corespunzătoare din limbile slave moderne (ex. *mǫka*, sloven. *môka*, bg. *măka*, s.-cr. *muka*, de asemenea împrumutat în magh. *munka* ; *mǫdrъ*, sloven *môder*, bg. *mădăr* etc.) sau a unor derivate slave (ex. *ljubiti*, *ljubovьnikъ* — *iubesc*, *libov*, *ibovnic*, *-ă* etc.), autorul enumeră cuvintele românești corespunzătoare. În unele cazuri, el citează în sprijinul etimologiei sale părerile altor cercetători, combate etimologiile considerate eronate, face trimiteri la izvoarele folosite. Aceasta dă o valoare documentară deosebită lucrării, făcînd-o utilă și astăzi.

Deosebit de interesant ni se pare și faptul că Miklosich atrage atenția asupra etimologiei „nemijlocite" și „mijlocite" (apropiate și depărtate), combătînd, de pildă, astfel de etimologii care deduceau pe *leac* direct din got. *lekeis*, deoarece, spunea el, sunetul *ĕ* este un indiciu clar al faptului că cuvîntul a intrat în română prin intermediu slav (p. 13). Această problemă are o importanță deosebită pentru studierea influenței culturale a unui popor asupra altuia.

Iată deci o serie de probleme teoretice generale just puse și rezolvate de Miklosich, nu numai în această introducere, ci și în prezentarea concretă a vocabularului. Se poate spune că

www.dacoromanica.ro

multe etimologii sigure ale cuvintelor românești de origine slavă pe care le avem astăzi își au sorgintea în lucrarea lui Miklosich, precum și în *Lexiconul* și *Dicționarul* său *etimologic* apărute ulterior, în măsura în care acestea tratează și elementele slave ale limbii române sau dau material sigur pentru stabilirea acestor etimologii.

Într-adevăr, găsim în această lucrare etimologia justă a unor cuvinte ca : *babă, bazaconie* (după Eliade), *beznă* (idem), *bici, boier, brazdă, bîrnă; vădi, învăli, val, var, vel, verigă, vesel, vîslă, vecernie, vedenie, vină; gloată, gospodar, dajdie* (după Eliade), *dar, dospi, drojdie; zăpadă* (în sensul că se indică verbul *zapadǫ*, sprijinit de expresia rusească *doroga zapala snegom*); *izbăvi, izvor, izlaz; colibă, colindă, coteț* etc.

Nu odată Miklosich indică etimologii interesante și juste pentru cuvinte mai dificile ca *oiște* (e drept, incomplet : *oje*, fără sufix), *lele, deal* etc., combătînd etimologiile eronate date de unii cercetători anteriori. Alteori relevă unele dificultăți, ca de pildă, la cuvîntul *baltă*, unde atrage atenția asupra neconcordanței cu forma din limbile slave de sud (mulți cercetători actuali îl trec, în mod justificat, printre cuvintele autohtone).

În afară de împrumuturile vechi slave, la care Miklosich dă drept corespondente cuvintele atestate în slava veche sau în slavonă, uneori formele slave vechi reconstituite pe baza celor din limbile slave actuale, în glosar apar o serie de cuvinte de origine slavă răsăriteană. La unele din ele Miklosich precizează că sînt împrumuturi din rusă sau ucraineană, ca de pildă : *dealĕ* (din rusă, în epoca modernă), *voloc, prihană* (din ucraineană), *mojic, presustvie, polc* și *polcovnic, ceai* (din rusă) etc. Pe alocuri însă originea slavă răsăriteană o putem cel mult bănui, în sensul că Miklosich reconstituind forma slavă veche citează doar cuvintele rusești sau ucrainene, ceea ce arată că, practic, n-a găsit un alt corespondent. De exemplu : *leică* (pe care-l citează după gramatica lui Margella), *pihoță* etc. (în schimb, la *smotru* se indică doar verbul slav vechi *smotriti* etc.)

După cum se arată în partea introductivă, o serie de cuvinte sînt date cu rezervă, Miklosich precizînd că au o etimologie îndoielnică sau neclară. De ex. : *bale, bir, gata, ciorbă* etc., la care cercetările ulterioare au arătat că sînt de altă origine. La altele însă, care n-au această indicație, etimologia pată de Miklosich s-a dovedit ulterior a fi greșită. Iată cîteva

www.dacoromanica.ro

dintre acestea : *baci, bade, viziliu, văduvă, cînepă, mătură, tală, uric, sac* (pe acesta din urmă nu se știe de ce-l citează, întrucît Miklosich recunoaște drept justă etimologia latină propusă anterior în *Lexiconul de la Buda)* etc. În unele cazuri, deși cuvîntul e de origine slavă, nu i se indică în mod exact etimologia, evident, datorită faptului că autorului nu-i era cunoscută răspîndirea acestui cuvînt în limba română, iar legilor fonetice li se acorda încă o insuficientă atenție : astfel pentru *(h)ulub* e indicată forma vsl. *golǫbъ*, cînd, de fapt, cuvîntul e de origine ucraineană.

Cu toate aceste etimologii corectate și completate de cercetările ulterioare, se poate afirma că cele mai multe din explicațiile date de Miklosich au rămas valabile și au fost însușite de lucrările lexicografice ulterioare. De ele s-a folosit atît Cihac, care a publicat peste aproape 20 de ani volumul al doilea al *Dicționarului* său *etimologic*. cît și autorii dicționarelor noastre istorico-explicative și explicative (Tiktin, Candrea, Scriban, autorii *Dicționarului limbii române* al Academiei, autorii *Dicționarului limbii române moderne)*. care, evident, le-au completat cu noi etimologii ale cuvintelor ce n-au fost cuprinse în glosarul lui Miklosich. Căci, chiar dacă din cele aproape 1 100 articole scoatem cuvintele care n-au etimologie slavă, numărul împrumuturilor slave determinate de Miklosich se ridică la 1 000 (sau poate trece de această cifră), întrucît numeroase articole cuprind mai multe cuvinte provenind din aceeași rădăcină.

De asemenea, de glosarul lui Miklosich s-au folosit toți cei care au dat lucrări de o anumită importanță în domeniul slavo-român. E suficient, de pildă, să citǎm aici listele tematice întocmite de O. Densusianu, A. I. Iațimirski, B. Țonev, Al. Rosetti și alții, bazate în primul rînd pe catalogul său alfabetic.

Lucrarea lui Miklosich s-a bucurat, dealtfel, de o bună primire și apreciere atît de slavistică, cît și în lingvistica românească, de mai tîrziu. Ea e analizată, alături de celelalte opere ale marelui slavist, de toți cei care s-au ocupat de viața și opera sa (în primul rînd, Maretić, Miletici, Jagić, citați mai sus). Chiar imediat după apariția lucrării, marele slavist rus I. I. Sreznevski îi consacră o amplă și interesantă recenzie (în „Izvestija Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Imp. Akademii Nauk", 1861 — 1863, t. X, fasc. 2. col. 143—151),

www.dacoromanica.ro

în care, făcînd o expunere a lucrării lui Miklosich, adaugă o serie de observaţii şi sugestii noi, menite să ducă mai departe cercetarea relaţiilor lingvistice slavo-române. Sreznevski subliniază, dealtfel, că „e evidentă însemnătatea limbii române pentru acela care studiază din punct de vedere istoric limba slavă veche" (col. 145). El atrage atenţia asupra faptului că împrumuturi slave au pătruns în limba română şi mai tîrziu, în primul rînd prin intermediul bisericii şi al instituţiilor statale, ceea ce necesită un studiu atent, bazat mai ales pe limba populară.

Deosebit de interesantă e *Anexa*, în care Sreznevski reproduce „observaţiile comunicate ... de către un iubitor al lingvisticii comparate" (col. 118), al cărui nume a rămas necunoscut. Acesta relevă că în dicţionarul slavo român al lui Miklosich sînt omise o serie de cuvinte şi citează, de pildă, astfel de împrumuturi slave ca *blană*, *zăduf* şi altele (o coloană şi jumătate), însoţindu-le de unele observaţii asupra lucrării lui Miklosich.

Aceasta dovedeşte că pe atunci, ca şi mai tîrziu, problema elementelor slave în limba română constituia o preocupare vie a mai multor învăţaţi din ţara noastră şi din alte ţări, dată fiind importanţa ei atît pentru romanistică, cît şi pentru slavistică. Căci iată, de pildă, ce scrie cîteva decenii mai tîrziu Lazăr Şăineanu : „După listele incomplete şi superficiale ale unui Ginkulov, Stephan, Schmidt şi Popovici[27], ajungem la prima monografie serioasă asupra elementului slav de Miklosich[28], care, deşi foarte incompletă, a rămas astăzi cea mai bună lucrare în acest sens, deoarece parteă respectivă

[27] „Ginkulov, *Načertanije pravil valacho-moldavskoj grammatiki* (Schiţă de regulele gramaticei române), Petersburg, 1840. Apendicele la *Chrestomatia*, p. 171—200, conţine o listă de slavonisme întrebuinţate în româneşte. — Stephan, *Einfluss des Slavischen auf dem Walachischen*. Ostrowo, 1859. — W. Schmidt, *Slavisches im Rumunischen*, în „Az Erdély Museum" (Muzeul Ardelean) din 1867 şi în *Das Jahr und seine Tage*, în *Meinung und Brauch der Rumänen Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1866 (p. 52—66 : *Excurs über das slav. Sprachelement im Rumänischen* — dar numai privitor la toponimie). — S. Popovici, *Vorbe serbo-slave în limba română*, în *Glasnik* din Belgrad, organul Societăţii de literatură sîrbă, d. 1867 [1847 !], p. 30—58" (Nota lui Şăineanu). Trebuie observat însă că lucrările lui W. Schmidt sînt ulterioare operei lui Miklosich.

[28] „Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien, 1862" (Nota lui Şăineanu ; de fapt, 1861).

www.dacoromanica.ro

din *Dicționarul* lui Cihac nu denotă un progres și în unele privințe îi este chiar inferioară"[29].

Lucrările menționate mai sus, care făceau dovada unui interes statornic — în cadrul unor preocupări mai largi — față de limba română, l-au pus pe Fr. Miklosich în legătură directă cu unii filologi și istorici din țara noastră, printre care se numără, *in* primul rînd, A. I. Odobescu, B. P. Hasdeu și Ioan Bogdan, și au făcut să fie ales în 1880 membru de onoare al Academiei Române.

În rîndurile ce urmează ne propunem să insistăm, mai întîi, pe baza unor documente inedite, asupra legăturilor directe pe care marele savant sloven le-a avut cu scriitorul Alexandru Odobescu, unul din primii filologi români care s-au ocupat de istoria vechii culturi românești.

Citind în „Revista română" articolul lui Odobescu, *Despre unele manuscripte și cărți tipărite, aflate în mănăstirea Bistrița* (vol. I, 1861, p. 703—743; 807—830; vol. II, 1862, p. 107—120), Miklosich a fost atras — cum presupusese, dealtfel, scriitorul român — de un important manuscris slavon sîrb din secolul al XIV-lea, și anume *Psaltirea cu tîlc*, scrisă la 1346 de Ioan Bogoslovul pentru Branko Mladenović (descrisă în vol. I, p. 709—725)[30]. Savantul sloven îi scrie în 1870 lui Odobescu, cu rugămintea de a-i înlesni împrumu-

[29] L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, ed. 2, București, 1895, p. 215—246.

[30] Odobescu făcuse în 1860 o călătorie de studii prin județele Argeș și Vîlcea pentru a cerceta, în calitate de membru al „Comisiei documentale", monumentele vechi de cultură, printre care și Mănăstirea Bistrița. Vezi A. I. Odobescu, *Însemnări din călătoria făcută în 1860—61 în județele Argeș și Vîlcea cu însărcinarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice*, CL, XLIX, 1915, p. 1134—1140; *Impresiile din călătoria arheologică a lui Alexandru Odobescu în 1860*, ibid., LIV, 1922, p. 703—720, LV, 1923, p. 15—20; *Însemnări despre monumentele istorice din județele Argeș și Vîlcea — călătorie făcută în 1860 ...*, ibid., LXVII, 1943, p. 636—631 (publicate postum); T. Vianu, studiu introductiv la A. I. Odobescu, *Opere*, vol. I, ESPLA, București, 1955, p. 28—33; Al. Odobescu, *Pagini regăsite. Studii și documente*, ediție îngrijită de Geo Șerban, EPL, București, 1965, p. 313—320. Studiul lui Al. Odobescu din 1861—1862 a fost reprodus în *Opere*, II, București, Ed. Academiei, 1967, p. 110—173 (note de V. Cândea, p. 538—556).

www.dacoromanica.ro

tarea manuscrisului pentru a-l studia cîtva timp. Odobescu îi răspunde, sugerîndu-i să ceară oficial împrumutarea manuscrisului, şi intervine personal la ministrul cultelor şi instrucţiunii publice, căruia îi înaintează cererea originală a lui Miklosich.

Adresa lui Odobescu către ministrul cultelor şi instrucţiunii publice, înregistrată cu nr. 5931, la 3 noiembrie 1870, scrisoarea lui Fr. Miklosich din 10 august 1870 către ministru şi răspunsul Ministerului adresat lui Odobescu la 4 noiembrie 1870, cu nr. 10 854, au fost descoperite de prof. Toma G. Bulat la Arhivele Statului din Bucureşti *(Ministerul cultelor şi instrucţiunii publice. Administrative,* an 1870, Dos. nr. 254, f. 2 4)[31]. D-sa a avut bunăvoinţa să le copieze şi, împreună cu facsimilul scrisorii lui Miklosich, să ni le încredinţeze spre publicare în „Romanoslavica" (XII, 1965, p. 235—239), de unde le reproducem aici.

Iată textele :

I.

Ministerul Cultelor
No. 5931, 3 nov. 1870

Domnule Ministru,

Printre cărţile vechi adunate de subscrisul în bibliotecile unora din monastirile de peste Olt şi aduse în Bucureşti la anul 1861, după dezlegare ministerială, se află un preţios manuscript slavon care conţine Psaltirea cu comentarii de Branco Mladenovici, scrisă pe pergament în Serbia, la anul 1346.

Această carte, despre care am vorbit atît în rapoartele adresate de mine Ministerului în urma misiunilor arheologice ce mi-au fost încredinţate în anii 1860 şi 1861, cît şi într-un articol critic publicat în Revista Română, a rămas încă de atunci în păstra-

[31] Întîrzierea lui Odobescu se explică prin faptul că din aprilie pînă în octombrie 1870 s-a aflat în călătorie de studii prin Europa *(Pagini regăsite,* p. 341—345).

www.dacoromanica.ro

rea mea, împreună cu alte cărți vechi. pentru care am dat chitanție Ministerului. Din publicația mea. celebrul profesor din Viena Fr Miklosich, membru al mai multor Academii și cel mai de frunte slavist al timpului nostru, aflînd despre zisul manuscript, mi-a scris sunt citeva luni spre a-mi arăta dorința ce are de a studia cu deamănuntul acest vechi text slavon, care pînă acum este cu totul necunoscut publicului învățat. I-am răspuns că, sprè a-l putea avea a mînă în străinătate, este necesitate ca D-lui să adreseze cerere oficială către Domnia voastră. Urmînd povățuirei mele, D-l Miklosich m-a însărcinat acum a vă prezenta alăturata sa epistolă și a mijloci pe lîngă D-voastră ca să i se indeplinească legitima curiozitate de erudit specialist.

Viu dar, Domnule Ministru, a vă ruga și din parte-mi ca să mă autorizați a trămite Domnului Miklosich, la Viena, manuscriptul ce este în a mea păstrare, lăsînd ca D-lui să determine insuși timpul la care se angajează a-l înapoia în țară spre a reintra în Biblioteca națională din București, a cărui proprietate este acest monument filologic.

Cred chiar, Domnule Ministru, că la caz cînd D-l Miklosich ar voi să se angajeze a publica o edițiune critică a acestui prețios manuscript inedit și important pentru limbistica și chiar pentru istoria țărilor dunărene, statul nostru nu s-ar refuza a face cheltuielile neînsemnate a tipărirei.

Primiți, Vă rog, Domnule Ministru, încredințarea deplinei mele considerațiuni,

Odobescu.

D-sale
Domnului Ministru
Secretar de Stat al Departamentului
Cultelor și Instrucțiunei publice.

[Rezoluția ministrului :] „Se va acorda manuscriptul pe termen de 6 luni, cum o cere D-l Miklosich, și se va autoriza D. Odobescu a-l elibera. Buc., în 3 nov. 1870, P. P. Carp“[32].

[32] *Dosarul citat.* f. 3.

www.dacoromanica.ro

II.

Votre Excellence !

La Bibliothèque Nationale de Bucarest conserve un manuscrit du XIV siècle contenant une version slave des psaumes avec un com[m]entaire. La description de ce manuscrit que Mr. A. Odobescu a fait insérer dans la Revista Romana de 1861, fait voir son importance pour la connaissance de la langue ecclésiastique des Slaves. Occupé depuis des années de l'étude de cette langue, je prends la liberté de prier Votre Excellence de vouloir permettre que le dit manuscrit me soit envoyé pour l'espace de six mois.

Agréez, Monsieur le Ministre, l'expression de mon plus profond respect.

Vienne le 10 Août 1870.

Fr. Miklosich[33].

Traducerea :

Excelența Voastră !

Biblioteca Națională din București păstrează un manuscris din sec. al XIV-lea cuprinzînd o versiune slavă a psalmilor cu comentariu. Descrierea acestui manuscris pe care D-l A. Odobescu a publicat-o în Revista Română din 1861 permite să se vadă importanța lui pentru cunoașterea limbii bisericești a slavilor. Ocupat de mai mulți ani cu studiul acestei limbi, îmi iau libertatea să rog pe Excelența Voastră a binevoi să permită ca susmenționatul manuscris să-mi fie trimis pentru șase luni.

Primiți, Domnule Ministru, expresiunea celui mai profund respect.

Viena, 10 august 1870.

Fr. Miklosich.

[33] *Ibidem*, f. 4.

www.dacoromanica.ro

În urma acestui demers și a aprobării ministrului, cu adresa nr. 10 854 din 4 noiembrie 1870[34] i se comunică lui Al. Odobescu că este autorizat să trimită „D-lui Fr. Miklosich la Viena" manuscriptul respectiv, cu indicația ca, la restituire, să-l depună la Biblioteca statului, a cărei proprietate este[35].

Manuscrisul a fost trimis într-adevăr, după cum rezultă din indicațiile date de Miklosich în articolul său publicat nu peste mult timp, în 1872, în revista „Starine" de la Zagreb : *Psaltir s tumačenjem pisan 1346 za Branka Mladenovića* (IV, 1872, p. 29—62)[36], în care dă o descriere a manuscrisului, a particularităților sale lingvistice și extrase din text. „Domnul A. I. Odobescu — spune Miklosich — descrie în „Revista română pentru științe, literatură și arte", I, 1861, noiembrie și decembrie, p. 703—742, patru manuscrise slave din mănăstirea Bistrița. Printre ele merită să fie studiată mai îndeaproape *Psaltirea cu tîlc* a lui Branko Mladenović. Mulțumesc domnului ministru al instrucțiunii publice pentru bunăvoință i domnului A. I. Odobescu pentru sprijinul prietenesc, datorită cărora am putut studia în voie, la Viena, manuscrisul" (p.1).

Faptul este confirmat și de o scrisoare a lui Al. Odobescu, adresată președintelui Societății științifice sîrbe din Belgrad (viitoarea Academie sîrbă de științe și arte), în care mulțumește pentru trimiterea publicației „Glasnik" și oferă, în schimb, cîteva volume din „Revista română", în care se află și lucrări de-ale sale. Iată pasajul care ne interesează aici din scrisoarea datată 14 iunie 1871, ce se păstrează în Arhivele Academiei sîrbe de științe și arte din Belgrad (nr. 116 pe 1871), publicată într-un articol al prof. Radu Flora (Universitatea din Belgrad)[37] : „on y trouvera ... une indication interéssante pour les antiquités littéraires de la Serbie, dans une notice que j'ai publiée dans le I[r] volume de la Revista Romana,

[34] *Ibidem*, f. 2.

[35] Ulterior, manuscrisul a intrat, împreună cu fondul de la Muzeul de antichități, în Biblioteca Academiei Române, unde se află și astăzi, la secția manuscrise slave, nr. 205, fiind cel mai vechi manuscris slav datat (cîteva manuscrise, slave nedatate aparțin sec. al XIII-lea). Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București. Ed. Academiei, 1959, p. VI—VII, IX—X ; descrierea la p. 300—301,

[36] La Biblioteca Academiei se află, sub cota nr. II 108299, un extras cu articolul lui Fr. Miklosich.

[37] *Din relațiile lui Alexandru Odobescu cu iugoslavii*, „Revista de istorie și teorie literară", t. XIII, 1964, p. 169—177 (scrisoarea la p. 171—172, fascsimile la p. 173—175).

www.dacoromanica.ro

page 709 et sqq. Le manuscrit dont je donne la description dans cette courte notice a été envoyé dernièrement par moi à Mr. Fr. Miklosich, qui s'en occupe en ce moment" [38].

Dar cu aceasta nu se încheie „istoria" studierii manuscrisului. Mai tîrziu, după 35 de ani, elevul și continuatorul lui Miklosich, slavistul croat V. Jagić — el însuși membru de onoare al Academiei Române din 1904[39] — publică cunoscuta *Psaltire* de la Bologna scrisă în slavona mediobulgară după 1230 : *Psalterium Bononiense*, Viena—Berlin—Petersburg, 1907. În această monumentală ediție, Jagic dă, pe lîngă textul *Psaltirii* de la Bologna, și variante din alte manuscrise slavone, printre care *Psaltirea* lui Branko Mladenović, numită de el *Codex Bucurestinus*.

„La baza ediției am pus cele două codice menționate mai sus (Pogodinianus și Bononiensis) — scrie Jagić în prefață — , dar mai există alte două codice deosebit de importante, scrise la mijlocul sec. al XIV-lea : Sophiensis, de proveniență bulgară, și Bucurestinus, de proveniență sîrbă, de care nu am putut face abstracție. Primul, cu permisiunea Societății literare bulgare din Sofia, și al doilea, cu aceea a Ministerului instrucțiunii publice din București, mi-au fost trimise cu o rară bunăvoință, la Viena unde au fost păstrate peste patru ani" (p. IX). „Numeroase variante — precizează savantul croat mai departe — pe care mi le-au oferit din belșug Sophiensis și Bucurestinus mi-au fost de mare folos la note, în care am menționat cu grijă toate diferențele prezentate de cele două codice, cu excepția celor ortografice, pe care am considerat de prisos să le însemnez" (p. IX—X)[40]. Imediat

[38] Traducerea scrisorii a apărut în „Universul literar", XLV, nr. 1 din 1929 (cf. *ibid.*, p. 172). Printre corespondenții români ai lui Fr. Miklosich s-au numărat, în afară de Al. Odobescu, T. Cipariu, B. P. Hasdeu, A. de Cihac, H. Tiktin, M. Gaster, și I. Bianu ; vezi *Register aller Briefe an Franz von Miklosich aus dem Miklosich-Nachlass der Österreichischen Nationalbibliothek*, extras din „Wiener slavistisches Jahrbuch", Bd. X, 1963, p. 163—194 ; D. Păcurariu, *B.P. Hasdeu — Franz Miklosich*, „Manuscriptum", III, 1972, nr. 1 (6), p. 152—155.

[39] Vezi A.A.R. Seria II, Tom. XXVI, 1903—1904. Partea adm. și dezb., București, 1904, p. 190—192. Votul a avut loc la 23 martie 1904, la propunerea elevului și prietenului său Ioan Bogdan și a altor academicieni, filologi și istorici : B. P. Hasdeu, Gr. Tocilescu, I. Bianu ș.a.

[40] Vezi și *Appendices :* VI. *De psalterio serbico, anno MCCCXLVI scripto, hodie Bucurestino*, p. 830—838, și pl. XVIII—XIX, care reproduc două pagini din manuscris.

www.dacoromanica.ro

după apariția cărții, Jagić trimite un exemplar Academiei Române, în semn de recunoștință : „De la Legațiunea țării la Viena — consemnează procesul verbal al ședinței Academiei Române din 26 martie 1907 — se primește publicațiunea trimisă în dar de d-l V. Jagić, membru onorar al Academiei, intitulată *Psalterium Bononiense* — frumoasă ediție a Psaltirei slavonești cu comentarii, întocmită de pe trei manuscripte vechi[41], dintre care unul de la 1346 aflător astăzi în Biblioteca Academiei Române"[42].

Ca o expresie a aprecierii operei sale științifice în țara noastră, Fr. Miklosich a fost ales, la 15/27 aprilie 1880, membru de onoare al Academiei Române, la propunerea lui B. P. Hasdeu, semnată de asemenea de T. Maiorescu, Al. Papadopol-Callimach, episcopul Melchisedec, N. Quintescu și Vasile Maniu[43] : „În conformitate cu art. 30 și 32 din Statutele Academiei Române, subscrișii propun de membru onorar pe ilustrul filolog Fr. Miklosich, profesor la Universitatea din Viena și membru al Academiei din Viena. Hasdeu, Melchisedec, Maniu, Al. Papadopol-Callimach, T. Maiorescu, Quintescu"[44].

Prin scrisoarea nr. 818, din 2/14 mai 1880, Academia Română îi făcea cunoscut marelui slavist alegerea sa ca membru de onoare :

[41] În realitate, patru.

[42] Vezi A.A.R. Seria II, Tom XXIX, 1906—1907. Partea adm. și dezb., București, 1907, p. 145. Cartea se află în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, sub cota II 7634.

[43] Analele Academiei Române, Seria II, tomul II, secțiunea I. Partea adm. și dezbaterile, București, 1881, p. 442. Propunerea fusese înaintată în ședința din 11/122 aprilie a aceleiași sesiuni generale din 1880 (*ibidem*, p. 402—403). Numele lui Odobescu lipsește de pe acest document, întrucît se afla în acel timp la Paris. Vezi Al. Odobescu, *Pagini regăsite*, p. 366—367.

[44] Textul propunerii, scrisă de Hasdeu, se păstrează în Arhiva Academiei Române, Dosar A1, 1880, f. 57. Mulțumim conducerii Arhivei Academiei pentru bunăvoința de a ne fi pus la dispoziție acest text și cele două scrisori comunicate mai jos.

www.dacoromanica.ro

Academia Română *București, 1880 mai 2/14*
No. 818

Monsieur,

L'Académie Roumaine, appréciant les mérites éminents qui vous distinguent et l'intérêt tout special que vous portez dans vos écrits à la langue et l'histoire des Roumains, vous a decerné, dans la séance du 15/27 Avril — 1880, le titre de Membre honoraire.

Je me fais, Monsieur, un vrai plaisir de vous communiquer cette décision et vous prie en même temps de bien vouloir agréer l'assurance de ma très haute considération.

Le Président
Ion Ghica *Le Secretaire Général*
Hasdeu

À Monsieur Fr. Miklosich[45].

Traducerea :

Domnule,

Academia Română, apreciind meritele excepționale care vă disting și interesul deosebit pe care-l manifestați în lucrările Dvs. pentru limba și istoria românilor, v-a decernat, în ședința sa din 15/27 aprilie — 1880, titlul de membru de onoare.

Îmi face, Domnule, o adevărată plăcere să vă comunic această hotărîre și vă rog în același timp să binevoiți a primi asigurarea înaltei mele considerațiuni.

Președinte
Ion Ghica *Secretar General*
Hasdeu

Domnului Fr. Miklosich.

[45] *Ibidem*, f. 168 (nr. vechi) : conceptul scrisorii expediate. Concomitent s-a trimis o scrisoare cu conținut identic filologului german Lorenz Diefenbach, ales membru de onoare al Academiei Române în aceeași ședință.

www.dacoromanica.ro

Iată acum și scrisoarea de mulțumire pe care a trimis-o Fr. Miklosich la 17 mai (stil nou) 1880[46] :

Reg. 7 mai 1880
No. 828

Hochgeehrter Herr !

Eben erhalte ich das Diplom der Academia Romana als Ehrenmitglied.

Wollen Sie gütigst dem Herrn Praesidenten und den Mitgliedern der Academie für diese hohe Auszeichnung meinen verbindlichsten Dank ausdrücken.

Genehmigen Sie, Hochgeehrter Herr, die Versicherung meiner besonderen Hochachtung und Dankbarkeit.

Wien 17 Mai 1880.

Fr. Miklosich.

Traducerea :

Mult stimate Domn !

Tocmai acum am primit Diploma de membru de onoare al Academiei Române.

Binevoiți, vă rog, a transmite Domnului Președinte și membrilor Academiei mulțumirile mele călduroase pentru această înaltă distincție.

Primiți, vă rog, mult stimate Domn, asigurarea profundului meu respect și mulțumirile mele.

Viena, 17 mai 1880.

Fr. Miklosich.

La cîțiva ani după această alegere, prin 1887—1888, pe cînd avea vîrsta înaintată de 75 de ani, Fr. Miklosich a fost vizitat la Viena de tînărul, pe atunci, Ioan Bogdan, care,

[46] Scrisoarea a fost comunicată în ședința din 9 mai a Academiei de către președintele ei, I. Ghica (A.A.R. Seria II, tom III, sect. I. Partea adm. și dezb., București, 1882, p. 3), și se păstrează în Dosar A1, 1879. II, vol. XI— XII, fila 170 (nr. vechi).

www.dacoromanica.ro

într-un articol solicitat de mentorul său, B. P. Hasdeu, i-a închinat în 1889 rînduri de o rară căldură și apreciere obiectivă. Rămînînd impresionat de interesul pe care Miklosich îl manifesta față de poporul și limba română, față de filologia românească, ale cărei succese le înregistra cu satisfacție, Ioan Bogdan prezintă cititorilor români viața și operele marelui slavist, insistînd în special asupra celor care se referă direct la limba română. Subliniind probitatea științifică și modestia savantului aprope octogenar, Ioan Bogdan scria : „Miklosich a dat totdeauna dreptate predecesorilor săi, și niciodată n-a căutat să-și mărească meritele sale personale. Cînd am avut ocazie a-i vorbi odată de meritele sale pentru studiul limbii noastre, cu obicinuita-i modestie mi-a răspuns : «am făcut ce am putut și cu materialul ce l-am avut la îndemînă ; mă bucur că D-voastră ați început a face mai mult decît mine ; aceasta e singura mulțumire a mea : a vedea că alții completează și îndreaptă lucrările mele». Am reprodus aceste cuvinte ale lui Miklosich — adaugă Ioan Bogdan —, căci ele arată cu cît interes și cu cîtă simpatie acest învățat s-a ocupat de limba noastră ; aceasta ne îndeamnă a aprecia și noi cu aceeași simpatie lucrările sale"[47].

Documentele și informațiile pe care le-am reprodus mai sus reprezintă, așadar, cîteva momente din istoria relațiilor internaționale ale științei românești, o dovadă a sprijinului dezinteresat pe care filologii români l-au dat pentru progresul studiilor de slavistică. Ele ne procură satisfacția de a avea în față două scrisori inedite ale marelui slavist Fr. Miklosich — primele descoperite în România — și alta a distinsului scriitor și învățat român Alexandru Odobescu, care, printre numeroasele domenii pe care le-a ilustrat în mod strălucit, a acordat o atenție deosebită și cercetărilor de slavistică. În același timp, avem în față documente noi privind aprecierea înaltă de care s-a bucurat în țara noastră Franz Miklosich, alături de alți savanți, care au fost aleși membri de onoare ai Academiei Române.

[47] I. Bogdan, *Franz Miklosich*, „Revista nouă", an. II, 1889, nr. 3 din 15 martie, p. 111—115 (reprodus în : *Scrieri alese*, București, 1968, p. 584—589, citatul la p. 586 ; note, p. 691—692).

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚIA LUI DJURA DANIČIĆ LA STUDIUL LIMBII ȘI CULTURII ROMÂNE VECHI

Activitatea științifică a marelui filolog sîrbocroat Djura Daničić — de la a cărei naștere s-au sărbătorit nu de mult 150 de ani[1] — atît de bogată și diversă, încît stă, alături de opera lui Vuk Karadžić, la baza mai multor direcții ale filologiei iugoslave — n-a rămas fără urmări pozitive nici pentru filologia slavo-română.

Născut în 1825, la Novi Sad, în familia preotului Popović, tînărul Dj. Daničić și-a făcut studiile gimnaziale în orașul natal și la Bratislava, iar pe cele universitare, în domeniul dreptului, la Budapesta și Viena. Sosit aici în 1845, începe să se preocupe de problemele limbii literare sîrbocroate, pe linia iuițiată de Vuk Karadžić, iar în 1847 publică prima broșură, *Rat za srpski jezik i pravopis (Lupta pentru limba și ortografia sîrbă)*. Ulterior se afirmă prin *Mala srpska gramatika* (1850) și mai ales printr-o serie de studii care pun bazele accentologiei sîrbocroate. În 1856, Daničić devine bibliotecar al Societății literare sîrbe (Društvo srbske slovenosti), iar peste trei ani este numit profesor la „Velika škola", actuala Universitate din Belgrad.

În 1866 este ales membru al Academiei iugoslave din Zagreb, unde-și desfășoară activitatea științifică pînă la sfîrșitul vieții (1882), cu o întrerupere de patru ani (1873—1877), cînd a ocupat catedra de filologie slavă de la Universitatea din Belgrad.

În activitatea sa pe tărîmul studierii și cultivării limbii sîrbocroate literare, Dj. Daničić a fost, după lapidarea caracterizare a prietenului său mai tînăr V. Jagić, „un adept credincios al ideilor lui Vuk și un reprezentant al direcției științifice

[1] Vezi *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 5, Belgrad, 1976.

www.dacoromanica.ro

a lui Miklosich în domeniul limbii sîrbe şi al filologiei slave (...). Apropiindu-se cu toată convingerea şi în deplină cunoştinţă de ideile lui Vuk, el a găsit în operele lui Miklosich şi în prietenia cu el o armă ascuţită în sprijinul noii direcţii, cu ajutorul căreia cauza lui Vuk putea fi continuată"[2].

Tocmai de aceea, una din preocupările sale, încă din primii ani de activitate ştiinţifică, începută la 20 de ani, a fost popularizarea lucrărilor lui Fr. Miklosich, dascălul şi prietenul său mai în vîrstă, fie că se refereau direct la problemele limbii şi filologiei sîrbocroate, fie că atingeau domenii mai largi ale slavisticii şi ale raporturilor limbilor slave cu limbile vecine, direcţie în care profesorul vienez a fost un adevărat deschizător de drumuri. Astfel, printre cele dintîi recenzii ale tînărului Daničić la lucrările marelui slavist sloven, se numără darea de seamă asupra studiului *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*[3], publicată în „Srpske novine" nr. 1 din 22 ianuarie 1857[4], pe cînd era bibliotecar şi secretar al „Societăţii literare sîrbe". Prezentînd studiul lui Miklosich şi textul *Cantionalului bulgar* din 1830, descoperit la Cergău-Mic (lîngă Blaj), Daničić reţine concluzia acestuia că este vorba de o limbă arhaică a unor colonişti bulgari, aduşi în Transilvania — după cum s-a stabilit ulterior — prin sec lul al XIII-lea şi trecuţi în secolul al XVI-lea la protestantism. Pentru edificare, recenzentul reproduce un fragment din textul manuscrisului publicat de Miklosich, dînd, pe alocuri, în paranteze explicaţii asupra unor cuvinte: „(II)... Sto ie veara-tar? Veara-ti iest bizuita [(istinska, cemu

[2] *Istorija slavjanskoj filologii (Enciklopedija slavjanskoj filologii, 1)*, St. Pb., 1910, p. 737 (paragraful consacrat lui Daničić, p. 737 745; reproducere fotomecanică: Leipzig, Zentralantiquariat der DDR, 1967); vezi şi: *Proslava stogodišnjice od rodjenja Djure Daničića*. Svečani skup Srpske Kraljevske Akademije, 18 oktobra 1925 god., in: Srpska Kraljevska Akademija, „Godišnjak", XXXIV, 1925, Belgrad-Zemun. 1926, p. 121—234, în special: A. Belić, *Djura Daničić*, p. 151—202; T. Maretić, *Književni rad Daničićev u Jugoslavenkoj Akademiji*, p. 203 204; A. Belić, *Djuro Daničić*, „Južnoslovenski filolog", V, 1926, p. 1—26; Djordje Živanović, *Mladi Daničić*, „Zbornik Matice srpske za književnost i jezik", knj. 1, 1954, p. 101—122; knj. 2, 1955, p. 108—122; knj. 3, 1955, p. 126—135.

[3] Extras din „Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", Philosophisch-historische Classe, VII. Band, Viena, 1856.

[4] Reprodusă în *Sitniji spisi Dj. Daničića*, I, Sr. Karlovici, 1925, p. 199—201.

www.dacoromanica.ro

još treba dodati: nadeša), na bosa basta sventa milla etc."[5]

Demn de semnalat, în legătură cu această colonie — ca și cu alte două din Transilvania (Rusciori și Bungard, lîngă Sibiu) — , este faptul că încă la începutul secolului al XIX-lea ea se românizase, în urma contactului îndelung și intens cu populația majoritară românească, deși trecuse la luteranism și se afla sub influență culturală săsească, iar limba oficială a statului era cea maghiară. Singurele urme de limbă hulgară se mai păstrau în secolul trecut în două còpii ale acestui *Cantionale seu Gradu ale Bulgaricum* (una, mai veche decît cea tipărită de Miklosich, datînd din 1812 și cuprinzînd, ca și aceasta, multe românisme, a foat publicată în 1896 de L. Miletici)[6].

Peste patru ani, pe cînd era deja profesor la „Velika škola" din Belgrad, îndată după apariția amplei lucrări a lui Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, discutată mai sus, Dj. Daničić tipărește în ziarul „Vidov dan" (nr. 71 din 16 sept. 1861), la care era redactor fratele său Miloš Popović, o nouă recenzie[7], acordînd o atenție deosebită părții istorice, în care „Miklosich dovedește că limba română a început să se formeze în primele decenii ale secolului II, cînd un mare număr de romani s-au așezat pe țărmul stîng al Dunării de jos; acest fapt e atestat de limba română, în care se găsesc nu numai multe cuvinte clasice din epoca lui August, ci și multe alte elemente din limba latină, într-o formă mai veche decît în limbile italiană și franceză"[8]. În continuare, el rezumă ideile slavistului vienez despre elementele autohtone, traco-dace, ale limbii române, despre așa-numitele „balcanisme", în fine, despre influența veche sud-slavă în formarea cuvintelor și, mai ales, în vocabularul limbii române.

[5] Vezi întregul pasaj reprodus, în *op. cit.*, p. 200 201 (Aici am redat textul după ediția lui Fr. Miklosich, p. 109).

[6] Vezi: L. Miletici, *Sedmigradskite bălgari*, „Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina", XIII, 1896, p. 153—256 (cu bibliografia anterioară) și alte lucrări ale aceluiași autor; Ion Mușlea, *Șcheii de la Cergău și folclorul lor*, „Dacoromania", V, 1927—1928, p. 1—50 (cu indicații bibliografice): K. Mircev. *Beležki vărchu grăckite zaemki v ezika na sedmogradskite bălgari*, „Izvestija na Instituta za bălgarski ezik", I, 1952, p. 231—238.

[7] Reprodusă în *Sitniji spisi Dj. Daničića*, p. 263—265.

[8] *Ibidem*, p. 264.

www.dacoromanica.ro

Fără îndoială, studiul raporturilor lingvistice slavo-române a făcut de atunci progrese remarcabile, atît în ceea ce privește împrumuturile slave în limba română, cît și invers, cele românești în limbile slave vecine. În legătură cu aceasta trebuie să subliniem că, încă de la sfîrșitul secolului trecut și din primele decenii ale secolului nostru, etimologii români — I. Bogdan, H. Tiktin, apoi S. Pușcariu și colaboratorii săi la marele *Dicționar al limbii române* (1906 și urm.), precum și I.-A. Candrea, E. Petrovici, Al. Rosetti și alții — au utilizat pe larg atît *Rječnik is književnih starina srpskih* (3 vol., Belgrad, 1863—1864), cît și — pe măsură ce era tipărit — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, început de Daničić în 1880, pe baza materialului adunat de Academia iugoslavă de științe și arte încă din 1867, și încheiat recent (vol. XXIII, 1976).

Primul, „un dicționar excelent, alcătuit pe baza vechii literaturi sîrbe și a documentelor", apărut acum mai bine de o sută de ani — paralel cu *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* al lui Fr. Miklosich (Viena, 1862—1865) și cu trei decenii înaintea *Materialelor* lui I. I. Sreznevski (*Materialy dlja slovarja drevnerusskog jazyka*, 3 vol. și *Dopolnenie*, St. Pb., 1893—1912) — își păstrează valoarea pînă astăzi, fiind, după aprecierea lui V. Jagić, „lucrarea cea mai însemnată a acelor ani"[9]. Două sînt aspectele care ne interesează în legătură cu acest dicționar :

1) Alături de *Lexiconul* lui Miklosich și de *Materialele* lui Sreznevski (la care se adaugă acum *Slovar' russkogo jazyka XI—XII vv.*, vyp. 1 (A—B), Moscova, Ed. „Nauka" 1975, red. principal S. G. Barhudarov), *Rječnik* este un excelent instrument de lucru în studierea cuvintelor slavone pătrunse în limba română veche literară și păstrate parțial pînă astăzi, dintre care unele chiar cu trăsături fonetice sau cu nuanțe semantice specifice slavonei sîrbe. Iată cîteva exemple :

Crug < slavon. sîrb *krugъ* (*Rječnik*, I 494 ; cf. și slavon. rus. *krugъ*, alături de *crîng* (<v. sl. *krǫgъ*).

Mucenic < slavon. sîrb. *mučenikъ* (*Rječnik*, II 98 ; cf. și slavon. rus. *mučenikъ*), alături de *măcenic* (<slavon. mbg. *mъčenikъ*) ; la fel : *mucénie* (<*mučenije*) și *mucenița* (<*mučenica*).

[9] *Istorija slavjanskoj filologii*, p. 741. Vezi, acum în urmă : Radovan Zogović, *Sa margina Daničićeva rječnika*, JF, knj. XXVII, 1966—1967, sv. 1—2, p. 357—364, unde se fac cîteva completări la sensurile unor cuvinte. Dicționarul a fost reprodus la Ljubliana—Belgrad, în 1975.

www.dacoromanica.ro

Odòr „obiect de valoare" < slavon. sîrb. *odorъ* (ce e drept, consemnat doar în *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VIII 648 : *òdor* „pohara, razboj ; plijen ; imovina, svojina").

Pòpă < slavon. sîrb. *popo (popo Živko*, în *Rječnik*, II 365 ; cf. sîrb. dial. *pȍpo*, *pọpa*, în *Rječnik hrv. ili srp. jez.* X 777, 805).

Rucàviță < slavon. sîrb *rukavica* (ce e drept, consemnat doar de Miklosich, *Lexicon*, 815 : *rǫkavica*, și de *Rječnik hrv. srp. jez.*, XIV 288 : *rukàvica* ; în slavona românească : *rukavica*[10]).

2) *Rječnik* a strîns pentrn prima dată cîteva nume proprii și cnvinte de origine românească de la „vlahii" (românii) din Serbia medievală, menționați în docnmente. Or, acestea — cnm an snbliniat încă B. P. Hasden și I. Bogdan, la sfîrșitnl secolnlni trecnt, și cnm s-a relevat din non, recent[11] — se înscrin printre cele mai vechi atestări de limbă română. Iată cîteva exemple dintre cele extrase din docnmentele vechi sîrbești :

Baci : „*Bačь*, jednome vlahn koje je kralj Milntin dao Hilandarn bješe tako ime. M. 59" (*Rječnik*, I 30 ; cf. DLRV, 73 ; Addenda[12], 383).

Bucur : „*Bukurь*, ime vlahn v Hvosnn kojega kralj Milntin dade Hilandarn. M. 61" (I 87).

Bun : „*Bunь*, troici vlaha koje je kralj Stefan Prvovjenčani dao Žiči tako je bilo ime. M.12.13" (I 89 ; cf. DLRV, 80).

Mic : „*Mikъ*, izmedjn vlaha koje je kralj Stefan Prvovjenčani dao Žiči jednom bješe ime *Mikъ*. M. 12" (II 621 ; cf. DLRV, 122—123).

Oparitul : „*Oparitulь*, ime mnško : izmedjn ljndi koje car Stefan dade crkvi arhandjelovoj n Prizrenn jednom bješe ime *Oparitulь*. G. XV, 295" (II 220 ; cf. DLRV, 132—133).

[10] Vezi Lucia Djamo-Diaconiță, în vol. : P. Olteanu, G. Mihăilă ș.a., *Slava veche și slavona românească*, București, 1975, p. 266, 445.

[11] Vezi : B. P. Hasdeu, *Resturile unei cărți de donațiune de pe la anul 1348, emanată de la țarul serbesc Dușan și relativă la starea socială a românilor de peste Dunăre*, „Arhiva istorică a României", t. III, 1867, p. 85—196 ; I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 159—164 ; S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959 ; G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974 (DLRV).

[12] *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien"*, RRL, XX, 1975, nr. 4, p. 381—384 ; nr. 5, p. 547—550 ; XXI, nr. 1, 1976, p. 59—64.

www.dacoromanica.ro

Singur : „*Singurъ*, ime muško : izmedju ljudi koje kralj Stefan Prvovjenčani dade Žiči jednom bješe tako ime. M.113" (III 112l; cf. DLRV, 154).

Sürdul : „*Surьdulь*, ime muško : izmedju ljudi koje car Stefan dade crkvi arhandjelovoj u Prizrenu jednom bješe ime *Surьdulь*. G. XV. 270" (III 204 ; cf. DLRV, 160).

Úrsul- : „*Ursulovićь*, izmedju ljudi koje car Stefan pisa crkvi arhandjelovoj u Prizrenu jedan bješe *Bogde Ursulović*. G. XV. 289" (III 380 ; cf. DLRV, 171).

Feciór : *Fečorь*, izmedju ljudi koje car Stefan pisa crkvi arhandjelovoj u Prizrenu jedan bješe *Marko Fečorь*. G. XV. 272" (III 403 ; cf. DLRV, 100).

Cît privește *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* — sau cum i se spune, „Daničićev rječnik"[13], din care Daničić a reușit să publice primul tom și să redacteze o parte din tomul II — întrerupîndu-se doar cu trei zile înainte de sfîrșitu-i prematur, la 13 noiembrie 1882, cum este consemnat după cuvîntul *čobo* —, acest impunător dicționar istoric a fost și continuă să fie utilizat și astăzi de lingviștii români în legătură cu trei aspecte ale raporturilor lingvistice slavo-române, în particular sîrbocroato-române, avînd în vedere extraordinara-i bogăție de cuvinte literare și populare, dialectale, atestate pînă în secolul al XIX-lea[14] :

1) Studiul împrumuturilor sîrbocroate în limba română, mai ales în graiul bănățean, a putut progresa în ultimele decenii prin lucrările lui Emil Petrovici, Radu Flora, Th. Trâpcea, D. Gămulescu și alte altora tocmai datorită, în pri-

[13] Vezi P. K. Eulat, *Daničić u svetlu Akademskog „Rječnika"*, in *Daničićev Zbornik*, Belgrad—Ljubljana, 1925, p. 288—294.

[14] În afară de dicționarele mai vechi, ale lui Vuk Karadžić *(Srpski rječnik, istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*, IV izdanje, Belgrad, 1935), F. Iveković și I. Broz *(Rječnik hrvatskoga jezika*, sv. I—II, Zagreb, 1901) și altele, în prezent i se adaugă alte două mari dicționare, în curs de apariție : *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, editat de Academia Sîrbă de Științe și Arte — Institutul de limba sîrbocroată (knj. I—VIII, A—J, Belgrad, 1959—1973) și *Rečnik srpskohrvatskoga književnogo jezika*, publicat de „Matica Srpska" și „Matica Hrvatska" (knj. I—V, A—S, Novi-Sad — Zagreb, 1967—1973 ; paralel se tipărește și varianta croată), precum și prețiosul *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, rămas în manuscris de la Petar Skok și pregătit pentru tipar de M. Deanović, Lj. Jonke și V. Putanec (knj. I—IV, Zagreb, 1971—1974) ; cf. și : Josip Matešić, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, Ed. 1, Lief. 1—4, Wiesbaden, 1965—1967.

www.dacoromanica.ro

mul rînd, acestui bogat *Rječnik*, în care sînt înregistrate numeroase dialectisme, neîntrebuințate în limba literară, dar care au pătruns în graiurile românești vecine. Astfel, în recenta sa lucrare, *Elementele de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân — Elementi srpskohrvatskog porekla u dakorumunskom rečniku* (București—Pančevo, 1974), D. Gămulescu, bazîndu-se în cea mai mare parte pe datele *Rječnik*-ului, a dat etimologia a peste 700 de cuvinte românești de origine sîrbocroată, majoritatea întrebuințate în Banat și în județele limitrofe, iar cîteva pătrunse și în limba literară comună : *cîrd, córină, dónită, drug, drùgă, gîrlici, otic, păstrùgă, plèter, răcilă, șliboviță* ș. a.[15]

Desigur, cercetările continuă, și publicarea marelui *Dicționar al limbii române*, elaborat în cadrul Academiei Române, mai întîi sub conducerea lui S. Pușcariu, iar în anii noștri a acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Graur și acad. Ion Coteanu, aproape paralel cu *Rječnik*-ul de la Zagreb (t. I—XI, București, 1906—1980, literele A—Ș, cu unele lacune), va fi în măsură să scoată la iveală noi împrumuturi din limba sîrbocroată. Astfel, DLR, VII, 1, p. 407, include cuvîntul regional *nierédbă* „atitudine incorectă, răutate", întrebuințat în Banat și împrumutat din graiurile sîrbești vecine : scr. *neredba*, neatestat însă, căci iată ce se spune în *Rječnik*, VIII, p. 58, la cuvîntul *neredben*, adj. : „Isto što *nèredan* [„onaj, koji je u neredu ; neuredan, besputan ; adv. nemio"]. Izvedeno od osnove imenice *neredba*, kojoj se nije našlo potvrde"[16].

2) De asemenea, cercetarea împrumuturilor vechi slave în limba română găsește în *Rječnik*, ca și în alte dicționare sîrbocroate, un material extrem de prețios atît în ceea ce privește lexemele slave propriu-zise și răspîndirea lor pe teren, cît și evoluția lor semantică, avînd în vedere că aceasta prezintă multe trăsături comune în limbile slave sudice. Pe bună dreptate atrăgea atenția acum cîțiva ani N. I. Tolstoi în legătură cu această problemă : „Nu este lipsit de interes să avem în vedere teza de mult stabilită în știință cu privire la vechimea anumitor isoglose și să ținem seama de neconcordanța isogloselor lexicale și fonetice (...). Ipoteza privind

[15] *Op. cit.*, p. 226. Aprecierea se bazează pe *Dicționarul limbii române moderne*, sub direcția lui D. Macrea, București, Ed. Academiei, 1958. Cf. acum, în urmă, *Dicționarul explicativ al limbii române*, sub conducerea lui Ion Coteanu, Luiza Seche și Mircea Seche, București, 1975.

[16] Vezi lucrarea noastră, *Studii* ..., p. 94.

www.dacoromanica.ro

existența unui clin central balcanic și a zonelor laterale, formulată încă de Kopitar și de Miklosich și reactualizată nu de mult de B. Bratanić, nu poate fi discutată fără elementele lexicale de origine slavă păstrate în limba română" (cf. rom. *grindéi*, *plaz*, *potîng*, *răzbói*, *opinci* și corespondentele lor în limbile slave sudice)[17].

3) În ultimii ani s-au intensificat cercetările privind cuvintele de origine românească pătrunse în graiurile sîrbești nord-estice, cercetări care se bazează mai ales pe cele două *Dicționare* academice — de la Zagreb și de la Belgrad —, ca și pe culegerile și cercetările dialectice. Dintre studiile apărute în România în această direcție menționăm, în special, pe cele semnate de D. Gămulescu[18] și Elena Mihăilă-Scărlătoiu[19]. Dintre cele publicate în Iugoslavia, un loc însemnată îl ocupă *Etimologijski rječnik* al lui P. Skok, citat mai sus[20].

Dj. Daničić a avut, de asemenea, o contribuție din cele mai importante la editarea și studierea unor opere fundamentale ale literaturii vechi sîrbe, care au circulat și în Țările Române. El însuși sau cercetătorii ulteriori au utilizat nu o dată în edițiile lor manuscrise slavo-române, uneori din cele mai vechi și mai prețioase. Asupra acestora ne îngăduim să ne oprim, pe scurt, în cele ce urmează.

Astfel, cea mai însemnată ediție a sa este *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Napisao arhiepiskop Danilo i drugi* (Zagreb, 1866). Importanța acestei opere nu numai pentru istoria literaturii vechi sîrbe, ci și pentru raporturile literare

[17] N.I. Tolstoi, recenzia la cartea noastră *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, în vol. *Etimologija*, Izd. AN SSSR, Moscova, 1963, p. 280—281.

[18] *Împrumuturi românești și aromânești în argourile sud-slave*, SCL, XVI, 1965, nr. 4, p. 531—540; *Etimologii sîrbocroate*, ibidem, XXII, 1971, nr. 5, p. 525—530; *Note de etimologie sîrbocroată*, ibidem, XXIII, 1972, nr. 1, p. 69—74; Silvia Niță-Armaș, D. Gămulescu ș.a. *L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, „Romanoslavica", XVI, 1968, p. 59—121.

[19] *Emprunts roumains dans la lexique serbocroate*, „Revue des études sud-est européennes", X, 1972, nr. 1, p. 95—113; 1973, nr. 2, p. 327—352.

[20] Vezi recenzia lui D. Gămulescu, în SCL, XXVII, 1976, nr. 1, p. 95—97.

www.dacoromanica.ro

sîrbocroato-române în evul mediu este excepțională[21]. Într-adevăr, din cele cinci manuscrise cunoscute astăzi, două au fost copiate pe teritoriul României, în Moldova. Daničić însuși, luînd ca bază manuscrisul redactat în slavona sîrbo-rusă la mănăstirea Hilandar, în 1763, a dat variante și unele completări nu numai după a doua copie de aceeași proveniență, din 1780, ci și după una mult mai veche, scrisă în secolul al XVI-lea, în Moldova, cumpărată la 1575 de diacul Gligorie Iurașcu și donată mănăstirii Sucevița. Reproducînd însemnările acestui manuscris (p. VI—VII), Daničić îl caracterizează astfel : „Aceste însemnări din manuscrisul de la Lvov[22] dovedesc că este anteriror anului 1575 ; dar scrisul și ortografia manuscrisului arată că a fost redactat nu cu mult timp înainte : în mod sigur a fost copiat, pe hîrtie, în cursul secolului al XVI-lea. Limba lui nu este identică cu cea a însemnărilor, ci asemănătoare celei folosite de sîrbi în acea vreme, dar nu întrutotul curată" (p. VII).

Însemnătatea acestui manuscris, mai arhaic și mai restrîns decît cele două sîrbești din secolul al XVIII-lea și atestînd o etapă mai veche a constituirii acestui „corpus" istoriografic, a fost subliniată din nou acum cîțiva ani de Ion-Radu Mircea, care, în același timp, a scos la lumină un al doilea manuscris moldovenesc, copiat de cunoseutul cronicar, călugărul Azarie, în anul 1567, și păstrat pînă astăzi la mănăstirea Sucevița (nr. 17/420). Valoarea acestei cópii constă atît în vechimea ei — în prezent este singura din secolul al XVI-lea care se mai păstrează, căci al cincilea manuscris, cel de la Hilandar din 1553, a dispărut la începutul secolului al XX-lea[23] —, cît și în faptul că reprezintă o încercare de adaptare — după

[21] Vezi : Nikola Radojčić, *Životopisački rad arhiepiskopa Danila i negovih nastavljača* (1935), în vol. : *Stara književnost*. Priredio Dj. Trifunović, Belgrad, 1972, p. 411—428 ; Dj. Sp. Radojičić, *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd, 1963, p. 113—122 ; M. Kašanin, *Srpska književnost u srednjem veku*, Belgrad, 1975, p. 210—251 ; Ion-Radu Mircea, «*Les vies des rois et des archevêques serbes*» *et leur circulation en Moldavie. Une copie inconnue de 1567*, RESEE, IV, 1966, no. 3—4, p. 393—412 ; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 117—119.

[22] Manuscrisul se păstra pe atunci în Biblioteca Universității din Lvov ; a dispărut în timpul celui de-al doilea război mondial.

[23] Vezi : Dj. Sp. Radojičić, *Stare srpske povelje i rukopisne knjige u Hilandaru*, „Arhivist", II, Belgrad, 1952, p. 74 ; Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 399.

www.dacoromanica.ro

cum spune Ion-Radu Mircea — „la limba literară specifică scrierilor şi cărturarilor moldoveni din acea epocă : slavona de redacţie medio-bulgară, cu elemente proprii Ţărilor Române“[24].

Aşadar, cele două còpii moldoveneşti atestă circulaţia acestei opere în mediile ecleziastice şi cărturăreşti din ţara noastră, fiind citită poate chiar de unii domni ai Moldovei : copia lui Gligorie Iurașcu ar putea proveni din epoca lui Petru Rareş (1527—1538, 1541—1546), căsătorit cu Elena Brancovici, iar copia lui Azarie datează din timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu, a cărui soţie Roxanda era fiica lui Rareş şi a Elenei[25]. Mai mult, prin persoana lui Azarie, el însuşi autor al ultimei cronici moldoveneşti în limba slavonă, redactată mai tîrziu, în anii 1574—1575, *Danilov sbornik* se leagă de istoriografia românească medievală şi ne permite să conturăm cu mai multă preciзie activitatea acestui călugăr cărturar.

În sfîrşit, o ultimă scriere medievală sud-slavă prezentînd interes pentru raporturile culturale slavo-române, editată parţial şi amplu comentată de Dj. Daničić, este *Knjiga Konstantina filosofa o pravopisu* („Starine“, knj. I, 1869, p. 1—43). Studiind şi publicînd ample extrase din această interesantă operă filologică (scrisă între anii 1423—1426), cu un sfert de secol înainte de ediţia completă a lui V. Jagić[26], el reproduce (la p. 11) atît pasajul în care Constantin „vorbeşte despre faptul că preceptele literare ale dascălului său, patriarhul Eftimie al Tîrnovei, s-au răspîndit în ţările scitice *(i v skithskyichъ)*“, adică în Rusia şi în Ţările Române[27], cît şi regula privind scrierea şi pronunţarea literei *ě cu un exemplu din limba română* (la p. 18) : „... Constantin subliniază în mod deosebit pronunţarea acestei litere, pentru care recurge la exemple din limbile turcă, neogreacă şi română“: ... *ili vlaškyi(m) jezyko(m) kako pravo re(č)ši bě [bea]; s ě bo i se, a ne s ě*

[24] *Op. cit.*, p. 403.

[25] Vezi detalii la Ion-Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe*, RESSE, I. 1963, no. 3—4, p. 391—395.

[26] *Rassuždenija juznoslavjanskoj i russkoj stariny o cerkovnoslavjanskom jazyke*, în *Issledovanija po russkomu jazyku*, I, St. Pb. 1885—1895, p. 366—581 (Reproducere fotomecanică : München, Wilhelm Fink Verlag, 1968).

[27] Ilie Bărbulescu, *O značaju rumunske filologije za proučvanje srpskog jezika i književnosti*, extras din „Glas Srpske Kraljevske Akademije“, knj. CCXI, Belgrad, 1926, p. 93—94.

www.dacoromanica.ro

(„... sau în limba română, cum vei zice corect *bea*? Cu *ĕ* și acesta, nu cu *e*“)[28].

De asemenea, Dj. Daničić semnalează că în partea finală a manuscrisului de la mănăstirea Vrdnik (din 1704) și a mss. nr. 144 de la Narodna Biblioteka din Belgrad (sec. XVI—XVII, distrus în urma bombardamentului din 1941), cuprinzînd varianta prescurtată a *Expunerii pe înțeles despre litere* (sfîrșitul sec. al XV-lea sau începutul sec. al XVI-lea), „se arată că numărul literelor este 40, printre care două «bulgărești» și două «românești», una din acestea fiind *g*“ (p. 42)[29]. Această variantă, intitulată *Sĭa slovesa vъ*

[28] Am reprodus pasajul după V. Jagić, *op. cit.*, p. 403, 493—494; vezi: Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII*, București, 1904, p. 130—131; G. Mihăilă, *Contribuții* .... p. 45. Manuscrisul unic (Biblioteca Patriarhiei din Belgrad, nr. 129) este databil, după filigrane, în deceniul 5 al secolului al XVII-lea (vezi: Olga Nedeljković, *Pravopis „Resavske škole“ i Konstantin Filosof*, în *Srpska književnost u književnoj kritici*, ed. 2, vol. 1. *Stara književnost*, îngrijit de Dj. Trifunović, Belgrad, 1972, p. 484—492; G. Petkov, *Iz literaturnata istorija na teksta „Skazanie za bukvite“ ot Konstantin Kostenečki*, extras din „Trudove na Velikotărnovskija universitet Kiril i Metodij“, t. X, fasc. 1, 1972/1973 (1974), p. 491—513; Idem, *Skazanie o pismeneh de Constantin Kostenețki în literatura română veche*, extras din „Analele Universității din Craiova“, Științe filologice, an. IV, 1976, p. 27: scris greșit „deccniul IV“, în loc de „V“). Cu toate acestea, nu se justifică rezervele lui Ion Gheție și Al. Mareș cu privire la vechimea informației (*Introducere în filologia românească*, București, 1974, p. 46; cf. și Al. Mareș *Constantin Kostenețki și începuturile scrisului în limba română*, SCL, XXVII, 1976, nr. 4, p. 429), căci Dj. Daničić, V. Jagić și cercetătorii ulteriori nu s-au îndoit de autenticitatea pasajului, în care Constantin Kostenețki se referă, de asemenea, la un cuvînt turcesc și la unul grecesc. Precizarea din text privind datarea operei am luat-o din *art. cit.* al Olgăi Nedeljković și din cartea lui Milan Kašanin, *Srpska književnost u srednem vjeku*, Belgrad, 1975, p. 396.

[29] Vezi și V. Jagić, *op. cit.*, p. 469 (mss. 267 de la Narodna Biblioteka din Belgrad): *40 je(s) si(ch) pismenъ čislo(m) zanježe i dvaa blъgar'skaa; i vlaška dvě, ğ, r̄* („40 este numărul acestor litere, pentru că sînt și două bulgărești; și două românești, *ğ* și *r̄* [=*rr*]“; cf. T. Maretić, *op. cit.*, p. 216. Reamintim, cu acest prilej, că cel mai vechi exemplu românesc cu *ğ* (*Geamîr* „Geamăn“) este din 1454 (într-un document din Moldova — vezi DLRV, p. 193), în timp ce pentru Serbia cel mai vechi exemplu — nesigur! — e din 1536, urmat de alte sigure din 1624, 1635 etc. (Vezi A. Mladenović, *Prilog proučavanju porekla slova ğ*, „Anali Filološkog Fakulteta“, Beogradski Universitet, knj. V, 1965, p. 125—157, cu bibliografia anterioară. Nu se înțelege însă de ce autorul — mergînd pe urmele lui Ilie Bărbulescu, *op. cit.*, p. 440—448 — ține cu tot dinadinsul să respingă originea „românească“ a acestei litere(ŷ), mai precis a statuării valorii ei fonetice,

www.dacoromanica.ro

kratcě izbranna ot knigy Konstantina Filosofa (Expunere pe scurt din cartea lui Constantin Filozoful), pe lîngă copiile sîrbești — dintre care trei semnalate de Daničić însuși — și de cele rusești, s-a conservat în patru manuscrise slavo-române din secolul al XVI-lea, două dintre ele utilizate de Jagic în ediția sa[30].

Așadar, Dj. Daničić — lingvist, filolog și istoric al literaturii vechi sîrbe, unul din fondatorii lingvisticii și filologiei sîrbocroate moderne, alături și imediat după Vuk Karadžić — a avut o contribuție remarcabilă și la filologia slavo-română, atît prin lucrările sale proprii, cît și prin perspectivele deschise de acestea[31]. Contemporan cu B. P. Hasdeu, A. Cihac și Al. Odobescu, Dj. Daničić face parte dintre acei filologi slavi care, alături de Fr. Miklosich, pot fi considerați printre inițiatorii studiilor slavo-române, atît în domeniul lingvisticii, cît și al istoriei literaturii vechi. Moștenirea sa științifică dă roade și astăzi în această direcție, la un secol și mai bine de la tipărirea ei.

căci ca formă ea este o variantă a literei ч). În ceea ce privește litera ѓ (=rr), vezi articolul recent al lui Ion Gheție, *O slovă chirilică enigmatică și vechimea tradiției grafice românești*, LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 501—503, și mai ales, Al. Mareș, *Constantin Kostenečki* ..., p. 429—432: interpolarea se va fi făcut în a doua jumătate a sec. al XVI-lea.

[30] Vezi: E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 158; G. Mihăilă, *Contribuții* ..., p. 43—44; G. Petkov, *Problemăt za „dvete redakcii" na „Skazanie za bukvite" ot Konstantin Kostenečki*, în *Vtori meždunaroden simpozium „Učenici i posledovateli na Evtimij Tărnovski"* (*Rezjumeta* ...), Tîrnovo, 20—23 mai 1976, p. 9—10.

[31] Neocupîndu-ne aici de lucrările sale capitale în domeniul accentologiei sîrbocroate — reproduse în volumul: Djuro Daničić, *Srpski akcenti*, Belgrad — Zemun, 1925 —, vrem totuși să reamintim una dintre primele cercetări experimentale în această direcție, care le continuă, aparținînd slavistului român Iosif Popovici: *Sur l'accent" en serbocroate* (Extrait de „La Parole", no. 5, Mai 1902, 12 p.), care pare a nu fi cunoscută specialiștilor iugoslavi actuali (cf. A. Peco și P. Pravica, *O prirodi akcenata srpskohrvatskog jezika na osnovu eksperimentalnih istraživanja*, JF, XXIX, 1972, 1—2, p. 195—242).

www.dacoromanica.ro

ANTOINE MEILLET ŞI LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

Antoine Meillet (11 nov. 1886—21 sept. 1936), reprezentantul cel mai de seamă al lingvisticii franceze din primele decenii ale secolului nostru, a constituit un caz aproape unic în comparativistica modernă, fiind un cunoscător profund nu numai al principalelor limbi vechi indo-europene (latina, greaca, sanscrita, armeana clasică etc.), ci şi al reprezentantelor moderne ale acestora şi chiar al unor limbi aparţinînd altor familii. În fiecare dintre aceste domenii concrete, precum şi în lingvistica generală, el a adus contribuţii fundamentale, atît prin lucrări de sinteză, cît şi prin cercetări de detaliu, fiind revendicat, pe bună dreptate, nu numai de indo-europeniştii propriu-zişi şi de specialiştii în lingvistica generală, ca unul din reprezentanţii de frunte ai şcolii sociologice franceze, continuator al lui F. de Saussure şi M. Bréal, ci, în egală măsură, şi de latiniştii şi romaniştii, de eliniştii, iraniştii, armenologii, germaniştii, baltologii şi slaviştii[1]. În ceea ce priveşte acest din urmă domeniu, se poate spune că A. Meillet ocupă unul din locurile de frunte în galeria marilor slaviştii din primele decenii ale secolului nostru[2].

[1] Vezi enumerarea principalelor sale lucrări, grupate pe domenii, la Al. Rosetti, *Antoine Meillet*, „Revista Fundaţiilor", IV, 1937, nr. 1, p. 115—117; toate cele 24 volume şi 547 articole ale lui Meillet sînt înregistrate de E. Benveniste, în *Bibliographie des travaux d'Antoine Meillet*, „Bulletin de la Société de linguistique de Paris", XXXVIII, 1937, fasc. 1, p. 43—68.

[2] Din bibliografia consacrată marelui lingvist francez citãm: grupajul de articole pe care i l-a închinat „Revue des études slaves" (XVI, 1936, fasc. 3—4, p. 191—213) — *A. Meillet*. I. *L'homme et le savant*, de P. Boyer, II. *Le slaviste*, de A. Vaillant, III. *Le président de l'Institut d'études slaves*, şi IV. *L'oeuvre*, de A. Mazon; amplul articol *Antoine Meillet*, de J. Vendryes, în „Bulletin de la Société de linguistique de Paris", XXXVIII,

www.dacoromanica.ro

Tînăr licenţiat, în vîrstă de 23 de ani, Meillet a fost recomandat de F. de Saussure ca suplinitor al său, în anul 1889—1890, la cursul de gramatică comparată a limbilor indo-europene, ţinut la École des Hautes Études din Paris. Începînd din ultimele luni ale anului 1890, tînărul comparatist se dedică unui domeniu nou, pornind să studieze limba rusă şi slava veche, astfel încît peste cîţiva ani îşi alege ca a doua teză de doctorat un subiect din domeniul slavisticii : *Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave* (Paris, 1897), care este, dealtfel, şi prima sa carte tipărită. De acum încolo, studiile şi articolele de slavistică vor apărea cu regularitate în fiecare an, alături de numeroasele cercetări în domeniul lingvisticii generale, al gramaticii comparate a limbilor indo-europene, al limbii latine, greceşti, armene etc. În fond, din cele 24 de cărţi ale sale, 5 se referă special la slavistică, 4 includ şi limbile slave, iar din cele 547 de articole şi comunicări, înregistrate de E. Benveniste, aproape o şesime sînt din domeniul slavisticii[3].

Alături de Ernest Denis şi Paul Boyer, A. Meillet este unul din fondatorii Institutului de studii slave din Paris (1919), care se numără printre cele mai însemnate centre de slavistică din Occident, polarizînd în jurul său activitatea unui mare număr de cercetători francezi şi din alte ţări, atît prin „Revue des études slaves", înfiinţată în 1921 (Directori : A. Meillet şi P. Boyer, secretar : André Mazon), cît şi prin bogatele colecţii de monografii şi studii publicate de-a lungul cîtorva decenii.

1937, fasc. 1, p. 1—42 ; L. V. Şcerba, *Памяти A. Meillet*, «Вопросы языкознания», XV, 1966, nr. 3, p. 97—104 ; Iorgu Iordan, *Antoine Meillet*, „Opinia", Iaşi, 7 mai 1926, p. 1, 4 ; Idem, *Introducere în studiul limbilor romanice*, Iaşi, 1932, p. 47—48, 343—357 : ed. nouă : *Lingvistica romanică. Evoluţie, curente, metode*, Bucureşti, 1962, p. 45—46, 303—314 ; Al. Graur, *Moartea unui mare lingvist*, „Adevărul", 24 sept. 1936, p. 1. 2, reprodus în *Scrieri de ieri şi de azi*, Bucureşti, 1970, p. 228—230 ; Th. Capidan, *A. Meillet*, „Dacoromania", IX, 1936—1938, p. 661—664 ; Al. Rosetti, *Antoine Meillet*, l.c., p. 111—119 (retipărit, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1937, 14 p.) ; Iorgu Iordan, *Un lingvist sociolog : Antoine Meillet (1866—1936)*, în : Academia Română, „Memoriile Secţiei literare", seria III, t. IX, 1039, p. 1—10 (şi extras) ; C. Balmuş, *Antoine Meillet*, extras din revista „Însemnări ieşene", IV, 1939, nr. 4, 14 p. ; Al. Graur — L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. 1, Bucureşti, 1961, p. 96—98 ; ed. 2, 1965, p. 101—104 şi 116—119 ; ed. 3, 1977, p. 161—164, 180—183.

[3] Vezi *Bibliographie des travaux d'Antoine Meillet*, l.c., p. 43—67.

www.dacoromanica.ro

Printre elevii şi continuatorii săi, formaţi la cursul de gramatică comparată, în special la lecţiile de limbi slave, şi în cadrul Institutului de studii slave, se numără A. Mazon, A. Vaillant, L. V. Şcerba, L. Beaulieux, L. Tesnière, V. Machek, J. Kuryłowicz, W. Doroszewski şi alţii. Cît priveşte pe elevii săi indirecţi în acest domeniu, nu există slavist care, în ultimele decenii, să nu-şi fi făcut ucenicia studiind lucrarea sa fundamentală *Le slave commun* şi care să nu cunoască cel puţin o parte din celelalte contribuţii ale sale în domeniul slavisticii, izvorîte în bună parte din activitatea sa universitară.

Printre acestea, a doua după teza de doctorat este fundamentala lucrare *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* (Partea I, Paris, 1902; Partea a II-a, 1905), în care Meillet studiază unele probleme ale aspectului verbului şi alte chestiuni gramaticale, dar mai ales se ocupă de etimologie şi de formarea cuvintelor în limba slavă veche. Acest din urmă capitol, care ocupă cea de-a doua parte a lucrării *(Formation des noms*, reeditată în 1961, cu o prefaţă de A. Vaillant), constituie un instrument de lucru indispensabil oricărui slavist, fiind analog unui dicţionar etimologic. De altfel, după mărturia lui A. Vaillant, Meillet pregătea chiar un dicţionar etimologic al limbii slave vechi, pentru care strînsese un bogat material, folosit în parte în această lucrare.[4]

Pe lîngă slava veche, A. Meillet s-a ocupat în mod concret şi de limbile slave moderne, dintre care două — polona şi sîrbocroata — au fost prezentate în descrieri sincronice: *Grammaire de la langue polonaise* (în colaborare cu Mme de Willman-Grabowska), apărută ca primul volum din *Colecţia de gramatici a Institutului de limbi slave* (Paris, 1921), şi *Grammaire de la langue serbocroate* (în colaborare cu A. Vaillant), a patra din aceeaşi serie (Paris, 1924) — lucrări care impresionează prin precizia descrierii şi sistematizarea faptelor, dovedindu-şi utilitatea nu numai pentru străini, ci şi pentru filologii polonezi sau iugoslavi.

În ceea ce priveşte contribuţiile mai mărunte, răspîndite în numeroase articole, valoarea lor a fost de mult recunoscută de specialişti: „Każdaja stat'ja javlaestja svoego roda malen'kim šedevrom — scria L. V. Şcerba —, v osnove każdoj ležit kakaja-nibud' interesnaja original'naja mysl'; każdaja solidno

[4] *Le slaviste*, p. 205; *Avant-propos* la *Études*, II, ed. 2, 1961, p. I

www.dacoromanica.ro

argumentirovana i s lingvističeskoj i s filologičeskoj storony ; každaja okazyvaetsja v vysšej stepeni prozračnoj i izjaščnoj po svoemu postroeniju ; každaja posvjaščena kakomu-libo konkretnomu faktu iz istorii togo ili inogo jazyka, no každaja vychodit daleko za predely ètogo fakta i imeet to ili drugoe obščee značenie"[5].

Este suficient să citățm aici cîteva din articolele sale de slavistică, pentru a ne da seama de varietatea contribuțiilor lui Meillet, de originalitatea cercetărilor sale, care aduc de fiecare dată concluzii noi, bazate pe un material de primă mînă, interpretat cu o siguranță de maestru : *Sur l'une des origines du mouvement de l'accent dans la déclination slave* (în colaborare cu P. Boyer, „Mémoires de la Société de linguistique de Paris", VIII, 1892, p. 172—180) ; *O nekotorych anomalijach udarenija v slavjanskich jazykach* (în *Sbornik statej, posvjaščennych F. F. Fortunatovu*, Varșovia, 1902) ; *L'unité linguistique slave* („Scientia", XXVII, ian. 1920, p. 41—51) ; *De l'unité slave*, care inaugurează „Revue des études slaves" (I, 1921, p. 7—14) ; *Les vues de Šachmatov sur la constitution de la nation russe et des dialectes russes (ibid.*, p. 188—197) ; *À propos du genre grammatical slave* („Rocznik slawistyczny", IX, 1921, p. 18—22) ; *Des innovation du verbe slave* (RÉSl, II, 1922, p. 38—46) ; *Des innovations caractéristiques du phonétisme slave* (ibid., p. 206—213) ; *Les origines du vocabulaire slave*, I, II (ibid., V, 1925, p. 5—13, 177—182) ; *Le vocabulaire slave et le vocabulaire indo-iranien* (ibid., V, 1926, p. 165—174) ; *Projet d'un Atlas linguistique slave* (în colaborare cu L. Tesnière), comunicare prezentată — în absența sa — la Primul Congres internațional al slaviștilor (Praga, 1929)[6] ; *Communication sur l'opportunité de publier des éditions critiques des textes vieux-slaves* (în colaborare cu A. Vaillant), supusă discuției aceluiași congres[7], și multe altele, cărora li se adaugă un mare număr

[5] „Fiecare articol este, în felul său, o mică capodoperă, la baza fiecăruia se află o idee originală și interesantă ; fiecare este solid argumentat atît din punct de vedere lingvistic, cît și filologic; fiecare este în cel mai înalt grad cristalin și elegant ca structură ; fiecare este consacrat unui fapt concret din istoria unei limbi sau a alteia, dar fiecare depășește cu mult limitele acestui fapt și are o semnificație mai largă" (*Pamjati A. Meillet*, p. 98).

[6] *Sbornik prací I Sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*, Sv. II, Praga, 1932, p. 592—593.

[7] *Ibidem*, p. 594—598.

www.dacoromanica.ro

de recenzii și dări de seamă, de o rară obiectivitate și competență, publicate în reviste, în special în „Bulletin de la Société de linguistique de Paris" și în „Revue des études slaves".

Dar ceea ce i-a adus lui Meillet recunoașterea în domeniul slavisticii, după ce se impusese pe planul general al gramaticii comparate indo-europene, ca autor al fundamentalei *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* (Paris, 1903 ; ed. 8, 1937)[8], al renumitei lucrări teoretice *Les dialectes indo-européennes* (ed. 1, Paris, 1908, ed. 2, 1922) și al culegerii de studii, reunite sub titlul *Linguistique historique et linguistique générale* (Paris, 1921 ; Partea a II-a, 1936 ; ed. 2, Partea I, 1926, reimpr. 1948, Partea a II-a, 1952), a fost cartea sa *Le slave commun*. Terminată încă în 1915 pentru „Enciklopedija slavjanskoj filologii", inițiată de V. Jagić, această lucrare a fost publicată abia după război, în 1924, la Paris, în *Colecția de manuale a Institutului de studii slave*, și reeditată cu concursul lui A. Vaillant în 1934 (nou tiraj, 1965 ; tradusă în rusă la Moscova, în 1951)[9]. În acest tratat fundamental pentru slavistică, Meillet sintetizează propriile sale cercetări de detaliu și rezultatele obținute de cercetătorii anteriori în reconstruirea evoluției limbii slave comune și al continuatoarelor acesteia în primele secole de existență separată. „*Le slave commun* — scria A. Vaillant — est la condensation d'un enseignement de plus de trente ans donné par le plus grand comparatiste de son époque sur l'un des groupes de langues qu'il connaissait le mieux"[10]. Din punct de vedere metodologic, lucrarea era superioară chiar și unei sinteze apărute cu puțin timp înainte, și anume *Praslavjanskaja grammatika* a lui G. A. Ilinski (Nejin, 1916)[11], datorită aplicării originale a noțiunii de sistem în evoluție, ceea ce consti-

[8] Publicată, de asemenea, în traducere germană (1909), în rusă de trei ori (1911, 1914 ; ed. 3, Moscova — Leningrad, 1938), în polonă de două ori (Varșovia, 1919, 1958) și în sîrbocroată (Belgrad, 1965).

[9] În afară de *Introduction* și *Le slave commun*, au mai fost traduse în limba rusă : *Caractères généraux des langues germaniques* (ed. 5, Paris, 1942), trad. Moscova, 1952 ; *La méthode comparative en linguistique* (Oslo, 1925), trad. Moscova, 1954, Meillet ajungînd să ocupe, din acest punct de vedere, credem, primul loc printre lingviștii străini.

[10] *Le slaviste*, p. 202.

[11] Ediția a doua a acestei lucrări, îmbunătățită, pregătită în 1927—1930, a rămas în pagini de corectură și n-a mai fost tipărită (cf. V. K. Juravliov, *Grigorij Andreevič Il'inskij*, Moscova, 1962, p. 13).

www.dacoromanica.ro

tuia nu numai o continuare a teoriei lui Saussure, dar şi o completare şi o perfecţionare a acesteia[12].

Le slave commun aşază, prin urmare, pe A. Meillet printre marii slavişti-comparatişti, începînd cu Fr. Miklosich şi continuînd cu V. Jagić, F. F. Fortunatov, A. A. Şahmatov, V. Vondrák şi alţii, care au pus bazele cercetării comparative-istorice a limbilor slave şi studiului sistematic al paleoslavei.

Dealtfel, în afară de lucrările consacrate special limbilor slave, Meillet a folosit datele acestora, în special ale paleoslavei, în toate lucrările generale de indo-europenistică şi a acordat atenţia cuvenită idiomelor slave moderne, ca şi celor romanice şi germanice, în cele două lucrări de informare— *Les langues dans l'Europe nouvelle* (Paris, 1918 ; ed. 2, cu un apendice al lui L. Tesnière, *Statistique des langues de l'Europe*, Paris, 1928) şi *Les langues du monde* (a cărei redactare a condus-o împreună cu M. Cohen, Paris, 1924 ; ed. 2, 1952)[13], subliniind însemnătatea lor ştiinţifică şi culturală.

Evident, în aceste două lucrări, Meillet şi colaboratorii săi se ocupă şi de limba română [14], ca una din reprezentantele moderne ale latinei. Limba română este luată în consideraţie de marele comparativist francez şi într-unul din ultimele sale articole, *Linguistique balkanique*, publicat în „Revue des études balkaniques" (I, 1934, p. 29—30), condusă de P. Skok.

Istoricii limbii române — ca şi cei ai întregului domeniu romanic — datorează lui A. Meillet, în afară de cele două opere fundamentale de gramatică comparată indo-europeană, care oferă material pentru „preistoria" ei (în special, pentru studierea fondului autohton şi, evident, pentru înţelegerea locului şi evoluţia latinei între celelalte limbi indo-europene [15]), trei lucrări capitale consacrate istoriei limbii latine : *Traité de grammaire comparée des langues classiques* (în colaborare cu J. Vendryes, Paris, 1924 ; ed. 2, rev. şi augm., 1953) ; *Esquisse d'une histoire de la langue latine* (Paris, 1928 ; ed. 3, 1933) şi

[12] Cf. S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*, trad. rom., Bucureşti, 1965, p. 107—108.

[13] Capitolul despre limbile indo-europene a fost redactat de J. Vendryes şi completat la ed. a II-a de E. Benveniste.

[14] Cf. şi recenzia la cartea *Les langues dans l'Europe nouvelle*, semnată de Al. Graur, în „Viaţa românească", vol. LXXXIII, 1930, p. 172—174.

[15] Cf. şi lucrarea sa mai veche, *De quelques innovations de la déclination latine*, Paris, 1906.

www.dacoromanica.ro

Dictionnaire étimologique de la langue latine. Histoire des mots (în colaborare cu A. Ernout, Paris, 1932 ; ed. 4, 2 vol., 1959—1960)[16].

În sfîrșit, pentru studiile slavo-române, *Études* și *Le slave commun*, ca și studiile de detaliu, din care unele au fost citate mai sus, constituie un instrument de lucru de prim ordin, ele fiind folosite de toți specialiștii în acest domeniu al istoriei limbii române. Pe lîngă cadrul general oferit cercetării, lucrările lui Meillet prezintă de nenumărate ori soluții directe privind etimologia cutărui sau cutărui cuvînt, evoluția lui fonetică, sau sugestii interesante privind modalitățile concrete de interpretare a interferenței dintre vocabularul romanic și cel slav[17].

Reprezentantul cel mai de seamă al lingvisticii comparate indo-europene din primele decenii ale secolului nostru, unul din cei mai originali continuatori ai lui Saussure și întemeietorul, de fapt, al Școlii sociologice franceze în lingvistica secolului al XX-lea, A. Meillet a fost ales membru a numeroase academii și societăți științifice și proclamat doctor *honoris causa* al mai multor universități. „Grammaticae comparatae auctori gravissimo, scriptori elegantissimo, praeceptori meritissimo, studiorum grammaticorum inter Gallos laeta spe efflorescentium decori atque exemplo" — acestea sînt cuvintele înscrise pe diploma de doctor *honoris causa*, acordată lui Meillet în 1910 de Universitatea din Berlin[18].

Printre academiile care l-au ales membru de onoare — Academia rusă de științe (1906), Academia din Göteborg (1908), Academia de Științe din Cracovia (1914), Academia Regală din Bruxelles (1919), Académie des Inscriptions et Belles Lettres din Paris (1924) și altele — se numără și Academia Română, care l-a primit în unanimitate în rîndurile sale la 6 iunie 1923, în urma propunerii lui Sextil Pușcariu, semnată de asemenea de I. Bianu, G. Bogdan-Duică, O. Densusianu, Dr. G. Marinescu, A. Lapedatu, Oct. Goga, Andrei Rădulescu, Dim. Gusti și I. Nistor.

În locul generației mai vechi de indo-europeniști, proveniți mai ales din Germania, în primele decenii ale secolului

[16] Cf. acad. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, p. 303—304 ; acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 44—45.
[17] Cf. și articolul său teoretic *Les interférences entre vocabulaires*, în *Linguistique historique et linguistique générale*, I, ed. 2, Paris, 1926, p. 343—350.
[18] Vezi J. Vendryes, *Antoine Meillet*, p. 12—13.

www.dacoromanica.ro

nostru „s-au ridicat, cu deosebire în Franţa, cîţiva învăţaţi — spunea S. Puşcariu în faţa corpului academic — , care în cercetările istorice şi comparative ale limbilor au introdus tot mai pronunţate preocupări de natură filozofică.

În fruntea lor stă astăzi profesorul de la Universitatea din Paris, d-l A. Meillet. Nu e locul să înşir aici lucrările sale mari şi studiile mai mărunte — totdeauna documentate cu un aparat de adîncă erudiţie şi presărate de idei fertile — nici să insist asupra neobositei sale activităţi ca director şi conducător al unor însemnate publicaţii periodice, ilustrate de nenumărate recenzii întregitoare şi încurajatoare ieşite din pana lui, — ci pomenesc numai compendiul său de «Introducere în studiul limbilor indo-europene» devenit clasic, şi recenta sa «Lingvistică istorică şi lingvistică generală», care e una din operele cele mai bogate în idei, expusă cu claritatea şi darul de convingere al celui ce, deschizînd căi noi de cercetare, le străbate însuşi, cu ochiul sigur, pînă în depărtări mari.

Alegînd, Domnilor Colegi, pe d-l *A. Meillet* ca *membru onorar* al Academiei noastre, nu facem decît să urmăm tradiţia care pe remuri a chemat în sînul nostru pe un Gr. Ascoli şi Hugo Schuchardt, înaintaşii şcoalei lingvistice a cărei direcţie o urmează şi întregeşte d-l A. Meillet“[19].

Înştiinţat de această alegere prin scrisoarea din 11 iunie 1923, semnată de Iacob Negruzzi, preşedintele Academiei, şi de V. Pârvan, secretar general[20], A. Meillet răspundea, în termeni călduroşi, printr-o scrisoare, care a fost citită în şedinţa Academiei Române din 6 iulie 1923 şi pe care ne permitem s-o reproducem integral :

„*Monsieur le Secretaire,*

Je viens de recevoir la lettre par l aqeuelle vous m'annoncez la distinction dont l'Academie Roumaine m'a honoré.

[19] Academia Română, „Anale“, t. XLIII, Şedinţele din 1922—1923, p. 157. Textul original, scris de mîna lui S. Puşcariu se află în Arhiva Academiei, dosarul A—3—1923, f. 13. În aceeaşi şedinţă a fost ales membru de onoare şi J. Gilliéron, creatorul geografiei lingvistice.

[20] Copia scrisorii se păstrează în dosarul citat în nota precedentă. Mulţumim, cu acest prilej, tovarăşului Petre Popescu, şeful Arhivei Academiei, pentru bunăvoinţa cu care ne-a pus la dispoziţie aceste documente.

www.dacoromanica.ro

Je n'ignore pas que cette haute distinction ne s'adresse pas seulement à moi; vous avez voulu honorer un Français, ami traditionnel de votre pays et en même temps le représentant de toute une école linguistique, qui compte de nombreux membres. Permettez-moi d'en rapporter en grande partie l'honneur sur mon pays et sur mes amis et collaborateurs.

Mais je suis très touché de ce que vous m'avez désigné pour cet honneur et je vous prie d'en exprimer ma reconnaissance à l'Académie.

Cet honneur m'impose d'ailleurs des devoirs auxquels je ne manquerai pas.

J'ai eu le plaisir d'avoir des élèves venant de votre noble pays, et j'ai été heureux de pouvoir les conseiller[21]. *Je me ferai toujours un plaisir de travailler à resserrer les liens intellectuels entre ces deux pays.*

Je vous prie, Monsieur le Secrétaire, d'agréer l'assurance de mon fidèle dévouement"[22].

Peste trei ani, în 1926, A. Meillet era invitat în țara noastră pentru a participa la Al doilea Congres al filologilor români, ținut la Cluj, în zilele de 23—25 aprilie. Dispunem astăzi de o descriere entuziastă a prezenței și comunicărilor ținute de marele lingvist francez în capitala Transilvaniei — — scrisoarea lui Grigore Nandriș, din 18 aprilie 1926, trimisă colegului său Al. Rosetti, care se afla pe atunci la Paris:

„Am luat parte la congresul filologilor (23—25 april.). Impresia generală excelentă, atmosferă de prietenie, fără *răceala* oficialității, discuții amabile și cu fond (...).

Apoi ... prezența maestrului Meillet. Bănuiești zilele de sărbătoare în cari am trăit acest congres (...). La deschidere, Meillet a fost salutat de Pușcariu, apoi de Burileanu[23], reprezentantul ministrului, în cuvinte foarte elogioase. Maestrul protesta, cum îi e obiceiul, de la locul său din prima bancă, iar cînd aplauzele nu încetau de a manifesta simpatia pentru

[21] Dintre lingviștii români i-au ascultat lecțiile O. Densusianu, Iosif Popovici, Emil Petrovici și alții. În special i-au fost apropiați Iorgu Iordan, Al. Rosetti și Al. Graur, care i-au păstrat o caldă afecțiune și i-au închinat articole pline de recunoștință (vezi mai jos).

[22] Academia Română, „Analc", t. XLIV. Ședințele din 1923—1924, p. 7.

[3] Dumitru Burileanu, pe atunci profesor de literatura clină la Facultatea de litere și filozofie din București.

www.dacoromanica.ro

«principele filologiei», el, înroşit pînă în vîrful urechilor, nu înceta de a protesta. A luat apoi cuvîntul şi a mulţumit f[oarte] emoţionat. Am observat că în acest răspuns M[eillet] a relevat aproape semnificativ internaţionalismul său, ca om de ştiinţă".

Şi mai departe : „Maestrul e încîntat de toate cîte a văzut aici, metoda de lucru la congres, organizaţia Muzeului limbii române[24], organizaţia căminurilor studenţeşti etc. Sînt convins că în cea mai mare măsură elogiile aduse de el nu sînt numai complimente de eleganţă franţuzească, ci corespund adevărului. La congres a luat cuvîntul în chestiunea atlasului lingvistic, declarîndu-se pentru un singur cercetător, care ar asigura unitatea operei, şi încurajînd la intrarea imediată la lucru (...).

Dealtfel, a urmărit toate discuţiile cu cel mai mare interes şi de multe ori îl vedeam că ar fi voit să puie chestiunile la punct, ca la Société de Linguistique".

În sfîrşit, Gr. Nandriş redă pe scurt conţinutul comunicării şi lecţiilor publice ţinute de ilustrul oaspete : „Meillet a făcut la congres o comunicare (...) despre starea actuală a limbii franceze. A relevat factorul social în evoluţia lingvistică şi a privit limba franceză ca o limbă care n-ar fi prinsă nici într-o gramatică raţionalistă. Lume f[oarte] multă. Îmi spunea că n-a vorbit încă în faţa unei astfel de mulţimi (...).

A mai făcut două lecţii despre latina vulgară, azi face a treia şi ultima, f[oarte] frecventate. Am admirat de astă dată posibilitatea maestrului de a fi popular, fără să fie banal sau comun. Sînt expuneri largi de legi generale, admirabil schiţate, de o tehnică minunată (...). De astă dată a vorbit cu ochii închişi, fără nici o notiţă, şi a cerut o sală mai mică"[25].

În ziua de 30 aprilie, oaspetele francez sosea la Bucureşti, fiind invitat să ţină, în cadrul Universităţii, un ciclu de conferinţe. Întîrzierea trenului l-a împiedicat să participe în aceeaşi zi la şedinţa săptămînală a Academiei, astfel că abia

[24] Vizita lui A. Meillet la Muzeu, împreună cu alţi participanţi la congres, este consemnată în *Raportul anual*, publicat în „Dacoromania", IV, 1924—1926, Partea II, p. 1551.

[25] *Scrisori către Al. Rosetti (1916—1968)*. Ediţie îngrijită, cu prefaţă, note şi indice de Al. Rosetti. Postfaţă de Vasile Nicolescu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1979, p. 269—274. Despre latina vulgară Meillet a vorbit ulterior şi la Bucureşti (vezi mai jos).

www.dacoromanica.ro

luni, 3 mai, a vizitat înaltul for științific, venind „să mulțumească pentru alegerea sa de membru onorar“[26].

În aceste zile A. Meillet a ținut patru conferințe, în care „a arătat datele fundamentale asupra latinei vulgare și în același timp a pus în evidență rolul civilizator al limbii latine“ — cum aflăm din rezumatul publicat de Matei G. Nicolau, în revista „Orpheus“[27].

„Între savanții care dau astăzi Franței strălucirea și chiar întîietatea intelectuală printre celelalte state ale lumii civilizate — își începea expunerea tînărul latinist[28] — este desigur D-l Antoine Meillet, unul din cei mai mari lingviști ai lumii și acela a cărui părere are multă autoritate astăzi“. În continuare, lingvistul bucureștean reda pe scurt conținutul fiecăreia din cele patru conferințe, pe care ne permitem să-l reamintim aici, dată fiind valoarea de document a acestui text.

Prima conferință s-a ocupat de reconstrucția limbilor comune ipotetice, posibilă numai acolo unde a fost „unitate de civilizație, ori unitate politică istorice ște stabilită“, și de condițiile de evoluție ale limbilor, cu aplicare la latină: „fixitatea limbii literare e numai o aparență, pe cînd cea vorbită este în continuă evoluție“. Într-adevăr, „limba latină literară fixată în scris nu prezintă diferențe prea sensibile de la Plaut la Sf. Augustin, într-un interval de șase secole. Limba latină vorbită a avut însă o evoluție mai rapidă“.

Această idee a fost reluată în cea de-a doua conferință, în care lingvistul francez a subliniat că, „în special, ceea ce evoluează mai mult e pronunțarea. Orice cuvînt are un *summum* de intensitate asupra unei silabe și aceasta alcătuiește accentul; locul accentului, în general, se păstrează“ (latina, ca și greaca veche, avea accent de înălțime sau ton). În a treia conferință, A. Meillet a arătat, pe aceeași linie, „cum limba latină și-a continuat evoluția, cu toată aparența

[26] Academia Română, „Anale“, t. XLVI. Ședințele din 1925—1926, p. 60 (Informarea lui I. Bianu, secretarul Secțiunii literare, în ședința din 7 mai 1926).

[27] *Conferințele D-lui Antoine Meillet, profesor la «Collège de France»*, „Orpheus“, an. II, 1926, nr. 4, sept.—oct., p. 250—252 (citatul la p. 250; vezi și nota bibliografică din „Dacoromania“, V, 1927—1928, p. 806).

[28] Despre Matei G. Nicolau (1904—1938) vezi articolele lui Val. Al. Georgescu, Ioana Nichita și Maria Bălțăceanu, însoțite de bibliografie, în „Studii clasice“, VII, 1965, p. 9—36.

www.dacoromanica.ro

fixitate a latinei scrise" (p. 251). Prin dispariţia sunetelor finale au dispărut tocmai terminaţiile, care exprimau raporturi cazuale, dare care nu mai erau suficient de expresive ca în indo-europeana comună. Astfel, „intrînd pe această cale, limba latină avea curînd să fie înlocuită cu limbi de structură morfologică simplificată, limbile romanice".

Foarte interesante s-au dovedit a fi şi ideile celei de-a patra conferinţe, publice, cu titlul *Limba latină ca limbă de civilizaţie*, din care reţinem următoarele concluzii : „A adopta o limbă cu caracter de civilizaţie universală înseamnă a voi să intri în acest cerc de civilizaţie, şi de aceea răspîndirea limbii latine alcătuieşte harta civilizării lumii antice, iar urmele ei, limbile romanice, dovedesc că a fost în aceste locuri unitate de civilizaţie, nu unitate de rasă". Şi mai departe : „Marele rol al limbii latine a fost de a răspîndi valorile cugetării greceşti. Grecii erau popor de mare şi nu puteau prinde rădăcini adînci pe continent. Romanii, dimpotrivă, erau oameni de continent şi caracteristic pentru răspîndirea civilizaţiei lor sînt acele *viae*, căi pe care le construiau pretutindeni pe unde se întindeau" (p. 252).

În dimineaţa zilei de 7 mai, şeful şcolii lingvistice franceze sosea cu trenul la Iaşi, unde avea să ţină două conferinţe din domeniul lingvisticii comparate indo-europene.

Cu acel prilej, profesorul Iorgu Iordan, care se numărase printre auditorii săi la cursul de *Teorie a vocabularului*, ţinut la „Collège de France", şi-l vizitase de cîteva ori acasă, la *„jour fixe*-ul său ştiinţific, de joi seara"[29], a publicat în ziarul ieşean „Opinia" un entuziast articol de prezentare a ilustrului savant. „Ceea ce trebuie remarcat de la început, ca o particularitate esenţială în activitatea lingvistică a lui Antoine Meillet — scria D-sa — , este vastitatea cunoştinţelor şi, urmare logică a acestei însuşiri, lărgimea de vederi de care dă dovadă în extrem de numeroasele lucrări publicate pînă acum"[30]. În continuare, după o succintă prezentare a principalelor lucrări ale lingvistului francez, grupate pe domenii, Iorgu Iordan adăuga : „Ceea ce măreşte în chip neasemănat

[29] Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, Bucureşti, 1977, p. 80 ; vezi şi p. 81, 204—205.

[30] *Antoine Meillet*, „Opinia", vineri 7 mai 1926, p. 1 (articolul continuă pe p. 4, unde este inserată şi informaţia privind cele două conferinţe, programate în aceeaşi zi).

www.dacoromanica.ro

valoarea lucrărilor lui Antoine Meillet este faptul că întîlnim în ele la tot pasul preocupări de lingvistică generală", domeniu în care a publicat, dealtfel, și o serie de studii speciale, reunite în volumul *Linguistique historique et linguistique générale* (Paris, 1921 ; al doilea volum avea să apară în 1936). Tocmai această activitate teoretică ilustrînd concepția sociologică asupra limbii, pe linia teoriei maestrului său Ferdinand de Saussure, pe care a completat-o și perfecționat-o, a avut drept urmare faptul că „astăzi concepția sociologică a limbajului înseamnă, de fapt, concepția lui Antoine Meillet și a elevilor săi".

Vorbind despre activitatea lui A. Meillet ca organizator al unor prestigioase instutute, societăți și reviste științifice, ca și despre renumitele sale cursuri la două celebre instituții de învățămînt din Paris, care l-au consacrat drept un adevărat șef de școală, profesorul Iorgu Iordan își încheia articolul său astfel : „Mai ales la lecțiile de la Collège de France se adună ascultători de toate categoriile și din toate țările. Alături de studenți începători, stau pe aceeași bancă doctori și profesori universitari de pretutindeni. De prisos să mai laud elocvența sigură și fină a lui Antoine Meillet : pe aceasta o poate aprecia oricine la conferințele pe care marele învățat le va ține în timpul ședерii sale, din nefericire prea scurtă, printre noi".

Peste cîțiva ani, profesorul Iorgu Iordan avea să revină asupra contribuției lui A. Meillet la lingvistica generală și romanică, în cartea sa *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice* (Iași, 1932), și anume în capitolul IV, *Școala lingvistică franceză*, acordîndu-i un loc de frunte, imediat după F. de Saussure. Nu este cazul să rezumăm aici paragraful consacrat lui *Antoine Meillet* (p. 343—357)[31] ; vom reține totuși cîteva aprecieri generale : „valoarea acestui lingvist de reputație cu adevărat mondială se întemeiază pe o serie de fapte", dintre care Iorgu Iordan menționează : „o activitate științifică prodigioasă" în domeniul limbilor indo-europene vechi și noi, în particular romanice, și chiar al tuturor limbilor de pe glob (în calitate de coordonator al cunoscutei opere colective) ; atenția acordată „chestiunilor principiale și

[31] Vezi și cap. I, *Romanistica înainte de 1900*, paragraful „*Legile fonetice*". *Starea actuală a problemei* (despre concepția lui A. Meillet, p. 47—48).

www.dacoromanica.ro

metodologice" ale lingvisticii; „obiectivitatea şi imparţialitatea, lipsa de prejudecăţi şi înţelegerea adîncă de care dă dovadă în aprecierea lingviştilor cu păreri deosebite de ale sale"; „interesul pentru limba vie, pentru dialect şi patois" (p. 343—346). „Graţie atîtor calităţi eminente — conchide autorul, în acord cu aprecierea mai veche —, acest învăţat trebuia să creeze şcoală (...), care, fără să se deosebească esenţial de a lui Saussure, prezintă totuşi unele trăsături caracteristice. Cea mai importantă este aplicarea şi exploatarea, pînă la ultimele lui consecinţe, a principiului (...) că limba-i un fapt social. De aceea, cînd se vorbeşte de o direcţie sociologică în studiile lingvistice, trebuie să ne gîndim, înainte de toate, la Meillet şi discipolii săi" (p. 346—347)[32].

Un alt elev al lui A. Meillet, profesorul A. Graur a închinat rînduri de o rară căldură maestrului său, într-unul din ziarele de largă răspîndire din Bucureşti[33]. Caracterizîndu-l drept „cel mai mare lingvist contemporan" şi prezentînd succint cîteva din lucrările capitale, „care fac autoritate în domeniul limbilor indo-europene"[34], Al. Graur adăuga: „La o sumă de cunoştinţe pe care nimeni nu poate spera s-o ajungă, a adăugat o putere de sinteză care nu aparţine decît prinţilor gîndirii"[35].

Elogiind măiestria şi claritatea expunerilor şi intervenţiilor orale ale „acestui titan al ştiinţei", lingvistul român îi completa portretul prin relevarea unei calităţi umane deosebit de pregnante, pe care a constatat-o nu o dată personal: „Era un om de inimă în adevăratul înţeles al cuvîntului. Niciodată un vizitator nu era lăsat să plece fără să fie îmbărbătat, reconfortat, ajutat cu sfatul sau chiar cu intervenţia personală. Nici un student n-a bătut în zadar la uşa lui. Şi printre cei care au beneficiat de bunătatea lui, românii n-au

[32] Vezi în acelaşi sens comunicarea lui Iorgu Iordan la Academia Română (2 dec., 1938): *Un lingvist sociolog: Antoine Meillet (1866—1936)*, extras din A.A.R., Mem. Secţ. lit., Seria III, t. IX, mem. 1, Bucureşti, 1939. Cu puţine şi neesenţiale modificări, paragrafele menţionate se regăsesc în noua ediţie a cărţii acad. Iorgu Iordan: *Lingvistica romanică. Evoluţie, curente, metode*, Bucureşti, 1962, p. 45—46, 303—314.

[33] *Moartea unui maree lingvist*, „Adevărul", 24 sept. 1936, p. 1, 2.

[34] Vezi *Scrieri de ieri şi de azi*, p. 228.

[35] *Ibidem*, p. 229.

www.dacoromanica.ro

ocupat locul din urmă. Toţi compatrioţii noştri care au studiat lingvistica sau disciplinele înrudite, la Paris, au motive să-i poarte recunoştinţă"[36].

În sfîrşit, vom încheia seria amintirilor personale şi aprecierilor unor lingvişti români de seamă, seniori astăzi ai disciplinei noastre, cu paginile pe care le-a închinat şefului Şcolii sociologice franceze profesorul Alexándru Rosetti[37]; „Meillet a fost cel mai mare lingvist al timpurilor noastre. Mintea lui genială stăpînea toate domeniile, cu o egală competenţă" (p. 5). Şi despre orator : „Cine l-a auzit pe Meillet, ştie ce înseamnă sobrietatea în expresie, unită cu eleganţa şi preciziunea. Lecţiile sale erau un model de elocuţiune".

Caracterizînd principalele lucrări de lingvistică comparată şi generală ale savantului francez, sistematizate pe domenii, Al. Rosetti conchidea, pe drept cuvînt : „S-ar putea alcătui, din pasaje bine alese din scrierile sale (cîteodată un singur rînd este revelator), un *breviar* al tuturor problemelor, care ar deveni o «Biblie» a lingvistului de astăzi şi de mîine" (p. 11—12). Şi mai departe, despre şeful de şcoală : „Profesor în cel mai înalt înţeles al cuvîntului, căutînd să-şi apropie elevii, dîndu-le sfaturi, sprijinindu-i în toate împrejurările şi retrăgîndu-se spre a face loc celor tineri, Meillet a format la École de Hautes Études, în cursul anilor, o pleiadă strălucită de lingvişti care, fiecare în mod diferit, pe domeniul său special, a făcut să rodească sămînţa fecundă sădită de maestru" (p. 12).

Însemnătatea lui A. Meillet pentru dezvoltarea lingvisticii indo-europene şi teoretice a fost recunoscută unanim, după cum am văzut, încă din timpul vieţii şi curînd după aceea. Cei aproape 45 de ani care au trecut de la moartea lui au confirmat soliditatea cercetărilor sale, justeţea multora din teoriile pe care le-a susţinut şi pe care le-a ilustrat cu un b ogat material.

[36] *Ibidem*, p. 229—230.

[37] *Antoine Meillet*, Bucureşti, 1937, retipărire din „Revista Fundaţiilor Regale", 1937, nr. 1 ; vezi şi *Cartea albă*, Bucureşti, 1968, p. 102—105 (schiţă de portret uman, reprodusă şi în ediţiile ulterioare din 1970 şi 1977).

www.dacoromanica.ro

Deşi a fost numit de unii cercetători „cel mai mare dintre eclectici"[38], în realitate, această apreciere se referă mai degrabă la faptul că a îmbrăţişat şi a sprijinit cu căldură noile metode lingvistice ale secolului al XX-lea, fără însă a neglija cîştigurile trecutului, în special, ale metodei comparative-istorice, pe care a perfecţionat-o necontenit, încercînd în acelaşi timp să ţină seama de aportul celorlalte ştiinţe în înţelegerea limbii, considerată ca fenomen social, evoluînd în strînsă dependenţă de societate[39]. Aceasta îi asigură marelui lingvist francez unul din locurile de frunte în lingvistica secolului al XX-lea.

[38] N. Maccarrone, în „Revue de linguistique romane", VI, 1930, p. 6 ; vezi acad. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, p. 305.

[39] Cf. Al. Graur — L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. 3, cap. XV, *Încercări de perfecţionare a metodei comparative-istorice* (p. 161—164), şi cap. XVII, *Şcoala sociologică franceză* (p. 180—183) ; V. A. Zveghinţev, *Istorija jazykoznanija XIX—XX vekov v očerkach i izvlečenijach*, I, Moscova, 1964, p. 412—413 (La p. 416—439 se dau extrase din *Introduction*).

www.dacoromanica.ro

LOCUL LIMBII ROMÂNE ÎNTRE LIMBILE ROMANICE ÎN VIZIUNEA LUI CARLO TAGLIAVINI

În 1977 a apărut, sub îngrijirea lui Alexandru Niculescu, în excelenta tălmăcire a Ancăi Giurescu şi a Mihaelei Cârstea-Romaşcanu, una din cele mai interesante şi mai bine informate sinteze de lingvistică şi filologie romanică, *Le Origini delle lingue neolatine* a profesorului Carlo Tagliavini, ajunsă la a şasea ediţie italiană (ed. 1, Bologna, 1949 ; ed. 6, 1972) şi tradusă, între timp, în trei limbi : germană, spaniolă şi japoneză[1]. Cunoscută anterior specialiştilor români în versiunea originală, această amplă panoramă a lingvisticii şi filologiei romanice ni-l apropie şi mai mult pe eminentul lingvist italian, cunoscător profund al limbii şi literaturii noastre, autorul unor foarte bune *Grammatica della lingua rumena* (Metoda Gaspey-Otto-Sauer, Heidelberg, 1923), *Antologia rumena* (Passi scelti ed annotati di autori rumeni con una Introduzione storico-letteraria, aceeaşi colecţie, 1923)[2] şi *Rumänische Konversations-Grammatik* (aceeaşi colecţie, 1938), descoperitorul şi editorul cunoscutului astăzi *Il „Lexicon Marsilianum" (Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*, Bucureşti, 1930), membru corespondent al Academiei Române

[1] Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică.* Versiune românească îngrijită şi coordonată de Alexandru Niculescu. Traducere : Anca Giurescu, Mihaela Cârstea-Romaşcanu. Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1977, XLII+594 p. Au colaborat, de asemenea, Coman Lupu (indice, bibliografia românească) şi Alexandru Ciolan (corectură şi confruntări).

[2] Cu două variante, în germană (*Rumänisches Lesebuch*, Heidelberg, 1923) şi franceză (*Lectures roumaines*, Heidelberg, 1924).

www.dacoromanica.ro

(1928) şi „Doctor honoris causa" al Universităţii din Bucureşti (1969)[3].

Ediţia de faţă se deschide cu un *Cuvînt introductiv* (p. V—XVI), semnat de Al. Niculescu, care subliniază că „lucrarea profesorului Carlo Tagliavini este *singura* introducere în lingvistica şi filologia romanică de largă circulaţie în lume, care acordă limbii române un spaţiu vast, egal cu al celorlalte limbi romanice, renunţînd la prezentarea ei ca simplu termen comparativ, de referinţe generale" (p. V). Traducerea şi difuzarea ei în româneşte, într-un tiraj apreciabil, se justifică prin faptul că „este o lucrare densă şi doctă de lingvistică romanică generală, foarte necesară unui public ştiinţific larg, în momentul actual al ştiinţei noastre" (p. XVI), preţioasă, printre altele, şi prin „vasta şi actuala ei informaţie bibliografică" (p. VI) — în toate limbile romanice, în limbi germanice, în rusă, maghiară şi în altele — , atît în ample note, cît şi în paragrafe speciale, cu aprecieri şi comentarii, la sfîrşitul fiecăruia din cele şapte capitole.

C. Tagliavini, el însuşi istoric al disciplinei noastre[4], îşi deschide sinteza sa cu un amplu capitol, *Filologia romanică* (p. 1—64), în care evoluţia filologiei şi lingvisticii romanice este urmărită, pe mari curente, de la începuturi (Dante) pînă în zilele noastre, cu sublinierea, acolo unde este cazul, şi a contribuţiilor româneşti. Astfel, făcînd o trecere în revistă a reprezentanţilor romanisticii pe ţări (însoţită de un mare număr de portrete), C. Tagliavini menţionează, la România, pe B. P. Hasdeu, O. Densusianu, S. Puşcariu, A. Philippide, L. Şăineanu, M. Gaster, H. Tiktin, S. Pop, E. Petrovici, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur, D. Macrea, B. Cazacu ; în prezent — spune autorul — se remarcă „o înflorire foarte

[3] Vezi detalii în cartea lui D. Macrea, *Limbă şi lingvistică română*, Bucureşti, 1973, p. 65—71. Dintre lucrările profesorului Tagliavini (n. 1903) consacrate limbii şi culturii române, menţionăm aici, de asemenea, două interesante treceri în revistă : *Civiltà italiana in mondo. In Rumania*, Roma, 1940 ; *Paralele ipotetice şi reale între limba română şi dialectele italiene* (cu text paralel în română şi franceză), Bucureşti, 1968. D-sa a prefaţat şi însoţit cu note versiunea italiană a lucrării lui N. Drăganu, *Istoria sintaxei* (*Istoria della sintassi generale*, Bologna, 1970), cu care a deschis colecţia „Linguistica" la Editura prof. Riccardo Pàtron. În fine, C. Tagliavini a întemeiat şi condus revista *Studi rumeni* (Roma, 1927—1930).

[4] Este autorul, printre altele, al unei *Panorama di storia della linguistica*, ed. 3, Bologna, 1970.

www.dacoromanica.ro

promițătoare a studiilor lingvistice și filologice" (p. 48). Pe drept cuvînt, la *Addenda*, Al. Niculescu citează, de asemenea, numele lui I. A. Candrea, Th. Capidan, N. Drăganu ș. a., iar dintre lingviștii actuali pe I. Coteanu, G. Ivănescu, G. Istrate, E. Coseriu și alții.

În cele ce urmează, discutînd pe scurt conținutul următoarelor șase capitole, ne vom opri mai ales asupra chestiunilor generale și asupra paragrafelor consacrate limbii române. Astfel, cap. II, *Substratul preroman* (p. 65—120), se deschide cu precizarea raporturilor dintre *„latină și romanică" :* limbile romanice — scrie C. Tagliavini — „sînt, cel puțin în patrimoniul lor fundamental, c o n t i n u a r e a latinei ; nu există nici o întrerupere între latină și romanică ; ele reprezintă un ideal de limbi înrudite, nu numai pentrn că perioada aflată între epoca unității latine și cea a atestării lor ca idiomuri independente nu este prea mare, dar, mai ales, pentru că ele sînt singurul grup de limbi înrudite al căror izvor comun — latina — s-a păstrat" (p. 65). Într-adevăr, cum adaugă autorul în capitolul VI, *Limbile și dialectele neolatine :* „Expansiunea latinei din modestul său centru de origine de pe malul stîng al Tibrului, mai întîi în Italia și apoi în acel teritoriu imens care a format Romania (...), suprapnnerea sa pe diverse limbi ale popoarelor cucerite (...), trebuie să fi creat, încă în secolul al V-lea al erei noastre, cînd Imperiul Roman de Apus a cedat în fața presiunii barbare, diferențe regionale considerabile, care s-au accentnat și mai mult atunci cînd legăturile politice și administrative care reuneau diferitele părți ale Imperinlui au slăbit și au dispărnt" (p. 279). Or, de la această epocă pînă la *„primele urme de limbă romanică : glosele"* a trecnt relativ puțin timp : *Glosele de la Reichenau* și cele *de la Kassel* sînt de la sfîrșitnl secolului al VIII-lea — începutul secolului al IX-lea ; ce e drept, deși „au o structură mai degrabă gallo-romanică", acestea nu pot fi totuși „considerate monumente scrise clar într-o limbă romanică" (p. 393), cel mai vechi text de acest fel fiind, după cum se știe, *Jurămintele de la Strasbourg* (anul 842).

În capitolul II autorul prezintă pe rînd : raporturile dintre latină și limbile italice vechi ; expansiunea latinei în urma cuceririlor imperiului, inclusiv în Dacia ; elementele dialectale ale latinei ; substratul italic, etrusc, grec, cel din Sicilia, Sardinia și Corsica, cel ligur, retic, celtic, cel din Peninsula Iberică,

www.dacoromanica.ro

cel paleovenet, ilir şi — poate prea sumar — cel trac (în română).

Capitolul al III-lea, *Romania. Teritorii pierdute şi teritorii recent dobîndite în domeniul lingvistic neolatin* (p. 121—160), se deschide cu o instructivă discuţie privind termenul *romanus* (şi : *România, romanicus, romanice)*, care, de pe la sfîrşitul secolului V, după dispariţia unităţii politice a Imperiului Roman de Apus, a căpătat „un sens în primul rînd lingvistic (în afară de valoarea istorică). *Romani* este numele pe care şi-l dau vorbitorii de limba latină (sau, mai bine zis, vorbitorii de «romana lingua») în opoziţie cu barbarii" (p. 124), în timp ce germanii îi numeau „cu un termen din limba lor : *Walha*" (p. 125 ; în notă se prezintă pe scurt istoria acestui termen, care la început era numele unui trib celtic, numit în izvoarele latine *Volcae*)[5]. În continuare, autorul se ocupă de „*Romania pierdută*", unde este „posibilă studierea prin toponimie, în majoritatea cazurilor, a stadiilor latinităţii apuse, a elementelor latine rămase în limbile care au reuşit să înăbuşe latina etc.", şi de „*Romania nouă*, rezultat al colonizării de către naţiuni care vorbeau limbi romanice" (p. 130—131). Astfel, sînt studiate raporturile dintre greacă şi latină, mai ales în Imperiul Roman de Răsărit, unde la nord de linia Jireček, „cu uşoare modificări" (p. 134 ; cf. şi nota lui Al. Niculescu privitoare la corecţiunile aduse de Al. Philippide), se vorbea „lingua romana", devenită ulterior română ; elementele latine din dialectele berbere, din bască, din limbile celtice şi engleza veche, din limbile germanice continentale, din Pannonia (unde, însă, cum a arătat N. Drăganu, „multe toponimice ... se datoresc prezenţei «românilor occidentali», şi nu unei populaţii romanice autohtone, independente de români", p. 145, nota 63), din limba albaneză, din greacă şi limbile slave, inclusiv cele pătrunse mai tîrziu din română (cu o amplă notă bibliografică la p. 149).

Capitolul IV, *Nucleul central : latina* (p. 161—209), în ciuda aşteptărilor, a fost conceput mai succint, desigur şi datorită faptului că această chestiune era tratată pe larg în alte lucrări similare, consacrate în special latinei „vulgare",

[5] Precizăm aici că cuvîntul germanic *Walha* „romanic" a trecut în slava comună în forma **volchъ* (nu *vlah*), care a evoluat apoi în *vlah* (limbile slave sudice, cehă şi slovacă), *voloh* (limbile slave răsăritene) şi *włoch* (polonă).

www.dacoromanica.ro

pe care autorul le menționează la bibliografie. Reținem din acest capitol cîteva formulări de principiu : „În cazul limbilor romanice, continuarea (mai puțin corect, derivarea) din latină este un adevăr atît de cunoscut[6], încît s-a manifestat întîi numai prin criteriul evidenței. Deci continuare neîntreruptă, pentru că între latină și limbile romanice nu există o separare bruscă, ci un proces de dezvoltare lent și de lungă durată". Și mai departe : „Nucleul fundamental al limbilor neolatine, atît în ceea ce privește tezaurul lexical, cît mai ales în ceea ce privește structura gramaticală, este format din latină" (p. 161).

Potrivit unei distincții introduse mai ales de lingvistica italiană, autorul tratează, în capitolul V, *Adstraturile și superstraturile limbilor romanice* (p. 210—278), dîndu-le următoarea definiție : „Dacă prin «substrat» înțelegem [...] acele limbi peste care latina s-a suprapus în expansiunea sa istorică, prin «adstrat» înțelegem limbile vecine teritorial, peste care latina nu s-a suprapus, iar prin «superstrat», limbile popoarelor care au locuit, deseori ca dominatori și stăpînitori, în teritoriile lingvistic romanizate", dar recunoaște că „o împărțire exactă nu este totdeauna posibilă" (p. 211) și că, atunci „cînd este vorba de influențe lexicale, se folosește în general termenul de «împrumuturi»" (p. 212).

Am citat mai sus un pasaj din capitolul VI, *Limbile și dialectele neolatine* (p. 279—387). Revenind aici, subliniem clasificarea adoptată de autor, care, luînd în considerație și teoriile anterioare, se orientează mai degrabă spre criteriul pe care l-am putea numi al „contiguității", „ținînd cont — spune d-sa — de repartiția geografică, de substrat și de multe alte criterii" (p. 283). În ceea ce privește zona răsăriteană, reținem faptul că „dalmata poate fi considerată deci ca o punte de legătură între balcano-romanică (mai exact, daco-balcano-romanică — n.n.) și italo-romanică" (p. 284), urmînd, în continuare, galo-romanica și ibero-romanica (limba catalană făcînd legătura între acestea două).

Pornind de la răsărit spre apus, C. Tagliavini prezintă, pe rînd, *româna*, cu cele patru dialecte principale: dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân ; *dalmata*, *ladina* sau

[6] În orig. *palese* ; am înlocuit pe *evident* al traducătoarelor, pentru a evita tautologia cu *evidența* (în orig. *evidenza*).

www.dacoromanica.ro

retoromana, sarda, italiana, provensala (după unii cercetători, și *gascona*), *franco-provensala* (totuși, insuficient individualizată), *franceza, catalana, spaniola* și *portugheza*, urmate, ca și în celelalte capitole, de o substanțială bibliografie comentată, pentru ansamblu și pentru fiecare limbă în parte (cea privitoare la română, la p. 363—367).

În ceea ce privește capitolul VII, *Cele mai vechi atestări ale limbilor literare* (p. 388—477), subliniem deosebita lui utilitate și bogata informare, căci pentru istoria limbilor romanice, ca și a oricăror limbi, avem nevoie de texte cît mai vechi și de bune ediții și crestomații, între care este menționată „cea mai mare antologie de texte în limbile romanice", *Crestomația romanică*, alcătuită de un colectiv sub conducerea acad. Iorgu Iordan (vol. I—III : 1—3, București, 1962—1974).

Încheind prezentarea acestei dense cărți, vom adăuga că textul autorului este încadrat de *Cuvîntul introductiv*, din care am citat la început, și de *Addenda* (p. 577—592), semnate de Al. Niculescu. În primul din aceste texte, coordonatorul ediției românești a reținut spre discuție, printre altele, nrmătoarele probleme : clasificarea limbilor romanice, propunînd să se țină seama și de „încercările recente de clasificare a Romaniei, întemeiate, în special, pe criterii cantitative" (p. VII) — din care însă aflăm că „româna, sarda și franceza sînt, în general, *out-siders* [?] față de ceea ce Amado Alonso numea *România continua*" — dar, în cele din urmă, citînd pe B. Vidos („el paso de una lengua romance a la otra" este „casi siempre gradual", prin dialecte ce marchează o „transición imperceptible"), confirmă „punctul de vedere al lui C. Tagliavini" (p. VIII) structura etimologică a lexicului românesc, în particular „statutul elementelor slave din limba română" (p. VIII—IX), Al. Niculescu raliindu-se la punctul de vedere al lui M. Křepinský, citat de C. Tagliavini cu rezerve, potrivit căruia ar trebui să facem distincție între „emprunts" și „résidus" ; locul de formare a limbii române, atît la nord, inclusiv Dobrogea (unde este vorbită astăzi de o populație de peste 22 de milioane), cît și la sud de Dunăre (dialectele aromân, meglenoromân și istroromân, vorbite, împreună, astăzi de circa 400 de mii de persoane).

Completările bibliografice, mai ales românești, dar și străine, de după 1972, ca și comentariile suplimentare din *Addenda* sînt utile și aduc informația la zi, chiar pînă la

www.dacoromanica.ro

începutul anului 1977 (ultimele intervenţii în note au fost făcute în martie, „bunul de tipar" fiind dat la 22.IV. 1977), ceea ce accentuează caracterul enciclopedic-informativ şi actualitatea deosebită a lucrării.

Evident, o asemenea amplă şi bine documentată sinteză nu poate să nu suscite unele discuţii sau completări, mai ales de amănunt, căci concepţia autorului în ansamblu nu poate să nu întrunească adeziunea noastră. Puţinele noastre observaţii le vom grupa în două categorii : I) la adresa autorului ; II) la aceea a îngrijitorului ediţiei româneşti.

I) C. Tagliavini are dreptate afirmînd că, spre deosebire de lingvistica comparată romanică, „literatura comparată" nu se poate limita la literaturile romanice, mai ales „dincolo de o anumită epocă" (p. 57), dar excluderea din această comparaţie a literaturii române — care ar fi „îmbibată de influenţe orientale şi formată cu totul diferit[7] de cele pe care le găsim în literaturile neolatine occidentale" — este nejustificată : Nicolaus Olahus, Petru Cercel, Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin, Stolnicul Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir stau mărturie a legăturilor noastre fecunde cu literatura şi cultura latină medievală şi italiană, cu mult înaintea Şcolii Ardelene, cum a arătat C. Tagliavini însuşi în cartea sa din 1940, citată mai sus.

Elementele autohtone ale limbii române (cf. p. 113), cel puţin cele comune cu albaneza, sînt trecute în revistă atît de acad. Al Rosetti în *Istoria limbii române* (Bucureşti, 1968), cît şi de I. I. Russu, în cartea *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez* (Bucureşti, 1970), care a scăpat atît autorului, cît şi îngrijitorului versiunii româneşti (divergenţele între Al. Rosetti şi I. I. Russu sînt minime : 87 de cuvinte la primul dintre dînşii, 71 la al doilea, asupra celor mai multe existînd un consens).

Afirmaţia : „Clasa dominatoare slavă ia românilor drepturile civile, şi *român* apare, încă din cele mai vechi monumente ale literaturii, cu sensul de «iobag» ... " (p. 126, nota 18) contravine adevărului istoric. Slavii n-au constituit niciodată o „clasă dominatoare" în Ţările Române : unele din primele cnezate şi voievodate atestate pe teritoriul ţării noastre erau for-

[7] În traducere s-a omis cuvîntul *movimenti* ; deci „formată din mişcări (culturale) cu totul diferite".

www.dacoromanica.ro

mate din „*Blasii et Sclaui*“ (români și slavi), iar despre Gelu, de pildă, se spune în *Gesta Hungarorum* că era „*dux Blacorum*“ (vezi ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1934, p. 44, 45). Voievozii, începînd cu Basarab, Dragoș și Bogdan, au fost români, iar boierii, în cea mai mare parte, de asemenea, secole de-a rîndul. În *Psaltirea* lui Coresi, în *Palia de la Orăștie*, și în numeroase texte ulterioare, *rumân*, *román* (!) are sens etnic, iar deplasarea spre sensul social se explică prin evoluție internă : „vorbitor al limbii române“ > „om“ > „bărbat, soț“ > „țăran > „țăran neliber, vecin, iobag“ (vezi numeroase citate în *Dicționarul limbii române*, t. IX, București, 1975, p. 534—535)

Orice discuție despre numărul de cuvinte din *Dicționarul* lui A. de Cihac și despre repartiția lor după origini (cf. p. 254) trebuie să țină astăzi seama de precizările lui Mircea Seche, care a arătat că acesta cuprinde nu 5 765 de cuvinte, cum a afirmat S. Pușcariu, pe baza indicelui (care are, de fapt, 8 400 de cuvinte !), ci *17 645 de cuvinte* (nederivate și derivate pe teren românesc, minus variantele și numele proprii) ! Pe origini, acestea se repartizează astfel (evident, după indicațiile etimologice ale lui Cihac, adesea corectate ulterior) : 8 038 cuvinte de origine latină și derivate ale acestora, 6 141 — de origine slavă și derivatele lor, 1 250 — de origine turcă și derivatele, 1 100 — de origine greacă și derivate, 1 026 — de origine maghiară și derivate, 90 — comune cu albaneza și derivatele lor[8]. Așadar, întrucît *Cihac însuși a calculat greșit* propriul său material lexical, este cazul ca acum, la o sută de ani, să renunțăm integral la afirmațiile lui și să recurgem pentru statistica vocabularului românesc după origini la cercetările lui D. Macrea, întreprinse în 1942 și în anii următori, pe care C. Tagliavini le citează, dealtfel (p. 254, nota 103), dar nu le utilizează : din cele 49 649 de cuvinte incluse în DLRM (1958), 20,02% sînt moștenite din latină și derivate ale acestora, 0,93% — autohtone, comune cu albaneza (81 cuvinte-bază + 380 derivate), 38,42 % — neologisme neolatine, împrumutate mai ales din franceză, și derivate ale lor, 7,98% — împrumuturi vechi slave și slavone, împreună cu derivatele lor, 2,37% — neogrecești (cu derivate), 2,17% — maghiare (cu derivate) ș.a.m.d.[9]

[8] Vezi *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București. 1966, p. 107—108.
[9] Vezi *Probleme de lingvistică românească*, București, 1961, p. 32—33.

www.dacoromanica.ro

Trecerea de la alfabetul de tranziție (chirilic-latin) la cel latin integral, pentru scrierea limbii române, s-a făcut oficial în 1860, și nu la „sfîrșitul secolului trecut", cum se afirmă la p. 263, nota 130 ; dealtfel, la p. 452, prof. C. Tagliavini scrie corect că „la această înlocuire s-a ajuns treptat, pe la jumătatea secolului trecut" (cf. și p. 447).

Stînă (p. 295—296) nu provine în nici un caz din v. sl. *stanъ* „tabără (militară)", ci este desigur un cuvînt autohton, înrudit cu avest. *stāna-*, v. ind. *sthānam* ; *stăpîn* e un „balcanism" cu etimologie neclară, prezent în albaneză *(shtëpâ, shtëpani)*, în bulgară, macedoneană și sîrbocroată *(stopan*, acesta pătruns ulterior în albaneză și aromână) ; la fel, rom. *jupîn* (înv. *giupîn, giupîr*), slavon. *županъ* pare a fi un împrumut dintr-o altă limbă (probabil, protobulgara : cf. *zoapân*, în inscripția de la Sînnicolaul Mare — Banat, *zoupânos*, *zoupân*, în alte inscripții protobulgare[10] ; rom. *jupan* e într-adevăr un împrumut din slavonă) ; rom. dial. *golîmb*, *golumb* (Banat și zonele limitrofe) provine din magh. *galamb*, și nu direct din v. sl. *golǫbъ*.

Prin actul lui Vasilios Bulgaroctonul din 1020 (vezi p. 440) numai episcopia Timișului a fost subordonată arhiepiscopiei din Ohrida, supusă direct patriarhiei din Constantinopol, după ocuparea Bulgariei în 1018 (ceea ce nu înseamnă, deci, că „biserica română a devenit dependentă de biserica bulgară", ci, de fapt, de cea bizantină).

Așa-numita „diplomă bîrlădeană" din 1134 (menționată la p. 445) este un fals din secolul al XIX-lea, cum au dovedit I. Bogdan, A. I. Sobolevski și P. P. Panaitescu[11].

Opinia potrivit căreia „din punctul de vedere al conștiinței valorii estetice, se poate chiar spune că literatura română începe de-abia în secolul al XIX-lea" (p. 453) este, evident, contrazisă de fapte : chiar dacă am trece cu vederea literatura în limba slavonă, strălucit reprezentată de cronici (sec. XV—XVI) și de *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, opera lui Nicolaus Olahus în latină și poezia lui Petru Cercel în italiană (1579—1580), și încă trebuie să ținem seama de nivelul artistic deosebit al scrierilor lui Grigore Ureche, Miron Costin, Dosoftei,

[10] Vezi Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin, 1958, p. 18, 131.
[11] Vezi I. Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968, p. 112—115, 619—626, 665—667, 696—698 (cu întreaga bibliografie).

www.dacoromanica.ro

Radu Popescu, Stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir și Ion Neculce, pentru secolul al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea.

A curs destulă cerneală despre *torna, torna* din *Istoriile* lui Theophilaktos Simokattes, scrise prin anii 610—641, cu referire la un eveniment din anul 587, respectiv, *torna, torna, frater* (sau *fratre*, după unele manuscrise) din *Cronografia* lui Theophanes Confessor, compilată între anii 810—814, după izvoare mai vechi (pentru anii 582—602, chiar după Teophylaktos Simokattes) : a pune la îndoială caracterul popular al acestor cuvinte (rostite de un soldat, probabil cărăuș localnic, „în limba băștinașă") pentru zona munților Balcani la sfîrșitul secolului VI (vezi p. 453—455, 476), înseamnă a nega evidența, documentată de atîția cercetători, unii citați chiar de prof. C. Tagliavini[12]. Problema care se pune este însă alta : prin forma sa, *torna* e încă un cuvînt latin, reprezentînd imperativul pers. 2 sing., iar *frater* (sau *fratre*), adăugat la peste două secole de Theophanes (chiar dacă va fi existat în copia utilizată de el), iarăși nu este încă românesc, ci tot latin sau „roman". Faptul nu trebuie să ne mire, căci atestarea se referă la sfîrșitul secolului VI, cînd diferențierea latinei abiaîncepuse, iar fragmentul în discuție este prea scurt (un cuvînt sau două) pentru a însuma inovații fonetice sau morfologice cît de cît sensibile (*frater* e vocativul normal latinesc, iar *fratre*, dacă nu e „corupt" în unele manuscrise, poate fi vocativul format după declinarea a doua, și încă nu este *frate*, cum apare în unele inscripții mai vechi din Peninsula Balcanică, cu dispariția lui *-r*, formă care explică pe cea românească)[13]. Așadar, pe bună dreptate, Al. Niculescu citează în notă (p. 592) concluzia acad. Al. Rosetti, potrivit căreia avem de-a face cu „o informație prețioasă asupra limbii populației romanizate de la sudul Dunării, ce era să devină limba română".

11) *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* n-a fost „descoperit" de L. Demény (vezi p. XII—XIV), care nici nu și-a

[12] Vezi ediția recentă și comentariile : *Fontes historiae Dacoromanae*, II, publicate de H. Mihăescu ș.a., București, 1970, p. 538—539, 604—605 (editorii reține numai pe *frater*).

[13] Vezi : C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*, după ed. spaniolă a lui F. de B. Moll, în rom. de Eug. Tănase, Cluj, 1958, § 295, p. 147 (litogr.). ; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I Paris, 1901, p. 390 (*Opere*, ed. B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, vol. II, București, 1975, p. 360).

www.dacoromanica.ro

atribuit acest merit : în Rusia era cunoscut din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar cititorilor români le-a fost prezentat prima dată de I. Bogdan în 1891, fiind ulterior inclus în *Bibliografia românească veche*, de I. Bianu, N. Hodoș și D. Simonescu, vol. I, București, 1903, și vol. IV, 1944. Credem însă că, după analiza atentă a filigranelor, întreprinsă de L. Deméný, în ediția facsimilată din 1971, „data imprimării textului" nu mai „este încă în discuție" (C. Tagliavini acceptase, la p. 451, tocmai datele imprimate pe această ediție : 1551—1553).

La traducerea *Apostolului* lui Coresi și a *Cronografului* lui Moxa *nu* „a fost consultat și un original latinesc" (p. 581).

Mărturisim că nu prea agreem abuzul de termeni străini, ca de ex. : „În română se creează o *culture loyalty* față de latinitate și de romanitate" (p. 584). Lucrurile pot fi spuse mai simplu, altfel, căci elemente latine culte și franceze au pătruns cu sutele și miile în engleză, germană sau în rusa literară, încă din epoca lui Petru cel Mare. Așadar, cu atît mai justificată apare atitudinea cărturarilor români, începînd cu Miron Costin și D. Cantemir, ca să nu mai vorbim de Școala Ardeleană. În plus, formarea limbajului abstract s-a realizat și în alte țări prin recurgerea la limbi de cultură *inrudite* de ex., rusa literară este plină de termeni și forme *slavone*, pînă într-atîta, încît un lingvist occidental (B. Unbegaun) a afirmat nu de mult (de altfel, pe urmele lui A. A. Șahmatov) că rusa literară modernă are la bază chiar slavona. Prin urmare, tot atît de îndreptățiți au fost românii, atunci cînd au recurs la *latină*, *franceză* sau *italiană*.

www.dacoromanica.ro

CERCETĂRILE LUI R. A. BUDAGOV REFERITOARE LA LIMBA ROMÂNĂ ŞI LIMBILE ROMANICE

În 1972 s-a tipărit la Moscova, în Editura Universităţii „M. V. Lomonosov", volumul intitulat *Obščee i romanskoe jazykoznanie (Lingvistică generală şi romanică*, 250 p.) — „omagiu lui Ruben Alexandrovici Budagov, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., profesor al Universităţii din Moscova, cu prilejul celei de-a 60-a aniversări" (n. 5. IX. 1910). Îngrijit de un colectiv format din N.D. Arutiunova, V. G. Gak, E. V. Zaoneghin şi I. S. Stepanov (redactor responsabil), volumul se deschide cu o scurtă notă privind biografia ştiinţifică a savantului (p. 3—5), completată de lista *Lucrărilor publicate de R. A Budagov* (p. 6—15).

„Elev al acad. V. F. Şişmariov şi al acad. L. V. Şcerba — se spune în această notă — , R. A. Budagov a moştenit de la ei interesul atît pentru istoria limbilor romanice şi cultura popoarelor romanice, cît şi pentru problemele lingvistice generale" (p. 3). Printre lucrările sale, numeroase şi variate, dintre care prima a fost publicată în 1936, se remarcă : monografiile privind „istoria cuvintelor în istoria societăţii" — *Istorija slov v istorii obščestva* (Moscova, 1971) ş.a. ; studiile de semasiologie şi lexicologie comparată romanică — *Sravnitel'no-semasiologičeskie issledovanija (Romanskie jazyki)* [*Cercetări de semasiologie comparată (Limbile romanice)*, Moscova, 1963] ş.a. ; monografiile şi articolele privind istoria limbilor literare, în special, a celor romanice — *Problemy izučenija romanskich literaturnych jazykov* (Moscova, 1961 ; *Problemele studierii limbilor literare romanice*. Traducere de G. Mihăilă, prefaţă şi note de B. Cazacu, Bucureşti, 1962) ; *Literaturnye jazyki i jazykovye stili (Limbile literare şi stilurile limbii*, Moscova, 1967)

www.dacoromanica.ro

ș.a. ; cercetările de sintaxă a limbilor romanice — *Ètjudy po sintaksisu rumynskogojazyka (Studii de sintaxă a limbii române*, Moscova, 1958) ș.a. ; cărțile și articolele de lingvistică generală, pentru uzul studenților, al specialiștilor și al reprezentanților altor discipline umaniste — *Vvedenie v nauku o jazyke* (Moscova, 1958 ; *Introducere în știința limbii*. Traducere și note de G. Mihăilă, București, 1961 ; ediția a II-a rusă, revăzută și augmentată, Moscova, 1965) ; *Jazyk, istorija i sovremennost' (Limbă, istorie și actualitate*, Moscova, 1971), la care adăugăm cărțile apărute în ultimii ani : *Čelovek i ego jazyk (Omul și limba sa*, Moscova, 1974) ; *Čto takoe razvitie i soveršenstvovanie jazyka ? (Ce este evoluția și perfecționarea limbii ?* Moscova, 1977) ; *Bor'ba idej i napravlenij v jazykoznanii našego vremeni (Lupta de idei și curente în lingvistica epocii noastre*, Moscova, 1978), studiile și articolele de istorie a lingvisticii, introducerile la edițiile rusești ale unor opere ale lui H. Schuchardt, Ch. Bally și Iorgu Iordan[1]. Dacă adăugăm la acestea diversele studii și articole consacrate limbii latine, limbilor romanice — franceza, italiana, spaniola, româna[2], portugheza, provensala —, precum și unor aspecte ale istoriei limbii ruse literare și ale cultivării ei, avem imaginea activității multilaterale a acestui lingvist de frunte sovietic, cu o largă orientare filologică și filozofică, pentru care studiul limbii are largi implicații sociale.

[1] *Romanskoe jazykoznanie (Lingvistica romanică)*, Moscova, 1971.

[2] În afara lucrărilor menționate în text, care au ca obiect limba română (singură sau alături de alte limbi romanice), R. A. Budagov a publicat și alte articole consacrate acesteia. Le menționăm aici, în ordine cronologică : *Slavjanskoe vlijanie na rumynskij jazyk (Influența slavă în limba română)*, „Vestnik Leningradskogo universiteta", 1947, nr. 2, p. 80—94) ; *Rumynsko-romanskie leksiko-semantičeskie raschoždenija (Divergențe lexico-semantice româno-romanice)*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 119—127 ; *K semantike glagola* a ciștiga (*În legătură cu semantica verbului* a ciștiga), CL III, Supliment. *Mêlanges ... Emil Petrovici*, 1958, p. 127—131 : *Iz istorii jazykoznanija v Rumynii (Din istoria lingvisticii în România)*, „Naučnye doklady vysšej školy", Științe filologice, 1960, nr. 2, p. 5—16 ; *Rumynskij jazyk*, în *Kratkaja literaturnaja enciklopedija*, t. 6, Moscova, 1971, p. 431—432 ; *Rumynskie pisateli i filologi o literaturnom jazyke (Scriitorii și filologii români despre limba literară)*, RRL, XX, 1975, nr. 4, p. 325—326 ; *Portrety učenych v knige Romanskoe jazykoznanie Iorgu Iordana*, SCL, XXIX, 1978, nr. 5, p. 515—517. Profesorul Budagov a vizitat de mai multe ori țara noastră, ca invitat al Academiei R.S. România sau ca participant la unele congrese și simpozioane internaționale, prezentînd comunicări ce s-au bucurat de o largă audiență.

www.dacoromanica.ro

Astfel, subliniind însemnătatea studierii limbilor literare, R. A. Budagov scrie : „Este greu să ne închipuim o cultură evoluată şi bogată a unui popor fără o limbă literară evoluată şi bogată. Cu ajutorul ei, această cultură «se fixează», prin ea se exprimă. În acest caz problema limbii literare are o mare însemnătate naţională“[3]. Comentind acest *credo* al savantului moscovit, potrivit căruia „issledovanie filologa-jazykoveda pererastaet v obščeslvennju missiju učënogo-gumanista“ („cercetările filologului-lingvist se transformă într-o misiune socială a savantului umanist“), autorii notei introductive citate adaugă ; „Tocmai această concepţie determină înţelegerea de către R. A. Budagov a lingvisticii ca ştiinţă umanistă : dincolo de faptul individual, să vadă elementele generale, dincolo de limba literară — limba naţională, dincolo de limbă în totalitatea ei — societatea şi omenirea“.

Neavînd posibilitatea să prezentăm aici toate lucrările fundamentale ale romanistului sovietic — dintre care două au fost traduse în româneşte şi sînt bine cunoscute cititorilor din ţara noastră — , ne vom opri, în cele ce urmează, asupra unora din ele, consacrate limbii române sau în care aceasta ocupă un loc de seamă între celelalte limbi romanice.

Astfel, în 1958 profesorul Budagov a publicat o carte consacrată exclusiv limbii române : *Ètjudy po sintaksisu rumynskogo jazyka (Studii de sintaxa limbii române*, 236 p.). Interesul faţă de ea creşte cu atît mai mult, cu cît autorul tratează probleme desprinse dintr-un capitol dintre cele mai puţin studiate ale limbii române : s i n t a x a. R. A. Budagov studiază unele probleme deosebit de importante ale sintaxei româneşti, arătînd specificul ei în comparaţie cu sintaxa altor limbi romanice[4]. Ceea ce-l interesează pe autor, în primul rînd, este nu legătura diverselor fenomene sintactice româneşti cu sintaxa altor limbi „balcanice“, ci interpretarea acestora pe baza tendinţelor sintactice general-romanice, realizate în mod inegal în fiecare limbă neolatină în parte. Fără îndoială, autorul nu neagă influenţa limbilor „balcanice“, însă „pentru a

[3] *Literaturnye jazyki i jazykovye stili*, p. 5.
[4] Vezi *Cuvînt înainte*, p. 4.

www.dacoromanica.ro

explica originile anumitor fenomene sintactice din limba română, trebuie să le cercetăm în *sistemul limbii române însăși*, precum și în comparație cu sistemul altor limbi romanice [...]. Numai după ce am epuizat toate aceste posibilități și surse directe, se poate trece la sursele indirecte sau mediate" (p. 4). Această bază principială ni se pare deosebit de importantă și ea duce, în paginile cărții, la rezultate demne de reținut.

Diversele fenomene sintactice românești — funcțiile cazurilor, particularitățile pronumelor, funcțiile conjunctivului, construcțiile predicative și apozitive, ordinea cuvintelor în propoziție — sînt cercetate în planul limbii române literare moderne. Autorul face însă o serie de incursiuni istorice și comparative, necesare pentru înțelegerea stării actuale a unor categorii sintactice din limba română și pentru explicarea tendințelor principale în evoluția lor. Tratarea într-un plan comparativ-istoric a diverselor probleme de sintaxă este cu atît mai necesară, cu cît — remarcă autorul — aproape în toate studiile de sintaxă a limbii române actuale predomină metoda de expunere pur descriptivă.

Analiza fenomenelor sintactice se face nu numai din punctul de vedere al „relațiilor pure", ci în primul rînd din acela al conținutului, al valorii diverselor categorii sintactice. „Celor care li se va părea că analiza fenomenelor sintactice, propusă în această carte, este prea «semantică» am vrea să le reamintim — spune autorul — teza dezvoltată de numeroși lingviști de seamă, conform căreia însăși gramatica este produsul activității rațiunii noastre. În afara acestei legături a gramaticii (în special, a sintaxei) cu gîndirea nu poate fi înțeles «spiritul» și specificul gramaticii însăși. În afara acestei legături, gramatica se transformă într-un ansamblu de «forme» convenționale, a căror funcționare e determinată de «jocul» unor asociații întîmplătoare" (p. 5).

Cartea cuprinde cinci capitole, care, deși consacrate unor probleme oarecum disparate, sînt legate atît prin însăși interdependența categoriilor sintactice studiate, cît și prin concluziile autorului, care se bazează de fiecare dată pe rezultatele obținute anterior.

Primul capitol și cel mai extins — *Funcțiile cazurilor* (p. 7—63) — este consacrat unor probleme mult mai complexe decît indică titlul. În prima parte a capitolului, autorul se

www.dacoromanica.ro

ocupă de cazurile substantivului și adjectivului (într-un cuvînt, ale numelui), insistînd asupra problemei controversate a numărului cazurilor substantivului în limba română. Subliniind păstrarea și dezvoltarea declinării ca o particularitate a limbii române față de celelalte limbi romanice, R. A. Budagov ia în discuție diversele puncte de vedere privitoare la cazurile românești, inclusiv cel tradițional, prezent și în *Gramatica limbii române* a Academiei (vol. I, 1954). El ajunge la concluzia că în limba română există, în afară de vocativ — care e o formă aparte — , numai două cazuri propriu-zise — nominativ-acuzativul și genitiv-dativul[5], idee exprimată în treacăt și de alți cercetători (Alf Lombard, H. Schmidt). În această afirmație autorul pornește de la principiul, bine fundamentat teoretic, conform căruia categoria gramaticală a cazului este o noțiune *morfologică*, și nu sintactică. Cercetînd paradigmele substantivelor românești, se poate ușor vedea că la formele nearticulate de masculin (și neutru) substantivul rămîne neschimbat, iar la feminine formele care se opun sînt nominativ-acuzativul și genitiv-dativul (dealtfel, numai la singular). La declinarea articulată a tuturor genurilor se opun N—A și G—D. Deoarece în stabilirea cazurilor trebuie pornit nu de la un tip de declinare, ci de la toate, se poate spune deci că substantivele (și adjectivele) românești au, de fapt, în afară de vocativ, numai două cazuri : N—A și G—D[6]. Cuprinzînd, în procesul dezvoltării limbii, diverse valori ale cazurilor respective din limba latină, fiecare dintre cele două cazuri românești apare nu numai sub o *formă nouă*, ci și cu o *valoare gramaticală nouă*. „Sfera valorii fiecărui caz s-a modificat esențial și s-a lărgit în limba română" (spațierea aut. — p. 16).

Avînd în vedere, pe de o parte, originea cazurilor românești și evoluția lor istorică, iar pe de altă parte, extinderea valorii lor, autorul susține, pe bună dreptate, că studierea funcțiilor sintactice ale cazurilor în limba română are o importanță primordială.

[5] Recunoscînd convenționalismul acestor denumiri, justificate doar din punct de vedere etimologic, autorul le păstrează totuși în virtutea existenței unei tradiții a terminologiei gramaticale.

[6] Se înțelege că la pronumele personale situația e alta : aici există nominativ, acuzativ și dativ (vezi p. 19, nota 14).

www.dacoromanica.ro

Lucrurile devin mai complexe însă datorită faptului că, alături de cazuri, în limba română sînt larg reprezentate prepoziţiile, care apar ca adevăraţi „concurenţi" ai cazurilor. Demnă de remarcat, în legătură cu aceasta, este constatarea că, „dacă cazurile deosebesc limba română de alte limbi romanice, în schimb sistemul propoziţiilor o apropie într-o anumită măsură de toate celelalte limbi romanice" (p. 18). Împletirea cazurilor şi a prepoziţiilor constituie un element specific al limbii române, care însă nu ne dă dreptul, după părerea autorului, să punem semnul egalităţii între diversele modalităţi de a reda „relaţiile cazuale" (cazuri, prepoziţii şi ordinea cuvintelor), aşa cum fac unii cercetători, care confundă categoria gramaticală a cazului cu noţiunea generală exprimată cu ajutorul lui. Astfel, noţiunea logică de „apartenenţă" poate fi exprimată nu numai cu ajutorul cazului, ci şi prin alte mijloace gramaticale (pronume posesive, prepoziţii, forme atone ale pronumelor personale etc.). „Însă cazul — ca şi oricare altă categorie gramaticală — nu reprezintă numai o anumită valoare, ci unitatea dintre valoare şi o anumită formă" (p. 20).

Mai greu de delimitat, în această privinţă, sînt construcţiile cazuale şi cele cu prepoziţii, dat fiind că în limba română cazurile funcţionează adesea paralel cu prepoziţiile (cf. *fiul craiului* şi *calul fiului de crai*. Creangă). Împărtăşind părerea acad. Iorgu Iordan[7], potrivit căreia construcţiile de-al doilea tip sînt mai frecvente în stilul vorbit al limbii, autorul arată însă că e greu să se admită că acestea sînt „mai concrete" decît primele. Între aceste construcţii există o deosebire pur gramaticală : cazul reprezintă o formă a cuvîntului, în timp ce prepoziţia *de*, ca şi altele, nu formează împreună cu cuvîntul următor un astfel de complex pe care să-l putem numi formă a cuvîntului. Analizînd unele condiţii, care duc la apropierea funcţională dintre cazuri şi prepoziţii în limba română, autorul ajunge la concluzia că deosebirea dintre construcţia cazuală şi cea cu prepoziţie este esenţială, atît din punctul de vedere al formei gramaticale, cît şi din acela al valorii gramaticale.

[7] *Limba română actuală. O gramatică a greşelilor*, Bucureşti, 1947, p. 282—283.

www.dacoromanica.ro

Pentru a lămuri mai bine funcţiile complexe ale cazurilor, R. A. Budagov întreprinde, în continuare, o cercetare atentă nu numai a relaţiilor dintre cazuri şi prepoziţii, ci şi a legăturilor dintre cazuri şi anumiţi *determinativi gramaticali*, printre care primul loc îl ocupă articolul posesiv. Astfel, relaţia „pură" de tipul *casa vecinului* devine o relaţie mai complexă în cazul cînd lipseşte articolul hotărît : *o casă a vecinului* (articolul posesiv apare ca o compensaţie). Acest articol se întrebuinţează mult mai des şi mai general decît ar rezulta din definiţiile *Gramaticii limbii române* (I, p. 167) ; mai simplu e să se vadă cînd *nu* apare acest articol : genitiv-dativul se alătură direct substantivului premergător numai în cazurile cînd acesta e articulat. În restul cazurilor, care pot fi foarte diferite, trebuie să ţinem seama nu numai de indicele cazual, ci şi de cel exprimat prin pronumele posesiv. Sînt situaţii cînd pronumele posesiv joacă rolul de asociere gramaticală a genitiv-dativului aflat la distanţă de substantivul determinat (ex. *Problema limbii, a neologismelor şi arhaismelor, a nuanţelor dialectale, a locuţiunilor şi proverbelor* ... Cezar Petrescu) sau cînd acesta „se substantivizează" : *amicul meu şi al familiei mele* (... *amicul familiei mele*] etc.

În legătură cu funcţia construcţiilor cazuale substantivale în propoziţie, R. A. Budagov se opreşte asupra acordului dintre cazuri, mai precis asupra absenţei acordului în construcţii ca : *În sănătatea iubitului nostru* **prefect** *!* (Caragiale), fenomen care are urmări importante pentru structura propoziţiei. În astfel de cazuri, s-ar părea că avem de-a face cu o dedublare internă a propoziţiei[8] (Ex. *În faţa mesei* a ş t e r n u t ă c u p o s t a v r o ş. Macedonski).

Capitolul al doilea — *Particularităţile pronumelor personale* (p. 64—102) — reprezintă o prelucrare şi o îmbogăţire substanţială a unui articol publicat în 1948, *Funcţiunea pronumelor personale în limba română modernă*[9]. Pentru a nu relua unele concluzii, în bună parte cunoscute cititorilor, ne vom opri numai asupra cîtorva elemente noi. R. A. Budagov revine asupra ideii formulate de A. M. Peşkovski şi V. V. Vinogradov

[8] Cf. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1954, p. 621.

[9] *Funkcii liènych mestoimenij v sovremennom rumynskom jazyke*, „Izvestija AN SSSR", OLJA, 1948, fasc. 5, p. 429—443, tradus în SCL, I, 1950, nr. 1, p. 35—57. Vezi recenzia lui J. Byck, în „Cum vorbim", 1949, nr. 2, p. 31—32 (*Din sintaxa pronumelui românesc*).

www.dacoromanica.ro

și însușite în articolul citat, privitoare la pronume — considerat drept o categorie lexico-semantică lipsită de caracteristici gramaticale proprii — , arătînd că acesta reprezintă o categorie lexico-gramaticală, ca și celelalte părți de vorbire, cu toate că în pronume se împletesc, ca într-un focar, caracteristicile mai multor părți de vorbire (substantiv, adjectiv, adverb). Autorul studiază, pe baza unui material îmbogățit, atît cazurile de repriză (reluare) pronominală (repetarea obiectului cu ajutorul pronumelui personal — „articol de gradul al doilea") de tipul *femeii îi era milă*, cît și cele de prolepsă : pronumele premerge și anunță oarecum substantivul (ex. *Am văzut-o pe Anculța înfricoșată.* M. Sadoveanu).

Lingvistul moscovit consacră un paragraf special întrebuințării specifice a pronumelui personal în dativ, care are un caracter gramatical mult mai pronunțat decît în celelalte limbi romanice (în afară de *dativus commodi*, apar și construcții cu *dativus incommodi*, de ex. : *Mai întîi i se dusese Franț mecanicul.* Sadoveanu).

Diversele cazuri de „pronume însoțitoare" ale substantivului și verbului în limba română se explică nu prin așanumitul „caracter arhaic al limbii române", cum înclinase să creadă înainte autorul[10], ci prin particularitățile întregului sistem gramatical al limbii române, prin căile lui specifice de dezvoltare și prin interacțiunea cu limbile învecinate.

Concluziile la care ajunge autorul sînt următoarele :

1) Trebuie făcută o delimitare strictă între cazurile de reluare a pronumelui motivate gramatical și cele stilistice. Construcțiile stilistice cu reluare (repriză) și prolepsă sînt numeroase și se găsesc și în alte limbi romanice. Dimpotrivă, construcțiile gramatical cu reluarea pronumelui sînt mai uniforme, ele fiind caracteristice limbii române.

2) Construcția cu reluarea numelui e obligatorie : a) cînd o propoziție începe cu obiectul *(Portofelul îl uitase)*, b) cînd semantica substantivului exprimă ideea de cantitate determinată, de noțiune determinată. În aceste condiții pronumele reluat apare ca un articol *sui generis* de gradul al doilea. În cazurile în care substantivul exprimă ideea de cantitate nedeterminată și, prin urmare, n-are nevoie de determinare, acolo lipsește și reluarea pronumelui (ex. *Mulți proști am văzut eu în viața mea ...* Creangă).

[10] *Art. cit.*, p. 443 (trad. rom., p. 56).

www.dacoromanica.ro

3) Asemenea construcției nominale cu reluarea pronumelui, există și o construcție verbală stabilă cu dativul pronumelui personal (accentuat sau neaccentuat, de ex. : *Anghelescu șovăi. Ochii îi alunecau în dreapta și-n stînga.* „Viața românească", 1951, nr. 2, 138) etc.

În capitolul al treilea — *Funcțiile conjunctivului* (p. 104—133) — R. A. Budagov pornește de la ideea că modul conjunctiv, ca și alte categorii sintactice specific românești, trebuie explicat nu atît „de pe pozițiile altor «limbi balcanice», cît prin sistemul limbii române însăși" (p. 106). Importantă în acest caz este nu evidențierea elementelor „neromanice", ci stabilirea greutății specifice a fenomenului gramatical respectiv de origine latină în sistemul fiecărei limbi romanice în parte.

Astfel, se știe că încă în latină conjunctivul avea mai multe funcții, dintre care două fundamentale s-au păstrat si în limba română, ca și în alte limbi romanice : 1) funcția de exprimare a diferitelor aspecte și nuanțe ale modalității ipotetice, și 2) funcția de subordonare gramaticală. Ceea ce diferă în unele limbi romanice este corelația acestor două funcții, de-altfel strîns legate între ele.

Autorul studiază conjunctivul, în primul rînd, ca o categorie modală, arătînd că valoarea modală e evidentă în cazurile cînd conjunctivul apare independent ; în cazurile însă în care acesta apare cu funcția gramaticală a subordonării, valoarea modală se restrînge sau aproape dispare în întregime. Tocmai această a doua funcție este mult mai răspîndită în limba română decît în alte limbi romanice (care folosesc în cazuri similare infinitivul), apropiind conjunctivul românesc de cel albanez, bulgăresc și grecesc. Dar, subliniază Budagov, „înlocuirea" infinitivului prin conjunctiv nu e o trăsătură pur „balcanică". Ea își are rădăcinile într-o interacțiune mai veche, indo-europeană, între conjunctiv și infinitiv. Dealtfel, chiar în această întrebuințare, conjunctivul nu e lipsit totdeauna de nuanța sa modală, mai evidentă după verbe cu o anumită valoare lexicală *(a vrea, a trebui, a dori* etc.).

Autorul se oprește în special asupra acelor tipuri de întrebuințare a conjunctivului, care-l apropie de conjunctivul altor limbi romanice : conjunctivul cu valoare de viitor (al necesității, siguranței etc.) ; conjunctivul cu valoare de hortativ (lat. *Amemus patriam, pareamus senatui.* Cicero ; cf. fr. *Vive la*

www.dacoromanica.ro

révolution ! rom. *Mulți ani să trăiască !)*), cu valoare de imperativ (ex. *Să lăsăm plebicistul, să trecem la cestiune.* Caragiale), cu valoare finală etc.

În legătură cu unele apropieri funcționale dintre conjunctiv și viitor, trebuie reținută ideea că viitorul românesc are un pronunțat caracter modal (spre deosebire de alte limbi romanice) : auxiliarul *voi* nu s-a gramaticalizat într-atîta, încît să nu fie înlocuit cu ușurință de alte auxiliare (cf. *am să cînt, va să cînte, o să fac).*

Capitolul al patrulea — *Construcții predicative și apozitive* (p. 134—172) — tratează o problemă foarte puțin cercetată din sintaxa limbii române : construcțiile, „îmbinările de cuvinte", în particular corelația dintre construcțiile predicative și cele apozitive. Bazîndu-și cercetarea pe un bogat material ilus rativ, autorul ajunge la concluzia potrivit căreia construcțiile predicative au multe trăsături comune cu alte limbi romanice și, mai larg, indo-europene, ca, de pildă, modul de îmbinare a verbului cu alte părți de vorbire, formarea unităților predicative idiomatice *(a sta pe gînduri, a se strîmba de rîs* etc.), corelația dintre grupurile predicative și cele apozitive etc.

Construcțiile predicative se află într-o strînsă interacțiune cu cele apozitive : există o serie de cazuri de tranziție, bazate pe construcții predicative-apozitive sau apozitive-predicative (ex. C a m i o n u l *era aproape plin, pentru că* v e n i s e î n c ă r c a t *de la alți faliți.* Sahia).

În ultimul capitol autorul cercetează cu o atenție deosebită *Ordinea cuvintelor în propoziție* (p. 173—219), pornind de la constatarea că această problemă este una din cele mai puțin studiate din sintaxa românească, deși este esențială în înțelegerea particularităților structurii sintactice a limbii române.

R. A. Budagov subliniază de la început că ordinea „liberă" a cuvintelor în limbile flexionare este liberă într-un sens foarte limitat. Invers, în limbile cu ordine „fixă" a cuvintelor, pot fi întîlnite numeroase construcții „libere". Această constatare e deosebit de importantă pentru limba română, în care joacă un mare rol tendințele analitice și se manifestă destul de puternic particularitățile flexionare.

Pînă acum, ordinea cuvintelor (topica) s-a studiat în limbile romanice, ca și în altele, mai ales din punct de vedere

www.dacoromanica.ro

logic sau psihologic. Dar problema topicii este în primul rînd o problemă *lingvistică*, în particular *sintactică*.

Referindu-se la lucrările acad. Iorgu Iordan *(Limba română contemporană*, 1954 [ed. a 2-a, 1956], și *Stilistica limbii române*, 1944), în care, printre altele, se formulează principiul general al topicii românești (ordinea „cunoscut—necunoscut"), autorul arată că e nevoie să studiem în primul rînd cauzele *gramaticale* care distrug ordinea „obișnuită" a cuvintelor și numai după aceea cauzele stilistice.

Astfel, R. A. Budagov studiază în capitolul de față *condiționarea gramaticală* a ordinii cuvintelor, ca de pildă, în relația *predicat — obiect, subiect — predicat, determinat — determinant* etc. În urma acestei analize, se ajunge la concluzia că postpunerea adjectivului se încadrează în postpunerea determinanților în general, care ea însăși are cauze structurale (de ex., locuțiunile adjectivale în locul adjectivelor relative : *o tabacheră de argint)*. În ceea ce privește prepunerea atributelor sau locuțiunilor atributive, autorul stabilește că ea poate fi legată de o anumită „substantivizare" a adjectivului (**junele** și **onorabilul** *nostru prefect*), de anumite particularități structural-semantice (**primii** *fulgi de zăpadă)*, de valorile figurate ale adjectivelor (**noi** *lucrări ale scriitorilor noștri*) etc.

După cercetarea postpunerii și prepunerii adverbului și a locuțiunilor adverbiale față de verb, autorul se ocupă, în încheiere, de rolul expresiilor idiomatice și al îmbinărilor de cuvinte în topica propoziției. Așa, de pildă, construcția *cal de călărie* poate fi extinsă astfel : *calul de călărie al vecinului* (dar nu *calul vecinului de călărie)*. Introducerea unor elemente în cadrul acestor construcții (ex. *piele de urs)* duce la transformarea lor calitativă din unități independente în ample părți ale unei unități structurale mai complexe — propoziția (ex. *pielea asta de urs)*.

Așadar, problema topicii în îmbinări de cuvinte, ca și în propoziții, trebuie privită în primul rînd din punct de vedere gramatical, ca o problemă sintactică. Numai atunci se poate defini ce este determinat de particularitățile sintactice ale limbii respective și ce face parte din stilistică. Fără îndoială, încheie autorul, topica face parte nu numai din sintaxă, ci și din stilistică și merită să fie studiată ca atare.

www.dacoromanica.ro

La sfîrșitul cărții se reproduce, în anexă, articolul *Formarea pluralului substantivelor* (p. 220—2)[11].

Majoritatea exemplelor, extrase din operele unora dintre cei mai reprezentativi scriitori români (Nicolae Bălcescu, Ion Creangă, Ion Luca Caragiale, Mihail Sadoveanu, Al. Sahia, Cezar Petrescu), precum și din presa actuală, sînt însoțite de traduceri îngrijite și de explicații menite să releve particularitățile structurale ale limbii române.

R. A. Budagov a studiat în această lucrare o serie de fenomene specifice sintaxei românești, care o apropie sau, uneori, o deosebesc de aceea a altor limbi romanice. Informația bogată din literatura de specialitate, folosirea — în cazurile necesare — a comparațiilor cu latina și limbile romanice sau, mai larg, indo-europene (printre care și limba rusă), siguranța metodei de lucru i-au permis autorului să încadreze fenomenele cercetate în ansamblul sintaxei romanice, să le dea de cele mai multe ori explicații judicioase. Se poate spune fără exagerare că această carte cuprinde numeroase idei și puncte de vedere noi, care îndeamnă la reluarea în alte planuri și aprofundarea multor probleme din sintaxa românească. O serie de probleme generale expuse în carte sînt ilustrate și concretizate cu fapte de limbă română. Concluzia fundamentală este deosebit de utilă : necesitatea studierii particularităților sintactice românești, în primul rînd, prin raportarea la domeniul limbilor romanice. În al doilea rînd, în sintaxă trebuie să se ia în considerație nu numai relațiile, ci și conținutul, să se aplice, cu alte cuvinte, teza generală a legăturii dintre limbă și gîndire.

Specialist recunoscut în domeniul lingvisticii generale și romanice, cunoscător și cercetător competent al limbii române, R. A. Budagov este unul din acei savanți străini care au contribuit într-o foarte mare măsură la cunoașterea și

[11] Articolul a apărut inițial în volumul omagial V. F. Șișmariov, *Romano-germanskaja filologija* (Leningrad, 1957), sub titlul *Nekotorye osobennosti obrazovanija množestvennogo čisla imeni suščestvitel'nogo v rumynskom jazyke* (p. 87—93). Vezi recenzia Valericăi Guțu-Romalo, în „Limba română", 1957, nr. 6, p. 99—101.

www.dacoromanica.ro

studierea ei peste hotare. În cărțile și articolele sale — nu numai cele de romanistică, ci și de lingvistică generală — se face apel constant la faptele limbii române și se citează adesea contribuțiile lingviștilor români, cărora lingvistul sovietic le dă o înaltă apreciere.

Această afirmație este valabilă și pentru unele cărți publicate în ultimii ani, pe care ne propunem să le prezentăm în continuare, nu numai din acest punct de vedere, ci în primul rînd din acela al contribuției la dezbaterea unora din problemele cardinale ale lingvisticii generale și ale celei romanice.

Astfel, bogatul volum *Sravnitel'no-semasiologičeskie issledovanija (Romanskie jazyki)* [*Cercetări de semasiologie comparată (Limbile romanice)*, Moscova, 1963, 302 p.] este o lucrare pe cît de intresantă, pe atît de individualizată în lingvistica actuală. Autorul și-a pus o sarcină temerară, dar nu irealizabilă : studiul semanticii comparate a unui grup de limbi înrudite, în cazul de față, romanice, stabilirea unor principii și metode pentru realizarea acestei sarcini de cea mai mare actualitate a lingvisticii.

Bazată, în special, pe materialul concret al latinei și al principalelor ei continuatoare — franceza, spaniola, italiana, româna, portugheza, cartea cuprinde 14 capitole, urmate de o *Încheiere*, *Bibliografie* și *Indice de cuvinte și expresii*. Autorul este pe deplin conștient de dificultățile pe care le pun studierea sistemului lexico-semantic al unei limbi — spre deosebire de fonetică și de gramatică — și stabilirea categoriilor specifice ale acestui aspect al limbii. Folosind pe larg, în mod critic, materialele și concluziile cercetărilor de semasiologie generală și romanică, din momentul formării acestei discipline (marcată prin publicarea cărților lui A. Darmesteter și L. Șăineanu — 1887, M. M. Pokrovski — 1896 și M. Bréal — 1897) pînă la studiile actuale, R. A. Budagov încearcă și în mare măsură reușește să stabilească sau să confirme existența unor categorii specifice semasiologiei și lexicologiei : înțelesul și întrebuințarea cuvîntului, sensul liber și sensul „legat", monosemia, polisemia și omonimia, neologismele și arhaismele, cuvintele cu formă internă clară și cuvintele cu formă internă estompată etc. „Ca și în gramatică — spune autorul — , în vocabular pot exista nu numai opoziții binare, ci și opoziții multiple, ca de ex. : monosemie — polisemie — omonimie ; sens liber al cuvîntului — sens relativ legat (îmbi-

www.dacoromanica.ro

nare frazeologică) — sens absolut legat (idiomatism)" și adaugă : „Dificultatea cea mai mare constă în a arăta cum ansamblul categoriilor corelate formează sistemul lexical, cu alte cuvinte, în ce fel categoriile corelate reciproc formează corelația general-lexicală sau sistemul. Dacă corelația înăuntrul unor grupe este evidentă (...), în schimb, studierea corelației general-lexicale a tuturor acestor categorii este o sarcină a viitorului" (Cap. I : *Principiile și metodele studierii semasiologiei comparate a limbilor înrudite*, p. 9).

Ca și celelalte discipline lingvistice, spune R. A. Budagov, semasiologia trebuie să-și aibă metoda sa și să opereze cu legile ei, care însă nu pot fi stabilite deductiv, ci pe baza unui studiu concret. „Or, tocmai materialul semantic al limbilor concrete este cu totul insuficient studiat. De aceea, autorul s-a și străduit să realizeze în capitolele următoare ale lucrării o anumită sistematizare a unei părți a materialului lexical romanic", căci limbile înrudite își au specificul lor „nu numai în fonetică și gramatică, ci și în vocabular și semantică" (p. 15). Acest specific al limbilor romanice este prezentat de autor în capitolele următoare ale cărții : 2) *Diferențierea lexico-semantică și integrarea limbilor înrudite ;* 3) *Sincronia, diacronia și sensul cuvîntului ;* 4) *Raportul dintre elementele logice și cele emoțional-expresive în cuvînt ;* 5) *Cuvintele de origine savantă ;* 6) *Monosemia și polisemia ;* 7) *Problema verigii intermediare în evoluția semantică a cuvîntului ;* 8) *Sistemul limbii și sensul cuvîntului ;* 9) *Seriile sinonimice ;* 10) *Cuvîntul și îmbinările de cuvinte ;* 11) *Ritmul inegal al evoluției semantice ;* 12) *Omonimia și sensul cuvîntului ;* 13) *Istoria cuvintelor — istoria lucrurilor — istoria noțiunilor ;* 14) *Substratul și sensul cuvîntului.*

Fără să ne propunem a analiza în detaliu ideile acestei cărți, vom sublinia mai jos cîteva din concluziile ei, pentru a ne opri apoi, pe scurt, asupra cîtorva observații concrete, referitoare mai ales la limba română.

Diferențierea lexicală a limbilor romanice nu este numai o chestiune de geografie lingvistică, cum se poate crea uneori impresia (cf. lucrarea lui G. Rohlfs, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuch einer romanischen Wortgeographie*, München, 1954), ci este o problemă mult mai complexă, lexico-semantică, legată în același timp de procesul de integrare a vocabularului acestor limbi (de ex., continuatoarele lat. *domus, casa, mansio).*

www.dacoromanica.ro

În vocabular şi, în particular, în semantică trebuie să se delimiteze sincronia de diacronie, dar în acelaşi timp şi să se observe „interacţiunea" lor permanentă şi profundă. Această teză este ilustrată prin exemplul lat. *prehendere*, al derivatelor şi continuatoarelor acestuia din limbile romanice (fr. *prendre*, *comprendre* etc., rom. *prinde*, *cuprinde*, *aprinde* — cf. prov. *comprendre* cu acelaşi sens etc.).

„Metafora, metonimia şi alţi tropi nu numai că ocupă prea mult loc" în lucrările de semasiologie, „dar şi contribuie la deplasarea involuntară a obiectului însuşi al cercetării semasiologice", căci „corelaţia dintre elementele logice şi cele emoţional-expresive este mult mai largă decît problema metaforei şi metonimiei. Prima aparţine în întregime semasiologiei, în timp ce a doua aparţine în primul rînd poeticii şi numai parţial semasiologiei, deşi în procesul însuşi al evoluţiei sensului cuvîntului transferurile metaforice şi metonimice joacă uneori un rol important, ce nu poate fi neglijat de lingvist" (p. 84). Exemple tipice prezentate de autor sînt cele referitoare la evoluţia termenilor denumind *munca* şi noţiunile înrudite în limbile romanice (cu utilizarea cunoscutului articol al acad. Iorgu Iordan, nu însă şi al lui C. Racoviţă, *Travail et «souffrance»*, publicat în „Bulletin linguistique", VII, 1939, p. 96—101).

Cuvintele de origine savantă (împrumuturile culte din latină) prezintă interes atît pentru semasiologia diacronică, cît şi pentru cea sincronică, întrucît, odată pătrunse în limbile romanice moderne, ele „capătă adesea cea mai largă răspîndire" (p. 107). Evident, autorul consideră că aceste cuvinte trebuie să fie cuprinse şi în dicţionarele etimologice comparative ale limbilor romanice (se are în vedere, în special, *Romanisches etymologisches Wörterbuch* al lui W. Meyer-Lübke, care le-a exclus din principiu), căci astfel de dicţionare „trebuie să arate nu numai regularitatea corespondenţelor fonetice şi, în parte, a celor derivative în lexicul limbilor respective, ci şi o anumită legitate a legăturilor semantice dintre ele" (p. 109). Comentînd cîteva exemple atît din punct de vedere fonetic, cît şi semantic, R. A. Budagov arată că, sub primul aspect, ele sînt bine individualizate în franceză şi portugheză, în timp ce în italiană diferenţa dintre ele şi cele populare este mai mică (româna, pe care de astă

www.dacoromanica.ro

dată autorul n-o menționează, ocupă, credem noi, un loc intermediar).

Deosebit de interesantă și convingătoare ni se pare argumentarea în sprijinul justificării și explicării polisemiei în limbă: „Polisemia este condiționată de caracterul cunoașterii omului, de particularitățile gîndirii și de natura vocabularului însuși" (p. 123), căci „direcția generală a evoluției tuturor limbilor romanice și (...) a multor altor limbi are loc sub semnul intensificării și adîncirii polisemiei cuvîntului" (p. 123). Această lege fundamentală a semasiologiei este exemplificată cu o serie de cuvinte din limbile romanice, printre care rom. *pulbere* și *praf*, *pleca*, *culege* și corespondentele lor romanice.

Formulată de R. A. Budagov în 1955, teoria „verigii intermediare" în evoluția semantică a cuvîntului capătă aici o tratare multilaterală, pe baza unor exemple din latină și din limbile romanice actuale (de ex. rom. *pătură* „strat (social)", dar și „obiect de acoperit", în raport cu *pal*). Această „verigă intermediară", spune autorul, poate fi descoperită: 1) în evoluția istorică a cuvintelor înseși (uneori, în corelație cu obiectele denumite); 2) în cuvintele derivate de la aceeași rădăcină; 3) în diverse îmbinări de cuvinte; 4) în raporturile cu cuvintele corespunzătoare ale limbilor înrudite.

La întrebarea cardinală: „E posibil sistemul în vocabular?", R. A. Budagov răspunde pozitiv și, după părerea noastră, argumentat: „Tinzînd spre generalizări, vocabularul este, în același timp, strîns legat de întreaga realitate a obiectelor și noțiunilor, esența cărora depășește limitele limbii. De aceea, prin prisma sistemului lexical se va întrevedea sistemul noțiunilor și, mai «estompat», sistemul obiectelor și fenomenelor din realitatea înconjurătoare. Cu alte cuvinte, sistemul în vocabular nu este izomorf sistemului în gramatică sau în fonetică. Dar aceasta nu înseamnă că lexicul, în genere, nu poate fi studiat sistematic, cum afirmă astăzi mulți cercetători. Sistemul în lexic este deschis, în opoziție cu sistemul relativ închis în gramatică și, mai ales, în fonetică" (p. 157). Printre exemplificările acestei teze se numără cuvîntul *cale* și sinonimele sau lexemele denumind noțiuni apropiate în română și în celelalte limbi romanice, verbele *a zice — a spune — a vorbi* și corespondentele lor romanice etc. Foarte bine se justifică această teză în studierea „seriilor sinonimice", în evoluția componentelor lor. Fiecare serie sinonimică, spune

www.dacoromanica.ro

autorul, are „un cuvînt de bază“ (p. 192), în jurul căruia se grupează toate celelalte (de ex., fr. *faible*, față de *débile*, *frêle*, *chétif*, *fragile*).

O problemă interesantă pentru semasiologia comparată a limbilor înrudite, în cazul de față, a celor romanice, este raportul dintre cuvînt și îmbinările de cuvinte, care permite să se stabilească nu numai diferențierile lexicului romanic, ci și liniile de interacțiune dintre aceste limbi (cf. rom. *cale ferată* — fr. *chemin de fer* — ital. *ferrovia*, dar ital. *ferroviario* — fr. *ferroviaire* — rom. *feroviar*).

Tot în planul semasiologiei comparate se poate stabili și „ritmul inegal al evoluției semantice“ a unora și acelorași cuvinte în limbi înrudite, care depinde de mai mulți factori, adesea diferiți în fiecare limbă în parte (cel mai important ni se pare locul pe care-l ocupă în sistem — respectiv, într-un „microsistem“ — un cuvînt sau altul, de ex. lat. *captivus*, *familia* și continuatoarele lor în diverse limbi romanice).

Ca și polisemia, omonimia este un fenomen natural și des întîlnit în orice limbă, inclusiv în cele romanice, deci nu reprezintă „o regretabilă nediferențiere a ceea ce trebuie diferențiat“, cum cred unii lingviști. Pornind de la ideea că omonimele sînt un fenomen natural, confirmat de evoluția și sistemul actual al multor limbi, inclusiv al celor romanice, autorul subliniază că ele „se împiedică reciproc numai în cazuri excepționale“ (cf. rom. *înșela* „a pune șaua“ și *înșela* „a induce în eroare“, existente încă și azi ; ce e drept, primul e înlocuit parțial cu *înșeua*).

În capitolul *Istoria cuvintelor — istoria lucrurilor — istoria noțiunilor* se subliniază, printre altele : „Cercetările în domeniul «cuvintelor și lucrurilor» nu numai că nu contrazic principiul caracterului sistematic al limbii, ci, dimpotrivă, îl completează și-l adîncesc [...]. Sistemul ar fi imposibil, dacă n-ar organiza elementele care-l compun. De aceea studiul elementelor ne conduce spre înțelegerea sistemului, iar acesta, la rîndul său, aruncă o nouă lumină asupra elementelor care-l compun. Cu tot specificul său, sistemul limbii nu e imanent. În ultimă instanță, el este determinat de necesitățile comunicării, ale oamenilor care vorbesc într-o limbă sau alta. Ținînd seama în permanență de caracterul sistematic al limbii, însăși istoria «cuvintelor și lucrurilor», istoria «cuvintelor și noțiunilor» se ridică pe o nouă treaptă, capătă o însemnătate actu-

www.dacoromanica.ro

ală" (p. 253). Autorul exemplifică ideile sale prin studierea cîtorva grupuri de cuvinte ca fr. *(petit) déjeuner — dîner — souper*, rom. *lingură* și *furculiță*, *ușă* și *poartă* etc.

În sfîrșit, atingînd în treacăt problema mai largă a interacțiunii dintre limbi, R. A. Budagov se oprește în special asupra „substratului și sensului cuvîntului", prevenind asupra exagerărilor în explicarea diverselor fapte semantice (ca și a altora) prin influența substratului, situîndu-se, după propriile-i cuvinte, pe „poziția utilizării raționale" a acestuia (p. 273; noi am zice : atît cît faptele studiate ne permit în mod ferm s-o facem). Pentru exemplificare el apelează la evoluția lat. *castigare* > rom. *cîștiga*, care, după S. Pușcariu, s-ar datora substratului balcanic.

Fără îndoială că studiul concret al unui material atît de bogat din principalele limbi romanice a întîmpinat unele dificultăți în gruparea și interpretarea faptelor, care depind în mare măsură de calitatea surselor lexicografice și documentare. Iată de ce ne îngăduim să formulăm unele observații cu privire, mai ales, la materialul românesc.

Vorbind despre expresia *a avea nevoie* (p. 216), autorul ar fi putut aminti că vechea expresie moștenită din latină și păstrată încă în textele din secolul al XVI-lea, este *a fi op.* Semantismul verbului *a (se) părui* (p. 217) nu e nevoie să fie pus în legătură cu faptul că în română, ca și în alte limbi romanice, nu s-a păstrat verbul lat. *pugnare*, căci avem doar pe *a (se) bate.*

Studiind evoluția lat. *familia* în limbile romanice (p. 230 – 233), autorul ar fi trebuit să apeleze și la rom. *fămeie, femeie*, iar la *familie* să recurgă abia în al doilea rînd, căci acesta e un împrumut cult din latină, efectuat în epoca modernă.

Este regretabil că autorul n-a putut utiliza, alături de alte surse lexicografice românești, enumerate la p. 278, *Dicționarul etimologic al limbii române (A — Putea)* al lui I. A. Candrea și O. Densusianu (București, 1907—1914) și *Dicționarul limbii române* al Academiei (cît se publicase pînă în 1949), căci ar fi găsit acolo un material lexico-semantic de cea mai bună calitate. De asemenea, nu înțelegem de ce a fost omisă la capitolul 8 *(Sistemul limbii și sensul cuvîntului)* teoria „cîmpurilor semantice" a lui J. Trier (vezi *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprach-*

www.dacoromanica.ro

lichen Feldes, Heidelberg, 1931), pe care, chiar dacă n-o împărtăşeşte, autorul ar fi putut s-o utilizeze critic sau s-o combată.

Legată tematic de volumul precedent este cartea *Istorija slov v istorii obščestva (Istoria cuvintelor în istoria societăţii*, Moscova, 1971, 270 p.). După o scurtă *Prefaţă*, în care se justifică obiectul lucrării — cîteva „cuvinte culturale", „cuvinte-cheie", cu un larg diapazon în limbile literare europene — , în primul capitol, teoretic, intitulat *Cuvinte, lucruri, noţiuni, relaţii*, se fundamentează cîteva din ideile preferate ale autorului, dintre care reţinem aici cîteva.

Raporturile reciproce dintre cuvinte şi noţiuni reprezintă problema centrală a lexicologiei, lexicografiei şi semasiologiei. Celelalte probleme ale vocabularului sînt derivate în raport cu această chestiune fundamentală, „cuvîntul şi noţiunea". Caracterul social al limbii trebuie descoperit nu numai în manifestările interacţiunii dintre limbă şi alte „institute sociale", ci în primul rînd în *limbă însăşi*, ca mijloc de comunicare între oameni, ca „existenţă reală a gîndirii" (de ex., stilurile limbii, terminologia profesională etc.).

Studiul „cuvintelor culturale" este nu mai puţin interesant decît studiul cuvintelor dialectale sau rare, căci el ne apropie de istoria culturii unui popor sau a unui grup de popoare, ca cele europene. Căci, după cum spunea Diderot : „E suficient să comparăm vocabularul limbii în diverse epoci, ca să ne putem reprezenta caracterul progresului poporului" (citat la p. 13).

Unii lingvişti ai secolului XX, încercînd să „corecteze" pe Saussure, au încetat de a mai interpreta sensul cuvîntului prin interacţiunea permanentă dintre „signifié" şi „signifiant". În cartea sa *Language* (1933), L. Bloomfield a exclus „semnificatul (signifié) din sfera sensului, procedeu preluat şi dus mai departe de N. Chomsky şi adepţii săi. Or, după R. A. Budagov, „s e n s u l c u v î n t u l u i este legătura istoricească constituită dintre aspectul sonor al cuvîntului şi imaginea obiectului sau fenomenului, care se produce în conştiinţa noastră. Dimpotrivă, n o ţ i u n e a este ideea despre obiect, care distinge în el trăsăturile cele mai generale şi esenţiale

www.dacoromanica.ro

Noțiunea este, de regulă, o categorie general-umană, dar ea însăși depinde de gradul de dezvoltare a gîndirii. Sensul cuvîntului, dimpotrivă, este o categorie a unei anumite limbi și aparține sistemului acesteia" (p. 22). Sensurile cuvintelor și noțiunile se află într-o strînsă corelație, dar nu sînt identice. De aceea, lexicologia, lexicografia și semasiologia — în genere, lingvistica — nu se pot ocupa de noțiuni, nu pot deveni o „știință a științelor" : obiectul lor îl constituie numai sensurile „apropiate" („*bližajšie značenija*" — A. A. Potebnea), nu și cele „îndepărtate" („dal'nejšie značenija").

În raport cu noțiunea de sistem în limbă, dar și cu sociologia și cultura, cel mai fructuos pare, după autor, studiul lexicului „ca un sistem aflat în mișcare, cu luarea în considerație a factorilor aparținînd evoluției societății, care reprezintă o anumită structură a relațiilor sociale" (p. 27). Dealtfel, continuă R. A. Budagov, „cuvintele nu-și pierd niciodată individualitatea în sistem, în special atunci cînd, într-un fel sau altul, sînt accentuate" (p. 30—31). Acestea sînt așa-numitele „cuvinte-cheie" (*mots-clés)*, fie în limitele unui context dat, al unei opere literare (de ex., la Paul Eluard : *soleil, eau, feu, visage* etc.), fie într-o anumită epocă din evoluția unei limbi etc. (de ex. *magazin* în limba franceză, între anii 1820—1830, o dată cu dezvoltarea comerțului modern).

Ocupîndu-se de raportul dintre cuvinte și lucruri, autorul amintește aici despre interesanta revistă „Wörter und Sachen", întemeiată de H. Schuchard și R. Mehringer (1909), care „a făcut mult pentru apropierea istoriei cuvintelor de istoria lucrurilor" (p. 41), dar nu și de aceea a noțiunilor abstracte. Or, conchide autorul, „onomasiologia — ramura semasiologiei care studiază principiile și legile denumirii obiectelor și noțiunilor — s-a dezvoltat pînă acum mai ales sub semnul cercetării lucrurilor și mult mai puțin al noțiunilor" (p. 43). Răspunzînd la întrebarea : „Ce apare mai întîi — noțiunea sau cuvîntul ?", se poate spune că, „de regulă, cuvintele se creează o dată cu lucrurile (noțiunile), în virtutea principiului însuși al legăturii indestructibile dintre limbă și gîndire, deși uneori raportul dintre cuvinte și lucruri (noțiuni) se poate complica" (p. 47), întrucît unii termeni au apărut înaintea obiectelor (nu și a *noțiunilor*, credem noi) sau, după cum se știe, unele cuvinte denumesc obiecte inexistente. În concluzie,

www.dacoromanica.ro

sistemul lexical are două planuri — propriu-zis lingvistic şi noţional, acest din urmă aspect incluzînd şi „obiectele realităţii" (p. 48—49).

După aceste consideraţii teoretice autorul trece la studierea unui bogat material lexical din principalele limbi europene privind apariţia şi evoluţia, din antichitate pînă astăzi, a unor termeni fundamentali pentru civilizaţia modernă, grupaţi în şapte capitole : *Influenţa ştiinţei, tehnicii şi artei asupra lexicului limbilor europene* (**ştiinţă,, artă, tehnică, maşină**) ; *Natura şi cultura în istoria societăţii* (**natură, cultură, civilizaţie**) ; *Procese de diferenţiere în vocabular* (**persoană, umanism**) ; *Omul şi calităţile sale superioare* (**talent, geniu**) ; *Omul şi stările lui sufleteşti* (**umor, ironie**) ; *Omul şi arta* (**dramă, comedie, tragedie**) ; *Contactele dintre termeni şi cuvintele polisemantice* (**romantic, romantism**).

Nu putem încheia această prezentare fără a sublinia bogata informaţie a autorului, stilul elegant şi îngrijit, expunerea clară şi accesibilă — trăsături caracteristice şi celorlalte studii şi monografii ale profesorului R. A. Budagov, apreciate nu numai în patria sa, ci şi în alte ţări. Ele ilustrează una din direcţiile de cercetare ale lingvisticii actuale, care se străduieşte să dezvolte acele ramuri „tradiţionale", care au fost neglijate în ultimele decenii, nun fără a ţine seama de inovaţiile introduse de curentele noi, pe care însă le interpretează de pe o poziţie proprie. Interesul acestor lucrări creşte pentru noi prin larga utilizare a datelor limbii române, fie în monografii speciale, fie în studii teoretice generale sau consacrate limbilor romanice.

www.dacoromanica.ro

S. B. BERNSTEIN ŞI UNELE PROBLEME ALE LINGVISTICII ŞI FILOLOGIEI ROMÂNEŞTI

În 1971 a văzut lumina tiparului volumul *Issledovanija po slavjanskomu jazykoznaniju. Sbornik v česť šestidesjatiletija professora S. B. Bernštejna (Cercetări de lingvistică slavă. Omagiu lui S. B. Bernstein, cu prilejul celei de-a 60-a aniversări,* Moscova, 500 p.), apărut sub redacţia unui colectiv, format din E. I. Demina, E. I. Zelenina (secretar), N. I. Tolstoi şi E. V. Ceşko (red. resp.) şi cuprinzînd numeroase studii închinate cunoscutului slavist sovietic S. B. Bernstein, membru corespondent al Academiei Bulgare de Ştiinţe şi al Academiei Macedonene de Ştiinţe şi Arte.

Volumul se deschide cu *Bibliografia lucrărilor prof. S. B. Bernstein*, publicate, între 1935—1970 (p. 5—17), întocmită de I. E. Mojaeva şi urmată de articolul profesorului R. I. Avanesov, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., intitulat *40 de ani în slavistică* (p. 18—27), din care ne permitem să extragem cîteva date, pentru a contura personalitatea ştiinţifică a savantului moscovit.

Născut la 3 ianuarie 1911, S. B. Bernstein şi-a făcut studiile universitare la Moscova, între 1928—1931, şi aspirantura la Leningrad, între 1931—1934, ca elev al cunoscuţilor slavişti A. M. Selişcev, G. A. Ilinski şi M. G. Dolobko. În 1934 şi-a susţinut teza de candidat în ştiinţe filologice, cu titlul *Tureckie èlementy v jazyke damaskinov XVII—XVIII vekov (Elemente turceşti în limba „damaschinelor" din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea)*[1].

[1] Publicată parţial sub titlul *Turco-slavica*, în „Trudy Moskovskogo Instituta istorii, filosofii i literatury", t. VII, 1941, p. 24—40. „Damaschinele" sînt sbornice cuprinzînd predici ale lui Damaschin Studitul şi ale altor autori bizantini şi post-bizantini, traduse în limba populară bulgară.

www.dacoromanica.ro

Fiind numit, pe rînd, titular al catedrei de limba şi literatura bulgară a Institutului pedagogic din Odesa (1934), al celei de lingvistică de la Universitatea din acelaşi oraş (1938), profesor la Universitatea din Moscova (1939), adjunct (1943) şi apoi şef al catedrei de filologie slavă (1947), S. B. Bernstein a avut un rol deosebit în organizarea şi dezvoltarea învăţămîntului şi studiului limbilor slave în Uniunea Sovietică. Paralel cu activitatea universitară, a fost numit în 1946 şef al sectorului de filologie slavă de la Institutul de slavistică (în prezent, şi de balcanistică) al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., conducînd şi îndrumînd pînă astăzi numeroase lucrări colective şi individuale de o mare valoare în slavistică.

În 1946, S. B. Bernstein şi-a susţinut teza de doctorat în ştiinţe filologice, cu titlul *Razyskanija v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii*. Tom I. *Jazyk valašskich gramot XIV—XV vekov (Cercetări de dialectologie istorică bulgară.* Vol. I. *Limba documentelor muntene din secolele al XIV-lea — al XV-lea)*, apărută la Moscova — Leningrad, în 1948.

Prin cercetarea sa asupra limbii documentelor Ţării Româneşti din secolele al XIV-lea—al XV-lea, prof. Bernstein continuă tradiţia unor slavişti şi romanişti ruşi şi sovietici, care au studiat cu interes limba română, relaţiile ei cu limbile slave înconjurătoare, fiind atras de problema mult discutată a provenienţei şi caracterului documentelor slavo-române din secolele al XIV-lea — al XV-lea.

Încă de la începutul lucrării, autorul îşi limitează cîmpul de cercetare la documentele Ţării Româneşti din secolele al XIV-lea — al XV-lea, luînd ca bază de studiu colecţia publicată de cunoscutul slavist român Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în secolul XV şi XVI* ..., vol. I (1413—1508), Bucureşti, 1905.

Lucrarea cuprinde o *Prefaţă*, o *Introducere* şi şase capitole, dintre care trei constituie o privire de ansamblu a problemelor, iar celelalte trei sînt consacrate studiului lingvistic al documentelor.

Autorul arată în *Prefaţă* (p. 5—6) că izvoarele studierii limbii bulgare, pînă în secolul al XVII-lea, sînt *Povestea războiului Troiei*, limba *Rugăciunilor de la Cergău* (Transilvania), mărturiile limbilor vecine, în primul rînd ale limbii române, şi, în sfîrşit, diplomatica munteană, care a fost studiată pînă

www.dacoromanica.ro

la acea dată foarte puțin din acest punct de vedere. Autorul se oprește cu studiul documentelor la 1508 — sfîrșitul domniei lui Radu cel Mare — arătînd că secolul al XVI-lea nu mai poate da material sigur pentru studiul istoriei limbii bulgare.

Capitolul I, *Istoricul studierii documentelor slavone din Țara Românească* (p. 21—50), este o succintă și interesantă trecere în revistă a publicațiilor de documente și a cercetărilor mai importante făcute în domeniul acesta, începînd cu prima ediție de documente slavo-române a învățatului rus Iuri Venelin : *Documente vlaho-bulgare sau daco-slave ...* (Petersburg, 1804)[2]. După Venelin urmează o serie de publicații neînsemnate de documente făcute de unii cercetători ruși, pînă cînd, spre sfîrșitul secolului trecut (1893), apare renumita cercetare a învățaților bulgari L. Miletici și D. Agura, intitulată *Dacoromânii și scrierea lor slavă. Cu o anexă de 84 documente slavone vlaho-moldovene și trei reproduceri fototipice*[3], urmată de alte articole și publicații prin revistele bulgare. Analizînd pe larg vederile profesorului Miletici, autorul subliniază caracterul lor științific obiectiv, netrecînd însă cu vederea unele din lipsurile grave ale cercetărilor acestuia, printre care nediferențierea documentelor muntene de cele moldovene, nediferențierea pe secole și altele.

Autorul se oprește apoi asupra a doi slaviști ruși (amîndoi legați, prin origine, de poporul român), Polihronie Sîrcu și A. I. Iațimirski, care au studiat cu multă rîvnă raporturile slavo-române și au publicat documentele româno-slave. Se cunoaște astfel publicația postumă a lui Sîrcu, *Din corespondența voievozilor români cu magistratele din Sibiu și Brașov ...*, cu o prefață de A. I. Iațimirski[4], precum și prețioasa publicație a lui Iațimirski, *Manuscrisele slave și ruse din bibliotecile românești*[5], fără să mai vorbim de alte publicații și de articole.

Capitolul se încheie cu o analiză obiectivă a publicațiilor de documente slavone în România, parte care prezintă pentru

[2] *Vlacho-bolgarskie ili dako-slavjanskie gramoty*, sobrannye i ob'jasnennye na iždivenii imperatorskoj Rossijskoj Akademii Jurievn Venelinym.

[3] *Dako-românite i tjachnata slavjanska pismenost*. Spriloženie na 84 vlacho-moldavski slavjanski gramoti i 3 fototipičeski snimki („Sbornik za narodni umotvorenija", kn. IX).

[4] *Iz perepiski rumynskich vo evod s Sibinskim i Brašovskim magistrami*. Posmertnyj trud P. A. Syrku s predisloviem A. I. Jacimirskogo, St. Pb., 1906.

[5] *Slavjanskie i ... rukopisi rumynskich bibliotek*, St. Pb., 1905.

www.dacoromanica.ro

noi un deosebit interes. O preocupare serioasă pentru documentele slavone apare abia în jurul anilor 1860—1870. Autorul nu ascunde faptul că studiile de slavistică lăsau încă mult de dorit, dar că n-au lipsit cercetătorii serioşi, obiectivi, printre care trece, în primul rînd, pe B. P. Hasdeu. Sînt amintite de asemenea publicaţiile de documente ale episcopului Melchisedec, ale lui D. Onciul, T. Burada, T. Codrescu, A. Ştefulescu, V. A. Urechia şi, în sfîrşit, sînt analizate publicaţiile capitale ale lui Ioan Bogdan, care în 1981 organizează catedra de filologie slavă de la Universitatea din Bucureşti. Publicaţiile sale de texte vechi şi de documente, şi anume *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche* (1981), *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în secolul XV şi XVI* (1905), *Documentele lui Ştefan cel Mare* (vol. I—II, 1913) şi altele sînt ediţii model şi stau la baza cercetărilor istorice şi filologice ulterioare. S. B. Bernstein relevă mai ales caracterul ştiinţific al publicaţiilor lui Bogdan, pe care le-a folosit în cercetarea sa, precum şi obiectivitatea vederilor istorico-lingvistice ale învăţatului român.

În continuare, autorul se ocupă de activitatea neobosită, dar nu lipsită pe alocurea de greşeli şi exagerări, a cunoscutului slavist de la Iaşi, Ilie Bărbulescu, ale cărui lucrări au adus o contribuţie însemnată la studierea elementelor slave din limba română.

Capitolul al II-lea se intitulează *Izvoarele scrierii slave în Ţara Românească* (p. 51—79)[6] şi tratează una din cele mai dificile probleme ale istoriei culturii româneşti. Prof. Bernstein aduce puncte de vedere şi argumente noi, care pot contribui la interpretarea obiectivă a izvoarelor. Chestiunea fundamentală în această problemă este : cînd a apărut scrierea slavonă pe teritoriul Munteniei şi, în genere, al României, ce caracter şi ce răspîndire a avut ea în primul secol de existenţă ? Părerea generală anterioară era că scrierea slavă a fost adusă de peste Dunăre la sfîrşitul veacului al XIV-lea. Dar atunci cum se explică înflorirea rapidă a scrierii slavone bisericeşti şi de cancelarie în deceniile imediat următoare, caracterul original al ornamentelor, independenţa faţă de documentele

[6] Vezi şi articolul prof. S. B. Bernstein, *K voprosu ob istočnikach slavjanskoj pis'mennosti v Valachii*, „Izvestija AN SSSR", OLJa, 1947, tom. VI, fasc. 2, p. 125—135.

www.dacoromanica.ro

corespunzătoare bulgare? Răspunsul nu poate fi decît unul singur : istoria bisericii și a cultului ne dau dovezi sigure că „încă la mijlocul veacului al XIV-lea pe întreg teritoriul Țării Românești exista cultul ortodox în limba slavonă. Organizarea acestui cult cerea un mare număr de cărți canonice slave" (p. 55). Autorul arată că, fiind împrumutată din Bulgaria, scrierea slavonă s-a dezvoltat în provinciile românești în mod independent, în tot cazul încă înainte de căderea Bulgariei, ceea ce se poate vedea din bogăția și originalitatea ornamentelor și textelor din secolele următoare, începînd cu secolul al XV-lea. „Ce e drept — afirmă prof. Bernstein — nouă nu ne-a parvenit nici un manuscris din veacul al XIV-lea, dar textele religioase de la începutul veacului al XV-lea sînt atît de *desăvîrșite* în exprimarea unui stil nou aparte al scrierii canonice slave, că nu poate exista nici o îndoială despre existența lor" (p. 63—64).

Studiul documentelor laice ne întărește și mai mult convingerea că „scrierea slavonă în Muntenia e mai veche decît sfîrșitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea și că ea e mai independentă decît se crede de obicei" (p. 64). Spre deosebire de textele religioase, atît în Muntenia, cît și în Moldova s-au păstrat documente laice încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Aceste documente, spune autorul, „nu sînt prima încercare a cancelariei muntene. Se poate afirma că documente în limba slavonă s-au scris și mai înainte, în tot cazul cel puțin de la jumătatea veacului al XIV-lea" (p. 64). La aceasta se adaugă inscripțiile de pe mormintele voievozilor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

În continuare, autorul arată că, dată fiind dependența politică de Ungaria a tînărului voievodat muntean în secolul al XIV-lea și al XV-lea, ea s-a manifestat și în domeniul economic și cultural, ceea ce își găsește expresie în scrisorile care ne-au rămas. Alături de limba slavonă, în corespondența cu Ungaria și Transilvania, se folosește și limba latină. Prof. Bernstein arată cu exemple concrete asemănările de stil dintre scrisorile slavone și latine (p. 69—70), precum și legăturile diplomaticii muntene cu cea transilvăneană și ungară, care-și găsesc expresie în termenii ungurești introduși în textul lor. În același timp, aceste scrisori se deosebesc radical, prin stil, de documentele bulgare contemporane, care păstrau încă un stil pompos.

www.dacoromanica.ro

Iată, pe scurt, cîteva din cele mai importante rezultate lingvistice ale cercetării slavistului sovietic în aceste două capitole :

1) Textul documentelor „reprezintă o îmbinare complexă de formule de cancelarie, în care cu greu pot fi găsite urme ale individualității pisarilor (logofeților), de expresii gata făcute, luate din literatura religioasă, de formule de adresare, de blestem, expresii idiomatice și, în sfîrșit, de construcții aparținînd limbii vii" (p. 38—39).

2) „... În limba slavonă a diplomaticii muntene trebuie distinse *trei straturi independente : cel slav local*, care oglindește trăsăturile graiurilor slave din Țara Românească (citește : ale limbii pisarilor de origine bulgară veniți de peste Dunăre și ale românilor, care au învățat atît limba scrisă mediobulgară, cît și pe cea vie de la cei dintîi — *n. n.*) ; *cel slavon mediobulgar*, rezultat al influenței literaturii religioase din Țara Românească ; *cel slavon sîrb*, a cărui influență devine deosebit de vizibilă începînd cu deceniul al patrulea al secolului al XV-lea" (p. 39 ; cf. și concluziile 5 și 6 de la p. 364—365). *Al patrulea element* este *cel românesc*, pe care S. S. Bernstein îl menționează în altă parte, alături de influența sîrbească : „De la sfîrșitul primului sfert al secolului al XV-lea, în documentele muntene se pot observa cu ușurință două procese. *Primul* este rezultatul rolului crescînd al *elementului românesc* asupra celui slav, ceea ce a dus la apariția în limba documentelor a unor particularități ale limbii române (...). *Al doilea proces*, care se oglindește clar în textele din secolul al XV-lea și de mai tîrziu, îl constituie pătrunderea în limba scrisă a particularităților s î r b e ș t i" (p. 240—241 ; sublinierile ne aparțin).

3) „Studiul multilateral al acestor texte confirmă într-o și mai mare măsură că scrierea slavonă în Țara Românească este cu mult mai veche decît sfîrșitul secolului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea și că ea este mai independentă decît se admite de obicei" (p. 64).

4) „Pe măsură ce se intensificau legăturile cu Europa, în Țara Românească se simte tot mai mult necesitatea întrebuințării limbii l a t i n e. Tocmai această limbă devine, începînd cu secolul al XIV-lea, limba diplomatică pe care domnii români o utilizează în special pentru corespondența externă (...). Documentele latine din Țara Românească sînt

www.dacoromanica.ro

o imitaţie directă a documentelor medievale m a g h i a r e" (şi transilvănene — *n. n.*), având în vedere legăturile strînse ale noului stat feudal cu Ungaria şi Transilvania[7]. În consecinţă, „încă de la început, diplomatica latină şi cea slavonă din Ţara Românească s-au aflat într-o strînsă interdependenţă" (p. 68—69 ; cf. şi concluzia 4 de la p. 363).

5) „Dependenţa diplomaticii slavone din Ţara Românească de cea maghiară (şi transilvăneană — *n. n.*) se manifestă în numeroasele împrumuturi din limba m a g h i a r ă. În documentele latino-maghiare se întîlnesc cuvinte ungureşti, care reprezintă t e r m e n i locali[8]. Mulţi termeni sociali şi comerciali ungureşti capătă o largă răspîndire în Transilvania, iar de aici trec în Ţara Românească, reflectîndu-se în limba documentelor slavone. Această trăsătură a diplomaticii Ţării Româneşti o deosebeşte net de diplomatica slavă" (p. 70).

În continuare, autorul enumeră o serie de cuvinte de origine maghiară în limba documentelor slavo-române, dintre care unele chiar în *forma românizată*[9]. De ex. :

a) *Denumiri de funcţii : jadvarbirov* (< magh. *udvarbiró* „iudex curiae regiae"), *birъu* (= rom. *birău*, din magh. *biró*), *španъ* (< magh. *spán*, din sl. *županъ*, ulterior *ispán*), *chercegъ* (=rom. *herţeg* < magh. *herceg*, din germ. *Herzog*), *prъgarъ*, *pъrgarъ* (= rom. *pîrgar*, din magh. *pólgar* < germ. *Bürger*), *parkalabъ*, *prъkalabъ* etc. (= rom. *pîrcălab*, din magh. *porkoláb* < germ. *Burggraf)* ş.a.

b) *Termeni comerciali : marcha* (< magh. *marha*, cf. rom. înv. *marhă*, *marfă*), *maža* (< magh. *mázsa*, rom *majă*), *vama* (= rom. *vamă*, din magh. *vám*) ş.a.

c) *Denumiri pentru oraş, locuinţă : varašъ*, *varošъ*, *orašъ* (< magh. *város* şi rom. *oraş*), *lakašъ* (< magh. *lakás*, rom. *lăcaş*), *salašъ* (< magh. *szálás*, rom. *sălaş*) ş.a.

d) *Verbe : bantovati* (<magh. *bántani*, rom. *a bîntui*), *keltovati* < magh. *költeni*, rom. *a cheltui*) ş.a.

6) Aşadar, „în studierea limbii documentelor muntene, trebuie să avem în vedere faptul că tradiţiile stilului de can-

[7] Despre scrierea latină în Moldova şi Ţara Românească începînd cu sec. XIII, vezi, acum în urmă, S. Jákó şi R. Manolescu, *Scrierea latină în Evul Mediu*, Bucureşti, 1971, p. 134—137 (bibliografia anterioară, p. 153).

[8] Vezi A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*, Lipsiae, 1901.

[9] Vezi glosarul lui I. Bogdan la *Documente* ... (1905), p. 382—396.

www.dacoromanica.ro

celarie s-au formnat în prezența mai multor influențe, iar în secolul al XIV-lea — al XV-lea normele acestei limbi erau foarte instabile. *În unul și același document pot fi întîlnite formele cele mai contradictorii, nelegate din punct de vedere genetic*" (p. 240 — *subl. n.*).

Extrase și din alte părți ale monografiei profesorului S. B. Bernstein — e drept, cu anumite amendamente — cele mai multe din aceste concluzii s-au dovedit fertile, păstrîndu-și valoarea și astăzi, ele diferind în parte de altele, pe care le trage autorul la sfîrșitul cărții sale (p. 363—366) și pe care le prefigurează în diverse capitole. Aceste concluzii au fost analizate de autorul acestor rînduri, în 1956, și de acad. Al Rosetti, în 1961, și nu este cazul să mai revenim asupra lor, cu atît mai mult, cu cît ulterior autorul însuși și-a modificat și nuanțat unele opinii, iar cercetările ultimelor trei decenii au adus numeroase elemente noi în studiul limbii acestor documente, definită pe drept cuvînt ca o slavonă *sui-generis*, cu numeroase elemente românești, provenite din limba vie a pisarilor, în majoritate români[10].

Slavistul moscovit a avut o contribuție remarcabilă nu numai în studiul istoriei limbii bulgare, ci și al dialectelor acesteia, fiind inițiatorul și coordonatorul *Atlasului graiurilor bulgărești din U.R.S.S. (Atlas bolgarskich govorov SSSR.* Partea I și a II-a, Moscova, 1958), și unul din redactorii principali ai *Atlasului dialectal bulgar (Bălgarski dialekten atlas*, în mai multe volume, Sofia, 1964 și urm.). De asemenea, D-sa este autorul unui fundamental *Dicționar bulgar-rus (Bolgarsko-russkij slovar'*, 58 000 de cuvinte, Moscova, 1966, precedat de două ediții mai restrînse, publicate în 1947 — în colaborare — și în 1953).

Excelent cunoscător al tuturor limbilor slave, S. B. Bernstein le-a consacrat numeroase studii și articole, ilustrîndu-se în special drept un eminent comparatist. Titular al cursului de gramatică comparată a limbilor slave la Universitatea din Moscova, S. B. Bernstein a îmbogățit această disciplină printr-o remarcabilă operă, *Očerk sravnitel'noj grammatiki sla-*

[10] Vezi, în special, lucrările din ultimii ani semnate de D. P. Bogdan, Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici ș.a.

www.dacoromanica.ro

vjanskich jazykov, din care au fost publicate pînă în prezent două volume : 1) *Vvedenie. Fonetika (Introducere. Fonetica*, Moscova, 1961), apărută şi în versiunea românească *(Gramatica comparată a limbilor slave.* Traducere şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1965), şi 2) *Čeredovanija. Imennye osnovy (Alternanţele. Temele nominale*, Moscova, 1974). Reflectînd noile cuceriri ale studiului comparat la limbilor slave, această sinteză fundamentală s-a bucurat de o caldă primire în rîndurile slaviştilor sovietici şi din alte ţări. Iată ce scria, de pildă, la apariţia primului volum regretatul profesor A. V. Isačenko : „*Gramatica comparată a limbilor slave* reprezintă un eveniment de seamă în slavistica sovietică şi în cea internaţională. Autorul a reuşit să îmbine în această carte rezultatele verificate ale slavisticii tradiţionale cu vederile originale asupra unei serii întregi de probleme generale şi particulare, să abordeze vechea problematică de pe poziţiile lingvisticii actuale (...) şi să realizeze o expunere unitară a bogatei problematici a limbilor slave". Şi mai departe : „Dar, în acelaşi timp, *Gramatica* reprezintă o lucrare ştiinţifică de sine stătătoare, un fel de *credo* al cercetătorului : problematica extrem de largă dă autorului posibilitatea să-şi verifice metodologia de cercetător pe baza unui material deosebit de bogat şi de variat"[11] — aprecieri valabile în egală măsură şi pentru volumul al doilea.

Precedată sau însoţită de o serie de studii teoretice, dintre care unele prezentate la congresele internaţionale de slavistică şi de balcanistică — inclusiv la cel ţinut la Bucureşti în 1974 — , această amplă lucrare este completată de alte cercetări, dintre care menţionăm *Metody i zadači izučenija istoru značenij i funkcij padežej v slavjanskich jazykach (Metodele şi sarcinile studiului istoriei valorilor şi funcţiilor cazurilor în limbile slave)*[12]. Pe acelaşi plan comparatist se înscriu *Karpatskij dialektologičeskij atlas (Atlasul dialectologic carpatic*, partea 1 şi a 2-a, în colaborare, Moscova, 1967) şi o serie de articole legate de problematica acestuia.

[11] „Naučnye doklady vysšej školy. Filologičeskie nauki", Moscova, V, 1963, nr. 3 (19), p. 147.

[12] În volumul colectiv : *Tvoritel'nyj padež v slavjanskich jazykach* (*Cazul instrumental în limbile slave*, Moscova, 1958, p. 5—40).

www.dacoromanica.ro

Preocupat în același timp de lingvistica balcanică, S. B. Bernstein a început să studieze încă din deceniul al patrulea limba română, fiind unul din propagatorii ei în U.R.S.S. Astfel, în 1950, a prefațat și tradus în limba rusă cartea academicianului Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române* (ed. 2, București, 1946), sub titlul *Grammatika rumynskogo jazyka*. Perevod so vtorogo rumynskogo izdanija i predislovie S. B. Bernštejna (Moscova, 1950, 164 p.), prima gramatică a limbii noastre apărută în U.R.S.S.

Dînd o apreciere din cele mai favorabile lucrărilor de romanistică ale autorului a cărui carte era înfățișată cititorilor sovietici, S. B. Bernstein sublinia în special valoarea deosebită a amplelor monografii consacrate de acad. Iorgu Iordan limbii. „În centrul intereselor științifice ale lingvistului român se află limba română literară actuală, gramatica și stilistica ei. Acestor probleme Iordan le-a consacrat un mare număr de lucrări. Cea mai importantă dintre ele este monografia capitală *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* (Iași, 1943 [ed. 2, București, 1948]), în care autorul descrie în mod detaliat particularitățile limbii române literare pe fondul a numeroase abateri ce-și găsesc explicația în trăsăturile dialectale ale acestei limbi" (p. 5).

În același timp, pe lîngă teza de doctorat prezentată mai sus, prof. S. B. Bernstein a publicat o serie de articole și studii consacrate culturii și limbii române, istoriei, dialectologiei și raporturilor ei cu limbile slave, dintre care unele tipărite în țara noastră, chiar în limba română : *K voprosu ob istočnikach slavjanskoj pis'mennosti v Valachii*, citat mai sus, în notă ; *Rumynskij lingvističeskij atlas* (amplă recenzie asupra *Atlasului lingvistic român*)[13] ; *Cu privire la legăturile lingvistice slavo-române*[14] ; *A existat oare o limbă daco-slavă ?*[15] *Observații critice în legătură cu periodizarea istoriei limbii române*[16] ; *Pamjati E. Petroviča (În memoria lui E. Petrovici)*[17] și altele, în care autorul recurge pentru exemplificări la limba română.

[13] În „Bjulleten' dialektologičeskogo sektora Instituta russkogo jazyka AN SSSR", fasc. 3, 1948, p. 93—100.

[14] În *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 77—79.

[15] În SCL, XIII, 1962, nr. 2, p. 147—152.

[16] În *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 61—64.

[17] În „Sovetskoe slavjanovedenie", 1969, nr. 2, p. 135.

www.dacoromanica.ro

Studiind diverse aspecte ale raporturilor lingvistice româno-slave, S. B. Bernstein subliniază în același timp caracterul ei romanic : „Unii slaviști (de ex., N. Derjavin) — scrie autorul — au exagerat rolul limbilor slave, neținînd seama că, deși puternic influențată de limbile slave, româna a fost și este o limbă r o m a n i c ă. Adesea se spunea sau se scria că limba română ar fi, în mare măsură, o limbă slavă. O asemenea concepție nu putea fi decît rezultatul unei atitudini nihiliste față de structura gramaticală a limbii române". Și mai departe: „Limba română, împreună cu italiana, spaniola, franceza etc., aparține ramurii romanice a limbilor indo-europene. Însă, spre deosebire de celelalte limbi romanice, ea s-a format pe un teritoriu unde au trăit mulți slavi. Acești slavi, asimilați pînă la urmă de populația românească, au lăsat în graiurile românești multe elemente ale limbii lor, atît în domeniul lexicului și al formării cuvintelor, cît și în acela al foneticii"[18].

În același timp, într-o serie de lucrări de-ale sale, prof. Bernstein dă o înaltă apreciere lingvisticii românești, operelor ei reprezentative pe plan național și internațional. Astfel, prezentînd cititorilor sovietici *Atlasul lingvistic român*, realizat sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și Emil Petrovici, D-sa subliniază deosebita valoare științifică și metodologică a acestei vaste lucrări colective, importanța ei pentru cunoașterea aprofundată a limbii române și pentru elucidarea problemelor capitale ale istoriei ei, scriind, printre altele : „Astăzi cunoaștem cu exactitate teritoriul de răspîndire a multor cuvinte românești, care reflectă cele mai importante aspecte ale vieții personale și sociale umane. În prezent ne sînt cunoscute isoglosele diverselor variante fonetice ale cuvintelor. Putem afirma cu certitudine că fără datele acestui atlas nu se poate scrie istoria științifică a limbii române"[19].

Sau, vorbind în genere despre școala românească de dialectologie, al cărei conducător recunoscut a fost în deceniile precedente Emil Petrovici : „Geografia lingvistică românească a obținut în anii de după război succese deosebite, iar autoritatea ei internațională se află la înălțime. Un merit deosebit în această direcție l-a avut renumitul savant român, care a dat dovadă de largi cunoștințe, experiență și tact". Și mai

[18] *Cu privire la legăturile lingvistice ...*, p. 77.
[19] *Rumynskij lingvističeskij atlas*, p. 97–98.

www.dacoromanica.ro

PROFILURI

EMIL PETROVICI ŞI LINGVISTICA BĂNĂŢEANĂ

„Emil Petrovici mi-a fost un bun prieten şi mulţi ani coleg de studii, atît în ţară, înainte de Unire, cît şi în Franţa, pe vremea cînd am stat împreună cîţiva ani la Paris şi ne pregăteam pentru examenele noastre de doctorat, fiecare în specialitatea lui" — scria cunoscutul publicist bănăţean Aurel Cosma, într-o caldă evocare a renumitului lingvist[1]. Originar din Toracul Mic (Banatul iugoslav), unde s-a născut la 4 ianuarie 1899, viitorului savant îi plăcea, în întîlnirile cu colegii săi din acelaşi străvechi ţinut, „să vorbească în grai bănăţean şi — adaugă venerabilul său prieten — ne trezeam conversînd

[1] *Amintiri despre Emil Petrovici*, „Studii de limbă, literatură şi folclor" (Societatea de ştiinţe filologice din R.S. România — Filiala Reşiţa), III, Reşiţa, 1976, p. 205—208 (citatul la p. 205).

www.dacoromanica.ro

în dialectul nostru. Făuream proiecte pentru o mare revistă pe care s-o scoatem la Timişoara, cu un larg profil de preocupări intelectuale, care să cuprindă diversele probleme ce ar putea promova cultura specifică şi tradiţională a Banatului. N-am mai putut reliza revista împreună, întrucît Emil Petrovici s-a stabilit la Cluj. Abia mai tîrziu am reuşit să scot *Luceafărul* la Timişoara, Petrovici fiindu-mi unul din valoroşii colaboratori [şi] considerînd revista aceasta ca fiind a noastră, aşa cum o plănuisem la Paris în gîndurile şi dorinţele noastre"[2].

Într-adevăr, în cei doi ani şi jumătate în care *Luceafărul, Revistă culturală, literară şi artistică* a apărut lunar la Timişoara, avînd ca director pe Aurel Cosma (1935—iunie 1937)[3], Emil Petrovici, devenit între timp profesor de slavistică la Universitatea din Cluj (1931) şi unul din autorii *Atlasului lingvistic român*, a tipărit în paginile acestei frumoase publicaţii bănăţene trei articole de lingvistică şi istorie literară, aproape uitate astăzi de bibliografii săi, dar care merită să fie readuse în atenţia specialiştilor şi a publicului mai larg: *Urme de grai bănăţean din secolul al XV-lea* (anul II, nr. 1, ianuarie 1936, p. 19—21); *Sextil Puşcariu* (anul III, nr. 2, februarie 1937, p. 68—70); *Alexandru Puşkin* (anul III, nr. 3—4, martie—aprilie, p. 99—100)[4].

[2] *Ibidem*, p. 207—208.

[3] Ulterior, revista a devenit organ al Astrei Bănăţene, fiind condusă de un comitet, din care a făcut parte un timp şi Aurel Cosma (a apărut pînă în 1944, în ultimii doi ani cu titlul schimbat în „Revista Banatului").

[4] *Bibliografia lucrărilor academicianului Emil Petrovici*, publicată în „Cercetări de lingvistică", III. *Supliment. Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici* ..., 1958, p. 565—574, şi continuată în „Revue roumaine de linguistique", XIII, 1968, nr. 6, p. 561—566 (fasciculă dedicată memoriei sale) nu le înregistrează. Abia Emil Vrabie a consemnat ultimele două articole în *Addenda et corrigenda* la această bibliografie, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 18—19, iar cel despre *Sextil Puşcariu* a fost menţionat în mod deosebit de Aurel Cosma, care precizează: „S-a ataşat în special de S. Puşcariu, al cărui remarcabil portret l-a făcut într-un articol pe care l-a scris cu prilejul împlinirii celor 60 de ani de viaţă ai profesorului său [şi] pe care l-a publicat în revista «Luceafărul» de la Timişoara, în numărul din februarie 1937" (*op. cit.*, p. 205).

www.dacoromanica.ro

La acestea s-ar putea adăuga articolul *Reşiţa sau Reciţa ?* (publicat în ziarul „Reşiţa", an. III, nr. 7, din 14 februarie 1937, p. 1), în care sînt explicate originea acestui nume de rîu şi oraş şi cele două variante ale pronunţării şi scrierii lui.

Primul dintre aceste articole, nerelevat pînă acum, are o semnificaţie deosebită din punct de vedere teoretic-general şi practic-concret, cu atît mai mult, cu cît autorul n-a mai revenit în altă parte asupra concluziilor concentrate şi sistematizate aici, în urma publicării fundamentalei monografii *Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională* (Biblioteca Dacoromaniei, nr. 8, Bucureşti, 1935, XII+272 p.), în care diversele observaţii privind problema enunţată sînt prezentate disparat.

Preocupîndu-se de problemele mai largi ale istoriei limbii române şi ale graiului bănăţean, în particular, E. Petrovici subliniază de la bun început : „Un auxiliar nepreţuit în cunoaşterea unor forme mai vechi ale unei limbi este (...) studiul elementelor acelei limbi intrate — într-o epocă mai veche — în vreo limbă străină învecinată". Studiind în acest fel aspectul fonetic al celor mai vechi împrumuturi româneşti pătrunse în limba sîrbilor stabiliţi în Caraşova şi în satele învecinate în secolul al XV-lea, savantul a putut preciza că în epoca respectivă graiul bănăţean era (aproape) identic cu cel transilvănean şi foarte asemănător celorlalte graiuri româneşti, pe baza cărora s-a constituit mai tîrziu limba literară. Astfel :

1) *ce, ci* încă nu trecuseră la *şie, şi* (cf. caraş. *čerbul* „brezaia" — băn. *şierbuţu) ;*

2) *t'e, t'i, d'e, d'i* nu trecuseră la *ce, ci, ge, gi* (cf. caraş. *pet'ak* „petec" — băn. *pecec* etc.).

3) Împrumuturile caraşovene confirmă arhaismul fonetic bănăţean *dz* (nesimplificat la *z*) : *budza, spudza* etc.

4) Graiul bănăţean păstra nu numai pe *n'* în *vin'e, cun'* etc. (ca şi dialectele sud-dunărene), ci şi pe *l'* (cf. caraş. *fel'in* „fin", *fil'ena* „fină" ; *Anon. Caransebesiensis* [cca 1700] notează

www.dacoromanica.ro

încă pe *kleje* „cheie" dar *Palia de la Orăștie* [1581] nu are nici un exemplu cu *l'*).

5) Graiul caraşovean păstrează unele cuvinte vechi româneşti dispărute din graiul bănăţean *(legume, karbunar* etc.) şi mai ales „un foarte frumos rest din vocabularul vechi românesc, neatestat pînă acum în niciun alt grai românesc (...), numele de loc din hotarul comunei Caraşova *Pinet*, care în limba veche românească a trebuit să însemne «pădure de pini»" (< lat. *pinetum*)[5].

În concluzie, E. Petrovici subliniază: „Formele vechi bănăţene sînt în fond formele literare de astăzi şi formele general româneşti (cu excepţia lui *cart'e, und'e*, care sînt numai ardeleneşti). Chiar *dz* din *budză, spudză* şi *n'* din *cun', călcîn'* nu erau arhaisme caracteristice exclusiv graiului bănăţean, ci se găseau în multe graiuri româneşti, deoarece le întîlnim şi în întîile noastre texte". Doar „păstrarea aşa de tîrzie — pînă în secolul XV — a lui *l* muiat în cuvinte ca *fil'in, fil'ină, mal', strigl'ată* etc. a constituit un arhaism care a conferit graiului bănăţean un loc aparte în complexul graiurilor daco-române şi care l-a aşezat mai aproape de graiurile româneşti sud-dunărene. De altfel, şi geograficeşte Banatul e mai aproape de regiunile unde se vorbesc dialectul aromân, meglenoromân şi istroromân", de care îl mai leagă astăzi doar „păstrarea celuilalt sunet muiat latin vulgar, a lui *n'*, în cuvinte ca *vin'e, cun', călcîn'*"[6].

Aceste concluzii sînt deosebit de importante atît pentru storia, cît şi pentru dialectologia limbii române, şi asupra

[5] Abia *Dicţionarul limbii române* al Academiei R.S. România (t. VIII, partea a 2-a, Bucureşti, 1974, p. 607) îl dă, cu menţiunea „rar", trimiţînd la „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 88 (o singură atestare nelocalizată, în teza de licenţă a lui Serghie Şutu, *Strigătele animalelor*: „-**et** (*-ăt*): *muget, raget, cloncăt, zbierăt*. Acest sufix derivă din latinescul *-itus (mugitus)*. Nu trebuie confundat cu celălalt sufix *-et*, care e accentuat şi derivă din latinescul *-etum (pometum, pinetum* > *pomăt, pinet)*".

[6] Cf. astfel de observaţii disparate în *Graiul caraşovenilor*, p. 82—83, 99—101, 104—105, 112—115 etc.

www.dacoromanica.ro

lor, E. Petrovici va reveni peste două decenii, cînd va trasa harta graiurilor dacoromâne, subliniind că diferenţele dintre ele nu sînt mai vechi decît secolul al XV-lea[7].

Cel de-al doilea articol, consacrat fostului său profesor şi mentor al unei întregi generaţii de lingvişti şi filologi, *Sextil Puşcariu* (4 ian. 1877 — 5 mai 1948)[8], cu prilejul celei de-a 60-a aniversări, era un omagiu cald şi competent al unuia din fruntaşii lingvisticii şi culturii româneşti care au strălucit în prima jumătate a secolului nostru : „Pentru cultura românească din Ardeal, mai cu seamă pentru cea dinainte de război, în zbiciumul ei după bunuri sufleteşti superioare, în condiţiile grele de atunci, care-i ţintuiau paşii pe pămînt, tînărul docent de filologie romanică de la Universitatea din Viena (1904), în curînd după aceea (1906), profesor de limba şi literatura română de la Universitatea din Cernăuţi a fost o mîndrie şi-o chezăşie a posibilităţilor culturale ale neamului nostru de pe aceste meleaguri" — sublinia cu deplină justificare cel care-i continua şi dezvolta ideile, alături de alţi colaboratori, mai vîrstnici sau mai tineri.

„La Cluj continuă E. Petrovici, după ce caracterizase principalele lucrări ale dascălului său pînă la Unirea cea mare, pentru care a luptat el însuşi —, în atmosfera senină ştiinţifică de la Muzeul limbii române, întemeiat şi condus de dînsul, în tovărăşia unei pleiade de cercetători, pe care a ştiut să-i cîştige pentru o colaborare rodnică într-un spirit de adevărată prietenie, creînd astfel ceea ce se numeşte şcoala filologică de la Cluj şi înviednicind astfel capitala Ardealului să fie considerată drept unul din cele mai importante centre

[7] Vezi *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, LR, III, 1954, nr. 5, p. 5—17, reprodus în : *Studii de dialectologie şi toponimie*. Volum îngrijit de I. Pătruţ, B. Kelemen, I. Mării, Bucureşti, 1970, p. 38—49.

[8] Se născuse cu 22 de ani înaintea lui E. Petrovici (4 ian. 1899 — 7 oct. 1968).

www.dacoromanica.ro

de studii romanice de astăzi —, aici şi-a dat cele mai de seamă opere ale sale", paralel cu „realizările ca organizator (Dicţionarul Academiei, Universitatea din Cluj, Muzeul limbii române, Atlasul lingvistic etc.)". Şi E. Petrovici încheia cu o mărturisire, care nu era numai a lui, privind totodată pe omul şi savantul S. Puşcariu : „Cei care l-au cunoscut mai de aproape, în seminarii, la Muzeul limbii române în şedinţele săptămînale, în orele de colaborare ştiinţifică, nu s-au putut sustrage acestei vrăji. Mai cu seamă cei tineri îi vor fi veşnic devotaţi, amintindu-şi cu cîtă camaraderească bunăvoinţă le-au fost încurajaţi paşii pe cîmpul ştiinţei"[9].

În sfîrşit, cel de-al treilea articol publicat în *Luceafărul* de la Timişoara marca prezenţa slavistului Petrovici la o comemorare ce nu era numai a Uniunii Sovietice, ci a întregii lumi : centenarul morţii marelui poet, prozator şi dramaturg rus *Alexandr Puşkin*, omagiat, dealtfel, în acel an în numeroase reviste româneşti[10]. „A. Puşkin este considerat de ruşi drept tatăl literaturii moderne ruseşti şi întîiul scriitor european al lor — sublinia Petrovici —, pentru că el este întîiul lor poet a cărui faimă a trecut peste graniţele fostei Rusii şi pentru că, pe lîngă opere în care se oglindeşte realitatea rusă, Puşkin a dat o seamă de creaţii cu subiecte luate din istoria şi viaţa Europei occidentale, ca de exemplu *Cavalerul zgîrcit*, *Mozart şi Salieri*, *Musafirul de piatră* (Don Juan) etc." Deplîngînd însă faptul că, pe atunci, Puşkin — ca poet, greu de tradus — era mai puţin cunoscut decît marii prozatori şi dramaturgi Tolstoi, Dostoievski, Turgheniev, Gogol, Cehov şi Gorki[11], lingvistul român preconiza : „Va trebui însă ca un poet să încerce traducerea lui *Eugen Oneghin* şi a lui *Boris Godunov*",

[9] Cf., de asemenea, prefaţa, *Sextil Puşcariu şi problemele de fonologie*, la cartea acestuia, *Limba română*, vol. II, Bucureşti, 1959, p. VII—X, şi cuvîntarea *Sextil Puşcariu, întemeietor al Şcolii lingvistice clujene*, rostită la simpozionul din 7 mai 1968 şi publicată în „Studia Universitatis „Babeş-Bolyai", Philologia, an. XIV, 1969, fasc. 1, p. 107—110.

[10] Vezi Filip Roman [Barbu Theodorescu], *Literatura rusă şi sovietică în limba română. 1830—1959. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, E.S.I.P., 1959, p. 137—154, 250—251. Cum această bibliografie nu putea fi completă, contribuţia lui E. Petrovici şi a *Luceafărului* nu este consemnată.

[11] Cu un an înainte, revista *Luceafărul* publicase patru poezii puşkiniene în traducerea lui Al. Iacobescu (an. II, 1936, nr. 3, p. 110).

www.dacoromanica.ro

„formidabila tragedie", şi a altor mari creaţii în versuri. „Numai atunci am putea spune că îl avem pe Puşkin în româneşte"[12].

Ceea ce n-au observat însă bibliografii, este faptul că E. Petrovici a adăugat articolului său propria traducere din rusește a cunoscutei povestiri *Cîrjaliul* (p. 100—103), alegerea fiind motivată de faptul că „subiectul este luat din viaţa Basarabiei de acum 116 ani". Explicînd motivele exilului lui Puşkin la Chişinău, autorul articolului sublinia că marele poet „i-a văzut şi i-a simpatizat şi pe moldovenii autohtoni", auzind şi notîndu-şi „acele cîntece româneşti pe care le-a tradus şi din care două au fost intercalate în poema *Ţiganii*. Se ştie — adaugă E. Petrovici — că în tot timpul şederii lui în Moldova — cum îi zicea el Basarabiei — şi-a notat o sumedenie de cîntece, legende şi tradiţii populare moldoveneşti. Mai tîrziu, întorcîndu-se în patrie (...), se plînge că pe drum şi-a pierdut notele ce şi le-a făcut în Basarabia. Aceasta este explicaţia că nu avem mai multe opre de ale lui Puşkin cu subiect moldovenesc sau influenţate de poezia noastră populară"[13].

Menţionînd, în încheiere, prima tălmăcire a *Cîrjaliului* în româneşte, publicată de C. Negruzzi (în „Curierul de ambe sexe", I, 1837, nr. 6, p. 104—109) — care era şi una din primele traduceri la noi din opera genialului poet, apărute chiar în anul morţii sale — , E. Petrovici nu avea însă cunoştinţă de

[12] *Boris Godunov* a apărut integral pentru prima dată chiar în acel an, în traducerea lui Gr. Avakian şi I. G. Dumitru, „în versuri albe, ritmate, pe-alocuri şi-n proză" (Bucureşti, Tip. Cernica, 1937). O bogată selecţie din opera lui Puşkin, în sensul dorit de Petrovici a apărut în 1954 : *Opere alese*, vol. I—II (Bucureşti, Ed. Cartea Rusă), cu colaborarea lui G. Lesnea, Al. Philippide, M. R. Paraschivescu, E. Jebeleanu, V. Eftimiu, M. Beniuc, Mihu Dragomir şi a altor poeţi ; romanele şi nuvelele au fost transpuse în româneşte de E. Camilar. În sfîrşit, *Evgheni Oneghin* a fost tradus, în versuri, de G. Lesnea (Bucureşti, 1955 ; ed. a II-a, revăzută, 1959) şi de I. Buzdugan (Bucureşti, 1967).

[13] Poemul *Ţiganii* a fost tradus încă din 1837 de Al. Donici (Bucureşti, Tip. lui Eliad) ; în *Opere alese* (1954) tălmăcirea aparţine lui G. Lesnea. În legătură cu toate aceste interesante aspecte ale relaţiilor literare ruso-române vezi mai ales : Eufrosina Dvoicenco, *Puşkin şi România*, Bucureşti, 1937 ; Acceaşi, *Puşkin şi refugiaţii eteriei la Chişinău*, Bucureşti, 1939 (extras din „Artă şi tehnică grafică", caietul 9) ; Aceeaşi (E. M. Dvoicenko-Markova), *Russko-rumynskie literaturnye svjazi v pervoj polovine XIX veka*, Moscova, 1966 ; G. Bogaci, *Puškin i moldavskij fol'klor*, ed. 2, Chişinău, 1967 ; B. Trubeţkoi, *Puškin v Moldavii*, ed. 4, Chişinău, 1976.

www.dacoromanica.ro

alte trei traduceri, mai puțin celebre, apărute în 1914, 1924 și 1928[14]. Dacă la acestea adăugăm pe cele realizate de Larisa și G. Solcănescu[15], respectiv de E. Camilar[16], avem în decurs de mai bine de un secol șapte traduceri succesive, dintre care a lui E. Petrovici ocupă, credem noi, al doilea loc ca însemnătate și valoare, după cea a lui C. Negruzzi, și merită să fie repusă în circulație[17].

Marea operă a lui Emil Petrovici, în care a cuprins și Banatul natal, a fost, evident, *Atlasul lingvistic român* (Partea a II-a), pentru realizarea căruia a străbătut întreaga țară între anii 1929—1938[18]. Nu este cazul să repetăm aici ceea ce se știe despre această impunătoare operă națională, realizată, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, împreună cu colegul său Sever Pop (ALR și ALRM, Partea I)[19]. Ne mărginim însă a reproduce cuvintele cuprinzînd o entuziastă și caldă apreciere, scrise în 1940 de directorul Muzeului limbii române, în prefața volumului I al ALR II. Planul dublei anchete, cu întrebări și localități diferite, a putut fi realizat — precizează el — atunci „cînd d-l Emil Petrovici s-a întors din străinătate, unde, în capitala Franței, făcuse șase ani de studii la cei mai strălucițí maeștri ai lingvisticii moderne, specializîndu-se cu deosebire

[14] În „Universul literar", an. XXXI, nr. 42, din 19 oct. 1914, p. 4 (nesemnată); în „Revista Moldovei", III, 1923—1924, nr. 8—9, dec.—ian., p. 14—20, realizată de Dr. Bortkievici și C. Iordăchescu ; din nou în „Universul literar", an. XLIV, nr. 49, din 2 dec. 1928, p. 787—788, sub semnătura lui Const. G. Nicolau.

[15] În „Viața românească", an. II, 1949, nr. 5—6, p. 48—52.

[16] În : A. S. Pușkin, *Opere alese*, vol. II, 1954, p. 427—432.

[17] Date noi confirmînd existența prototipului pușkinian Gheorghi Cîrjaliul au fost reunite cu atenție de B. Trubețkoi, *op. cit.*, p. 309—323.

[18] *Atlasul lingvistic român*, Partea a II-a (ALR II), vol. I și *Supliment*, Sibiu—Leipzig, 1940—1942 ; Serie nouă, vol. I—VII (redactor principal I. Pătruț), București, 1956—1972 ; *Micul Atlas lingvistic român*, Partea a II-a (ALRM II), vol. I, Sibiu—Leipzig, 1940 ; Serie nouă, vol. I—IV (red. princ. I. Pătruț), București, 1956—1981 ; *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic român II (ALRT II)*, Sibiu—Leipzig, 1943 (textele din Banat, p. 1—37, 44—48).

[19] Vezi, de exemplu : Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 49—50, 79—81.

www.dacoromanica.ro

în fonetica experimentală şi în slavistică". „L-am întrebat — continuă S. Puşcariu — dacă vrea să sacrifice cincisprezece ani, poate chiar douăzeci de ani din viaţă şi din tinereţe pentru Atlasul lingvistic român. Mi-a răspuns fără ezitare »da» şi a pornit cu un admirabil devotament mai întîi la anchetele pe teren (...), apoi la redactarea acestui volum".

Şi mai departe: „Spre a obţine termenii speciali din toate ramurile vieţii şi din toate straturile sociale, d-l E. Petrovici a trebuit să se adreseze la subiecte de diferite vîrste, sexe şi îndeletniciri şi să zăbovească cîte 8—10 zile într-o comună (...). Cu abilitatea şi stăruinţa ce-l caracterizează, d-sa a izbutit să obţină răspunsuri — de obicei indirecte — şi la cele mai grele chestiuni. I-au venit în ajutor patru calităţi pe care le posedă în mare măsură: curiozitate ştiinţifică multilaterală şi veşnic trează, un spirit de observaţie pătrunzător, o ureche fină şi disciplinată şi, înainte de toate, acel ascuţit discernămînt lingvistic, care-i dă imediat posibilitatea să distingă ceea ce merită o deosebită atenţie din ceea ce e banal şi convenţional".

Precizăm, cu acest prilej, că din cele 86 de localităţi anchetate, şase erau din Banatul românesc (2. Pecenişca, 27. Glimboca, 29. Secăşeni, 36. Ghilad, 47. Vălcani, 76. Chizătău), iar alte două din Banatul iugoslav (4. Jdrela—Ždrelo şi 8. Sînmihai — Sveti Mihajlo). O inovaţie interesantă în geografia lingvistică europeană o constituia, alături de cele două anchete paralele, includerea în atlas a unor localităţi cu vorbitori aparţinînd la şase naţionalităţi conlocuitoare, ceea ce denotă, pe lîngă interesul ştiinţific[20], un profund democratism şi spirit de înţelegere în cadrul patriei întregite. „Un adevărat poliglot" — după cum îl caracteriza fostul său profesor — E. Petrovici a anchetat astfel trei puncte cu populaţie maghiară (inclusiv secui şi ceangăi), două săseşti, două bulgăreşti (48. Beşenova Veche, azi Dudeştii Vechi, în jud. Timiş[21], şi 991. Tuzla, jud. Constanţa), două sîrbeşti (25. Caraşova[22],

[20] A contribuit la aceasta şi sugestia lui A. Meillet, care a participat, după cum am văzut, la Al doilea Congres al filologilor români din 1926 (Vezi Ştefan Giosu, în *Dialectologie română*, p. 79, nota 2).

[21] Materialul cules a fost ulterior larg folosit de St. Stoikov, în cărţile *Banatskijat govor* (Sofia, 1967) şi *Leksikata na banatskija govor* (Sofia, 1968).

[22] Materialul a fost valorificat de E. Petrovici însuşi în exemplara monografie *Graiul caraşovenilor* (1935), menţionată mai sus.

www.dacoromanica.ro

jud. Caraş-Severin, şi 37. Gad, jud. Timiş) — deci trei localităţi din Banat, care se adaugă celor opt româneşti —, două ucrainene[23] şi unul ţigănesc — în total, deci, 12 puncte aloglote.

Ca întotdeauna, S. Puşcariu trăgea de aici concluzii generalizatoare, valorificate atît de E. Petrovici însuşi, cît şi de alţi cercetători de mai tîrziu : „Graţie acestor anchete la minoritari, care cuprind partea cea mai mare a celor 4 800 de chestiuni ale chestionarului «dezvoltat» (vreo 2 700 de întrebări, după cum preciza E. Petrovici, în *Introducerea* la ALRM II, vol. I — *n.n.*), relative adesea la termeni speciali neînregistraţi prin dicţionare, Atlasul nostru devine un nepreţuit izvor de informaţii pentru slavişti, germanişti, ungarologi şi indoeuropenişti. Dar şi lingvistica generală găseşte prin studiul comparativ al limbilor unor neamuri deosebite, trăind însă în simbioză şi supuse aceloraşi influenţe, un material deosebit de preţios. Împrumuturile dintr-o limbă într-alta, decalcuri întemeiate pe acelaşi climat, arii care cuprind în sine limbi diferite — iată o mulţime de fenomene care pot fi studiate pe hărţile noastre".

Legate de această monumentală operă, dar în parte şi cu obiective specifice, dovedind o preocupare constantă, sînt studiile şi articolele lui E. Petrovici consacrate în special graiului şi folclorului bănăţean, precum şi raporturilor lingvistice sîrbocroato-române, cu care chiar îşi începe colaborarea ştiinţifică la „Dacoromania".

Locul central între acestea îl ocupă cele care prezintă aspecte fundamentale ale graiului şi folclorului bănăţean, adevărate modele ale genului, începînd cu *Folclor din Valea Almăjului (Banat)*[24], valoros atît „prin detaliile surprinse şi prin explicaţiile date faptelor de limbă"[25], cît şi prin bogata antologie de literatură populară. „În toamna anului 1934 — scrie E. Petrovici în introducere — am întreprins din însărcinarea «Arhivei de folclor a Academiei Române», o călătorie în Valea Almăjului, pentru a aduna material folcloric. De patru ani de cînd cutreier ţara în calitate de anchetator al

[23] Datele culese, împreună cu Gr. Nandriş, din pct. 366. Brodina au fost utilizate de I. Pătruţ, în teza de doctorat, *Fonetica graiului huţul din Valea Sucevei* (Bucureşti, 1957).

[24] „Anuarul Arhivei de folclor", III, 1935, p. 25—158+II planşe.

[25] Romulus Todoran, în *Dialectologie română*, p. 50.

www.dacoromanica.ro

Atlasului lingvistic al României, am cules, din toate localităţile anchetate, un număr însemnat de informaţii folclorice, deoarece în chstionarul dezvoltat (de 4 800 întrebări) al ALR-ului aveam şi multe întrebări privitoare la folclor" (p. 25). În această anchetă însă, precizează el, a fost preocupat numai de culegerea literaturii populare orale, alegînd 6 din cele 15 sate româneşti ale Almăjului : Bozovici, Şopotul-Nou, Bănia, Rudăria, Pătaşul şi Borlovenii-Vechi (jud. Caraş-Severin). După ce dă o serie de informaţii despre această regiune, cu sate menţionate în documente încă din 1484, dar şi cu aşezări mai noi, din secolul al XVII-lea, cu locuitori veniţi dinspre nord (dintre care unii au ajuns pînă în Serbia răsăriteană), şi din secolul al XVIII-lea, cu populaţie sosită din Oltenia, anchetatorul, atent la toate aspectele vieţii materiale şi spirituale ale poporului, realizează o pregnantă caracterizare a almăjenilor, care sînt mai mici de statură, „mai oacheşi şi mai uscăţivi decît majoritatea românilor. În concordanţă cu aceste caractere fizice este vioiciunea lor în gesturi, în grai şi în judecată. Almăjanul e comunicativ şi inteligent. O altă trăsătură a almăjanului e veselia lui şi predilecţia pentru glumă şi satiră. Totuşi — adaugă E. Petrovici, excelent cunoscător al întregului ţinut — , mi se pare, în mai puţină măsură ca ceilalţi bănăţeni" (p. 31).

El dă apoi informaţii competente, ca un adevărat sociolog, despre hrana locuitorilor, locuinţă, port, viaţa religioasă şi culturală a lor, pentru a caracteriza apoi folclorul : balada, doina *(cînćic d-ăl fiećesc* — după definiţia unei informatoare din Şopotul-Nou), strigătura, cîntecul satiric, practici magice şi descîntece, obiceiuri (la sărbători, la naştere, nuntă, moarte şi înmormîntare) şi, evident, *graiul.* Acesta nu este absolut unitar, almăjenii înşişi dîndu-şi seama „de particularităţile care deosebesc graiul fiecărui sat" (p. 36) : cele din partea apuseană (Bozovici, Şopotul-Nou, Bănia ş.a.) „dăcăesc", adică pronunţă *dă* (prepoziţia *de*), iar cele din partea răsăriteană (Rudăria, Borlovenii-Vechi, Pătaşul ş.a.) pronunţă *dźi* (sau *dźe*). Abia după această amplă prezentare sociologică, etnografică, folcloristică şi lingvistică, menită să pună în lumină tot ce e necesar pentru înţelegerea producţiei literare orale a zonei (p. 25—58), urmează o variată colecţie de folclor, redată cu fidelitate ştiinţifică, astfel încît să poată fi utilizată cu toată încrederea atît de folcloriști, cît şi de lingvişti (p. 59—145),

www.dacoromanica.ro

însoțită de un bogat și competent *Glosar* (p. 146—156), căruia nu-i scapă nici precizările etimologice (mai ales la cuvintele de origine sîrbocroată, neincluse sau neexplicate în dicționarele anterioare)[26].

Direct legate de acest studiu și culegere folclorică sînt *Notele de folclor de la românii din Valea Mlavei (Serbia)*[27]. Cu aceeași metodă, expusă mai sus, E. Petrovici redă aici o parte din rezultatele anchetei sale pentru ALR II — mai ales partea folclorică —, realizată în septembrie 1937, în satul Jdrela (Ždrelo) din Serbia orientală. Ajuns în sat — spune el — „mi-am dat seama că toată lumea vorbește bucuros românește, și nu o românească oarecare, ci un grai bănățenesc savuros, pipărat cu glume și cu proverbe neaoșe românești" (p. 3). Românii din Valea Mlavei au venit de la nordul Dunării — precizează E. Petrovici — cel mai tîrziu la începutul secolului al XVIII-lea (satul e menționat ca fiind locuit de români la 1733) și tot cam pe atunci, dacă nu mai tîrziu, s-au așezat aici sîrbii, venind dinspre sud. Graiul și folclorul acestor români amintesc pe cele din Valea Almăjului și, în genere, din sudul Banatului, dovedind deci strînsa legătură genetică dintre populațiile respective[28].

În aceeași sferă de preocupări se înscriu articolele *„Românii" din Serbia occidentală*[29] și *Românii dintre Timoc și Morava*[30]. Altele tratează special probleme de fonetică a gra-

[26] Iată un exemplu de redare fidelă a unui frumos cîntec, ce poate figura în orice antologie (nr. 44, de la Păuna Rîncu din Șopotul-Nou, p. 75):

„— Marc-i noapea și sănin,
Dar tu, badžo, nu măi viń.
Vădzînd că tu nu măi viń.
Pusăi doru căpătîń
Și vai că rău mă uodznii".

[27] „Anuarul ...", VI, 1942, p. 43—75.

[28] Iată un interesant text — cu un remarcabil arhaism, *mumînili* — din cele reproduse aici, însoțite de un studiu introductiv și de un util glosar:

„17. *Șidzițuare.* Ń-astrînzem mulći muieri și fiece, pă faśen șidzițuare, pa cîntă fiećili pa vin mumași [flăcăii] la fiećí, pă dzîc mumași-n floiri, pă lasă fiećili furśili pă źuacă, a mumînili tore" (Piętra Brkići = Pietra lu Lic-a lu Bîrcă, p. 27).

[29] DR, IX, 1936—1938, p. 224—236.

[30] „Transilvania", an. 72, 1941, nr. 3, p. 180—184.

www.dacoromanica.ro

iului[31], de onomastică[32] și toponimie bănățeană[33], precum și unele aspecte ale influenței românești în graiurile sîrbocroate[34] și, invers, a celei sîrbești în graiul bănățean (și în cele limitrofe, crișean și oltean)[35].

Toate aceste preocupări, disparate la prima vedere, dar care, în realitate, se încheagă într-o privire de ansamblu a graiului bănățean în cadrul larg al limbii române, i-au permis lui Emil Petrovici să pună și să rezolve unele probleme cardinale, legate de istoria și răspîndirea ei teritorială : *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii românești*[36] și, mai ales, studiul citat mai sus, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român* (1954), ale cărui concluzii au fost acceptate, în esență, de toți dialectologii și

[31] *Bănăn*>*w*, *v*, *b*, *p*, DR, VIII. 1934—1935. p. 180—181 (*Studii* .... p. 37).

[32] *Sufixul* -*oiu* (-*oñu*) *în onomastică*, DR. V, 1927—1928. p. 482—483 (*Studii* ..., p. 135—137). În același volum din „Dacoromania" E. Petrovici semnează necrologul cunoscutului dialectolog și slavist bănățean *Iosif Popovici. 1876—1928* (p. 890—891).

[33] *Sufixul* -*oiu* (-*oñu*) *în toponimie*, DR, VIII, p. 181—182 (*Studii* ..., p. 137) ; *Toponimice slave din Valea Almăjului (Banat)*, ibidem. p. 175—180 (*Studii* ..., p. 318—141) ; *O seamă de toponimice românești din regiunea Nișului*, ibidem, p. 182—185 (*Studii* ..., p. 142—144) ; *Etimologia toponimicului* Vîrlerova St. UBB, VI, series IV, 1961. fasc. 2, Philologia, p. 7—11 (*Studii* ..., p. 220—221) : *Un toponimic de origine sud-slavă în Banat* Lluborajdia, Rsl, X, 1964, p. 185—189 (*Studii* ..., p. 250—254).

[34] *Influența românească asupra fonеticii sîrbești din Banat*. DR, VII, 1931—1933, p. 172—174 (*Studii* ..., p. 23—24) ; *Cuvinte argotice sud-slave de origine românească*, ibidem, p. 175—176 ; *Sîrb.* **grăjati** *„a vorbi" din rom.* **a grăi**, ibidem, p. 179—181 ; *Note slavo-române*, I—III, DR, X, Partea I, 1941, p. 26—38 ; Partea II, 1943, p. 335—352 ; XI, 1948, p. 184—193 (se referă parțial și la aspectul menționat în nota următoare).

[35] **Voină** < *scr.* **vojno**, DR, V, p. 482—483 ; *O seamă de sîrbisme din Banat*, ibidem, VI, 1929—1930, p. 366—369 ; **Neuză**, ibidem, IX, p. 212—213 ; **Cătlc**, **căță**, **căcălă** *„bitlan, cocor de baltă"*<*scr.* **čaplja** (ucr. *čaplja*), „Culegere de studii", [III], București, 1962, p. 9—11. Autorul intenționa, dealtfel, să realizeze o lucrare de sinteză „consacrată elementelor de origine sîrbocroată din română", pentru care strînsese un bogat material (*La ce lucrează lingviștii români*, anchetă publicată în LR. VIII, 1959, nr. 4 : răspunsul *Acad. E. Petrovici*, p. 60—61). Chestiunea a fost reluată ulterior de Dorin Gămulescu, în monografia *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân* (București — Pančevo, 1974), închinată memoriei lui Emil Petrovici.

[36] LR, IX, 1960, nr. 1, p. 79—83 (*Studii* ..., p. 56—60) ; vezi și articolul *Problema românilor „apuseni". În legătură cu toponimicul* **Pešter** *din sud-vestul Serbiei*, SCL, XI, 1960, nr. 2, p. 195—198 (*Studii* ..., p. 216—219).

www.dacoromanica.ro

istoricii limbii române[37]. Dacă principalele particularităţi ale graiului bănăţean au fost semnalate încă de la sfîrşitul secolului trecut de Enea Hodoş şi B. P. Hasdeu, fiind detaliate ulterior de G. Weigand, I. A. Candrea, L. Costin şi de alţi cercetători, abia hărţile ALR, realizat în paralel de Sever Pop şi Emil Petrovici, au permis stabilirea fascicolelor de izoglose pe baza cărora au putut fi precizate contururile graiului bănăţean, ca şi ale celorlalte subdiviziuni teritoriale ale dacoromânei (graiurile crişean, maramureşean, moldovean—nord-transilvănean şi muntean—sud-transilvănean)[38].

Aşadar, luînd în consideraţie, pe lîngă studiile şi articolele consacrate Banatului, celelalte cercetări de toponimie, dialectologie şi geografie lingvistică, începînd cu ALR II, în care-şi găsesc reflectare şi problemele bănăţene, avem o imagine pregnantă a atenţiei deosebite pe care a acordat-o graiului natal cel mai mare lingvist pe care l-a dat acest vechi ţinut românesc şi unul din fruntaşii lingvisticii noastre din secolul XX. Nu alta era aprecierea de ansamblu a operei sale de pînă în 1945 pe care i-o făcea marele poet şi filozof Lucian Blaga, în raportul prin care-l propunea, în numele Secţiei literare, membru corespondent al Academiei Române :

„Între lingviştii de astăzi, d-l *Emil Petrovici* (născut în Toracul Mic, Iugoslavia, la 1898)[39] este unul din cei mai pătrunzători, de o vastă bogăţie de idei, şi cel mai bun slavist român.

Elev al marilor maeştri francezi, Rousselot, Gilliéron, Meillet şi Vaillant, d-l Emil Petrovici a mărit ştiinţa noastră lingvistică cu o serie de studii în care, ca şi maeştrii săi, nu s-a mărginit niciodată numai la prezentarea, pe cît de completă, pe atît de sistematică, a subiectelor tratate ci, pe lîngă concluziunile de ordin mai local şi particular, a ştiut întotdeauna să scoată toate concluziunile de ordin general lingvistic.

[37] Vezi, de exemplu: R. Todoran, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne*, LR, V, 1956, nr. 2, p. 38—50, şi *Noi particularităţi ale subdialectelor dacoromâne*, CL, VI, 1961, nr. 1, p. 43—73 ; I. Pătruţ, *Influences slaves et magyars sur les parles roumains*, Rsl, I, 1958, p. 31—42 ; I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 68—74 (graiul bănăţean, p. 90—97) ; Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Bucureşti, 1975, p. 147—149 ; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, în *Dialectologie română*, p. 122—124 (graiul bănăţean, p. 145—152).

[38] Vezi hărţile nr. 1—5 la E. Petrovici, *Studii* ..., p. 45—49, şi diverse hărţi în lucrările menţionate în nota precedentă.

[39] După stilul vechi (stil nou : 4 ianuarie 1899).

www.dacoromanica.ro

Ca elev al abatelui Rousselot, creatorul foneticii experimentale, d-l Emil Petrovici ne-a dat, în acest domeniu, cîteva studii model, între care *De la nasalité en roumain* (Cluj, 1930) este întîia lucrare a unui fonetician român în care o chestiune de fonetică românească e ridicată și tratată ca problemă de fonetică generală.

Ca elev al marelui Gilliéron, creatorul geografiei lingvistice, d-l Emil Petrovici este autorul vastei lucrări care e *Atlasul lingvistic român II*, din care se găsește acum sub presă al treilea volum, precum și autorul celor mai subtile studii de interpretare [geografic-lingvistică a fenomenelor limbii noastre.

Elevul lui Meillet și Vaillant, d-l Emil Petrovici este astăzi cel mai bun slavist român. În acest domeniu, domnia-sa este chiar un mare inovator. Într-o serie de studii fundamentale apărute în volumele din urmă ale «Dacoromaniei», buletinul Muzeului limbii române, d-l Emil Petrovici arată cu o uimitoare bogăție de probe, mai ales lexicale și toponimice, că cele mai multe elemente vechi slave din limba română le datorim slavilor care se așezaseră, începînd cu primele secole ale evului mediu, printre noi, aici în Dacia — «daco-slavilor», cum îi numește domnia-sa — , slavi care, la venirea în aceste părți a ungurilor, erau în cea mai mare parte asimilați de noi. D-l Emil Petrovici dovedește că aceste elemente vechi slave din limba română constituie una din cele mai importante dovezi ale continuității noastre în Dacia.

Alături de studiile de lingvistică, d-l Emil Petrovici a mai dat, ca fruct suplimentar al îndelungatelor și obositoarelor sale anchete pentru *Atlasul lingvistic*, cîteva remarcabile contribuțiuni pentru cunoașterea folclorului nostru : *Folclor din Valea Almăjului* (1935), *Folclor de la moții din Scărișoara* (1939), *Note de folclor de la românii din Valea Mlavei* (1942) etc.

Pentru aceste motive Secția literară are deosebita cinste de a propune alegerea d-lui *Emil Petrovici* ca membru cores-

www.dacoromanica.ro

pondent al Academiei Române în locul rămas vacant prin moartea regretatului Rădulescu-Pogoneanu"[40].

Am reprodus integral acest text, semnat de unul din marile spirite ale culturii române, atît pentru semnificaţia sa intrinsecă, cît şi pentru faptul că el definea pregnant cele trei direcţii în cercetarea ştiinţifică a lui E. Petrovici — fonetică, dialectologie românească, slavistică — toate puse sub semnul lingvisticii generale, confirmate şi aprofundate în activitatea sa ulterioară, timp de peste două decenii.

Revenind la domeniul mai restrîns, care constituie obiectul direct al acestor pagini, se poate spune, pe drept cuvînt, că dialectologia şi folcloristica bănăţeană au făcut un serios pas înainte prin lucrările lingvistului a cărui contribuţie esenţială la dialectologia românească în ansamblu este unanim recunoscută. Cercetările enumerate mai sus merită, în continuare, toată atenţia noastră, în cadrul întregii moşteniri ştiinţifice, de o deosebită valoare naţională şi internaţională, — în cadrul romanisticii, slavisticii şi lingvisticii generale —, a lui Emil Petrovici[41].

[40] „Analele Academiei Române. Dezbaterile", t. LXIV, 1943 1945, p. 375—376: *Şedinţa de la 19 mai 1945*. Începutul raportului a fost citat recent de prof. D. Macrea, în volumul *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 383. În urma votului din 22 mai (21 voturi pentru, 8 contra), E. Petrovici a fost proclamat membru corespondent al Academiei (*ibidem*, p. 389—390). În 1948, a devenit membru titular al înaltului for ştiinţific, director al Institutului de lingvistică şi istorie literară (continuatorul Muzeului limbii române) şi preşedinte al Filialei Cluj a Academiei (1949—1954). Între 1966 1968 (7 octombrie a fost preşedinte al Secţiei de ştiinţe filologice.

[41] Despre viaţa şi activitatea sa ştiinţifică vezi îndeosebi: D. Macrea, *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 365—384; Idem, *Lingvistică şi cultură*, Bucureşti, 1978, p. 152—156; I. Pătruţ, *Emil Petrovici. La 75 de ani de la naştere*, I.R, XXIII, 1974, nr. 6, p. 469—477: G. Mihăilă, *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, p. 199—205; Emil Vrabie, *Emil Petrovici*, Rsl, XVII, 1970, p. 5—19; Jana Balaceiu — Rodica Chiriacescu, *Dicţionar de lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, 1978, p. 199—201; Iordan Datcu — S.C. Stroescu, *Dicţionarul folcloriştilor*, Bucureşti, 1979, p. 344—346.

www.dacoromanica.ro

IORGU IORDAN

La 29 septembrie 1978, lingviștii și filologii români, oamenii de știință și cultură din țara noastră au sărbătorit pe decanul lingvisticii românești, academicianul Iorgu Iordan, cu prilejul impresionantei vîrste de 90 de ani.

Slujitor de aproape șapte decenii al școlii românești, mai întîi al liceului, apoi, din 1926, al Universităților din Iași și București, Domnia-sa este astăzi tot atît de neobosit în a împărtăși vastele sale cunoștințe numeroșilor săi elevi din mai multe generații, ca și în primii ani de profesorat. Ilustrul savant continuă cu aceeași vigoare să așeze noi blocuri de marmură la monumentul limbii române, pe care a studiat-o cu o pasiune neîntrecută, descifrîndu-i bogăția, nuanțele și normele, făcîndu-le cunoscute maselor largi de cititori și apărîndu-le cu competență și fervoare. Riguroasa *Gramatică a limbii române* (București, 1937; ed. 2, 1946, tradusă la Moscova, de S. B. Bernstein, în 1950), impunătoarea *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* (Iași, 1943; ed. 2, București, 1948), unica în felul ei *Stilistica limbii române* (București, 1944; ediție definitivă, 1975), ampla *Limba română contemporană*, cuprinzînd descrierea științifică a vocabularului, foneticii și gramaticii (București, 1954; ed. 2, 1956), culegerile de studii apărute în ultimii ani — *Scrieri alese* (București, 1968) și *Limba literară. Studii și articole* (Craiova, 1977) — iată cîteva din cărțile de răsunet național și internațional pe care acad. Iorgu Iordan le-a dăruit compatrioților săi, alături de sutele de articole, răspîndite în numeroase publicații din țară și din străinătate, din 1911 și pînă astăzi[1].

[1] Vezi: Iorgu Iordan, *Titluri și lucrări. 1911—1973*, București, 1974; *Bibliografia lucrărilor academicianului Iorgu Iordan, 1973—1978* de Marius Sala, SCL, XXIX, 1978, nr. 5, p. 485—492.

www.dacoromanica.ro

Dacă în prima din cărţile citate — alături de care pot fi menţionate mai multe manuale şi gramatici pentru liceu (unele în colaborare), apărute în deceniile trecute — autorul se menţine în cadrul strict al prezentării sistematice a normelor limbii române literare, în cea de-a doua, scrisă dintr-un punct de vedere modern, saussurian — studiul dinamicii limbii în cadrul sincroniei —, D-sa a urmărit, în special, „descrierea şi explicarea inovaţiilor, adică a abaterilor de la uzul tradiţional, pe care le prezintă limba noastră în momentul de faţă", fiind preocupat, în acelaşi timp, de aspectul normativ al unei astfel de cercetări, menite „să servească în cazuri dificile, drept călăuză tuturor acelora care nu se pot decide singuri pentru forma gramaticală, expresia sau construcţia socotite, de obicei, corecte" *(Prefaţa la ediţia întîi)*. Astfel, sînt înfăţişate pe rînd, cu o mare bogăţie de exemple, faptele de *Fonetică*, *Morfologie*, *Formarea cuvintelor*, *Stilistică*, *Sintaxă* şi *Lexic*, ilustrînd marea capacitate a limbii române de îmbogăţire şi nuanţare, atît prin mijloace proprii, cît şi prin asimilarea creatoare a elementelor de vocabular modern, mai ales din limbile romanice occidentale.

Dezvoltînd şi aplicînd la limba română o altă direcţie modernă de cercetare, introdusă de Ch. Bally, acad. Iorgu Iordan a prezentat pentru prima dată într-o formă sistematică *Stilistica limbii române*, concepută drept „studiul mijloacelor de expresie ale vorbirii unei comunităţi lingvistice din punctul de vedere al conţinutului lor afectiv, adică exprimarea faptelor de sensibilitate prin limbaj şi acţiunea faptelor de limbă asupra sensibilităţii" (ed. definitivă, p. 12). Fără a nega stilistica estetică sau studiul stilului scriitorilor — care a căpătat o largă extindere în ţara noastră în ultimele decenii şi pe care autorul l-a ilustrat nu o dată în cercetările sale, mai ales în cele reunite în culegerea din 1977 —, acad. Iorgu Iordan a pus în lumină în această carte numeroase *Fenomene fonetice, morfologice, sintactice* şi *lexicale* ale limbii române, ce ilustrează în mod pregnant cele mai variate resurse expresive ale vorbirii populare sau culte.

Nu mai puţin valoroasă s-a dovedit cea de-a treia sinteză a ilustrului savant, izvorîtă din activitatea sa universitară, *Limba română contemporană*, şi ea apărută în două ediţii, de mult epuizate, în care rigoarea expunerii se împleteşte cu pledoaria permanentă pentru cultivarea limbii naţionale, care

www.dacoromanica.ro

„trebuie să devină o preocupare (...) a oricărui vorbitor, dar mai ales a scriitorilor, a gazetarilor, a oamenilor de știință și a tuturor acelora care, prin poziția lor în societatea noastră nouă, sînt chemați să servească drept model de exprimare corectă și frumoasă și sînt considerați astfel de marea masă a celor ce vorbesc românește" (ed. 2, p. 748).

La studiul gramaticii[2] și stilisticii se adaugă preocuparea îndelungată a academicianului Iorgu Iordan pentru explicarea și valorificarea bogăției lexicale a limbii noastre, în special a diverselor inovații, materializată într-o serie de *Note de lexicologie română*, începute în 1939 și continuată aproape fără întrerupere, în diverse reviste, pînă astăzi. Această preocupare își găsește încununarea actualmente în monumentalul *Dicționar al limbii române* (Serie nouă, București, Ed. Academiei, 1965 și urm.), redactat de un larg colectiv de lingviști din București, Cluj și Iași, sub conducerea Domniei-sale, a acad. Al. Graur și a acad. I. Coteanu.

Direct legată de studiul limbii române, în totalitatea ei, este cercetarea toponimiei românești, disciplină ce-l poate revendica pe academicianul Iorgu Iordan drept ctitor: *Rumänische Toponomastik* (I—III, Bonn-Leipzig, 1924—1926) a fost urmată, peste un sfert de veac, de versiunea în limba română (București, 1952), reluată și mult amplificată ulterior sub titlul *Toponimia românească* (București, 1963), în care marea bogăție a numelor de locuri din patria noastră este studiată cu o impresionantă competență și meticulozitate. Pe această cale, larg deschisă, colective de lingviști și geografi din mai multe centre științifice ale țării continuă astăzi cercetările, pentru a înregistra și interpreta în perspectiva timpului aceste mărturii prețioase ale istoriei pămîntului românesc.

Înțelegînd de la începutul carierei sale științifice și didactice că româna poate fi mai bine cunoscută dacă este cercetată în cadrul mai larg al familiei limbilor romanice, Iorgu Iordan le-a studiat pe acestea în ansamblul lor, consacrîndu-le mai multe lucrări, dintre care unele fundamentale. Prima dintre ele, carte de o largă perspectivă teoretică și de o fermă ținută științifică, o adevărată istorie a lingvisticii romanice, cu o

[2] Vezi și lucrarea scrisă în colaborare cu Valeria Guțu Romalo și Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967.

www.dacoromanica.ro

largă deschidere spre istoria lingvisticii generale, este *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice*, apărută inițial la Iași, în 1932, și transpusă curînd în limba engleză, cu unele completări, de romanistul John Orr : *An Introduction to Romance Linguistics. Its Schools and Scholars.* Revised, translated and in part recast by ... (Londra, 1937). Atît ediția originală, cît și cea engleză s-au bucurat de o primire din cele mai călduroase printre specialiștii români și străini : „C'est un livre très bien fait et je n'hésite pas à le recommander chaudement aus étudiants et à tous qui veulent se tenir au courant des grandes questions discutées et des beaux résults acquis par la science actuelle" — scria unul din recenzenți, K Sneyders de Vogel, făcînd în același timp propunerea privind publicarea unor noi ediții, cu informarea completată la zi[3]. Ceea ce s-a și întîmplat în ultimele două decenii, cînd au apărut pe rînd alte șase ediții, în limbile română, germană, spaniolă, rusă, portugheză și italiană : *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode* (București, Editura Academiei, 1962[4]) ; *Einführung in die Geschichte und Methoden der romanischen Sprachwissenschaft.* Ins Deutsche übertragen, ergänzt und teilweise neubearbeitet von Werner Bahner (Berlin, 1962) ; *Lingüística románica.* Reelaboración parcial y notas de M. Alvar (Madrid, 1967) ; Iordan—Orr, *An Introduction to Romance Linguistics. Its Schools and Scholars.* Revised with a supplement *Thirty Years on* by R. Posner (Oxford, 1970) ; *Romanskoe jazykoznanie. Istoričeskoe razvitie, tečenija, metody.* Pereveli s rumynskogo S. G. Berejan i I. F. Mocreac. Pod redakciej i s primečanijami N. G. Corlăteanu. Predislovie R. A. Budagova (Moscova, 1971) ; *Introdução à linguística românica.* Traduçao de Júlia Dias Ferreira, Lisabona, 1973 ; *Introduzione alla linguistica romanza*, con una nota di D'A. S. Avalle. Traduzione di Luciana Borghi Cedrini, Torino, 1973.

Pentru a încheia aprecierea acestei cărți, apărute pînă acum în nouă ediții, tipărite în șapte limbi, vom cita cuvintele profesorului R. A. Budagov, el însuși un reputat romanist : „Avem în față o monografie unică în felul ei, care oferă un amplu tablou al evoluției școlilor și curentelor în lingvistica

[3] Citat de Rebecca Posner, în ediția menționată mai jos (p. 404—405).
[4] Precedată de o ediție nedifuzată, apărută la aceeași editură, în 1960 (B.A.R., cota : II 422271).

www.dacoromanica.ro

romanică (și uneori în cea generală) din secolul al XIX-lea și din prima jumătate a secolului nostru". Și mai departe: „În genere, am vrea să subliniem încă o dată lărgimea de vederi a lui Iorgu Iordan, erudiția sa multilaterală, capacitatea de a aprecia exact teoriile analizate, arta de a-și expune simplu și clar ideile. Fără îndoială, *Lingvistica romanică* va fi citită cu interes nu numai de romaniști, ci și de reprezentanții altor ramuri ale științei limbii" *(ed. cit.*, p. 7). Se poate astfel spune că aceasta este cartea românească de lingvistică — și, poate, de știință în genere — cu cea mai largă răspîndire în lume, care face dovada de netăgăduit a capacității „inteligenței" românești de a aduce o contribuție deloc neglijabilă la progresul științei mondiale.

Cea de-a doua este impunătoarea *Crestomație romanică*, unică prin amploarea ei realizată de un colectiv, sub conducerea acad. Iorgu Iordan, din care au apărut în total cinci volume, însumînd cîteva mii de pagini (București, Ed. Academiei, 1962—1974). La acestea se adaugă cursul universitar *Introducere în lingvistica romanică* (București, 1957, litogr.; ed. 2, în colaborare, 1965), o clară și bogată gramatică comparată a limbilor romanice, a cărei utilitate au apreciat-o nu numai studenții săi, ci și specialiștii în domeniul respectiv și în disciplinele învecinate[5].

Impresionanta operă didactică și științifică a renumitului savant, materializată în peste 500 de lucrări, dintre care cîteva zeci de cărți, alături de atitudinea-i consecvent democratică în deceniile trecute, continuată prin activitatea politică, obștească și publicistică din anii noștri[6], i-au adus academicianului Iorgu Iordan, pe bună dreptate, recunoașterea în cercuri largi din țară și din străinătate, prin alegerea sa mai întîi ca membru corespondent al Academiei Române (1934), apoi ca membru titular (1945)[7], membru corespondent al unor academii străine

[5] În același plan poate fi citată și *Istoria limbii spaniole*, București, 1963.

[6] Vezi acum, în urmă, *Memoriile* sale, apărute la Editura „Eminescu" (vol. I—III, București, 1976—1979).

[7] Cf. *Lingvistica românească*. Discurs rostit la 26 mai 1946, în ședință publică solemnă, de Iorgu Iordan, cu răspunsul lui Th. Capidan, București, 1946 (Academia Română. Discursuri de recepțiune, LXXXII). Această primă schiță sintetică de istorie a lingviștilor românești, ce completa elogiul predecesorului său, Nicolae Cartojan, a fost urmată ulterior de mai multe articole și studii, printre care remarcăm monografia închinată fostului său profesor, *Alexandru I. Philippide* (București, 1969)

www.dacoromanica.ro

(Leipzig, Berlin, Viena, München, Mexico), doctor *honoris causa* al mai multor universităţi româneşti şi străine (Iaşi, Berlin, Montpellier, Gand, Roma, Budapesta), prin numirea sa de mai multe ori ca decan al facultăţilor filologice din Iaşi şi Bucureşti, apoi rector al Universităţii din Bucureşti şi director al Institutului de lingvistică, prin alegerea sa ca vicepreşedinte al Academiei Republicii Socialiste România şi preşedinte al Secţiei de ştiinţe filologice, preşedinte al cîtorva congrese internaţionale de lingvistică generală şi romanică şi în alte funcţii de înaltă răspundere ştiinţifică şi culturală.

Una din lucrările publicate de acad. Iorgu Iordan în ultimii ani este *Alexandru I. Philippide* (Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1969, 158 p.), un cald omagiu adus fostului său profesor, fondatorul şcolii lingvistice ieşene şi una din cele mai prestigioase presonalităţi ştiinţifice româneşti de la sfîşitul secolului trecut şi din primele decenii ale secolului nostru.

Recunoştinţa elevului, ajuns pe cele mai înalte culmi ale activităţii ştiinţifice şi didactice universitare, el însuşi creator de şcoală de renume internaţional, a rămas nealterată cu trecerea deceniilor şi reprezintă un emoţionant model şi îndemn pentru generaţiile mai tinere de lingvişti şi de cercetători în orice domeniu de creaţie intelectuală.

Scrisă într-un stil aparte, în care exactitatea ştiinţifică a informaţiei şi interpretării se împleteşte cu relatarea plină de umor a faptelor mărunte din existenţa cotidiană a savantului ieşean, cartea academicianului Iorgu Iordan impresionează prin căldura şi înţelegerea cu care prezintă viaţa şi activitatea lui A. I. Philippide, personalitate complexă şi contradictorie, dar plină de pasiune pentru căutarea adevărului, pentru slujirea cu abnegaţie şi modestie a poporului nostru.

Rareori în ştiinţa românească o figură mai puţin cunoscută prin gesturile sale exterioare şi — datorită claustrării voite în oraşul său — mai puţin comunicativă cu alte medii

— asupra căreia vom reveni mai jos — şi lucrările colective: *Istoria ştiinţelor în România. Lingvistica.* Volum elaborat sub conducerea acad. Iorgu Iordan de Ion Gheţie, Valeria Guţu Romalo, Luiza Seche, Mircea Seche, Flora Şuteu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1975; *Istoria lingvisticii româneşti.* Coordonator: acad. Iorgu Iordan, Bucureşti, Ed. Şt. şi Encicl., 1978.

www.dacoromanica.ro

ale confraților de breaslă. Cu toate acestea, ca titular al celei mai vechi catedre din țară de filologie română, creată în 1893, pe care a ilustrat-o timp de 40 de ani, A. I. Philippide a format numeroase generații de profesori de limba română, iar dintre aceștia pe cîțiva cei mai buni, i-a îndrumat pe calea cercetării științifice originale în domeniul lingvisticii și filologiei românești.

Monografia academicianului Iorgu Iordan, cea mai amplă și mai competentă prezentare a activității acestui asiduu cercetător al istoriei limbii române, se deschide cu un capitol intitulat sugestiv *Omul*. Născut la 1 mai 1859, la Bîrlad dintr-o familie care pe linie paternă se trăgea din Grecia, A. I. Philippide a studiat mai întîi în orașul natal, apoi la Universitatea din Iași, unde a audiat printre altele, cursurile libere ale lui A. Lambrior și unde și-a luat licența în 1881. Funcționar mai întîi la Bibilioteca Centrală din Iași, profesor de limba română la Liceul Național, apoi, din 1888, audient la Universitatea din Halle a.S., unde și-a desăvîrșit pregătirea cu marele fonetician E. Sievers, romanistul H. Suchier și alți savanți, A. I. Philippide este numit în 1893 profesor suplinitor la Universitatea din Iași, iar peste trei ani titular. Cel mai însemnat eveniment exterior din viața lui a fost, desigur, însărcinarea dată de Academie în 1898 de a elabora *Dicționarul limbii române*, sarcină pe care a început s-o realizeze cu toată tenacitatea și pe care ar fi putut-o duce, cu un grup de colaboratori, pînă la capăt, dacă n-ar fi fost graba înaltului for, care a trecut-o ulterior, în 1906, lui S. Pușcariu. Ales membru al Academiei în 1900, n-a mai participat după acea dată decît foarte rar la lucrările ei, retrăgîndu-se între cărțile sale și limitîndu-se la activitatea universitară, pe care a desfășurat-o fără întrerupere pînă în anul morții, 1933.

Ca *Profesor* — și cu aceasta trecem la al doilea capitol al cărții — , A. I. Philippide a fost un maestru, lăsînd amintiri și învățăminte de neșters elevilor și studenților săi. Expunînd conținutul cursurilor de istoria limbii române și de lingvistică generală, autorul monografiei insistă asupra metodei folosite, care acorda cea mai mare atenție *conținutului* bogat în fapte și bine argumentat și abia în al doilea rînd formei. Dintre elevii lui Philippide autorul prezintă, pe scurt, pe V. Bogrea, G. Pascu, Iorgu Iordan însuși, I. Șiadbei, Gh. Ivănescu, precum și pe C. Gălușcă, mort de timpuriu,

www.dacoromanica.ro

istoricul M. Costăchescu şi alţii, care au continuat în acelaşi oraş şi în alte centre ale ţării spiritul şcolii filologice ieşene.

În capitolul cel mai amplu, intitulat *Savantul*, se face o amănunţită trecere în revistă a ideilor lui Philippide, reprezentant plin de originalitate al Şcolii neogramatice, aşa cum şi-au găsit ele expresia în cele mai însemnate lucrări ale sale ; *Principii de istoria limbii* (1894), analizată în comparaţie cu modelul său, *Prinzipien der Sprachgeschichte* a lui H. Paul, comparaţie deloc defavorabilă autorului român, cum au subliniat încă recenzenţii contemporani lui ; *Originea românilor*, vol. I. *Ce spun izvoarele istorice*, şi vol. II. *Ce spun limbile română şi albaneză* (1925—1928), lucrare fundamentală pentru istoria limbii române, insuficient cunoscută şi utilizată pînă astăzi, datorită printre altele stilului ei dificil, după cum recunoaşte şi acad. Iorgu Iordan. Nu mai puţin valoroase pentru epoca în care au apărut, fiind utilizabile şi astăzi prin exactitatea faptelor expuse, sînt *Istoria limbei şi literaturei române* (1888) şi *Gramatica elementară a limbii române* (1897).

„Ceea ce izbeşte înainte de toate pe cunoscătorii mai apropiaţi ai vieţii şi activităţii marelui învăţat (...) — spune acad. Iorgu Iordan, în *Consideraţiile finale* — este mulţimea şi varietatea contradicţiilor existente în puternica lui personalitate" (p. 127), contradicţii pe care domnia-sa nu încearcă să le estompeze, ci le înfăţişează cu un nobil efort de obiectivitate şi înţelegere, chiar dacă — evident — noi, astăzi, nu putem împărtăşi idei, desigur, demult depăşite.

În ceea ce ne priveşte, îi sîntem recunoscători pentru această înaltă lecţie de respect faţă de profesorul său, a cărui viaţă şi activitate ştiinţifică a expus-o cu atîta căldură, căci cartea Domniei-sale reprezintă un moment de seamă în istoriografia lingvisticii româneşti.

www.dacoromanica.ro

ALEXANDRU ROSETTI

Lingviștii și filologii români au sărbătorit în 1980, cu prilejul împlinirii a 85 de ani, pe unul din cei mai renumiți reprezentanți ai disciplinei noastre, academicianul Alexandru Rosetti, de mult cunoscut nu numai specialiștilor și cercurilor largi de cititori din țara noastră, ci și peste hotare, în toate țările în care se studiază limba română. Desfășurînd o activitate susținută timp de șase decenii în domeniul studierii limbii române, al problemelor de lingvistică generală, al filologiei și literaturii române, acad. Al. Rosetti a îndeplinit în același timp importante sarcini de răspundere în învățămîntul superior, în cultura și știința românească, fiind în anii din urmă director al Centrului de cercetări fonetice și dialectale, președinte al Secției de științe filologice a Academiei Republicii Socialiste România, decan și șef de catedră la Facultatea de limba și literatura română a Universității din București, precum și președintele al Asociației slaviștilor din R.S. România (din 1968).

Născut la 20 octombrie 1895, la București, Alexandru Rosetti urmează cursurile liceului „Gh. Lazăr", pe care-l absolvă în 1914, iar apoi Facultatea de litere și filozofie din București, fiind remarcat de Ovid Densusianu și I. Bianu, care-i îndrumă primele cercetări științifice. Într-adevăr, în anul în care-și încheia studiile universitare la București, 1920, Alexandru Rosetti publica prima sa lucrare, *Colindele religioase la români* („Analele Academiei Române", Seria II, t. XL, Mem. Secț.

www.dacoromanica.ro

lit.)[1], care a fost curînd remarcată drept un studiu original în filologia românească.

Trimis la studii, ca bursier, la Paris, urmează cursurile Şcolii de înalte studii istorice şi filologice, unde primeşte diploma în 1923. Ulterior, în 1927, îşi susţine cu succes teza de doctorat, pe care o publicase cu un an înainte, cu titlul *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle* (Paris, 1926), şi care îl consacră ca pe unul dintre cei mai atenţi cercetători ai limbii noastre vechi. Aflîndu-se la studii, devine membru al Societăţii de lingvistică din Paris şi membru fondator al Societăţii de lingvistică romanică, la revista căreia, „Romania", publică, începînd din 1921, articole, recenzii şi dări de seamă despre lingvistica românească.

Întors în ţară, după ce tipărise şi aici o serie de articole în „Grai şi suflet" şi volumul *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du debut du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, Bucureşti, 1926[2], însoţite de un studiu introductiv asupra limbii, este numit în 1928 conferenţiar la Facultatea de litere şi filologie din Bucureşti, unde devine, mai tîrziu, profesor şi titular al catedrei de limba română.

Curînd, în 1933, editează primul volum al revistei „Bulletin linguistique", una din cele mai importante publicaţii româneşti de lingvistică din perioada dintre cele două războaie mondiale, şi prima într-o limbă de circulaţie internaţională, în jurul căreia s-au grupat o serie de lingvişti români şi străini de prestigiu, care au promovat metode noi de cercetare şi au făcut cunoscute în ţară şi peste hotare o serie de aspecte ale studierii limbii române[3].

Din activitatea sa universitară au văzut lumina tiparului, pe rînd : *Curs de fonetică generală* (Bucureşti, 1930), *Limba română în secolul al XVI-lea* (Bucureşti, 1932), cele şase volume fundamentale ale *Istoriei limbii române :* I. *Limba*

[1] Vezi *Bibliografia lucrărilor academicianului Al. Rosetti*, întocmită de Paul Lăzărescu, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. XIII—XXIX ; continuarea bibliografiei, pînă în 1975, a apărut în „Revue roumaine de linguistique", XX, 1975, nr. 5, p. 445—449, fiind întocmită de Aurel Nicolescu. Cf. Jana Balacciu — Rodica Chiriacescu, *Dicţionar de lingvişti* ..., p. 217—219.

[2] Cf. şi versiunea românească : *Scrisori româneşti din arhivele Bistriţei* (1592—1638), Bucureşti, 1944.

[3] Apărută pînă în 1948 (XVI volume), revista a fost reprodusă fotomecanic în 1971, de editura Prof. Ricardo Pâtron, Bologna.

www.dacoromanica.ro

latină (București, 1938 ; ediții revăzute și adăugite : 1940, 1960, 1964), II. *Limbile balcanice* (1938 ; ediții rev. și adăug. : 1943, 1962, 1964), III. *Limbile slave meridionale* (1940 : ediții rev. și adăug. : 1950, 1954, 1962, 1964), IV. *Româna comună* (1941, ed. 2, 1966), V. *Limbile vecine* (1966), VI. *Din secolul al XIII-lea pînă în sec. al XVII-lea* (respectiv : *al XVI-lea*, 1946 ; ed. rev. și adăug., 1956, 1966) — reunite toate în masiva ediție din 1968 : *Istoria limbii române, de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, reeditată peste zece ani sub titlul : *Istoria limbii române*, I. *De la origini pînă în secolul al XVIII-lea*. Ediția a doua revăzută și adăugită, București, Ed. Șt. și Encicl., 1978, 936 p. ; în colaborare cu B. Cazacu și conf. Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*. I. *De la origini pînă la începutul sec. al XIX-lea* (București, 1961 ; ed. 2, 1971).

Dintre alte lucrări apărute în acest răstimp menționăm : *Le mot. Esquisse d'une théorie générale* (Copenhague—București, 1943 ; ed. 2 rev. și adăug., 1947) și cărțile publicate pentru publicul larg — *Istoria limbii române. Noțiuni generale* (București, 1942, ed. 2, 1945 ; ed. germ. și ital., 1943) și *Gramatica limbii române*, în colaborare cu J. Byck (București, 1943 ; ed. 2, 1945 ; ed. franceză, 1944).

În anii dictaturii fasciste și ai războiului, profesorul Alexandru Rosetti s-a aflat printre intelectualii cinstiți care și-au ridicat glasul în apărarea independenței țării și a democrației, fiind unul din semnatarii memoriului privind ieșirea României din războiul împotriva Uniunii Sovietice, în care fusese tîrîtă de Germania fascistă.

După 23 August 1944, a îndeplinit un timp funcția de decan al Facultății de litere și filozofie, iar în 1946 a fost rector al Universității din București. Ca o recunoaștere a meritelor sale în domeniul studierii limbii române, prof. Alexandru Rosetti a devenit în 1948 membru al Academiei Republicii Socialiste România.

În cadrul activității sale la Institutul de lingvistică, iar apoi ca director al Centrului de cercetări fonetice și dialectale, acad. Al. Rosetti a întreprins și condus lucrări de fonetică experimentală a limbii române, dintre care unele au fost grupate în volumul *Recherches sur les diphtongues roumaines* (București—Copenhague, 1959), a condus colectivul care a redactat *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, editat de Academie (1960 ; ed. rev., 1965), iar ulterior i s-a încredințat

www.dacoromanica.ro

sarcina de redactor responsabil al tratatului de *Istoria limbii române*[4], din care au apărut volumele I — *Limba latină* (red. resp. acad. Al. Graur, București, 1965), și vol. II (red. resp. prof. I. Coteanu, 1969). În același timp, a depus o atentă muncă de coordonare și îndrumare ca redactor responsabil al publicațiilor „Studii și cercetări lingvistice", „Revue roumaine de linguistique", „Fonetică și dialectologie", „Cahiers de linguistique théorique et appliquée" (împreună cu regretatul acad. Gr. Moisil), fiind și membru al comitetului de redacție, iar apoi redactor responsabil al publicației „Romanoslavica".

În anii de după 1944 i-au apărut, pe lîngă volumele menționate mai sus, numeroase articole, rapoarte și comunicări publicate în țară și în străinătate, precum și următoarele cărți : *Filozofia cuvîntului* (București, 1946), *Mélanges de linguistique et de philologie* (Copenhaga—București, 1947), *Studii lingvistice* (București, 1955), *Despre unele probleme ale limbii literare* (București, 1955), *Limba poeziilor lui Eminescu* (București, 1956), *Introducere în fonetică* (București, 1957 ; ed. 2, Lisabona, 1962, în limba portugheză, cu mai multe retipăriri ; ed. 3, București, 1963 ; ed. 4, rev. și adăug., 1967 ; trad. ucraineană, Kiev, 1974), *Linguistica* (Londra—Haga—Paris, 1965), *Études linguistiques* (Haga—Paris, 1973), *Brève histoire de la langue roumaine des origines à nos jours* (Haga—Paris, 1973 ; ediția românească : *Schiță de istorie a limbii române de la origini și pînă în zilele noastre*, București, 1976), *Limba descîntecelor românești* (București, 1975) și *Mélanges linguistiques* (București, 1977). De asemenea, și-a continuat activitatea editorială și publicistică, dînd la iveală antologia *Cronicarii români* (București, 1944), *Opere* de I. L. Caragiale (în colaborare cu Șerban Cioculescu și Liviu Călin, vol. I—IV, București, 1950—1965) și alte ediții. Unele din lucrările literare și publicistice, tipărite începînd din 1936, au fost reunite în volumele *Note din Grecia*, *Diverse* (București, 1964) și *Cartea albă* (București, 1968), apărute împreună în trei ediții ulterioare. Între timp, savantul a publicat o interesantă carte de

[4] Asupra principiilor *Tratatului de istorie a limbii române*, vezi referatul său la Conferința națională de lingvistică românească (7—10 oct. 1964), publicat în SCL, 1965, nr. 1, p. 5—11.

www.dacoromanica.ro

reflecţii şi analize literare, sub titlul *Cîteva precizări asupra literaturii române* (Bucureşti, 1972)[5].

Personalitate multilaterală, umanist profund îndrăgostit de marile valori culturale ale poporului nostru şi ale altor popoare, filolog şi lingvist stăpîn pe o metodă riguroasă de cercetare, mînuind un stil ştiinţific sobru şi exact, academicianul Alexandru Rosetti a adus contribuţii fundamentale la studierea limbii române vorbite şi scrise. În acest plan, preocupările sale au atins, cum era şi firesc, raporturile limbii române, în cursul evoluţiei ei, cu limbile slave, domeniu în care a publicat contribuţii de amănunt şi sinteze remarcabile.

O interesantă suită de articole a fost tipărită sub titlul comun de *Slavo-romanica* în „Revista istorică română" (1931), „Bulletin linguistique" (din 1939) iar apoi în SCL (din 1950), Rsl (din 1958) şi în alte publicaţii. Simpla enumerare a titlurilor acestor articole ne permite să apreciem larga problematică luată în discuţie, cu spirit critic şi analitic : I. Ilie Bărbulescu, *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1929 (dare de seamă critică, 1931), II. *La diphtongaison de l'e initial en roumain* (1939), III. *Le traitement des diphtongues à liquides du slave méridional en roumain* (1939), IV. *Sur dr., mr.* **sută** *„cent"* (1940), V. *Dr cumătru, cumătră «compère, commère»* (1940), VI. *Sur le traitement de v. sl. -ŭ en roumain* (1940), VII. *Sur le daco-slave* (1941), VIII. *Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de Transylvanie* (1942), IX. *Roum.* **Crăciun** *«Noel»* (1943)[6], X. *De l'influence du slave méridional sur le néo-grec et le roumain* (1943)[7], XI. *Sur le vocatif des noms féminins en roumain* (BL, XIII, 1945, p. 139), XII. *La date des plus anciens élé-*

[5] Prezenţa şi rolul său în ştiinţa şi cultura românească pot fi apreciate, de asemenea, după recentul volum, *Scrisori către Al. Rosetti (1916—1968)*, menţionat mai sus, în capitolul despre *A. Meillet*.

[6] Vezi şi *Asupra rom.* **Crăciun**, în volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 435—440 ; reeditat cu completări în Rsl, IV, 1960, p. 65—71.

[7] Toate acestea, publicate iniţial în „Revista istorică română" (1931) şi „Bulletin linguistique" (1939—1943), au fost retipărite în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga—Bucureşti, 1917, p. 301—341.

www.dacoromanica.ro

ments slaves du roumain (BL, XIV, 1946, p. 114—116), XIII. *Sur le vocatif des noms masculins en roumain* (BL, XV, 1947, p. 103—105), XIV. *Împrumuturi maghiare prin intermediu slav* (SCL, I, 1950, nr. 1, p. 88—90), XV. *Diftongarea condiționată a vocalelor* **e** *și* **o** *în limba română* (extras din *Sbornik v čest na akad. Aleksandăr Teodorov-Balan po slučaj devetdeset i petata mu godišnina*, Sofia, 1955, p. 345—347), XVI. *Sur la constitution du système vocalique du roumain* (Rsl, I, 1958, p. 27—30), XVII. *Despre valoarea slovei* **ѣ** *în cele mai vechi texte românești* (SCL, X, 1959, nr. 1, p. 101—104), cu un *Adaos* (SCL, XII, 1961, nr. 4, p. 577), XVIII. *Despre limba slavă a hrisoavelor muntenești din sec. al XV-lea* (SCL, XII, 1961, nr. 1, p. 91—94).

La acestea se adaugă o altă serie de studii și articole consacrate aceleiași problematici, publicate în anii din urmă și incluse, ca și ultimele din seria precedentă, în *Anexa* la ILR (1968, 1978) sau în cele trei volume citate, tipărite în limba franceză.

Constatăm, așadar, că autorul s-a preocupat mai ales de o serie de probleme dificile ale raporturilor lingvistice slavo-române: etimologii „slavo-române" *(sută, cumătru, Crăciun* etc.), cărora le face o analiză detaliată, propunînd soluții proprii, de cele mai multe ori acceptate de cercetătorii ulteriori sau, în tot cazul, luate în considerație; aspectul fonetic al celor mai vechi elemente slave meridionale în limba română și problema datării lor; influența slavă în sistemul fonetic și morfologic al limbii române și cazurile de evoluție paralelă cu limbile balcanice; limba slavonă în Țările Române și grafia chirilică în vechile texte românești. Cercetătorii actuali ai raporturilor slavo-române nu se pot dispensa de studierea amănunțită a bogatului material și a ideilor formulate de acad. Al. Rosetti în numeroasele articole consacrate problemei raporturilor slavo-române. Cinci dintre ele au constituit comunicări la congresele internaționale de slavistică din 1958, 1963, 1968, 1973 și 1978, fiind întîmpinate cu mult interes de reprezentanții slavisticii internaționale.

Sprijinindu-se pe aceste cercetări de detaliu și sintetizînd cu mult discernămînt rezultatele obținute în studierea raporturilor lingvistice slavo-române de numeroși lingviști români și străini, acad. Al. Rosetti a adus o contribuție însemnată în slavistica românească prin volumul al treilea al *Istoriei limbii române*, consacrat influenței slavo-bulgare asupra limbii

www.dacoromanica.ro

române, volum apărut pînă acum în şapte ediţii, ceea ce reprezintă un record pentru o carte de lingvistică. În *Introducere* (ed. 1978, p. 291—307), autorul fixează cadrul istoric şi geografic al relaţiilor lingvistice româno-slave între secolele VI—XII, arătînd că populaţia slavă de la nordul Dunării, mai puţin numeroasă decît cea românească, şi-a însuşit limba română, transmiţîndu-i acesteia un anumit număr de cuvinte, precum şi unele particularităţi fonetice şi gramaticale ale graiului pe care-l vorbea. În continuare (p. 309—336), acad. Al. Rosetti cercetează fenomenele de ordin fonetic (iodizarea lui *e-*, introducerea spirantei velare surde *h* în anumite cuvinte împrumutate), morfologic (vocativul fem. sg. în *-o*, formarea numeralelor 11—19, întărirea diatezei reflexive), lexical (principalele grupe de cuvinte împrumutate şi de calcuri lingvistice) şi derivativ (un număr de prefixe şi sufixe), care se datoresc influenţei slave. Se adaugă o listă de antroponime şi toponime de origine sud-slavă. Deosebit de preţios este al doilea capitol, *Istoria sunetelor slave meridionale în limba română* (p. 337—353), consacrat analizei trăsăturilor fonetice ale graiurilor vechi slave (vechi bulgare), care au furnizat cuvinte limbii române în secolele IX—XII, precum şi substituţiei şi evoluţiei sunetelor slave pe terenul acesteia.

Alături de această lucrare fundamentală, care a jucat un rol important în slavistica românească, timp de peste patru decenii, acad. Al. Rosetti a publicat în 1966 partea a V-a a *Istoriei limbii române*, reluată în ediţia din 1968 şi în cea din 1978 (p. 423—447) şi consacrată, printre altele, unei scurte expuneri a influenţei româneşti vechi în limbile şi toponimia ucraineană, polonă, slovacă şi în dialectul morav al limbii cehe, pe de o parte, şi în bulgară şi sîrbocroată, pe de altă parte, ca urmare a expansiunii unei părţi a populaţiei româneşti în evul mediu şi a contactelor îndelungi cu popoarele slave vecine.

Pînă acum am examinat doar acele aspecte ale operei acad. Al. Rosetti, care au o strînsă legătură cu „filologia slavo-română" şi cu slavistica. El şi-a creat însă un merit incontestabil ca istoric al limbii române, de la epoca latină pînă astăzi, şi ca cercetător al foneticii şi fonologiei ei.

Format la şcoala lui Ovid Densusianu, care el însuşi continua, în noile condiţii de la începutul secolului al XX-lea, pe aceea a lui B. P. Hasdeu, şi la şcoala lingvistică franceză

www.dacoromanica.ro

din primele decenii ale acestui secol, Al. Rosetti a fructificat cu succes și originalitate ideile fecunde ale lingvisticii moderne : concepția lui F. de Saussure, ideile școlii lingvistice franceze (A. Meillet), cuceririle foneticii experimentale (P. Rousselot) și ale geografiei lingvistice (J. Gilliéron), ideile reprezentanților structuralismului, în special ale Cercului lingvistic de la Praga (N. Trubetzkoy, R. Jakobson ș.a.), inovațiile aduse de aplicarea metodelor matematice în lingvistică etc. El însuși a format în jurul său o numeroasă școală de cercetători ai limbii române, elevii săi reprezentînd mai multe generații, de la profesori universitari pînă la tineri asistenți și cercetători științifici.

Reprezentant strălucit al școlii românești de lingvistică, acad. Al. Rosetti a fost adesea mesagerul ei peste hotare, la congrese internaționale de lingvistică generală, romanistică, slavistică sau ca invitat pentru a ține conferințe și prelegeri (Franța, Italia, U R.S.S., S.U.A., Suedia, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, Brazilia etc.), făcînd cunoscute problemele studierii limbii române, cît și progresele lingvisticii românești actuale. În anii din urmă, acad. Al. Rosetti a fost ales membru corespondent al Academiei suedeze de arte și al Academiei iugoslave de științe și arte din Zagreb.

Ca o apreciere publică a meritelor sale în studierea limbii române și a problemelor de lingvistică generală, Al. Rosetti a fost distins în anul 1962 cu Premiul de stat pentru lucrările publicate între 1956—1961, iar ulterior a primit titlul de Om de știință emerit.

Nu de mult, Editura Univers a publicat în condiții tehnice excelente culegerea de studii și articole a acad. A. Rosetti, *Mélanges linguistiques* (1977, 202 p.), a patra tipărită de renumitul savant în limba franceză, în decurs de treizeci de ani, după *Mélanges de linguistique et de philologie* (Copenhaga—București, 1947), *Linguistica* (Haga—Paris, 1965) și *Études linguistiques* (Haga—Paris, 1973). Majoritatea lucrărilor incluse în acest volum au fost publicate, în limba franceză (și italiană), în reviste sau în volume colective de-a lungul ultimilor cinci ani, altele sînt anterioare, din anii 1947—1972, iar cîteva sînt inedite. În acest fel, magistrul cîtorva generații de ling-

www.dacoromanica.ro

viști români face accesibile unui cerc mai larg de cititori din țară și din străinătate cîteva zeci de contribuții privitoare mai ales la istoria limbii române, obiectul său de predilecție, și la unele probleme de lingvistică generală, indo-europeană și balcanică.

Prima secțiune, intitulată *Linguistique générale*, se deschide cu o nouă ediție, revăzută și augmentată, a studiului *Sur la théorie de la syllabe* (p. 15—55). Bazîndu-se pe cercetări experimentale și pe o bogată bibliografie referitoare la diverse limbi, acad. Al. Rosetti degajă cîteva concluzii, acceptate de numeroși recenzenți ai celor două ediții precedente, pe care le reproducem aici, dată fiind importanța lor teoretică generală: „Le syllabe est donc une combinaison minimale des phonèmes dont le noyau est une voyelle, précédée ou suivie d'une consonne ou d'une combinaison de consonnes. La frequence de l'emploi des combinaisons de consonne à l'initiale ou à la finale des sillabes permet de fixer l'endroit de la division syllabique, lorsque la chose n'est pas immédiatement apparente. L'analyse de la syllabe dégage, comme unité irréductible, le *noyau* de la sillabe et ses *marges*. La voyelle occupe le sommet, les consonnes les marges de la sylabe" (p. 39—40). „(...) La théorie de la syllabe doit être fondée sur l'acte articulatoire des organes de la parole et sur leur effet accoustique: le souffle d'air sorti de larynx, sourd ou sonore, est transformé dans les cavités supralaryngiennes. Ce qui importe c'est la présence de l'air (sonore au non-sonore), qui (...) est indispensable à l'existence de la syllabe" (p. 41).

În *Anexă*, acad. Al. Rosetti discută critic teoria lui B. Hála, potrivit căreia „la syllabe est constituée essentiellement par la sonorité du son laryngien, modifiée dans les cavités supralaryngiennes" (vezi p. 42), precum și alte chestiuni de detaliu, pe marginea unor lucrări recente.

Un articol inedit, *Sur les anagrammes de Ferdinand de Saussure* (p. 56—58), închinat lui Roman Jakobson „à l'occasion de son anniversaire (11 octobre 1896)", ne face cunoscute, după publicații recente, cercetările îndelungi ale marelui lingvist genovez privind procedeul *anagramei*, pe baza unui imens material extras din poezia greacă, latină, sanscrită, italiană și franceză, rămas în manuscris.

Alte contribuții din această secțiune se ocupă de *cuvînt* (*Sur le mot*, p. 59—63), de *la loi de prophylaxie en phonétique*

www.dacoromanica.ro

(p. 64), de *les Atlas linguistiques plurilingues* (p. 65—74), cu privire specială la *Atlasul lingvistic mediteranean* (cf. şi articolul *Remarques sur l'enquête effectuée en Roumanie pour l'ALM*, p. 124—127) şi la proiectul *Atlasului lingvistic sud-est european*, de *neutrul* în română ca gen specific al inanimatelor (p. 75—81), şi, în fine, de *l'interprétation des graphèmes dans les textes écrits* (p. 82—87). Acestora le putem adăuga articolul *Sur le traitement des gutturales en indo-européen* (p. 91—94) şi observaţiile critice *Sur la „phonologie générative"* (p. 97), tipărite în secţiuni separate.

A doua amplă secţiune, *Histoire du roumain et des langues balkaniques*, debutează cu o expunere de sinteză, prezentată în Italia, în 1974, *Les origines de la langue roumaine* (p. 101—108), din care reţinem definiţia genealogică a acesteia; „Le roumain est le latin parlé sans interruption dans la partie orientale de l'Empire roumain — à savoir les provinces danubiennes romanisées (Dacie, Pannonie de sud, Dardanie, Mésie supérieure et inférieure) — depuis l'époque de la pénétration du latin dans ces provinces et jusqu'à nos jour". La aceasta se adaugă faptul că „cette langue a tout le temps subi des transformations, dues aussi bien à son évolution normale qu'à l'influence des autres langues avec lesquelles elle vint en contact" (p. 101). Separarea între grupul românesc de nord şi cel de sud — precizează acad. Al. Rosetti — s-a produs între secolele X—XII.

Urmează un studiu inedit, *Thrace, daco-mésien, illyrien, roumain et albanais* (p. 109—113), în care autorul subliniază că puţinele fapte lingvistice invocate de Vl. Georgiev — nume de localităţi în *-dava* la nord de Dunăre (mai exact: de Balcani) şi în *-para* la sud (unde, totuşi, se întîlnesc şi nume în *-dava)* - nu ne autorizează să separăm traca de daco-moesiană: „Il est plus probable que le thrace avait de variétés dialectales, qui pourraient rendre compte des faits que nous venons d'examiner" (p. 110). În continuare, acad. Al. Rosetti prezintă cuvintele sigure atestate în tracă şi păstrate în română (şi albaneză): *argea, Buzău, Carpaţi, mal, mazăre* şi sufixul *-esc*, adăugînd că „le roumain ne possède pas d'éléments de vocabulaire d'origine illyrienne" (p. 111). În schimb, „l'albanais, représentant actuel de l'illyrien, a acquis à une époque ancienne des éléments de vocabulaire

www.dacoromanica.ro

d'origine thrace, dans les régions de langue thrace où il s'est trouvé en contact avec les ancêtres de Roumains" (p. 113).

Două studii publicate inițial în străinătate (p. 114—123) prefigurează cartea tipărită ulterior de acad. Al. Rosetti, *Limba descîntecelor românești* (Ed. Minerva, 1975). Alte trei articole sînt grupate sub titlul comun *Slavo-romanica*, în continuarea cunoscutei serii începute în 1931. Dintre acestea atrage în mod deosebit atenția comunicarea prezentată la Varșovia, în 1973, *Eléments roumains dans les chartes en slavon provenant des Pays Roumains (XIVe—XVe siècles)*, în care autorul relevă cîteva fapte semnificative de fonetică, morfologie (articolul enclitic *-l*, art. gen. -dat. *lu*, pron. *vare* [=*oare*], comparativul cu *mai)*, vocabular *(oraș, țarină, jugan, căsărie, leagăn* etc.) și onomastică românească (antroponime: *Alb, Bălțat, Bărbat* etc.: toponime: *Brădățel, Jireapăn, Margine* etc.), extrase din documentele slavo-române anterioare secolului al XVI-lea, care fac posibilă studierea efectivă a limbii române în cele două secole dinaintea primelor noastre texte în limba națională. Apariției acestora le este consacrat articolul *Du nouveau sur la date des premières traductions roumaines de livres religieux* (p. 163—165), în care autorul face cunoscute cititorilor străini concluziile sale privind valoarea documentară a unei scrisori anonime din 1532 referitoare la existența la acea dată a traducerii *Tetraevanghelului* și a *Epistolelor apostolului Pavel* în românește, efectuată în Transilvania și Moldova, sub influența Reformei lui Luther.

Cîteva contribuții tratează chestiuni de fonetică istorică a limbii române: "rotacism" și „pseudo-rotacism", diftongul *ea*, vocalele *ă* și *î*, tratamentul grupurilor lat. *ct* și *cs* (p. 137—144). Din *Mélanges Ch. Th Gossen* (1975) se reproduce aici analiza stilistică a poemului eminescian *Sara pe deal.*

O suită de note etimologice (p. 149—154, 157—159) furnizează explicații sau aduce date noi privind originea a șapte cuvinte românești autohtone sau moștenite din latină: *copac/copaciu* (cf. alb. *kopaç* „tronc d'arbre, souche"); *cumătră* (<lat. *commater*, atestat în sec. VII, pătruns în slava veche *kъmotra; cumătru* nu provine din *compater*, ci e derivat

www.dacoromanica.ro

„regresiv" din *cumătră*[8]) ; *daș* „miel" (înregistrat în Stănești-Muscel, alături de formele corespunzătoare din arom. și megl. ; cf. alb *dash)* ; *doină* (autorul se îndoiește de originea autohtonă și încearcă să răspundă rezervelor lui V. Pisani, care a contestat — pe drept, după părerea noastră — etimologia slovacă a acestui cuvînt, propusă anterior de acad. Al. Rosetti) ; *Moldova* (formă veche *Moldua)*, explicată prin limba coloniștilor sași (saxoni) de la începutul secolului XIII, care au numit orașul Baia, așezat pe acest rîu, *Stadt Molde ;* credem însă că etimonul nu este „le gotique *mulda*", ci cuvîntul înrudit din dialectul vechi saxon *molda* „praf"[9] ; *urcoi*, m. *urcoaie*, f. „strigoi" (< lat. *Orcus* „nom d'une divinité infernale ; les enfers ; la mort") ; *zîrnă* „plantă erbacee veninoasă, *Solanum nigrum*" (<traco-dac. *(pro)diarna „Veratrum nigrum")*. Între aceste note se află comentariul *și* „să", înregistrat în nord-vestul Transilvaniei, fenomen nou dialectal, neîntîlnit în textele vechi (p. 154—156).

Volumul se încheie cu secțiunea *Informations bibliographiques*, în care sînt incluse trei prezentări ale lingvisticii românești, tipărite inițial în diverse publicații străine : *Lo stato attuale degli studi sulla lingua romena* (1962, p. 169—178), *La linguistique roumaine. Bref aperçu* (1970, p. 179—183) și *État actuel des études de linguistique balkanique en Roumanie* (1972, p. 184—190). Aceasta din urmă, expusă la al doilea Congres internațional de studii sud-est europene (Atena, 1970) reproduce lista celor 88 de cuvinte autohtone stabilită de autor însuși în *Istoria limbii române* (1968), însoțite de corespondentele albaneze. Alături de acestea, acad. Al. Rosetti menționează cele 100 de cuvinte considerate autohtone de I. I. Russu *(Limba traco-dacilor*, ed. 2, București, 1967,

[8] Vezi DA, I, II, p. 975—976. Cea mai veche atestare a v.sl. *kъmotra* se află în *Codex Clozianus*, manuscris glagolitic din sec. XI (pasajul respectiv aparține unei omilii a lui Metodie, cca 869—885, sau traduse după un original grec necunoscut — vezi *Clozianus*, ed. A. Dostál, Praga, 1959, f. 2a, p. 53, 128, 131, 348). În loc de „entlehnt aus roman. *commatre*" (L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg—Haga, 1955, nr. 427), ar trebui spus, pentru epoca respectivă, „împrumutat din româna comună : *cumătră*".

[9] Vezi Fr. Kluge — W. Mitzka, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 20. Auflage, Berlin, 1967, p. 454, s.v. *mahlen* „a măcina" (forme înrudite : v. germ. sup. *molta*, v. frizon și v. anglo-saxon *molde* etc.).

www.dacoromanica.ro

p. 189—195), dar fără corespondente în albaneză[10]. Asociindu-ne autorului, potrivit căruia „une partie de ces mots ont déja été expliqués par le latin ou d'autres langues", nu considerăm însă acceptabilă integral cea de-a doua parte a afirmației sale : „pour le reste, on ne peut fournir aucune preuve qu'ils font partie du plus ancien fond de la langue" (p. 189), cu atît mai mult cu cît *baci, barză, căciulă, copil, droaie, mare* „grand, haut" și *urdă* se află în propria sa listă (p. 185—186)[11]. De asemenea,cuvintele *amurg, a sugruma, a sugusa* nu pot fi separate de *murg, grumaz*, respectiv *gușă*, care se află și ele în lista acad. Al Rosetti (p. 186 ; cf. DEX, p. 33, 910).

Ca întotdeauna, lucrările acad. Al. Rosetti, bogate în idei și sugestii, incită la reflecție și cuprind de cele mai multe ori fapte și teorii convingătoare, expuse cu cea mai mare acurateță, pe baza unei bogate informații românești și străine, mereu adusă la zi. Cartea în discuție, apărută la 57 de ani după publicarea primei sale lucrări (1920), este pentru elevii săi și pentru numeroșii cititori români și străini o nouă lecție de consecvență și devotament științific în slujba „mirabilei" limbi române.

[10] Pentru acestea, I. I. Russu — care a publicat între timp monografia *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez* (Bucureşti, 1970), cuprinzînd 72 de cuvinte, mai toate regăsindu-se în lista academicianului Al. Rosetti — promite o „cercetare deosebită istoric-etimologică", după ce le enumără încă o dată (*op. cit.*, p. 101).

[11] Mai curios este însă faptul că *baci, barză, căciulă* și *drui* (cf. *droaie*) se află și în prima listă a lui I. I. Russu (*op. cit.*, p. 133, 137, 146).

www.dacoromanica.ro

ALEXANDRU GRAUR

La 9 iulie 1980 academicianul Alexandru Graur a împlinit 80 de ani. Firea sa cuceritoare, îmbinată cu o caldă generozitate, a atras în jurul său, în diverse colective pe care le-a condus şi le conduce în continuare astăzi, un mare număr de colaboratori, pe care i-a îndrumat întotdeauna cu grijă, din primii ani ai facultăţii pînă la maturitatea ştiinţifică. Aceste calităţi au făcut din profesorul Al. Graur un adevărat şef de şcoală, a cărui creaţie ştiinţifică a devenit de multe decenii cunoscută şi apreciată în ţară şi în străinătate.

Născut în pragul secolului nostru (9 iulie 1900), la Botoşani, în familia unui modest funcţionar, Al. Graur şi-a făcut studiile liceale la Iaşi şi Bucureşti, fiind nevoit în acelaşi timp să-şi cîştige existenţa lucrînd în redacţiile unor ziare. Înscris în 1919 la Facultatea de litere şi filozofie din Bucureşti, a obţinut în 1922 licenţa în filologia clasică „magna cum laude", iar, după un scurt stagiu de profesorat, a primit în 1924 o bursă pentru a-şi trece doctoratul la Paris.

Avînd aici ca profesori pe marele lingvist A. Meillet şi pe alţi reprezentanţi de frunte ai şcolii franceze, a reuşit să pregătească în cîţiva ani trei monografii de o incontestabilă originalitate, publicate toate în capitala Franţei, în 1929 : *Les consonnes géminées en latin* — teza principală de doctorat, admisă cu cea mai înaltă menţiune ; *Nom d'agent et adjectif en roumain* — teza secundară de doctorat ; *I et V en latin* — memoriu pentru obţinerea diplomei la Ecole des Hautes Etudes. În acelaşi timp, şi-a început colaborarea regulată la cîteva din cele mai prestigioase reviste franceze şi româneşti de lingvistică, ceea ce, împreună cu lucrările menţionate, i-a adus curînd o largă recunoaştere în cercurile de specialişti din ţară şi din străinătate, căci domeniile pe care le aborda cu mult

www.dacoromanica.ro

spirit de pătrundere erau diverse şi cuprinzătoare : lingvistica generală, limba latină şi alte limbi vechi indo-europene, limba română şi istoria ei, în raporturile sale cu alte idiomuri.

Iată, de pildă, cum aprecia maestrul său A. Meillet teza secundară de doctorat, consacrată limbii române : „Dintr-o serie de substantive împrumutate din slavă sau chiar din substantive latine, româna a făcut adjective. O astfel de modificare a valorii sintactice prezintă un viu interes. Cu spiritul său de pătrundere şi logica sa, Dl. Graur pune în evidenţă caracterul acestei inovaţii. După expunerea sa, faptul este cîştigat, iar lingvistica generală dispune de o mărturie ce va trebui să fie utilizată"[1]. Iar profesorul Iorgu Iordan, referindu-se la o altă lucrare, aprecia astfel calităţile tînărului lingvist de atunci : „Ceea ce impresionează de la prima vedere este informaţia extrem de bogată [...]. Dar Graur se dovedeşte a fi şi un lingvist autentic. Pe lîngă pregătirea ştiinţifică fără cusur, pe care şi-a făcut-o, ani de zile, la Paris [...], autorul nostru posedă un lucru şi mai de preţ, fiindcă, dacă nu-i ai de la natură, nu ţi-l poate dărui nimeni : este spiritul fin şi dezvoltat pentru limbă. Aşa-mi explica faptul că, deşi specializat în filologia clasică, a cărei literatură a îmbogăţit-o cu lucrări favorabil apreciate de critică, face dese şi reuşite incursiuni în disciplina noastră"[2].

Din această perioadă am vrea să remarcăm, de asemenea, cele două volume de studii intitulate *Mélanges linguistiques* (Paris—Bucureşti—Copenhaga, 1936—1941), preţioasele precizări etimologice, *Corrections roumaines au REW (Romanisches etymologisches Wörterbuch* al lui W. Meyer-Lübke, ed. 3, Heidelberg, 1935), apărute în „Bulletin linguistique" (t. V, 1937), studiul *Les verbes „réfléchis" en roumain*, publicat în aceeaşi revistă (t. VI, 1938), precum şi numeroase alte articole şi note etimologice tipărite în ţară şi în străinătate.

În aceste condiţii, Al. Graur ar fi putut ilustra cu mult succes o catedră universitară, dar rînduielile de atunci i-au închis drumul către Facultatea de litere, fără însă a-l face să renunţe la pasiunea sa pentru studiul limbii latine şi al celei române. În cei 15 ani, cît a funcţionat ca profesor la liceele „Gh. Şincai" şi „Gh. Lazăr", iar în anii dictaturii fasciste la

[1] Vezi A. Graur, *Memoriu. Studii, titluri, lucrări*, [Bucureşti], 1936, p. 10—11.
[2] *Ibidem*, p. 14.

www.dacoromanica.ro

un liceu particular din capitală, s-a dedicat cu toată competența și entuziasmul său predării limbii latine multor generații de elevi, atît la catedră, cît și prin excelentele sale manuale și antologii (unele în colaborare).

Odată cu eliberarea țării de sub dominația fascistă, profesorul Al. Graur care nutrise din tinerețe convingeri democratice și devenise în 1938 membru al Partidului Comunist Român, a fost reintegrat în învățămîntul de stat, primind în același timp sarcini de răspundere în conducerea Radiodifuziunii. Numit în 1946 profesor la Universitatea din București, unde i s-a încredințat ulterior conducerea catedrei de filologie clasică și lingvistică generală, a devenit în 1948 membru corespondent al Academiei, iar în 1955 a fost ales membru titular. În această calitate, a îndrumat timp de mai mulți ani sectorul de gramatică din cadrul Institutului de lingvistică din București, iar în ultimul timp este, alături de acad. Iorgu Iordan și acad. I. Coteanu, unul din redactorii responsabili ai marelui *Dicționar al limbii române* și conducătorul colectivului de etimologii, ca „cel mai bun etimolog al nostru din momentul de față" (Iorgu Iordan). Academia i-a încredințat, de asemenea, în 1955, sarcina de director general al Editurii sale, pe care a condus-o pînă în 1974, cînd a fost ales președinte al Secției de științe filologice, literatură și arte.

Multiplele sarcini ce i-au fost încredințate, departe de a-l sustrage de la creația științifică, i-au dat academicianului Al. Graur energii sporite, pentru a aduce o contribuție din cele mai remarcabile la dezvoltarea lingvisticii noastre actuale. El este considerat, pe drept cuvînt, promotorul lingvisticii generale în țara noastră, în ultimele decenii, atît prin cursurile sale la Universitatea din București, cît și printr-o serie de lucrări, unele în colaborare, dintre care citățm : *Studii de lingvistică generală* (București, 1955 ; variantă nouă, 1960) ; *Lingvistica pe înțelesul tuturor* (București, 1972) ; *Introducere în lingvistică* (de un colectiv sub conducerea sa, ed. 1, București, 1958 ; ed. 2, 1965 ; ed. 3, 1972), tradusă nu de mult în limba germană (Berlin, 1974) ; *Scurtă istorie a lingvisticii* (în colaborare cu Lucia Wald, ed. 1, București, 1961 ; ed. 2, 1965 ; ed. 3, revăzută și adăugită, 1977) ; *Tratat de lingvistică generală* (de un colectiv, sub redacția sa și a doi colaboratori, București, 1971 ; nou tiraj, 1972) și seria colectivă, condusă

www.dacoromanica.ro

de Domnia-sa, *Probleme de lingvistică generală* (vol. I—VII, 1959—1977). Un domeniu particular al lingvisticii generale și românești îl reprezintă studiul numelor proprii, căruia acad. Al. Graur i-a dedicat două din lucrările sale : *Nume de persoane* (București, 1965) și *Nume de locuri* (București, 1972).

În ultimele decenii, Domnia-sa a acordat o atenție sporită limbii române și istorici ei, atît prin îndrumarea și coordonarea unor lucrări colective (*Studii de gramatică*, 3 vol., 1956—1961; *Gramatica limbii române*, 2 vol., ed. 2, revăzută și adăugită, București, 1963, noi tiraje — 1966 și 1972; *Studii și materiale de formarea cuvintelor în limba română*, 5 vol., 1959—1969; *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, București, 1965, și altele), cît și prin publicarea cîtorva monografii, a numeroase studii și articole proprii. Cărțile sale *Încercare asupra fondului principal al limbii române* (București, 1954, cu o variantă prescurtată, apărută în 1957), *Etimologii românești* (București, 1963) și *Alte etimologii românești* (București, 1975), *Evoluția limbii române — Privire sintetică* (București, 1963, cu patru versiuni în limbi străine — engleză, franceză, italiană și rusă), *La romanité du roumain* (în colecția „Bibliotheca Romaniae Historica", București, 1965), *Tendințele actuale ale limbii române* (București, 1968), *Scrieri de ieri și de azi* (București, 1970), *Gramatica azi* (București, 1973), *Mic tratat de ortografie* (București, 1974), *„Capcanele" limbii române* (București, 1976) și altele, abordînd probleme mai puțin cercetate ale istoriei vocabularului românesc sau prezentînd, într-o viziune proprie, direcțiile principale ale evoluției limbii române, de la latină pînă astăzi, starea ei actuală și normele de scriere, au fost întîmpinate cu mult interes de specialiștii din țară și din străinătate, ca și de tineretul studios și de publicul mai larg.

În toate aceste lucrări, ca și în numeroase altele, mai vechi sau mai noi, acad. Al. Graur îmbină o bogată informație cu interpretarea ingenioasă și expunerea atrăgătoare. Aceste calități au determinat diverse foruri să-l solicite pentru a se adresa profesorilor de limba română, oamenilor de cultură și marelui public prin conferințe ținute în diverse orașe sau, după cum prea bine se știe, la radio, la televiziune și în revistele de largă circulație. Iată de ce numele său se numără printre cele mai cunoscute tineretului studios și publicului larg din țara noastră, ca și specialiștilor din străinătate.

www.dacoromanica.ro

În cele ce urmează, ne vom opri pe scurt asupra a două din volumele sale, publicate în ultimii ani.

Astfel, cu prilejul jubileului de 70 de ani al academicianului Alexandru Graur, Editura Ştiinţifică a avut buna idee de a tipări volumul *Scrieri de ieri şi de azi* (280 p.), cuprinzînd o selecţie din articolele tipărite de distinsul lingvist între 1930—1969, în diverse publicaţii româneşti şi străine. Cititorii au avut satisfacţia de a găsi în această culegere — la alcătuirea căreia şi-au dat concursul decanul lingviştilor româneşti, acad. Iorgu Iordan, cu o colegială şi caldă prefaţă, acad. Ion Coteanu şi prof. Lucia Wald, colaboratori apropiaţi ai sărbătoritului — aproape 40 de articole, grupate în trei capitole : *Lingvistică generală*, *Lingvistică latină* şi *Lingvistică românească* (cel mai bogat dintre toate).

Ceea ce impresionează la parcurgerea acestor lucrări, unele mai vechi, altele mai noi, este consecvenţa gîndirii lingvistice a acad. Al. Graur, format la izvoarele generoase ale şcolii sociologice franceze şi preocupat încă din anii '30 de ceea ce am putea numi sociologia limbajului, interesul pentru problemele limbii vii româneşti, cultivarea şi explicarea ei pentru cercurile largi de cititori, accesibilitatea expunerii şi, în acelaşi timp, stilul colorat şi atractiv.

Din primul capitol remarcăm în mod deosebit, dintre articolele mai vechi : *Revoluţia franceză şi limba* (1939), o interesantă ilustrare a tezei privind influenţa marilor evenimente sociale asupra evoluţiei limbii ; *Limbă şi societate* (1940), orientat, în genere, pe aceleaşi coordonate sociologice, iar dintre cele noi : *„Limba gesturilor“ şi „limba strigătelor“* (1962), o amplă completare la capitolul corespunzător din *Studii de lingvistică generală* (1960) ; *Limba viitorului* (1967), care subliniază extinderea în majoritatea limbilor a terminologiei internaţionale tehnico-ştiinţifice ; *Tautologia în limbă* (1962), articol ce pune în drepturile sale acest procedeu al vorbirii, şi altele.

Cele două articole privind limba latină se referă la *O varietate de stil indirect în latineşte* (1955) — o utilă completare la gramaticile limbii latine — şi la titlul piesei lui V. Alecsandri, *Fîntîna Blanduziei*, dovedind că el reproduce o variantă reală, atestată în texte, a formei *Bandusia*. Îngrijitorii ediţiei ar fi putut include, credem, mai multe studii şi articole de ling-

www.dacoromanica.ro

vistică latină, utile nu numai pentru specialiștii și studenții clasiciști, ci și pentru cei de la limba română și limbile romanice.

În cadrul capitolului *Lingvistică românească* am vrea, de asemenea, să remarcăm mai întîi cîteva din studiile și articolele mai vechi : *Neologismele* (1937), o temeinică pledoarie pentru adoptarea acestei categorii de cuvinte în limba română, într-o vreme cînd tot felul de puriști voiau să oprească în loc evoluția normală a vocabularului limbii române moderne ; *O oră de vocabular în liceu* (1938), care-și păstrează integral valabilitatea și astăzi și care-și găsește o completare în articolul ce urmează, scris peste treizeci de ani : *Puțină gramatică* (1969) ; *Aspecte ale limbii actuale* (1939), apoi cîteva observații despre întrebuințarea *diminutivelor*, *pronumelor personale*, *gerunziului* și altele. Dintre articolele mai noi menționăm : *Deraieri lexicale* (1949), care definește un interesant procedeu lexical în limbajul colorat, cînd cuvîntul parcă „deraiază" (exemplul cel mai cunoscut este din opera lui Creangă : „Dumnezeu să-l iepure", în loc de „să-l ierte") ; *Cum se studiază limba literară* (1957), o interesantă luare de poziție din anii dezvoltării acestei discipline la noi ca obiect de sine stătător ; *Cine, ce* (1967), o subtilă analiză a dificultăților pe care le creează utilizarea celor două pronume interogative, precum și o serie de articole mai mărunte privind cultivarea limbii, publicate inițial mai ales în „România literară".

Ultimele două articole, care ar fi putut forma un capitol aparte, reprezintă calde evocări a doi lingviști : *Antoine Meillet*, reprezentant de frunte al școlii sociologice franceze, printre ai cărui elevi s-a numărat și Al. Graur, și *Matei Nicolau*, un talentat latinist român, mort prematur în 1938.

Volumul se încheie cu bogata bibliografie a *Lucrărilor academicianului Alexandru Graur* (p. 237—262), tipărite în decurs de 45 de ani (1925—1970), care, împreună cu cele înregistrate în „Revue roumaine de linguistique" (XX, 1975, nr. 4, p. 313—319), pentru anii 1970—1974, și cu cele publicate ulterior, ne dau măsura prodigioasei activități științifice a unuia dintre lingviștii de frunte ai țării noastre din ultimele decenii[1].

[1] Cf. și Jana Balacciu — Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști* ..., p. 132—134.

www.dacoromanica.ro

Tendințele actuale ale limbii române (438 p.) ocupă un loc aparte atît prin problemele discutate, cît și prin metoda de cercetare aplicată. Personalitate de primă mărime a lingvisticii noastre, acad. Al. Graur face parte dintre acei specialiști care reușesc să facă din disciplina lor — în speță din lingvistică — o știință „atrăgătoare", accesibilă unui cerc cît mai larg de vorbitori, interesați de înțelegerea și „corectitudinea" limbii — instrument fundamental de comunicare al oamenilor și mijloc de exprimare a ideilor și sentimentelor.

Dintr-o observare atentă, zi de zi, a limbii noastre scrise și vorbite au izvorît numeroase studii și articole ale Domniei sale, inclusiv această compactă carte, pentru care și-a strîns materiale mai bine de 30 de ani, după cum precizează în *Introducere*. Metodele moderne de cercetare a limbilor ne permit astăzi să explicăm, mai mult sau mai puțin satisfăcător, nu numai cum și de ce s-au modificat în decursul istoriei multimilenare a omenirii, dar și care va fi, în esență, evoluția lor în viitorul apropiat, care sînt tendințele de dezvoltare ale unei limbi sau ale unui grup de limbi înrudite sau aflate în contact. „Pentru mine — spune acad. Al. Graur — tendința reprezintă sensul în care evoluează limba, liniile generale care duc de la o stare inferioară la una superioară, iar legile sînt detaliile prin care se manifestă această tendință. Deci tendința este mult mai cuprinzătoare decît legea. Ca și legea, tendința poate fi oprită la un moment dat, poate fi înlocuită cu una în sens contrar" (p. 13). Pornind de la această concepție largă, autorul prezintă tendințele evoluției limbii române de la latină pînă astăzi, oprindu-se, evident, mai detaliat asupra perioadei actuale. *Fonetica și fonologia, morfologia, formarea cuvintelor, vocabularul și sintaxa* sînt urmărite pe mari secțiuni, și anume : perioada latină, faza română comună, secolele XVI—XX și situația actuală, mai precis tendințele care se manifestă astăzi în diverse „compartimente" sau aspecte ale limbii.

Dacă, în ceea ce privește perioadele mai vechi ale istoriei limbii române cititorul găsește în această carte nu atît un material nou — cunoscut, dealtfel, și din lucrările anterioare ale academicianului Al. Graur sau din cele conduse de Domnia-sa — , cît o serie de interpretări personale, în special în probleme de ansamblu, în schimb, multiplele variante care apar în limba română actuală, „abaterile" de la normă, dincolo

www.dacoromanica.ro

de care se pot întrevedea tendințele mai profunde, sînt prezentate cu o mare bogăție de fapte. Evident, cititorului îi vine în minte cel mai adesea cartea mai veche a academicianului Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"* (ed. I, 1943; ed. II, 1948), citată de mai multe ori, în paginile cărții, dar multe lucruri sînt prezentate aici altfel și, mai ales, pe baza observațiilor făcute de autor însuși și de alți, cercetători (pe care-i citează cînd e cazul) de atunci încoace, în decursul ultimelor decenii.

Așadar, care sînt tendințele actuale ale limbii române, ce par a „avea șanse de a fi continuate și întărite"? Parcurgînd capitolele cărții, cititorul ajunge, împreună cu autorul, la concluziile pe care acesta le formulează în *Încheiere* (p. 349-351) și care sînt următoarele: în *fonetică și fonologie*, inventarul de foneme rămîne, în esență, stabil, dar se îmbunătățește „distribuția fonemenelor" (utilizarea lor), în primul rînd datorită reducerii alternanțelor vocalice și consonantice, care căpătaseră rol morfologic (de ex., tendința de renunțare la vechea alternanță *o-oa*, ca în *arog, arogă*, față de *convoc, convoacă* etc.); în *morfologie* se continuă reducerea trăsăturilor sintetice și se dezvoltă caracterul analitic al flexiunii nominale (cu întărirea opoziției dintre singular și plural), iar verbele se grupează tot mai mult la conjugarea I și, ceva mai puțin, la a IV-a; în *formarea cuvintelor* se înmulțesc cuvintele cu prefixe și, în parte, cu sufixe interanționale, majoritatea de origine latină, și se reduce productivitatea unor sufixe tradiționale; în *vocabular*, spune autorul, „fenomenul cel mai izbitor este eliminarea elementelor nelatine și înlocuirea lor cu împrumuturi internaționale, mai toate de origine latină", ceea ce, evident, ca și la formarea cuvintelor, se referă mai ales la *limba literară*, în special gazetărească și științifică, care nu poate fi confundată, totuși, cu limba populară și cu cea a literaturii artistice; în sfîrșit, în *sintaxă* se resimt urmările dezvoltării analitismului, dintre care cele mai interesante sînt stabilirea unei ordini a cuvintelor din ce în ce mai rigidă și exprimarea subiectului cu precădere prin pronume și nu prin desinența verbului.

Volumul surprinde cu multă finețe „tendințele actuale" ale limbii române, iar concluziile autorului pot folosi nu numai cercetătorilor, ci și în acțiunea necesară de precizare și nuanțare a normelor limbii literare, de șlefuire și perfecționare a

www.dacoromanica.ro

ei. Atrăgîndu-ne atenţia asupra unor „abateri" mai puţin conforme cu spiritul limbii române, care n-au şanse de dezvoltare sau nu contribuie la o exprimare mai clară, cartea academicianului Al. Graur constituie, ca şi lucrările fundamentale normative ale Academiei — *Gramatica* şi *Dicţionarul limbii române*, la care autorul a adus şi aduce în continuare o contribuţie din cele mai însemnate — o lucrare ştiinţifică şi totodată un bun îndrumar pentru profesori şi studenţi, ca şi pentru mînuitorii condeiului, în sensul cel mai larg al cuvîntului.

www.dacoromanica.ro

DIMITRIE MACREA

Profesorul Dimitrie Macrea, membru corespondent al Academiei R. S. România, s-a născut la 21 iulie 1907, în satul Fîntîna (jud. Braşov); şi-a făcut studiile la Gimnaziul din Rupea (1920—1924), la Liceul „Andrei Şaguna" din Braşov (1924—1928) şi la Universitatea din Cluj. „În 1928, cînd m-am înscris la Facultatea de litere a Universităţii din Cluj — îşi aminteşte Domnia-sa —, unul din motivele hotărîtoare care m-au determinat să aleg ca obiect de studiu limba română a fost, pe lîngă dragostea inspirată pentru această materie de fostul meu profesor Axente Banciu de la Liceul «Andrei Şaguna» din Braşov, mai ales prezenţa în acea facultate a doi profesori de mare prestigiu : Şextil Puşcariu şi Gheorghe Bogdan-Duică. De la început, simpatia şi atracţia mea cea mai mare s-au polarizat, în mod instinctiv, spre Sextil Puşcariu, de care m-a legat apoi o colaborare de două decenii"[1]. Aici, la Universitate, a audiat de asemenea cursurile lui Th. Capidan, N. Drăganu, G. Giuglea şi ale altor reprezentanţi de seamă ai Şcolii clujene.

Remarcat printre cei mai buni studenţi, a fost numit mai întîi „practicant" la Muzeul limbii române, condus de S. Puşcariu, iar după obţinerea licenţei (1932), preparator. În 1935 şi-a susţinut teza de doctorat, *Palatalizarea labialelor în limba română*, care, publicată în „Dacoromania"[2], a devenit una din lucrările de referinţă în domeniul dialectologiei istorice româneşti.

[1] D. Macrea, *Limbă şi lingvistică română*, Bucureşti, E.D.P., 1973, p. 257—258.

[2] Vol. IX, 1936—1938, p. 92—160+9 h., şi în extras.

www.dacoromanica.ro

În anii 1935—1937 a fost trimis la Paris, unde — ca bursier al „Școlii române din Franța" — a urmat cursuri de specializare în lingvistica romanică, fonetică și lingvistică generală, pe lîngă Mario Roques, Oscar Bloch, Pierre Fouché, J. Vendryes și alți fruntași ai lingvisticii franceze.

Un ecou deosebit în lingvistica românească l-a avut o altă lucrare a sa, tipărită în timpul războiului, pe cînd era asistent, *Circulația cuvintelor în limba română*[3], în care nu numai că a dat o nouă statistică a cuvintelor românești după cel mai bogat dicționar de atunci, al lui I. A. Candrea, care a înlocuit definitiv pe cea veche și greșită a lui A. Cihac (1879), dar — pornind de la teoria lui B. P. Hasdeu — a dovedit, pe baza poeziilor lui M. Eminescu, marea putere de întrebuințare a cuvintelor moștenite din latină și a derivatelor acestora, care formează baza vocabularului românesc (48,68% din cele 3 607 cuvinte folosite de Eminescu, în poeziile cuprinse în vol. I din ediția fundamentală de *Opere*[4], și 83% din cele 33 846 cuvinte-text).

Devenit în 1947 conferențiar de limba română la Universitatea din Cluj, D. Macrea a fost ulterior transferat la București, unde a fost numit în 1952 profesor-șef de catedră la Facultatea de filologie și director-adjunct, iar apoi director al Institutului de lingvistică. Pînă în 1958 a condus, în cadrul Institututului, lucrările de redactare a *Dicționarului limbii române literare contemporane*, realizat în colaborare cu Institutul de lingvistică din Cluj (4 vol., București, Editura Academiei, 1955—1957) și a *Dicționarului limbii române moderne* (București, Editura Academiei, 1958), difuzat ulterior în mai multe tiraje. În același timp, a coordonat redactarea primei ediții a *Gramaticii limbii române* (2 vol., București, Editura Academiei, 1954) — care a fost încununată cu Premiul de Stat — și a sintezei într-un volum, *Limba română. Fonetică, vocabular, gramatică* (București, Editura Academiei, 1956). Ulterior, prof. D. Macrea a îndeplinit cu o deosebită competență, sarcina de coordonator principal al *Dicționarului enciclopedic român* (4 vol., București, Editura politică, 1962—

[3] *Universitatea din Cluj-Sibiu. Publicațiile Laboratorului de fonetică experimentală*, 7, Sibiu, 1942. Extras din „Transilvania", an. 73, nr. 4.

[4] Îngrijită de Perpessicius, București, Fundația pentru literatură și artă, 1939.

www.dacoromanica.ro

1966), colaborînd de asemenea la *Micul dicționar enciclopedic* (București, Editura enciclopedică română, 1972).

Continuîndu-și activitatea de dascăl a zeci de generații de studenți, atît la Universitatea din București, cît și, un timp, la cea din Cluj (1958—1966), cînd a îndeplinit sarcinile de director-adjunct al Institutului de lingvistică, șef de catedră și decan al Facultății de filologie, D. Macrea a primit, în 1963, titlul de profesor emerit, iar peste doi ani, în 1965, a fost ales membru corespondent al Academiei R.S. România.

În ultimele trei decenii a publicat multe volume, cuprinzînd monografii, studii și articole, consacrate istoriei lingvisticii românești, unor chestiuni fundamentale ale istoriei și dialectologiei limbii române, foneticii și ortografiei, gramaticii, lexicologiei și evoluției limbii literare. În *Probleme de fonetică* (București, Editura Academiei, 1953) a reluat, îmbogățindu-le două studii anterioare, sub titlul *Despre fizionomia fonetică a limbii române* și *Palatalizarea labialelor*, citat mai sus. *Lingviști și filologi români* (București, Editura științifică, 1959) — — împreună cu completările din volumele ulterioare, *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române* (București, E.D.P., 1965), *Studii de lingvistică română* (București, E.D.P., 1970), *Limbă și lingvistică română* (București, E.D.P., 1973) — și mai ales noua ediție recentă, mult îmbogățită și adusă cu informația la zi, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești* (București, Ed. șt. și encicl., 1978), constituie o adevărată istorie a lingvisticii românești, în care sînt amplu analizate etapele fundamentale ale acestei discipline, de la Școala Ardeleană pînă astăzi. Astfel, sînt studiați monografic: *Precursorii* — Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, Aron Pumnul, Gheorghe Asachi și Ion Heliade Rădulescu; *Modernii* — Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ioan Bogdan, Ioan Bianu, Lazăr Șăineanu, Alexandru Philippide, Moses Gaster, Ovid Densusianu, I. A. Candrea, Iosif Popovici; reprezentanții cei mai de seamă ai *Școlii lingvistice clujene* — Sextil Pușcariu, Vasile Bogrea, Theodor Capidan, Constantin Lacea, Nicolae Drăganu, Emil Petrovici, precum și marii *Critici* [*și istorici*] *literari* — Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Eugen Lovinescu și Tudor Vianu, care au contribuit în mare măsură la codificarea, cultivarea și studiul limbii române literare și al stilurilor ei.

www.dacoromanica.ro

În volumul *Probleme de lingvistică românească* (București, Editura științifică, 1961) atenția cititorilor este atrasă îndeosebi de amplul studiu *Originea și structura limbii române*, din care reținem definiția genealogică a limbii române, care este — spune prof. D. Macrea — „continuatoarea latinei populare, vorbite în Dacia și în nord-estul Peninsulei Balcanice în primele secole ale erei noastre; (...) poporul român este rezultatul romanizării populațiilor daco-geto-tracice supuse de romani" (p. 8). Reluînd statistica vocabularului românesc, după *Dicționarul limbii române moderne* (49 649 de cuvinte), autorul a stabilit următoarele proporții ale cuvintelor românești după origini (cuvinte-bază+derivatele): 20,02% — moștenite din latină, 0,93% — autohtone, 2,24% — onomatopeice, 38,42% — neologisme neolatine, împrumutate mai ales din franceză, 7,98% — împrumuturi vechi slave și slavone, 2,17% — împrumuturi maghiare, 2,37% — împrumuturi neogrecești, 3,62% — împrumuturi turcești, 1,78% — împrumuturi bulgărești, 1,51% — împrumuturi bulgaro-sîrbe, 1,77% — împrumuturi germane, 1,72% — împrumuturi italiene și, lucru demn de reținut pentru etimologi, 2,73% — cuvinte de origine nesigură, iar 5,58% — de origine necunoscută (alte 10 grupe reprezintă fiecare între 0,91% și 0,05%, iar 51 de grupe foarte mici totalizează abia 1%). De asemenea, pe baza unei pagini din ziarul „Scînteia" autorul a precizat frecvența folosirii unităților lexicale, subliniind preponderența elementelor latine (62,46%).

Deosebit de utile s-au dovedit studiile *Despre dialectele limbii române* și *Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă și dialect*, în care D. Macrea ajunge la concluziile, împărtășite astăzi de majoritatea specialiștilor, că „deosebirile dintre cele patru dialecte ale limbii noastre [dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân — *n.n.*] sînt mai cu semă de ordin fonetic și nu de structură gramaticală și nici de fond principal de cuvinte" (p. 61) și că „numai asocierea permanentă a criteriului genetico-structural cu cel istorico-politic face posibilă stabilirea raporturilor reale dintre limbă și dialect, în funcție de situația specifică a acestora" (p. 71—72).

Redactor-responsabil al revistei „Limba română", de la înființare (1952) pînă în 1958, redactor-responsabil adjunct și membru al comitetului de redacție al revistei „Cercetări de lingvistică" (Cluj-Napoca, din 1958), prof. D. Macrea a tipărit

www.dacoromanica.ro

numeroase articole în aceste publicații și în altele, printre care „Limbă și literatură", iar în anii din urmă în „România literară", unde a ținut o adevărată „cronică lingvistică"[5].

Ca și volumele precedente, cărțile publicate în ultimii ani de profesorul D. Macrea aduc în discuție probleme fundamentale ale limbii și lingvisticii românești. Astfel, *Studii de lingvistică română* (E.D.P., 1970, 256 p.) sînt consacrate următoarelor probleme : *Cuvinte românești în limbile vecine, Aspecte ale structurii limbii române, Din trecutul lingvisticii române* și *Realizări ale lingvisticii românești în perioada 1944—1969.*

Primul studiu se ocupă de o chestiune care, pe nedrept, a stat mai puțin în atenția cercetătorilor noștri în ultimele decenii, deși studiile în acest domeniu au început mai bine de un secol : influența limbii române în limbile slave vecine (bulgară, sîrbocroată, ucraineană, rusă, polonă, slovacă și cehă), în albaneză, neogreacă, turcă, maghiară și în graiurile săsești din Transilvania. Bazîndu-se pe cercetări mai vechi și mai noi, autorul face o succintă prezentare a cuvintelor românești pătrunse în aceste limbi, subliniind vechimea unora din ele (sec. X—XIII), cu un fonetism arhaic, extrem de util pentru reconstituirea fazelor vechi ale limbii române însăși. În același timp, se face și cu acest prilej dovada că procesul împrumutului lingvistic este, de cele mai multe ori, reciproc, fiecare limbă fiind atît „debitoare", cît și „creditoare".

Secțiunea a doua a cărții cuprinde studiile *Terminologia științifică și tehnică în limba română contemporană* și *Relieful sonor al limbii române în lumina cercetărilor statistice.* Continuîndu-și preocupările mai vechi de statistică a vocabularului românesc după origini, autorul a făcut un sondaj asupra vocabularului tehnico-științific, pe baza *Dicționarului tehnic poliglot* (1963, litera A) și a *Dicționarului enciclopedic român* (primele două volume), constatînd că acesta aparține în cea

[5] Bibliografia lucrărilor sale a fost publicată de V. Breban, în RRL, XII, 1967, nr. 5, p. 390—396 (pe anii 1934—1966), după articolul omagial (p. 389—390), și de Elisabeta Faiciuc, în CL, 1977, nr. 2, p. 135—141 (pe anii 1967—1977), în completarea articolului jubiliar, semnat de prof. I. Pătruț (p. 133—134). Cf. Jana Balacciu — Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști* ..., p. 164—165.

www.dacoromanica.ro

mai mare parte (peste 70 la sută) terminologiei internaţionale (mai ales, dar nu exclusiv, de origine franceză, cum pare a înclina autorul), ceea ce are efecte pozitive atît practice, cît şi teoretice. La această concluzie am observa doar că sondajul, în cazul primului dicţionar, numai la litera A nu este suficient : ar fi fost necesare cel puţin încă literele B şi C. De asemenea, credem că, pentru a fi convingătoare, concluziile statistice ar fi trebuit să fie însoţite de unele exemplificări.

Al doilea studiu, pornind de la o idee a lui Hasdeu privind frecvenţa fonemelor în limba română, stabileşte, pe baza cercetărilor mai vechi ale autorului, citate mai sus, frecvenţa acestora pe baza unor texte de literatură cultă şi populară. Teza privind relativa sonoritate a limbii române şi echilibrul între vocale şi consoane este confirmată prin raportul de frecvenţă al acestora : 45,16% vocale faţă de 54,84% consoane (urmează procentele pentru fiecare fonem în parte, primele fiind, printre vocale, *e*, cu 10,14%, iar printre consoane, *r*, cu 7,41%).

În volumul *Limbă şi lingvistică română* (E.D.P., 1973, 316 p. + 1 hartă), după o succintă prezentare a principalelor rezultate ale *Lingvisticii române actuale* (p. 8—13), o bogată secţiune este consacrată *Limbii române între limbile romanice* (p. 15—96). În centrul acesteia se află un amplu studiu, intitulat *Locul specific al limbii române între celelalte limbi romanice* (p. 16—42)[6], care prezintă, într-o formă concentrată, constituirea limbii române în spaţiul carpato-dunărean şi principalele trăsături ce o disting între celelalte limbi romanice. Atrage atenţia, de asemenea, capitolul *Lingvişti străini despre limba română* (p. 62—82), în care sînt prezentate contribuţiile la studierea limbii noastre în cadrul romanisticii ale lui Walter von Wartburg şi Ernst Gamilscheg, precum şi ale profesorilor Alf Lombard (Lund), Carlo Tagliavini (Padova),

[6] Apărut anterior în broşură, cu text paralel în franceză, sub titlul *Locul limbii române între limbile romanice — La place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în colecţia publicată sub conducerea prof. B. Cazacu : *Universitatea din Bucureşti. Cursurile de vară şi colocviile ştiinţifice de limba, literatura, istoria şi arta poporului român, Limbă*, 9, Bucureşti, CMUB, 1971.

www.dacoromanica.ro

Eugen Coseriu (Tübingen), Mario Ruffini (Torino), Alain Guillermou (Paris) şi Werner Bahner (Berlin).

Cea de-a treia secţiune, *Limba română literară* (p. 97—125), cuprinde, pe lîngă cîteva informaţii privind trecerea de la cultura românească în limba slavonă la cea în limba naţională, marcată, printre altele, de cunoscuta *Scrisoare a lui Neacşu din Cîmpulung* (1521), o serie de consideraţii pe marginea unor lucrări de istoria limbii române literare şi de stilistică.

Strîns legată de această secţiune este cea de-a patra, *Probleme de cultivare a limbii* (p. 127—158), în cadrul căreia prof. D. Macrea îşi expune opinia autorizată cu privire la folosirea, nu totdeauna justificată, a unor expresii şi termeni sau neologisme *(imersat, sentenţionalizant* etc.), de care fac abuz mai ales unii critici literari şi de artă. Pe o linie tradiţională, autorul se pronunţă, de asemenea, pentru revenirea la scrierea lui *â* în toate cazurile prevăzute de ortografia din 1904 şi 1932 şi pentru reacceptarea, pe baza uzului oamenilor cultivaţi din generaţiile mai vechi, a formelor *sunt, suntem, sunteţi.*

Cît priveşte *Termenii de iarnă, Terminologia agricolă românească, Numele florilor* şi *„Dorul" românesc* (p. 134—145), locul acestor schiţe etimologico-onomasiologice ar fi fost mai degrabă, după părerea noastră, în secţiunea a doua, comparativă-istorică.

Cîteva evocări ale unor *Scriitori români din trecut,* care s-au ocupat de unele probleme ale limbii române, formează secţiunea a cincea a cărţii (p. 159—217). Sînt prezentate aici preocupările lingvistice, în special în domeniul limbii literare şi al stilisticii, ale lui Gh. Asachi, I. Heliade-Rădulescu, Titu Maiorescu, N. Iorga, Ilarie Chendi, Paul Zarifopol, E. Lovinescu şi Tudor Vianu. Unele din aceste profiluri — cele ale lui I. Heliade-Rădulescu, Titu Maiorescu, evocat în special ca profesor, şi E. Lovinescu — sînt contribuţii notabile la istoria lingvisticii româneşti.

Afirmaţia este valabilă şi pentru amplul capitol consacrat lui *Iosif Popovici, primul fonetician experimental român* (p. 229—257), care readuce în atenţia noastră opera de fonetician, dialectolog şi slavist a fostului profesor al Universităţii din Cluj (1919—1928). Acest studiu, împreună cu articolele consacrate lui Samuil Micu, Petru Maior, A. T. Laurian, B. P. Hasdeu şi Sextil Puşcariu, care completează cercetările

www.dacoromanica.ro

anterioare ale autorului, constituie secțiunea a șasea a cărții *Lingviști români din trecut* (p. 219—264).

Cîteva considerații pe marginea unor lucrări recente formează următoarea secțiune, *Probleme generale de lingvistică* (p. 265—290), care tratează despre raportul între lingvistică și filologie, lingvistică structurală, psiholingvistică (în legătură cu apariția cărții Tatianei Slama-Cazacu, *La psycholinguistique*, Paris, 1972), lingvistica generală (pe marginea *Tratatului de lingvistică generală*, 1971, nou tiraj 1972), raporturile dintre gramatică și stilistică, gramatică și logică și despre alte chestiuni de lingvistică teoretică.

Legate de studiile de istorie a lingvisticii și filologiei românești, ultimele trei contribuții, reunite sub titlul *Aniversări de societăți culturale și de reviste* (p. 291—304). formează secțiunea a opta a cărții. Este vorba despre *Societatea academică „România Jună" din Viena*, ale cărei începuturi sînt legate de numele lui Mihai Eminescu (1871) și care a avut unele preocupări lingvistice, încununate prin înființarea în 1901 a lectoratului de limba română de la Viena (Iosif Popovici, 1902—1903; Sextil Pușcariu, 1903—1905); despre revista „Transilvania" (1868—1944), cu contribuții notabile la cultivarea și unificarea limbii române literare și la studiul istoriei ei; despre *Împlinirea* [în 1969] *a două decenii de activitate a „Societății de științe filologice"*, referat prezentat în cadrul sesiunii festive pe țară cu prilejul jubileului, în care au fost trecute în revistă realizările acestei societăți, ce reunește cadrele didactice din învățămîntul liceal și universitar, atît în cercetarea științifică propriu-zisă, cît și în difuzarea rezultatelor ei și în preocupările de metodică a predării limbii și literaturii române și a limbilor și literaturilor străine.

Avînd un caracter informativ la zi, de o reală utilitate, cartea profesorului D. Macrea reprezintă, în același timp, o continuare a preocupărilor sale de istorie a lingvisticii românești și de sinteză a cîtorva din marile probleme ale istoriei limbii române[7].

[7] Vezi, în acest sens, și volumul *Lingvistică și cultură*, București, E.D.P., 1978.

www.dacoromanica.ro

ETUDES DE LINGUISTIQUE ET DE PHILOLOGIE

(Resumé)

La linguistique roumaine s'est toujours développée en étroite liaison avec la linguistique internationale, dont elle a mis en valeur et approfondi les idées théoriques. Elle s'en est servie lors de l'étude synchronique et diachronique de la langue nationale et d'autres langues, contribuant par là, elle aussi, au progrès de la théorie et de ses applications pratiques. Objet d'étude non seulement pour la linguistique roumaine mais encore pour bien des chercheurs étrangers, et cela dès l'époque de la Renaissance, le roumain est devenu, tout particulièrement durant les dernières décennies, une discipline d'enseignement et de recherches, dans de nombreuses universités et institutions de recherches scientifiques d'Europe, d'Amérique, d'Asie, d'Afrique et même d'Australie.

Au même sens, ce livre continue certaines préoccupations de l'auteur, reflétées dans les livres qu'il a fait paraître antérieurement, tels : *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic (Vieux emprunts sud-slaves en roumain. Étude lexico-sémantique*, 1960), *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi (Contributions à l'histoire de la culture et de la littérature roumaines anciennes*, 1972), *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești (Études de lexicologie et d'histoire de la linguistique roumaine*, 1973), *Dicționar al limbii române vechi (Dictionnaire du vieux roumain*, 1974) et *Cultură*

www.dacoromanica.ro

și literatură română veche în context european (Culture et littérature roumaines anciennes dans le contexte européen, 1979).

La première section porte sur des inscriptions et manuscrits slavo-roumains (ou censés l'être, auparavant) et roumains anciens d'une exceptionelle importance pour l'histoire de la culture et de la langue roumaines, et — sur un plan plus vaste — pour la culture des peuples sud-est européens. Ainsi, dans *Les plus anciennes inscriptions connues des Roumains transylvains*, on reproduit les inscriptions de 1313—1314 (découverte en 1975 par l'archéologue Radu Popa) et du 2 octobre 1408 (connue dès 1905) de l'église Saint Georges de Streisîngeorgiu (ville de Călan, département de Hunedoara). On en fait le commentaire linguistique et l'on y ajoute certaines corrections des lections antérieures (la première est accompagnée également d'un glossaire comptant 26 mots).

Partant d'un article qu'un jeune historien a publié il y a quelques ans dans la revue „Magazin istoric", l'auteur fournit de nouvelles précisions sur *La circulation européenne et les particularités linguistiques d'un manuscrit célèbre : l'Evangile de Reims* (la partie cyrillique est datée de la fin du XII-ème—début du XIII-ème siècles, alors que la partie glagolytique est de 1395).

Par la suite on fait quelques considérations sur *Les manuscrits de Gavriil Uric de Neamț et leur importance philologique*. Les 13 recueils authentiques, portant la signature du célèbre copiste et miniaturiste roumain relèvent des années 1424—1449. Ils ont servi de fondement pour plusieurs reproductions et éditions de textes byzantins en slavon et de textes médio-bulgares, dont la première est parue il y a plus d un siècle (1875) et la plus récente en 1975.

Une ample étude y est consacrée au *Premier manuscrit roumain avant Coresi, qui soit daté : Le Codex du prêtre Bratul de Brașov (1559—1560) et ses sources*. De ce manuscrit bilingue slavo-roumain, contenant la plupart des *Actes des Apôtres*, quelques *Epîtres*, des fragments des *Evangiles*, des *conseils médicaux*, le *Psaume noncanonique 151*, un texte de magie populaire, *l'Homélie pour les Pâques*, atribuée à Jean Chrysosthome, on reproduit quelques fragments accompagnés de commentaires linguistiques et philologiques et de considérations d'ordre culturel et historique à même de placer ce précieux recueil dans l'atmosphère culturelle de Brașov et

www.dacoromanica.ro

de ses environs vers le milieu du XVI-ème. De nouveaux éléments y contribuent à élucider le passionnant problème de la datation des premières versions roumaines.

Dans les pages suivantes, l'auteur fournit quelques précisions philologiques et linguistiques sur *l'Ancienneté du „Manuscrit" roumain du Codex de Ieud*", occasionnées par une récente hypothèse qui le faisait dater de 1391—1392 — hypothèse rejetée tant par l'examen filigranologique entrepris par A. Mareş, qui situe la manuscrit entre 1621—1633, que par l'analyse textologique envisagée sur un plan vaste byzantino-slavo-roumain — et par la nouvelle édition publiée par Mirela Teodorescu et Ion Gheţie (1977).

La deuxième section du livre renferme quelques chapitres de l'histoire de la linguistique romane et roumaine. En tout premier lieu, on présente six *linguistes étrangers* des XIX-ème et XX-ème siècle *qui se sont occupés du roumain*, à savoir : *Fr. Miklosich et la recherche scientifique du roumain et de ses dialectes; La contribution de Djura Daničić à l'étude de la langue et de la culture roumaines anciennes; Antoine Meillet et la linguistique roumaine; La place du roumain parmi les langues romanes, dans la vision de Carlo Tagliavini; Les recherches de R. A. Budagov sur le roumain et des langues romanes; S. B. Bernstein et certains problèmes de la linguistique et de la philologie roumaines.* On confirme, par là, que le roumain a constitué, au cours des deux derniers siècles, l'object de recherches entreprises par des savants européens prestigieux, qui ont donné des contributions remarquables á l'étude du roumain parmi les langues romanes et dans ses rapports réciproques avec les langues voisines, et particulièrement avec les langues slaves.

D'autre part, cette section présente les *Portraits* de cinq représentantes de la linguistique roumaine de notre siècle, savants prestigieux dont l'activité scientifique et culturelle est bien consacrée tant en Roumanie qu'à l'etranger, et

www.dacoromanica.ro

auxquels les nouvelles générations de linguistes doivent leur formation et leur dévelpppement, à savoir : *Emile Petrovici* (1899—1968), *Iorgu Iordan*, *A. Rosetti*, *A. Graur* et *D. Macrea*. La passion avec laquelle ces savants se sont consacrés, durant plusieurs décennies, á l'étude et au perfectionnement de la langue nationale, les remarquables résultats de leur investigations on porté la linguistique roumaine à un niveau supérieur dans le cadre de la linguistique internationale, contribuant d'une manière décisive à faire élucider les problèms fondamentaux de l'histoire du roumain et de son état actuel, des langues romanes, en général, et d'autres langues qui se sont trouvé en contact avec le romain le long des siècles.

www.dacoromanica.ro

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ЭТЮДЫ

(Резюме)

Румынская лингвистика всегда развивалась в тесной связи с международной лингвистикой, теоретические идеи которой она развивала и применяла к синхроническому и диахроническому изучению национального и других языков, способствуя тем самым развитию самой теории и ее практических применений. Ставший предметом изучения не только румынских лингвистов, но и многих иностранных ученых еще с эпохи Ренессанса, румынский язык является особенно в последние десятилетия учебным и исследовательским предметом во многих университетах и научных институтах Европы, Америки, Азии, Африки и даже Австралии.

Настоящая книга продолжает, в смысле вышесказанного, занятия автора, нашедшие отражение в ранее опубликованных трудах: *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic* (*Древние южнославянские заимствования в румынском языке. Лексико-семантический этюд,* 1960), *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi* (*Исследования по истории старорумынской культуры и литературы,* 1972), *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti* (*Этюды по лексикологии и истории румынской лингвистики,* 1973) и *Cultură şi literatură română veche în context*

www.dacoromanica.ro

europeană (Старорумынская культура и литература в европейском контексте, 1973).

Первая часть посвящена ряду славяно-румынских (или ранее считаемых таковыми) и старорумынских надписей и рукописей первостепенного значения для истории румынского языка и культуры и, в более широком плане, для культуры юго-восточных народов. Так, в этюде *Древнейшие известные надписи трансильванских румын* воспроизводятся и толкуются надписи 1313—1314 гг. (открытая в 1975 г. археологом Раду Попа) и 2 октября 1408 г. (известная еще с 1905 г.) церкви св. Георгия из с. Стрейсынджеорджиу (г. Калан, уезд Хунедоара) ; в частности, местами исправляются прежние интерпретации и дается глоссарий первой из надписей (26 слов).

Отправляясь от статьи молодого историка, опубликованной несколько лет назад в журнале «Magazinul istoric», автор приводит новые данные относительно *Европейского странствования и языковых характеристик знаменитой рукописи : Реймское евангелие* (кирилловская часть датируется концом XII — началом XIII вв., глаголическая же часть носит дату 1395 г.).

Далее автор останавливается на *Рукописях Гавриила Урика Нямецкого и их филологическом значении.* Известные до сих пор 13 сборников, носящих подпись знаменитого румынского каллиграфа и миниатюриста и датируемых 1424—1449 гг., легли в основу ряда полных или частичных изданий византийских (в славянском переводе) и среднеболгарских текстов, из которых первое появилось более ста лет тому назад (1875 г.), а последнее в 1975 г.

Обширная статья занимается *Первой румынской датированной рукописью до Кореси : Сборник попа Братула из Брашова (1559—1560 гг.) и его источники.* Из этой двуязычной славяно-румынской рукописи, содержащей почти полный текст *Деяний апостолов,* ряд *Посланий,* различные сегменты из *Евангелий, медицинские советы, Неканонический псалом 151,* небольшой текст *народной магии, Проповедь на пасху,* приписываемую Иоанну Златоусту, воспроизводится ряд отрывков, со-

www.dacoromanica.ro

провождаемых лингвистическими наблюдениями. Культурно-исторические комментарии включают этот ценный сборник в культурную атмосферу Брашова и окрестностей середины XVI в., приводя тем самым новые элементы для выяснения интересного вопроса о датировке первых румынских переводов.

На следующих страницах автор делает ряд филологических и лингвистических уточнений *Относительно древности «Румынской рукописи из Йеудского сборника»*, вызванных недавней гипотезой, датирующей ее 1391— 1392 г. — несостоятельность которой доказывается как филигранологическим анализом, предпринятым А. Марешом, датирующим ее 1621—1633 гг., так и текстологическим сравнением в широком византийско-славяно-румынском плане — и недавним изданием Мирелы Теодореску и Иона Гецие (1977 г.).

Вторая часть книги содержит некоторые главы из истории романской и румынской лингвистики. С одной стороны, представлены шесть *Иностранных языковедов XIX и XX вв., писавших о румынском языке: Фр. Миклошич и научное исследование румынского языка и его диалектов; Вклад Джура Даничича в изучение старорумынского языка и культуры; Антуан Мейе и румынская лингвистика; Место румынского языка среды романских языков в концепции Карла Тальявини; Исследования Р. А. Будагова по румынскому и романским языкам; С. Б. Бернштейн и некоторые вопросы румынской лингвистики и филологии.* В книге подчеркивается, что румынский язык стал в последние два столетия предметом исследования ряда знаменитых европейских ученых, которые внесли значительный вклад в его изучение в рамках романской группы и во взаимных отношениях с соседними языками, в частности со славянскими.

С другой стороны, в этом разделе даются *Профили* пяти представителей румынской лингвистики XX века, пользующихся большим престижем в нашей стране и за границей, которым новые поколения языковедов так много обязаны в своем научном развитии: *Эмиль Петрович* (1899—1968), *Йоргу Иордан, А. Росетти, А. Граур,*

www.dacoromanica.ro

Д. Макря. Их преданность изучению и культуре национального языка на протяжении многих десятилетий, значительные научные результаты, достигнутые ими, подняли румынское языкознание на новую ступень в международной лингвистике, способствуя тем самым выяснению кардинальных проблем истории и современного состояния румынского языка, как и романских языков вообще и других языков, с которыми он находился в контакте на протяжении веков.

www.dacoromanica.ro

Indice de autori

Adamescu, Gh. 62
Adelung, J. C. 126
Agura, D. 203
Aitzetmüller, R. 15, 45, 248
Alecsandri, V. 254
Alexandru, călugărul 57
Alonso, Amado 174
Anghel, Ioana 110
Anghelov, Boniu Șt. 58
Arutiunova, N. D. 180
Asachi, Gh. 46, 261, 265
Ascoli, Gr. I. 160
Avakian, Gr. 219
Avalle, D. A. S. 232
Avanesov, R. I. 201
Azarie, călugărul 149, 150

Bahner, W. 117, 232, 265
Balacciu, Jana 228, 238, 255, 263
Bailly, A. 46
Bally, Ch. 181, 230
Balmuș, C. 154
Banciu, Axente 259
Barhudarov, S. G. 144
Bartal, A. 207
Bălcescu, N. 191
Bălțăceanu, Maria 163
Bărbulescu, C. 38
Bărbulescu, Ilie 38, 150, 204, 241
Beaulieux, L. 155
Belić, A. 142
Belinschi, Dimitrie, diacul 79
Beniuc, M. 219
Benveniste, E. 153, 154
Berejan, S. G. 232
Bernstein, S. B. 158, *201—212*, 229
Bianu, I. 54, 71, 79, 84, 101, 106, 108, 110, 136, 159, 163, 179, 237, 261
Biliarski, P. S. 28, 29, 31, 35, 37—44
Binder, P. 72
Blaga, Lucian 226
Blaga, Miron 114
Bloch, Oscar 260
Bloomfield, L. 198
Blucher, G. 71
Bogaci, G. 219
Bogdan, Ioan 12, 19, 46, 62, 83, 109, 123, 124, 131, 136, 139, 140, 144, 145, 177, 179, 202, 204, 207, 261
Bogdan, D. P. 9, 17, 38, 49, 54, 109, 208
Bogdan-Duică, G. 159, 259

www.dacoromanica.ro

Bogrea, V. 235, 261
Boiceva, Pavlina 50
Borghi Cedrini, Luciana 232
Bortkievici, Dr. 220
Bot, Livia 72
Boyer, P. 153, 154, 156
Branko Mladenović 131
Bratanić, B. 148
Bratul, popa *59—103*
Bréal, M. 153, 192
Breban, V. 263
Brémont, René 33
Broz, I. 146
Budagov, R. A. *180—2 0*, 232
Budai-Deleanu, I. 119
Bulat, P. K. 146
Bulat, Toma G. 132
Burada, T. 204
Burileanu, D. 161
Buzdugan, I. 219
Byck, J. 186, 239

Camilar, E. 219, 220
Candrea, I. A. 62, 91, 92, 129, 144, 171, 197, 226, 260, 261
Cantacuzino, Constantin, stolnicul 175, 178
Cantemir, Dimitrie 175, 178, 179
Capidan, Th. 116, 123, 154, 171, 233, 259, 261
Caproșu, I. 49
Caragiale, I. L. 189, 191, 240
Caragiu Marioțeanu, Matilda 220, 226
Cardaș, Gh. 59, 61, 62
Carp, P. P. 133
Cartojan, N. 106, 233
Cazacu, B. 103, 170, 178, 180, 239, 264
Cazacu, Matei 28, 32, 34, 36, 38—41, 44
Cazan, I. C. 89
Călin, Liviu 240
Cândea, V. 131
Cârstea-Romașcanu, Mihaela 169
Cehov, A. P. 219
Ceșko, E. V. 201
Charles de Lorraine, arhiepiscop de Reims 35, 36
Chendi, Ilarie 265
Chiriacescu, Rodica 228, 238, 255, 263
Chivu, Gh. 103, 106, 108
Chomsky, N. 198
Ciaușanu, Gh. F. 93
Cicero, M. T. 188
Cihac, A. de 124, 126, 129, 131, 136, 152, 176, 260
Cihodaru, C. 49
Ciobanu, Șt. 76
Cioculescu, S. 240
Ciolan, Al. 169
Cioranescu, Al. 46
Cipariu, T. 136, 261
Codrescu, T. 204
Cohen, M. 158
Constantin-Chiril filozoful 66, 82
Constantin filozoful (Kostenețki) 57, 150—152
Constantinescu, N. A. 15, 16, 18
Constantinescu, R. 50, 51
Coresi 63, 71, 75, 77, 79, 83—89, 91, 100, 101, 111, 176, 179
Coresi, Șerban 91
Corlăteanu, N. 84
Corvinus-Jastrzebski, I. L. 36
Coseriu, E. 117, 171, 265
Cosma, Aurel 214, 215

www.dacoromanica.ro

Costăchescu, M. 236
Costin, L. 226
Costin, Miron 175, 177, 179
Costin, Nicolae 175
Costinescu, Mariana 103, 106
Coteanu, I. 16, 117, 147, 171, 226, 231, 240, 252, 254
Creangă, I. 187, 191, 255
Crețu, Gr. 61—65, 71, 84
Crimca, Anastasie 64, 79, 83
Cristache-Panait, Ioana 11
Cristescu-Golopenția, Ștefania 93
Crișan, Ion-Horațiu 13

Damaschin Studitul 201
Dan, D. 63
Dan, Mihail 34
Daničić, Djura *141—152*
Darmesteter, A. 192
Datcu, Iordan 228
Davidov, Anghel 53
Dănăilă, I. 117
Deanović, M. 146
Deletant, Dennis 109
Demény, L. 87, 110, 178, 179
Demina, E. I. 201
Denis, Ernest 154
Densusianu, Ov. 109, 129, 159, 161, 170, 178, 197, 237, 243, 261
Derjavin, N. S. 211
Diefenbach, Lorenz 138
Diez, Fr. 126
Dima, Teodor 47
Dimitrescu, Florica 76, 88, 110
Dimitriu, C. 61
Djamo-Diaconiță, Lucia 145, 208
Dobre, popa 72, 88
Dolobko, M. G. 201
Domentian, popa 51
Donici, Al. 219
Doroszewski, W. 155
Dosoftei, mitropolitul 177
Dostál, A. 34, 35, 248
Dostoievski, F. 218
Dragomir, Mihu 219
Dragomir, S. 145
Drăganu, N. 84, 88, 92, 99—101, 170—172, 259, 261
Drăguț, V. 10, 13
Dujčev, I. 55
Dumitru, I. G. 219
Duro, Aldo 46
Dvoicenko-Markova, Eufrosina 219

Eftimie, patriarhul Tîrnovei 55—58, 150
Eftimiu, V. 219
Eluard, Paul, 199
Eminescu, M. 240, 260, 266
Ernout, A. 159

Faiciuc, E. 263
Filip Moldoveanul 87
Flajšhans, V. 34
Flora, Radu 119, 120, 135, 146
Fortunatov, F. F. 158
Franko, Iv. 107
Franțev, Vl. 28, 29, 31, 33, 36
Fouché Pierre 260

Hála, B. 245
Hanka, V. 29, 31, 35, 42
Hasdeu, B. P. 28, 29, 31, 32, 34, 37—41, 43—45, 47, 98, 99, 106, 108, 109, 131, 136—138, 140, 145, 152, 170, 204, 226, 243, 260, 261, 264, 265
Hauptová, Zoe 15

www.dacoromanica.ro

Heliade-Rădulescu, I, 119, 120, 128, 261, 165
Hinkulov, Iakov 118, 120, 130
Hipocrate 90
Hodoş, Enea 226
Hodoş, N. 71, 179
Huttmann, A. 72

Gak, V. G. 180
Gáldi, L. 117
Galenus 90
Gamillscheg, E. 117, 264
Gaster, M. 90, 106, 136, 170, 261
Gavriil Uric *49—58*
Găluşcă, C. 91, 235
Gămulescu, D. 146—148, 225
Georgescu, Val. Al. 163
Georgiev, Vl. 246
Gheţie, I. 59, 65, 76, 87, 89, 92, 103, 108, 109—111, 113, 151, 152, 234
Ghica, I. 138, 139
Gilliéron, J. 160, 226, 227, 244
Giosu, Şt. 220, 221
Giuglea, G. 259
Giurescu, Anca 169
Giurescu, C. 241
Giurescu, C. C. 27, 44, 45
Giurescu, Dinu C. 27
Goga, O. 159
Gogol, N. 219
Gorki, M. 219
Grandgent, C. H. 178
Graur, Al. 113, 147, 154, 158, 161, 166, 168, 170, 231, 240, *250—258*
Grecu, V. 99, 101
Grigore din Măhaci 77, 98, 99, 102, 106, 108
Guillermou, Alain 117, 265
Gusti, Dim. 159
Guţu-Romalo, Valeria 191, 231, 234

Iacobescu, Al. 218
Iacov de la Putna 56
Iane, popa *75*
Iaţimirski, A. I. 37, 38, 53, 54, 57, 64, 99, 101, 111, 129, 203
Ilinski, G. A. 157, 201
Ioan Bogoslovul 131
Ioan Caleca 101, 111
Ioan Hrisostomul 51, 54, 56, 59, 66, 76, 77, 98, 100, 101, 111
Ioan Sinaitul 56
Ionescu, Gr. 10
Ionescu-Nişcov, Tr. 34
Ionescu-Ruxăndoiu Liliana 220, 226
Iordan, Iorgu 114, 116, 124, 147, 154, 159, 170, 181, 185, 186, 190, 194, 210, *229—236*, 252, 254
Iordăchescu, C. 220
Iorga, N. 9, 10, 24, 73, 74—77, 84, 91, 99, 100, 102, 161, 165, 166, 168, 261, 265
Isačenko, A. V. 209
Istrate, G. 171
Iuraşcu, Gligorie 149, 150
Ivaşcu. G. 61
Ivănescu, G. 108, 171, 235
Iveković, F. 146

Jadart, H. 31, 35, 36
Jagić, V. 29, 31, 33, 34, 37, 39, 43—46, 120, 121, 125, 129, 136, 137, 141, 144, 150—152, 157, 158
Jakobson, R. 244, 245
Jebeleanu, E. 219

www.dacoromanica.ro

Jireček, K. 172
Jonke, Lj. 146
Juravliov, V. K. 157

Kalina, A. 41
Kałużniacki, E. 55—57, 123
Karadžić, Vuk 141, 142, 146, 152
Karski, E. F. 17, 30, 33, 34, 37, 43, 44, 47
Kašanin, M. 149, 151
Kelemen, B. 217
Kluge, Fr. 248
Kodov, Hr. 82
Koliada, I. K. 101, 111
Kopitar, B. 29, 31, 123, 148
Kul'bakin, S. M. 83
Kunik, E. 32
Kuryłowicz, J. 155
Kurz, J. 15, 45

Lacea, G. 72, 74, 261
Lambrior, A. 235
Lapedatu, A. 159
Laurian, A. T. 261, 265
Lavrov, A. 33, 40
Lăzărescu, Em. 50, 238
Leskien, A. 125
Lesnea, G. 219
Leger, Louis 32—37, 43, 44
Linţa, Elena 41, 46, 58
Lombard, Alf 117, 184, 264
Lovinescu, E. 261, 265
Lupu, Coman 169

Macarie, tipograful 88
Machek, V. 155
Macrea, D. 46, 117, 147, 170, 176, 228, 259—266
Maior, P. 265
Maiorescu, T. 137, 261, 265
Maneca, C. 46
Maniu, V. 137
Manolescu, R. 207
Marcu, Fl. 46
Mardarie Cozianul 62
Mareş, Al. 68, 71, 72, 76, 77, 88, 89, 91, 103, 108, 110, 151, 152
Mareš, Fr. V. 15
Maretić, T. 121, 129, 151
Margella, Şt. 128
Marinescu, G. 159
Maslev, Stoian 74
Matešić, J. 146
Mazon, A. 153—155
Mării, I. 217
Mehringer, R. 199
Meillet, A. *153—168*, 221, 226, 227, 241, 244, 250, 251, 255
Melchisedec (Ştefănescu) 52, 63, 137, 204
Metodie din Salonic 33, 66, 82, 248
Meyer-Lübke, W. 194, 251
Micu, Samuil 261, 265
Migliorini, B. 46
Migne, J.-P. 98
Mihai, popa 73—75
Mihăescu, H. 178
Mihăilă-Scărlătoiu, Elena 148
Miklosich, Fr. 15, 18, 18, 19, 29, *118—140*, 142, 145, 148, 152, 158
Miletici, L. 121, 122, 129, 143, 203
Mircea, Ion-Radu 11, 12, 14, 16—19, 23, 49—52, 149, 150
Mircev, K. 15, 18, 19, 39, 40, 82, 143
Mitu, M. 120
Mitzka, W. 248
Mladenović, A. 135, 136, 151

www.dacoromanica.ro

Mocreac, I. F. 232
Moisil, Florica 99
Moisil, Gr. 240
Mojaeva, I. E. 201
Moll, F. de B. 178
Molnar Pinariu, I. 46
Moravcsik, Gy. 177
Moxa, Mihail 179
Mureşianu, A. A. 73
Musicescu, Maria-Ana 63, 64
Muşlea, Candid C. 72—75
Muşlea, I. 143

Nandriş, Grigore 161, 162, 222
Năsturel, P.-S. 99, 107
Neacşu din Cîmpulung 109, 265
Neagoe Basarab 64, 98
Neculce, I. 178
Nichifor Magistrul din Antiohia 57
Nedeljković, Olga 151
Negruzzi, C. 219, 220
Negruzzi, I. C. 160
Nichita, Ioana 163
Nicolau, Const. G. 220
Nicolau, Matei G. 163, 255
Nicolescu, Aurel 238
Nicolescu, Vasile 162
Niculescu, Al. 169—172, 174, 178, 231
Nistor, I. 159
Niţă-Armaş, Silvia 148

Oblak, V. 125
Odobescu, A. I. 131—137, 140, 152
Olahus, Nicolaus 175, 177
Olteanu, P. 58, 62, 99, 101, 111, 145
Onciul, D. 204
Onu, Liviu 103, 239
Orr, John 232

Paleokappas, C. 35
Pamfil, Viorica 77, 110
Panaitescu, P. P. 35, 38, 41, 46, 50, 51, 59, 62, 72, 74, 75, 99, 135, 177
Papadopol-Callimach, Al. 137
Paraschivescu, M. R. 219
Paris, Louis 29
Pascu, G. 235
Pascu, Şt. 9, 27
Paşca, Şt. 15, 16, 74, 84
Paul, H. 236
Pavelescu, Gh. 93
Păcurariu, D. 136
Pătruţ. I. 217, 220, 222, 226
Pârvan. V. 160
Peco, A. 152
Perpessicius (Panaitescu, D.) 260
Peşkovski, A. M. 186
Petkov, G. 151, 152
Petranu, Coriolan 9
Petrescu, Cezar 186, 191
Petrovici, E. 87, 110, 144, 146, 161, 170, 181, 210—212 *214—228*, 261
Petrina, Liviu 114
Petru (Pătru), popa 72
Petru Cercel 175, 177
Philippide, A. 170—172, 233—236, 261
Philippide, Al. A. 219
Plaut, T. M. 163
Poghirc, C. 16
Pokrovski, M. M. 192
Pop, S. 170, 211, 226

www.dacoromanica.ro

Popa, Radu 8, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 21, 24, 27
Popa-Lisseanu, G. 176
Popovici, D. 119
Popovici, Iosif 152, 161, 225, 261, 266
Popović, Jovan Sterija, 119, 120, 130
Popescu, Petre 160
Popescu, Radu 178
Popescu-Sireteanu, I. 119
Popov, A. 52
Posner, Rebecca 232
Potebnea, A. A. 199
Pravica, P. 152
Prişnea, C. 49
Prişcu, I. 72
Procopovici, Al. 75, 101
Pumnul, A. 261
Puşcariu, S. 46, 75, 101, 116, 123, 144, 147, 159—161, 170, 176, 211, 215, 217, 218, 220—222, 235, 259, 261, 265, 266
Puşkin, Alexandr 215, 218—220
Putanec, V. 146

Quintescu, N. 137

Racoviţă, C. 194
Radu de la Mănicești 88
Radojčić, Nikola 149
Radojičić, Dj. Sp. 149
Rădulescu, A. 159
Rădulescu, Maria 101
Rădulescu-Pogoneanu, Al. I. 228
Reissenberger, Ludwig 121
Réthy, László 21
Rizescu, I. 110
Rohlfs, G. 193
Roques, Mario 260
Rosetti, Al. 61, 71, 74, 83—86, 92, 103, 108, 109, 124, 129, 144, 153, 154, 159, 161, 162, 167, 170, 175, 178, 208, 210 *237—249*
Rousselot, J. P. 226, 227, 244
Ruffini, Mario 117, 265
Rusev, Penio 53
Russu, I. I. 175, 248, 249.
Rusu, V. 178

Sadnik, Linda 15, 45, 248
Sadoveanu, M. 187, 191
Sahia, Al. 191
Sala, Marius 229
Salač, A. 35
Saussure, F. de 153, 165, 244, 245
Sbiera, I. G. 61, 63, 84
Scriban, A. 129
Schmidt, H. 184
Schmidt, W. 130
Schroeder, K. H. 117
Schuchardt, H. 160, 181, 199
Seche, Luiza 147, 234
Seche, Mircea 147, 176, 234
Selişčev, A. M. 201
Sievers, E. 235
Silvestre, J. B. 28, 29, 31, 42, 43, 47
Simmons, J. S. G. 50
Simonescu, Dan 179
Sîrcu, P. A. 54, 203
Skok, P. 146, 148, 158
Slama-Cazacu, Tatiana 266
Smochină, N. 45
Smrčkova, Iřina 92
Sneyders de Vogel, K. 232
Sobolevski, A. I. 37, 43, 177

www.dacoromanica.ro

Solcănescu, G. 220
Solcănescu, Larisa 220
Sophocles, E. A. 46
Stepanov, I. S. 180
Stephan (Heinrich?) 120, 130
Stoicovici, Olga 208
Stoide, C. A. 74
Stoikov, Şt. 221
Stojanović, L. 45
Stroescu, S. C. 228
Strungaru, Diomid 90
Suchier, H. 235
Sulică, N. 73, 75
Szendrei, János 9, 10, 24
Sreznevski, J. J. 15, 18, 19, 35, 129, 130, 144

Şahmatov, A. A. 158, 179
Şăineanu, L. 116, 120, 126, 130, 131, 170, 192, 261
Şcerba, L. V. 154, 155
Şchiau, O. 72
Şerb, I. 178
Şerban, Geo 131
Şerbu, D. 104, 114
Şiadbei, I. 235
Şimanschi, L. 49
Şişmariov, V. F. 191
Şincai, Gh. 46, 261
Ştefănescu (-Serghi), Margareta 112
Ştefulescu, Al. 204
Şuteu, Flora 234
Şutu, Serghie 216

Tagliavini, C. 117, *169—179*, 264
Tănase, E. 178
Téglás, Gabor 9
Tempea, Radu 72, 73
Tenora, B. 83
Teodorescu, Mirel 108, 110, 111, 113
Teodorov-Balan, A. 34, 242
Tesnière, L. 155, 156
Theodorescu, Barbu (Filip Roman) 218
Theophanes Confessor 178
Theophilaktos Simokattes 178
Tiktin, H. 46, 129, 136, 144, 170
Tischendorf, C. 83
Tocilescu, Gr. C. 99, 136
Todoran, Romulus 220, 222, 226
Tolstoi, L. N. 218
Tolstoi, N. I. 147, 148, 201
Toma, popa 72, 74, 88
Toma, Stela 91, 110
Tomescu, M. 71
Topencearov, Vl. 36
Trâpcea, Th. 146
Trier, J. 197
Trifunović, Dj. 149, 151
Trubetzkoy, N. 244
Trubeţkoi, B. 219, 220
Turdeanu, E. 37, 50, 52, 54, 56, 152
Turgheniev, I. S. 219

Ţonev, B. 46, 129
Ţamblac, Grigorie, 52, 57, 58

Ulea, Sorin 54
Unbegaun, B. 179
Ureche, Grigore 52, 175, 177, 204
Urechia, V. A. 204

Vaillant, A. 15—19, 39, 40, 155, 157, 226, 227
Vasilie, popa 75

www.dacoromanica.ro

Vasilie al Emessei 57
Vasilie cel Mare 51
Vassiliev, A, 107
Vater, Severinus 126
Văcariu, D. 62
Vătămanu, N. 90
Vătăşianu, Virgil 9, 10, 21, 27
Vendryes, J. 158, 159, 260
Venelin, I. 203
Vianu, T. 131, 261
Vidos, B. 174
Vinogradov, V. V. 186
Vladislav, Grămăticul 54, 56, 57
Vondrák, W. 33, 34, 37, 43
Voskresenski, G, 83
Vostokov, A. H. 42, 43

Vrabie, Emil 38, 215, 228
Vrabie, Gh. 93

Wald, Lucia 154, 168, 252, 254
Wartburg, Walter von 117, 264
Weigand, G. 117, 226
Willman-Grabowska, Mme de 155

Zamfirescu, Dan 52, 53, 99
Zaoneghin, E. V, 180
Zarifopol, P. 265
Zdrenghea, Maria 109, 112
Zelenina, E. J. 201
Zogović, Radovan, 144
Zveghinţev, V. A. 168
Živanović, Dj. 142

Indice de cuvinte

Română

acmu 85
Alb 247
amurg 249
aprinde 194
argea 246
artă 200

babă 118, 128
baci 129, 145, 249
bade 129
bale 128
Balea 13, 16, 20, 21
baltă 128
Barbat 247
barză 249
basnă 118
bazaconie, bezaconie 120, 128
Bălţat 247
bdenie 118
bejanie 118

www.dacoromanica.ro

beznă 118, 128
bici, 118, 128
bir 128
birău 207
biu 84, 85
bîntui 207
bîrnă 128
blană 130
bobotează 120
bocire 113
boier 128
brazdă 128
Brădățel 247
Bucur 145
bucura 113
budză 216
Bun 145
Buzău 246

cale ferată 196
Carpați 246
căciulă 249
călcîń 216
cărbunar (karbunar) 216
căşărie 247
ceai 128
cerbul 216
cetie 225
cheltui 207
cinste 119
ciorbă 128
civilizație 200
cînepă 129
cîrd 147
cîştiga 197
cleie (kleje) 216
cloacă 119
cloncăt 216
cocină 147
colibă 128
colindă 128
comarnic 84
comedie 200
copac, copaciu 247
copie 249
coteț 128
crai 119
Crăciun 241, 242
crug 113
culege 195
cultură 200
cumătră, cumătru 241, 242, 247
cun' 216 217
cupereminte 84
cuprinde 194
cure 112

dajdie 128
dar 128
daş 248
dăruiesc 119
deal 128
deală 128
delunga 112
descărcămu-nă 84
deşegubăț 113
dezlegămu-ne 84—85
doină 248
doniță 147
dori 188
dospi 128
drag 119
dragoste 119
dramă 200
droaie 249
drojdie 128
drug 147
drugă 147
drui 249

www.dacoromanica.ro

dusemu-ne 84
dzis 85

-et (-ăt) 216

familie 197
fălos 119
făurar 112
fereastră 84, 85
Fecior 146
femeie, fămeie 197
feroviar 196
fil'ină (fel'in, fel'ena) 216
furculiță 197

gadină 113
gata 128
geniu 200
giurele 84
gînd 113
gîrlici 147
gloată 128
golîmb, golumb 177
gospodar 128
grăi 225
grindei 148
gropniță 120
grumaz 249
guşă 249

herțeg 207
hulub 129

ibovnic, -ă 127
imersat 265
ironie 200
istov 120
iubesc 127
izbăvi 128
izlaz 128
izvor 128

înrainte 85
înşela 196
înşeaua 196
învăli 128
înveaşte 112

Jireapăn 247
jugan 247
jupîn 119
-l, lu 247
lăcaş 207
leagăn 247
legume 216
leică 120
lele 128
leucă 119
libov 127
lingură 197
Liuborajdia 225
lume 126

majă 207
mal 246
mal' 216
mare 249
marfă, marhă 207
Margine 247
maşină 200
mazăre 246
măcenic 144
mătură 129
meserătate 112
Mic 145
Moldova 248
mojic 128

www.dacoromanica.ro

mucenic (măcenic), mucenie, muceniță 144
muget 216
muncă 194
murg 249
mutămu-nă 85

Naneș 13, 18, 20, 21
natură 200
neazã 225
nedestoinic 113
nevoie 197
nici 44
nimé 88

oare 247
odor 145
oiște 128
-oiu (-onu) 225
op 197
Oparitul 145
opinci 148
oraș 207, 247
otic 147

pat 195
părui (a se ~) 197
păstrugă 147
pătură 195
persoană 200
pesti 112
Pešter 225
petec (pecec, pet'ak) 216
pihotă 128
pinet, Pinet 216
pîrcălab 207
plaz 148
pleca 195
pleter 147
plîngere 113
poartă 197
podu 84
poftă 113
polc 128
polcovnic 128
pomăt 216
popă, popii 85, 145
porîncitu 85
potîng 148
praf 195
preuții 128
presustvie 128
prihană 128
prinde 194
pulbere 195

răcilă 147
răget 216
război 148
Reșița, Recița 215
rog (mă ~) 126
romantic 200
romantism 200
român, rumân 124, 175
rucaviță 145

sac 129
sententionalizant 265
Singur 146
slobod 119
smotru 128
spadă 44, 46
spată 46
spudză 216
spune 195
stînă 177
stăpîn 177
strigl'ată 216
sugruma 249
suguța 249
sunt, suntem, sunteți 265

www.dacoromanica.ro

Surdul 146
sută 241, 242

şierbuţu 216
şliboviţă 147
ştiinţă 200

talent 200
tată 129
tehnică 200
tragedie 200
trebui 188

ţărină 247

umanism 200
umor 200
urcoi, urcoaie 248
urdă 249
uric 129
Ursul 146
uşă 197

vadră 119
val 128
valah, vlah 121
vamă 207
var 128
vădi 128
văduvă 129
vecernie 128
vedenie 128
vel 128
verigă 128
vesel 128
veseli 113
vină 128
vin'e 216, 217
vinrému 84
vizitiu 129
Vîrciorova 225
vîrtej 126
vîrtelniţă 126
vîslă 128
voe (pînă la ~) 84, 85
voină 225
voloc 128
vorbi 195
vrea 188

zăbrea, zăbreală, zăbreală 84, 85
zăduf 130
zăpadă 119, 128
zbierăt 216
zice 195
zîrnă 248

Latină

Bandusia (Fîntîna Blanduziei) 254
captivus 196
casa 193
domus 193
familia 196, 197
frater, fratre 178
mansio 193
Romani 172
Volcae 172

Traco-dacă

-dava 246
-para 246

Franceză

déjeuner (petit ~) 197
dîner 197
eau 199
faible 196
feu 199
magazin 199

www.dacoromanica.ro

soleil 199
souper 197
visage 199

Germană veche

Walha 172

Greacă veche

gnapheỳs 45

Slavă comună, slavă veche, slavonă

agnetai, gnafei 45, 46
Antikichrii (vъ ~) 82, 86
bělilnikъ 46
jadvarbirov 207
mǫdrъ 127
mǫka 127
španъ 207
*volchъ 172

www.dacoromanica.ro

CUPRINS

Cuvînt înainte 5
Abrevieri 6

INSCRIPȚII ȘI MANUSCRISE

Cele mai vechi inscripții cunoscute ale românilor transilvăneni (1313—1314 și 1408, Streisîngeorgiu — orașul Călan, jud. Hunedoara) 7
1. Cea mai veche biserică românească păstrată pînă astăzi 7
2. Inscripția din 1313—1314 10
a) Textul inscripției 14
b) Traducerea 14
c) Glosar 15
3. Inscripția din 2 octombrie 1408 21
a) Textul inscripției 25
b) Traducerea 26
Circulația europeană și particularitățile lingvistice ale unui manuscris celebru: Evangheliarul de la Reims 28
Manuscrisele lui Gavriil Uric de la Neamț și însemnătatea lor filologică 49
Primul manuscris românesc precoresian datat: Codicele popii Bratul din Brașov (1559—1560) și sursele sale 59
1. Introducere 59
2. Descoperirea manuscrisului. Copia lui Gr. Crețu 61
3. Descrierea manuscrisului 64
4. Popa Bratul și școala de preoți și traducători din Șcheii Brașovului 71

www.dacoromanica.ro

5. Extrase din Codicele popii Bratul 77
a) *Introducerea la Faptele apostolilor* 77
b) *Faptele apostolilor* 80
c) *Evanghelia după Matei* 86
d) *Sfaturi medicale* 89
e) *Psalmul necanonic 151* 90
f) *Începătură de nuiale* 93
g) *Omilia pentru înviere* atribuită lui Ioan Hrisostomul 94
6. Concluzii 102
În legătură cu vechimea «Manuscrisului românesc din Codicele de la Ieud» 104

DIN ISTORIA LINGVISTICII ROMANICE ŞI ROMÂNEŞTI

Lingvişti străini despre limba română 115
Fr. Miklosich şi cercetarea ştiinţifică a limbii române şi a dialectelor ei 118
Contribuţia lui Djura Daničić la studiul limbii şi culturii române vechi 141
Antoine Meillet şi lingvistica românească 153
Locul limbii române între limbile romanice în viziunea lui Carlo Tagliavini 169
Cercetările lui R. A. Budagov referitoare la limba română şi limbile romanice 180
S. B. Bernstein şi unele probleme ale lingvisticii şi filologiei româneşti 201

PROFILURI

Emil Petrovici şi lingvistica bănăţeană 213
Iorgu Iordan 229
Alexandru Rosetti 237
Alexandru Graur 250
Dimitrie Macrea 259
Études de linguistique et de philologie (Résumé) ... 267
Лингвистические и филологичнеские этюды (Резюме) 271
Indice de autori 275
Indice de cuvinte 283

www.dacoromanica.ro

Lector : WILMA MICHELS
Tehnoredactor : IOAN I. IANCU

Bun de tipar : 1.06.1981.
Apărut 1981.
Coli de tipar : 18,25.

Întreprinderea Poligrafică „Banat"
Timişoara, Calea Aradului nr. 1,
Republica Socialistă România.

Comanda nr. 130.

www.dacoromanica.ro

În seria
STUDII DE LIMBĂ ȘI STIL
apariții recente :

Victor Iancu
LIMBAJ COTIDIAN ȘI ROSTIRE LITERARĂ
Richard Sîrbu
ANTONIMIA LEXICALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ
Paul Miclău
SEMIOTICA LINGVISTICĂ
Vasile Șerban, Ivan Evseev
VOCABULARUL ROMÂNESC CONTEMPORAN
Paul Iorgovici
OBSERVAȚII DE LIMBĂ ROMÂNEASCĂ
Iosif Popovici
SCRIERI LINGVISTICE
G. I. Tohăneanu
ARTA EVOCĂRII LA SADOVEANU
Doina David
LIMBĂ ȘI CULTURĂ

LEI 13

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro